

**Житомирський державний університет
імені Івана Франка**

ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

Словник-довідник

ЖИТОМИР "ПОЛІССЯ" 2007

УДК 37.013.43 (038) + 39 (038)

ББК 74.580я2

М13

Рекомендовано до друку вченою Радою Житомирського державного університету імені Івана Франка, протокол №2 від 28.09.2007 р.

Рецензенти:

кандидат педагогічних наук, доцент В.А. Ковальчук (Житомирський державний університет імені Івана Франка, кафедра педагогіки);

кандидат педагогічних наук, доцент Н.А. Сейко (філія Європейського університету у м. Житомирі, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін);

кандидат педагогічних наук, доцент Ю.О. Костюшко (філія МАУП у м. Житомирі, кафедра психолого-педагогічних дисциплін).

М13 Етнокulturологія: Словник-довідник / Автор-укладач Л.М. Маєвська. — Житомир: ЖДУ, 2007. — 392 с.

У словнику-довіднику розміщено матеріал практичного та суто теоретичного спрямування, подано визначення понять, котрі необхідні для формування етнокulturальної компетентності. Підібраний матеріал презентує етнокulturу як явище, що містить у собі специфічні та неспецифічні захисні механізми, котрі оберігають індивіда в етносі. На поверхню піднято глибинні пласти, що є корінням культури, тому допомагають зрозуміти первинні образи та символи, особливості психіки носія певної етнокulturи, допомогти самовизначитись у сучасному світі, самореалізувати власний творчий потенціал. Матеріал подано у алфавітному порядку, що забезпечує зручність у використанні, можливість швидко знайти необхідну інформацію.

Адресується студентам педагогічних навчальних закладів, науковцям, педагогам-практикам. Книга буде цікавою для усіх, хто переймається проблемами відродження рідної культури як основи самопізнання та пізнання представників інших етноспільнот.

УДК 37.013.43 (038) + 39 (038)

© Маєвська Л.М., 2007.

Переднє слово

Етнокультура українців таїть у собі глибокі філософські думки та високі ідеї. Все це потрібно, як висловився С. Килимник, "розмотати, відкрити, дослідити". Чи пощастить нашим сучасникам це зробити? Будемо сподіватися, що так! Коли не повністю, то хоча би частково, якусь дешифру прояснити і внести у душі молоді, бо нащадки нам не пробачать, якщо загубимо, не збережемо того, що так ретельно берегли і розвивали наші прабабки для блага прийдешніх поколінь. У "Велесовій книзі" сказано: "Усе йде по колу, тому ми повинні знати своє минуле". Не знаючи минулого не можна заглянути у майбутнє.

Давня культура українського народу — це, за Л. Білецьким, "найсуцільніший вияв якогось *духовного пригадування з найдавнішого буття нації*", яке притаїлося у народній пам'яті як невмируще життєдайне джерело високого духу прабабків, підтвердження цілого прадавнього культу. Навіть у рештках ховається натяк, що свідчать про багатющу етнокультурну символіку народу. І найперше — давня віра, названа християнською церквою "українським поганством", котра творила внутрішній світ прадіда, поєднуючи його нерозривними зв'язками з довкіллям (Небом, Землею, Всесвітом). Складникам душі українця ставало замало простору у межах власного тіла — і вони виривалися назовні у вигляді писанок, вишиванок, тканих килимів, пісень, влучного слова (що мало звеличити людину, а не ранили у саме серце!), запального танка чи сакральної веснянки. Це не імпульс чогось нав'язного зовні, ні! Українське давня віра, що творила дух і тіло українця, — це імпульс внутрішній, втаємничений, захований у глибинах життя нації. Ото внутрішнє, таємне виявляється в обрядах, ритуалах, культах, міфах, вибігає на поверхню й промовляє до нас ніжною обрядовою піснею, легендою, замовлянням. Наша давня віра — то історія нашої нації, у ній ми знаходимо модель майбутнього, сенс особистого життя на Землі, механізми формування особистості завтрашнього дня. Ця наука не принесена нам кимось ззовні, а

захована у внутрішніх глибинах, у підсвідомості індивіда, в обрядових проявах наших предків, поклоніння яким — то глибокий внутрішній зв'язок із минулим роду, народу, батьківщини і Батьківщини, зв'язок минулого з прийдешнім світом нового життя. Л. Білецький з цього приводу мудро мовить: "Так твориться поєднання цього нового світу нації з світом давнім, минулим в одній безперервній цілості, початок якої губиться у давнині, а кінець — у далекій майбутності, у вічності". Отож, будьмо мудрими, вивчаймо своє коріння, аби зацвісти пишним цвітом та забуяти могутньою кроною на світовому Дереві життя.

Через об'єктивні причини (а досить часто і через суб'єктивні!) ми відірвалися від коріння власної культури і, як перекоти-поле, бігаємо від однієї освітньої парадигми до іншої, чогось шукаємо на свої голови, а головне, на голови підростаючих поколінь. Шукати не потрібно за океанами, чи навіть ближніми кордонами, мудрість виховання поруч з нами, варто лише добре оглянутися навкруги, попередньо заглянувши у власну душу і збагнувши "Хто Я є?", аби вчити іншого, бачити його душу.

На думку професора Л. Білецького, цінність і значення наших міфів, обрядів, дохристиянських вірувань у тому, "що вони символічно й психологічно розкривають якісь найглибші процеси, що відбуваються за межами нашої зверхньої дійсності й дають можливість збагнути глибину національної правди. Тому вивчення всього того народнього, обрядового, історичного, легендарного, побутового, поетичного скарбу народу є необхідним, особливо тепер, коли Україна знову повертається до свого національного життя. Тільки той зрозуміє основи й сутність духовного ества української нації, хто дійсно заглибиться й пізнає її релігійний, моральний і національний сенс ...".

С. Русова зазначала: "Кохаючи свою національну культуру, дитина поважатиме і другі нації й цікавитиметься їх життям; навчиться шукати і знаходити у вселюдській культурі ті скарби художні, наукові і моральні, які можуть стати їй найріднішими, бо не нав'язані збоку, а органічно прищеплені до її душі". Я. Чепіга був переконаний, що "розвиток молодого покоління сполучено з розвитком нації, як моло-

дий паросток із своїм матернім деревом. ... Нове покоління, як парост, живиться тим, що дає йому національність". Втративши зв'язки із рідною культурою, "людина обов'язково позбудеться частини своїх здібностей. А зоставшись в чужій нації, в чужій культурі, не дасть того, що змогла б дати в своїй рідній".

В. Зеньковський дотримувався думки, що "Ми не можемо стати людьми в широкому розумінні цього слова, доки не прилучимося до традиції, доки не засвоїмо її головного змісту. ...занурюючись у традицію, ми залишаємося у рідному середовищі". В. Сорока-Росинський констатував: „Своє, рідне повинне бути основою виховання,” „дитина живе почуттями давно минулого, зливається з життям предків, рідного народу і всього людства”; метою виховання є формування поколінь, здатних продовжити культурну роботу своїх попередників шляхом створення культурних цінностей. Для досягнення такої мети необхідна спадковість виховної роботи, яка можлива лише за умов духовної близькості вихованців до рідної культури, органічної близькості до того, чим жили, страдали батьки й діди, що було їм дорогим та милим.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК

А автономізація	14
Автономія	14
Автохтони	15
Адаптація етнічна	15
Адаптація культурна	15
Акультурація	16
Алатир	17
Андрія	19
Анімізм	19
Анклав етнічний	19
Антагонізм етнічний	19
Апокрифи	20
Ареал етнічний	21
Артефакт культури	21
Архетип	21
Архетипи етнічні	22
Архетипи культури	22
Асиміляція етнічна	23
Астральний культ	24
Б балабушки	24
Барвінкові обряди	24
Бгання короваю	24
Берегиня	25
Білінгвізм	26
Білобог	26
Благовіщення	26
Братчина	28
Братчини	29
В ведіння	30
Вдовиний плуг	30
Велес (Виласа)	31
Великдень	33
Вертеп	33
Веснянки	34
Вирій	41
Виховання	41
Вишиванка	42

Вишивки	43
Відданиця	43
Відродження етнічне	43
Відродження національної культури	43
Вій	44
Вінок	44
Вінчання	59
Вітер	60
Внутрішньоетнічна консолідація	61
Вовкулака	62
Вода	62
Водити куста	69
Водіння Кози	70
Водохреща	71
Водяник	71
Волочібний понеділок	72
Волхви	74
Ворожіння	77
Г етеростереотипи	77
Гонити шуляка	77
Градівник	77
Громада	80
Громовик	81
Д ажбог	85
Дана	88
Деетнізація	89
Декларація	90
Демонологія	90
Денаціоналізація	90
Дерево життя	90
Дерево роду	95
Державницький патріотизм	95
Діванна	96
Дівич-вечір	97
Дівка-петрівка	97
Дівоче самоосвідчення	98
Дівоче сватання	98
Доля (Стріча)	100
Домовик	102
Дослідження у галузі культури	102

Дошлюбне спілкування.....	103
Духовна культура етносу.....	103
Духовний аристократизм.....	103
Е кзогамія.....	103
Екзоетнонім.....	103
Екологія етнічна (етноекологія).....	104
Експектації етнічні.....	104
Ендогамія.....	105
Етапи формування в індивіда етнічної картини світу.....	105
Етнізація.....	105
Етнікос.....	105
Етнічна акультурація.....	105
Етнічна енергія.....	106
Етнічна ідентифікація.....	106
Етнічна міфологема.....	107
Етнічна пам'ять.....	107
Етнічна самосвідомість.....	107
Етнічна спадковість.....	107
Етнічна територія.....	107
Етнічне поле особистості.....	107
Етнічний автостереотип.....	108
Етнічний код.....	108
Етнічний контакт.....	108
Етнічний конфлікт.....	108
Етнічний нарцисизм.....	108
Етнічний нігілізм.....	109
Етнічний патріотизм.....	109
Етнічний темперамент.....	109
Етнічний характер.....	109
Етнічні звичаї і традиції.....	109
Етнічні константи.....	110
Етнічні прикмети.....	110
Етнічні процеси.....	110
Етнічність.....	110
Етнічність символічна.....	110
Етногенез.....	111
Етнографічна група.....	111
Етнографія.....	111
Етнокультура.....	111
Етнокультурна адаптація.....	112
Етнокультурна ідентичність.....	113

Етнокультурна дистанція	113
Етнокультурна компетентність	114
Етнокультурне виховання	115
Етнокультурний досвід.....	117
Етнолінгвістика.....	117
Етнізм	118
Етнопедагогіка	118
Етнопедагогічна система.....	118
Етнопсихологія	119
Етнос	119
Етносеміотика.....	121
Етносоціальна спільнота.....	121
Етнотип	122
Етнототем	122
Етнофор	122
Етноцентризм.....	123
Етологія людини	123
Етос	123
Ж іноче право.....	124
Жіночі вікові посвяти	124
З абобони.....	135
Заборона (табу)	135
Зажинки.....	136
Зажинковий сніп	140
Закликання Долі.....	139
Закопування каші.....	142
Закругини	143
Закругки	144
Замовляння.....	144
Заручини	146
Засвітити волосся.....	147
Засівання (посипання)	147
Звичаєве право	147
Звичай	148
Зелені свята	149
Зливки	149
І м'янаречення.....	151
Іменні дні	158

Індустрія культури	169
Ініціації.....	169
Інкультурація.....	169
Іноетнічна культура	170
Історико-етнографічний регіон	170
К алачини.....	170
Калита.....	170
Картина світу етнічна.....	171
Катерини.....	173
Ключ.....	173
Ключові слова етнокультури	175
Колодій	175
Колодка	176
Колядування	178
Конвенція	186
Корінні народи	186
Космогонічні уявлення	187
Криниця.....	187
Криптоетнічність.....	192
Крутилка.....	193
Кулачні бої.....	193
Культ предків	193
Культура міжетнічного спілкування.....	194
Культурна дифузія.....	195
Культурна діяльність, культурні товари і послуги.....	195
Культурна політика і культурні заходи	195
Культурна різноманітність.....	195
Культурна спадщина	195
Культурний зміст	195
Культурогенез.....	195
Кумування	196
Купайлочка-Фортуна	196
Купало	197
Л ада.....	201
Ладині Роси	203
Ладовиці	206
Ладування.....	206
Лелека.....	207
Леля	211
Лінгвокультурологія	214

Лісовик	214
Ложка	215
М агія	218
Майорат	219
Мак.....	219
Маковій (Маковія).....	220
Маланка	221
Маргінал	222
Маргінальність етнокультурна.....	222
Масниця.....	223
Меандр	224
Менталітет	225
Менталітет етнічний	227
Механізм етнізації особистості	227
Миколи.....	227
Міжетнічна комунікація	229
Міжкультурна взаємодія.....	229
Міжнародний день толерантності	229
Міжпоколінна трансмісія	230
Мінорат	230
Міф.....	230
Мова культури	230
Мокоша	230
Молодіжні громади.....	233
Мольфари.....	235
Моногамія	239
Мораль етнічна	239
Н амисто	240
Намітка	242
Народина	243
Народна гра.....	247
Народна педагогіка	249
Наслідування традицій	251
Національна ідея.....	251
Національна самосвідомість.....	251
Національне виховання	251
Нематеріальна культурна спадщина	252
О береги рослинні	252
Обжинки	280

Обжинковий вінок.....	281
Обжинковий дід.....	283
Обряд "На свій хліб".....	284
Обрядова символіка костюма.....	286
Оденки.....	288
Ознаки сімейного стану в костюмі.....	288
Особливі права.....	288
Охорона культури.....	288
Охорона нематеріальної культурної спадщини.....	288
Очищення і завороження Води.....	289
Очіпок.....	290
П акт.....	290
Пам'ятковий прочухан.....	290
Педагогічна система етноспільноти.....	290
Перша купіль.....	291
Писанки.....	292
Півень.....	293
Плюралізм етнічний.....	295
Побратимство (посестринство).....	295
Повивальниця.....	296
Покоління.....	298
Покривання.....	299
Покрова.....	300
Полазник.....	302
Поминки (поминальні дні).....	303
Понеділкування.....	303
Посад.....	304
Посівальники.....	305
Пострижини.....	306
Похідні (вторинні) елементи етнопедагогічного процесу.....	307
Поховальна обрядовість.....	307
Пояси.....	309
Придане.....	311
Приймацтво.....	313
Прилучення до роду.....	314
Примовники.....	314
Провідини.....	316
Р егіональна специфіка костюма.....	317
Риндзівки.....	318
Ритуал.....	320

Рівні етнокультурного пізнання	320
Род (Рід, Рожай)	320
Родильна обрядовість	322
Рожаниці	333
Рушник	334
Ряст топтати	341
С амовизначення етнічне	341
Сварог	342
Свято Вітрів	344
Символ етнічний	344
Слава	345
Слово в контексті етнокультури	346
Соціалізація етнічна	347
Спасова борода	348
Спільна вечеря Роду	349
Стереотип	351
Стереотип етнічний	352
Стихійний патріотизм	352
Стіл	353
Стрибог	355
Структура етнокультури	355
Т ериторіальний патріотизм	356
Толерантність	356
Толерантність етнічна	356
Толерантність етнічна на державному рівні	356
Толерантність етнічна на рівні особистості	357
Толерантність етнічна на рівні світової співдружності	357
Толока	357
Тотем	358
Тотемізм	358
Традиція	360
Трипільська культура	360
У сна і нематеріальна спадщина	366
Установка етнічна	366
Ф азі життєвого циклу індивіда	367
Фольклор	367
Форми культурного самовираження	367

Функції етноспільноти.....	367
Функції етносу як педагогічної системи.....	368
Х ата батьківська	368
Ходіння на жита	379
Ц ентральна зона культури.....	380
Ціннісні орієнтації.....	380
Цінність	380
Цінності	381
Цінності етнічні.....	381
Ч ари	382
Я рило	382

Автономізація — становлення самобутності, унікальності етносу.

Автономія етнічна (від грецьк. autos — сам, nomos — закон) — самоврядування, національне (етнічне) право самостійного управління життєво важливими проблемами етносу відповідно до існуючої у даній державі конституції; є однією з форм гарантованого міжнародним правом самовизначення народів, демократичного вирішення етнопонаціональних проблем в поліетнічних суспільствах, збереження або зміцнення в них етнополітичної стабільності (запобігання конфліктів на етнічному ґрунті та сепаратизму).

Форми автономії етнічної: етнотериторіальна, етнокультурна, етноперсональна. *Етнотериторіальна* (або національно-територіальна) *автономія* надається, як правило, етнічним групам, які компактно проживають у межах держави, відрізняються від основної маси населення мовою, культурою, вірою тощо, а також вважаються "корінними етносами" на даній території (зазвичай, останнє фіксується у назві даної території чи землі). Ця форма автономії передбачає широке внутрішнє самоврядування етнополітичного чи етнотериторіального утворення у межах єдиної держави, у тому числі з деяких питань законодавства. *Етнокультурна автономія* надається здебільшого національним меншинам держави і має екстериторіальний характер. Вона полягає у законодавчо оформленому праві етнічних груп на збереження і розвиток своєї культурної, мовної, релігійної самобутності, на утворення громадських об'єднань, користування й навчання рідною мовою та досконале вивчення рідної мови, на розвиток етнокультурних традицій тощо. *Етноперсональна автономія* є особливим видом автономії етнічної — право етнічних меншин на самостійне впорядкування свого етнопонаціонального життя. Встановлена в УНР у 1918 році Законом про етноперсональну автономію (ухвалений Центральною Радою 9.01.1918 р.). Відповідно до цього закону, громадяни, що належать до певної етноменшини, можуть утворити Національний Союз, якому надаються права законодавства тарядування у межах компетенції, встановлюваної Установчими Зборами даної етноменшини — вищим представницьким органом Національного Союзу. Влада останнього поширюється на усіх його членів, незалежно від місця їхнього проживання у межах держави. Вищим виконавчим органом Національного Союзу є Національна Рада, що обирається Національними Зборами. Усі зазначені види автономії етнічної є дієвою формою забезпечення прав корінних народів і національних меншин, надійним механізмом стабілізації,

нормалізації, гармонізації міжетнічних відносин у сучасних поліетнічних суспільствах.

Автохтони — споконвічні, корінні мешканці даної місцевості чи держави, носії етнічної пам'яті на підсвідомому рівні.

Адаптація етнічна — пристосування окремої людини або групи людей до нового етнічного середовища або середовища до них з метою співіснування та взаємодії. За своєю сутністю процес адаптації тісно пов'язаний з процесом соціалізації, інтеріорізації норм та цінностей нового соціального середовища, способів предметної діяльності, а також форм соціальної взаємодії, що склалися у ньому. За критерієм домінуючої форми адаптивної діяльності процес адаптації індивіда можна умовно поділити на три етапи:

- *орієнтаційний етап*: спрямований на ознайомлення адаптантів із етносоціальним середовищем;

- *оціночний етап*: відбувається диференціація етносоціального досвіду та способу життя на взаємоприйнятний та взаємовідхилений відбір можливих у нових умовах форм та способів діяльності відповідно з установками та ціннісними орієнтаціями, що раніше склалися у адаптанта;

- *етап сумісності*: суб'єкт досягає стану адаптованості.

Індикатором адаптації, як стадії процесу, є соціальний статус індивіда у новому етносередовищі та психологічна задоволеність цим етносередовищем у цілому або його значущими елементами. Адаптація (як процес і як стадія) може вивчатися на рівні соціальної групи, що розглядається як єдиний та цілісний суб'єкт адаптації. Незалежно від рівня (особистісна чи групова адаптація) характер та можливості адаптативного процесу детермінуються суб'єктивними (пов'язаними з характеристиками адаптанта) та об'єктивними (пов'язаними з характеристиками етносоціального середовища) факторами. Основні типи адаптації етнічної: соціальна; культурна; психологічна.

Проблеми адаптації висвітлюються у працях Ж. Піаже, Р. Мертон, У. Томаса, Ф. Знанецького. У вітчизняній науковій літературі вивчення процесу адаптації має здебільшого вузько-прикладний характер. Ґрунтовних теоретико-методологічних праць з проблем адаптації у новому етносередовищі, на жаль, сьогодні майже не існує.

Адаптація культурна — процес пристосування суспільства в цілому і окремих його членів до умов природнього середовища, а також зворотній вплив суспільства через систему виробництва на середовище. У цій взаємодії проміжним, коригуючим механізмом

виступає культура. Завдяки культурі спільність зберігає свою цілісність, унікальність, визначеність. Через культуру здійснюється спадковість, отже забезпечується існування етносу у часі. Існування етноспільноти в одних і тих же природних умовах призвело до консервації її досвіду у навичках природокористування та формах поведінки. Виробились стійкі звички, сформувалися стереотипи, оформилися системи традиції. Вони закріплювалися у процесі етнізації, відтворювалися у повсякденній діяльності. Багато традицій відображають стійкі прийоми взаємовідносин людини саме з даним природним середовищем.

Акультурація:

- процес засвоєння одним народом тих чи інших форм культури іншого народу, який відбувається у результаті спілкування цих народів, тобто, запозичення компонентів культури іншої спільноти;

- процес взаємовпливу представників певних культур один на одного, а також результат цього впливу, що виявляється у прийнятті однієї із культур, як правило, менше розвиненої, хоча можливі і протилежні впливи, елементів іншої культури або виникнення нових культурних феноменів. Акультурація досить часто призводить до часткової або повної асиміляції. У сучасній етнопсихології поняття "аккультурація" використовується для позначення:

- процесу соціально-психологічної адаптації представників однієї етнічної спільноти до традицій, звичок, способу життя і культури іншої спільноти;

- результат впливу культури, національно-психологічних особливостей представників однієї спільноти на іншу. Внаслідок процесу аккультурації деякі традиції, звички, норми-цінності і зразки поведінки запозичуються і закріплюються у психологічній структурі представників іншої нації або етнічної групи.

Істинній етнокультурі немає потреби виходити за межі етносу і нав'язувати свої культурні зразки іншим спільнотам. Бажання ж знайомитись із культурами сусідів є природним, однак не означає запозичення чужих надбань з метою знищення власних на угоду чужим. Запозичується лише близьке за духом, зрозуміле естетично й етично.

Класифікація міжкультурних запозичень:

- елементи традиційної культури: мова, традиції, звичаї, обряди, національна кухня, особливості оздоблення житла, архітектура тощо;

- характеристики способу життя;

- психологічні характеристики.

У сучасній крос-культурній психології акультурація вважається найбільш доцільним видом міжкультурного контакту, оскільки:

- наслідком адаптації до іноетнічного середовища є збереження власної етнічної культури групи, разом із певним культурним "збільшенням" за рахунок сприйняття елементів іншої культури;
- існує рівнозначна для обох груп основа, на якій відбувається їхня інтеграція в єдине суспільство.

Проблемою акультурації зацікавилися у другій половині XIX ст. американські етнографи. Наприкінці XIX ст. етнограф У. Х. Хоумз, а за ним й інші, почали застосовувати термін "акультурація" для позначення процесу уподібнювання з іншою культурою (Дж. Боас), або процесу передачі елементів однієї культури іншій (У. Дж. Макджі). Дослідження проблеми акультурації у сучасному значенні цього слова започатковано у 20-ті роки XX ст. (М. Мід, М. Уілсон, А. Лессер, І. Шапера, Р. Лоуї, Л. Спайер, Р. Турнвальд, Б. Малиновський, М. Херсковіц, Р. Редфілд, Р. Лінтон). Результатом цих досліджень стало виділення донорської та реципієнтської групи у культурному контакті. Херсковіц дослідив, що реципієнтна культура відбирає елементи культури у "культурному фокусі", адаптуючи, відкидаючи або синкретизуючи їх. Р. Лінтон виявив, що домінуюча етноспільнота примусово спричиняє "прямі культурні зміни" підлеглої етноспільноти, тоді як сама вільно обирає напрям культурного розвитку.

Алатир (Алатар, Латир, Вівтар) — священний камінь, що знаходиться у Вирії. На ньому проростає Дерево життя. З-під каменю беруть свій початок цілющі ріки і розходяться по всьому світу. До Живого вічного вогню, що горить на ньому, боги звертають свої молитви щодо життєвого кола людей. Щоби зрозуміти сутність викладеного, потрібно звернутися до української міфології. Бог Род подарував знання, віру і закон, які викарбувані навіки на великому Вічному камені — Алатир, як престол Роду і сам Рід, найвища вершина Прави. Символом Алатиру є восьмикутна зірка, що твориться від поєднання чоловічого і жіночого, вертикалі та горизонталі, і має чотири кінці:

- все живе має чотири періоди розвитку — народження, юність, зрілість, старість;
- Дажбог з чотирьох сутей складається (Божич-Коляда, Ярило, Семиярило, Світовид);
- Місяць проходить чотири фази від народження до нового народження;
- рік має чотири пори;
- у людей чотири групи крові;

- чотири прояви Рода — вогонь, вода, повітря, земля — лежать в основі Всесвіту.

Хрест є знаком єдності парного і непарного, чоловічого і жіночого, білого і чорного. Алатир складається з двох Хрестів-Сварг, косоного та прямоного, які, поєднуючись, творять восьмипроменеку зірку. Подвійні восьмикутні хрести-зірки (дві четвірки) — це сутність образу Зародка Творення усього сушого, точка, з якої розпочалося творення світу і сам світ загалом. Водночас, це і стани, які проходить душа під час свого розвитку. Вісімка — це священне число, символ вічності, нескінченності руху, восьми сторін світу (головних та проміжних). Звук, втілюючись у знаки на папері, також відображається у восьми нотах октави. У Колі Сварожому — вісім головних свят, у житті дажбожича — вісім головних вікових посвят. Поєднуючись, вісім точок творять по центру дев'яту — число Рода. Саме дев'ять місяців виношує жінка дитину у своєму лоні. Дев'ять — це три трійки, Три Абсолюти, які є першопочатками, і, знаходячись один у одному, творять усе існуюче. Давні храми мали вісім жертвних вогнів з дев'ятим посередині. Дев'ята — головна точка, що є перетином усіх інших — це і є Алатир — священний "живий" камінь-зірка, прадавній знак присутності Бога. Він є символом Всесвіту, тим яйцем, яке народив Першобог Сокіл-Род. Священний камінь Алатир — це Око і серце Рода, жертвник, Родове Вогнище Всесвіту, основа Дерева Роду.

Алатир — це центр Всесвіту і сам Всесвіт, з нього виходять і у ньому сходяться всі шляхи духовні й матеріальні. Він проявляється у будь-якому місці Всесвіту або у всіх місцях одночасно. Алатир уособлює могутність і невмирущість творчої сили життя. Його сила і міць криються у безкінечній кількості живих зародків, що лежать під священним Каменем, котрими щовесни Дажбог засіває землю і лоно жінки. Смерть вражає лише листя (тіло) Дерева Роду, а стовбур і гілки (душа) залишаються вічно живими. Для того і Смерть потрібна, аби знищити старе та нежиттєздатне, творячи простір для розвитку нових бруньок життя. Являючись джерелом творення, Алатир-камінь є місцем відпочинку Богів, тут вони відновлюють свої сили.

Коли бажаємо усю небесну святість у свідки закликати, то у клятвах та замовляннях промовляємо: "Під тим каменем схована сила могутня, і немає тій силі кінця-краю"; "Хто Алатир-камінь зітре, той мій заговор пересилить". Від Алатир-каменю бере сили Бог-громовик Перун, щоби розпалити грозове полум'я і заварити чудодійний напій — Живу Воду, яка несе у собі живильну силу жіночого начала Всесвіту (для землі-матінки це дощ і роса, які

оживляють природу і дарують землі врожаї. У зображенні Алатиру присутні одвічні, найсвятіші знаки українців — коло, хрест, триглав (тризуб).

Андрія — молодіжне свято, відзначається 13 грудня. У давнину молодіжні вечорниці цього дня були наповнені веселощами й розвагами, різноманітними прийомами шлюбної магії (засівання конопель, ворожінь із балабушками, калитою тощо), які мали відповісти на питання про майбутній шлюб, чоловіка і т.д. У народі це свято частіше називали "Калита" (Див. *Калита*).

Анімізм — одна з найперших форм релігії; загальне одухотворення природи, віра в наявність душі-духу в кожній речі або явищі навколишнього світу. Анімізм характерний для традиційних уявлень та вірувань українців, їхньої календарної та родинної обрядовості. Наші предки вірили, що все довкола відчуває, розуміє, має бажання, бореться за існування, як усяка жива істота. Земля, зорі, місяць, вогонь, вода, рослини, каміння, дерева, вітер, трава — все живе, все має свою душу.

Анклав етнічний — певна територія у поліетнічній державі, заселена переважно представниками однієї етноспільноти. Етнічні анклавні території відзначаються певною замкненістю, відокремленістю від довколишнього середовища й самоорганізацією внутрішнього життя. Утворюються у результаті масового переселення або внаслідок поділу територій, що належали одній державі, між кількома державними утвореннями.

Антагонізм етнічний — стан найвищої напруги у міжетнічних відносинах; проявляється на двох рівнях:

- відносини домінуючої більшості і окремої меншини;
- відносини між етнічними меншинами.

Розвиток явища можна подати таким чином: етнічна антипатія → етнічне невдоволення → етнічні звинувачення → етнічний антагонізм. Сам по собі етнічний антагонізм (як і його структурні складові) не існує. Він виявляється у процесі взаємодії представників різних етнічних спільнот. Характер вияву та його сила залежать від багатьох обставин, серед котрих особливу роль відіграють функціональні параметри самої взаємодії. Практика міжетнічних стосунків у поліетнічних країнах засвідчує, що таким чинником є, зазвичай, відносини між домінуючою етнічною групою населення та меншинами суспільства. Значно рідше етнічний антагонізм виявляється у просторі взаємодії різних меншин населення або спі-

льнот, котрі висувають свої претензії на домінуюче становище у суспільстві.

На особистісному рівні ознаки етнічного антагонізму мають спонтанний, випадковий характер. Випадковий у тому розумінні, що не пов'язаний з певними закономірностями й виявляється, насамперед, у побутовій сфері. Виявлення етнічного антагонізму на другому рівні пов'язане з проникненням його ознак у різні сфери суспільного життя, найперше — у політичну та ідеологічну. У цьому випадку його сила залежить від колективних дій, що, як правило, регулюються певними політичними силами, котрі групуються на етнічній основі. Виникає у результаті змагань представників різних етноспільнот за престижні місця у соціально-економічній ієрархії суспільства, розвивається на базі нерівноправного становища різних груп населення.

У поліетнічному суспільстві, де досить чітко простежуються етнічно структуровані спільноти, має сенс класифікація основних причин появи етнічного антагонізму (це підтверджує суспільна практика країн Америки та Західної Європи).

Апокрифи — стародавні книги, у яких записані народні сказання, перекази, прикмети, повір'я, різноманітні повчання, були доступні лише посвяченим, авторство приписувалося або самим богам, або знаменитим особам. Ці книги переховувалися у храмах, як "таємні". У народі вважали, що їхніми творцями були волхви. Дійсно, волхви є авторами сотень книг, які сьогодні вважаються зниклими. Християнська церква забороняла апокрифи, якщо вони потрапляли до її рук, то тут же знищувалися. До апокрифів належали:

- "Волховник" — збірник народних прикмет, котрі у книзі були об'єднані у розділи: "Куроглашенник" (передбачення погоди, певної події, явища за особливістю крику півня), "Птичник" (передбачення за польотом і специфічним співом птахів), "Трепетник" (пояснення прикмет, пов'язаних із тремтінням різних частин тіла) та ін.;

- "Громник" — збірник передбачень, що залежать від того з якою силою, коли і звідки гримить. Як стверджують історики, книга була досить відомою у XV-XVI ст. Матеріал систематизовано за місяцями, передбачення погоди, врожаю, хвороби тощо поєднано з громом і землетрусами;

- "Зелійник" — опис цілющих трав із вказівкою на замовляння, примовляння та інші засоби, якими користувалися у народній медицині (народні назви "Лічебники", "Травники");

- "Лунники" — ворожіння за фазами Місяця із врахуванням розміщення зірок у цей час (вплив Місяця на людину при народженні і подальшому житті, вплив на погоду, на рослинний і тваринний світ, зазначено добрі і погані дні залежно від розташування Місяця тощо);

- "Путник" — опис поведінки людини у дорозі залежно від того, яких вона зустріла людей на своєму шляху (добрих чи злих), способи їх розпізнавання, вказівка на те, що потрібно робити, коли зустрів злу людину, щоб уберегти себе і ближніх від негативного впливу подорожнього та ін.

Ареал етнічний — територія, на якій концентрується значна частина представників того чи іншого етносу в межах певної країни. Прикладами етнічних ареалів в Україні є болгарський етнічний ареал у Белградському районі Одеської області, грецький етнічний ареал у Приазов'ї, угорський етнічний ареал у Закарпатті тощо. Як правило, у межах етнічного ареалу найбільш ефективно зберігаються традиції, звичаї, елементи етнокультури, особливості способу життєдіяльності певних етнічних спільнот. У 20-30-і роки етнічні ареали були основою утворення національних районів німців, болгар, євреїв, поляків тощо (на Житомирщині існували польські національні райони, етнічний ареал німців та чехів). Таких у 1931 р. нараховувалося 25, а національних сілрад — 811. Сьогодні етнічні ареали відіграють важливу роль у структуруванні етноменшин України.

Артефакт культури (культурний артефакт) — опредмечений результат культурної діяльності.

Архетип (грец. *arche*— початок, походження, *typos* — образ) — первоначало, первообраз, зразок, символічна формула, що визначає особливості поведінки, мислення, розуміння світу певної етноспільноти, внутрішню єдність її культури і взаєморозуміння.

Архетипи етнічні:

- неусвідомлювана базова схема первинних уявлень спільноти, що в сукупності складає центральну зону культури;

- сукупність духовно-культурних символів та образів етнічного буття, через які життя кожного етнофора наповнюється почуттям доцільності. Це ніби етнічна "душа в собі";

- колективне підсвідоме, що створює основу духовної сутності людини, яка пройнята ними, створюють підґрунтя духовної рівноваги, оберігають душу від руйнівних наслідків урбанізації та глобалізації;

- це те, що кожний етнофор містить у собі як неусвідомлену ознаку належності до свого етнічного цілого, що дає почуття "ми";
- набір специфічно спрямованих ціннісних орієнтацій і очікувань представників конкретної етнічної спільноти, які викликають звичну для них сукупність почуттів та способів поведінки, що проявляються як результат реакції на вплив предметів і явищ навколишнього світу (В. Крисько).

О. Нельга зазначає, що людина, навіть поступово втрачаючи зовнішні ознаки своєї етнічності через відірваність від етнічної Батьківщини, може до останніх своїх днів пити з цілющих духовних джерел напівзабутої етнічної мови, мелодики етнічної пісенності, барв і пахощів етнічної природи, смаків етнічної кухні тощо.

Прикладом архетипу етнічного може слугувати архетип "уподібнення людського подружжя космічній шлюбній парі": шлюб бога Сонця Купала з богинею Води Даною на свято Купала; шлюб Неба і Землі. Вода і Земля виступають головними суб'єктами міфологічного шлюбу. Відповідно до давніх вірувань, вони є основою всього сущого. За канонами традиційного українського весілля центральною фігурою усіх весільних обрядодійств є молода.

Архетипи культури:

- колективне позасвідоме, ті найглибинніші пласти людської психіки, де зберігаються сліди біологічно закодованих і переданих спадково на фізіологічному рівні первісних форм осягнення світу, основ створення почуттів і образів, які виробились у ході загальнолюдського розвитку ранніх епох (К. Г. Юнг);

- структуровані первинні уявлення, що репродукуючи позасвідомі порухи душі людини, виявляються на поверхні її свідомості у вигляді образів, символів, усвідомлення яких і маніпулювання якими супроводжується найсильнішими спалахами психічної енергії;

- образи-символи, котрі знаменують первинні організуючі форми адаптації людини до навколишнього світу (В. Ятченко);

- базисні елементи культури, що формують моделі духовного життя (А. Забіяко);

- структурні компоненти колективного підсвідомого, що лежать в основі символіки, сновидінь, міфів, казок, легенд, переказів і т.п. (В. Крисько).

Л. Сорочук до значущих і вагомих архетипів української обрядової поезії відносить архетип світового дерева (дерева життя, райдерева) і архетип роду. До проукраїнських архетипів слід віднести також архетипи первинних вод та райських птахів, котрі у

обрядових піснях сонцепоклонницького характеру виступають у ролі світлотворчих сил. В уявленнях наших прабатьків уже в глибинах кам'яного віку сформувалися архетипи тотемів-тварин: тура, кози, лелеки, риби, голуба та ін. Ці первообрази в добу неоліту були не лише в уявленнях та графічних зображеннях, але й панували у мовленні, означалися термінами, тотожними сучасним українським.

Асиміляція етнічна — розчинення одного народу в іншому шляхом втрати ним рідної мови, культури, етнічної свідомості тощо, у результаті чого людська спільнота припиняє своє існування як незалежна, самостійна, особлива одиниця. У понятті "етнічна асиміляція" дослідники виділяють консолідацію, інтеграцію, етнорасову фіксацію. Злиття споріднених етносів чи субетносів або етнографічних груп у єдиний етнос є ознакою консолідаційних процесів. Інтеграційні процеси характеризують взаємодію етносів, різних за своїми мовними, культурними та етнічними параметрами, внаслідок чого у них з'являється ряд спільних рис етнічної самосвідомості. Якщо при взаємодії етносів, не пов'язаних спорідненістю, виникає новий етнос, — це етнорасова міксація. В етноасиміляційних процесах розрізняють:

- парціацію (відбувається розпад колись єдиного етносу на окремі етнічні групи, що не завжди цілком ототожнюють себе із старим етносом);
- сепарацію (відокремлена частина з часом перетворюється на самостійний етнос);
- дисперсизацію (відокремлена частина не стала самостійним етносом, а набула ознак етнічної групи).

Астральний культ — поклоніння небесним світилам (Сонцю, Місяцю, зіркам), різним космічним явищам, віра у зв'язок усього на землі із усім, що на небі. Астральна міфологія наших прабатьків — то ключ до вивчення глибинних пластів етнокультури та вітчизняної історії. Головним астральним богам присвячені обряди і звичаї, колядки, щедрівки, веснянки, купальські пісні, ігри, приказки і казки, замовляння тощо. Небесні явища, котрі полонили фантазію і думку предка, — то основа української міфології. "Небо, засіяне зірками, сонце, місяць, зоря, хмари, дощ, вітер, роса, грім, блискавка — все те, поперед усього звертало на себе увагу, зачіпало фантазію і розбуджувало мисль і раніше, ніж земля і все, що на землі. Ще більше зачіпала людську мисль зміна літа й зими, тепла й холоду, дня й ночі, світла й темряви, вічна й незмінна боротьба на небі світлих і темних сил... Надарований добрим розумом і ба-

гатою фантазією, давній Українець, з того переляку і з того дива, не міг недбайливо відноситись до небесних з'явищ", — із захопленням писав І. Нечуй-Левицький.

У наші дні започатковано такі науки, як астроетнографія, астрофольклористика, астроархеологія, які допоможуть збагнути душу праукраїнця, а значить, і українця-сучасника, зрозуміти всі знаки і символи культури, щоб мати змогу правильно моделювати майбутнє, не упустивши нічого суттєвого.

Балабушки — невеликі булочки круглої форми з кислого тіста, які пекли у святкові дні чи в неділю найчастіше з пшеничного або гречано-пшеничного борошна. Такі вироби призначалися для передбачення майбутнього під час дівочих гадань.

Барвінкові обряди — обряди, якими розпочиналося традиційне українське весілля. Символізували освячення шлюбу громадою і в своїй структурі містили цілий ряд обрядових дій: збирання барвінку, материнське благословення на плетення вінків, власне виготовлення вінків та одягання. По барвінок ішла молодіжна дівоча громада з музикою та особливими для цього обряду піснями.

Бгання короваю (процес виготовлення і випікання) — один із найпоширеніших весільних обрядів, який символізував освячення громадою новоствореної родини. Українці пекли багато видів весільного хліба: коровай, дивень, теремок, гільце, лежень, пташки, чоботи, шишки, калачики, кожен з яких виконував специфічну обрядову функцію. Головним весільним хлібом був коровай. В оздобах короваю спліталася уся небесна і земна краса, тож і пісні про нього відповідні звучали:

*Красний коровай, красний,
Як сонечко ясний,*

*Місяцем підперезався,
Зорями уквітчався.*

Виготовляли коровай, зазвичай, у п'ятницю або у суботу в хаті молодої спеціально запрошені заміжні жінки, які були щасливі у шлюбі. Вони приносили з собою борошно, яйця та жир. Весь процес виготовлення та випікання короваю супроводжувався ритуальними та магічними діями.

У давні часи України-Оріяни єднання родів під час весілля ознаменовувалося обрядом змішування крові. "Рід молодої на жорнах молот зерно, і рід молодого на жорнах молот зерно. Під пісні світилок і дружок змішувалося зерно обох родів в одній широкій низькій дерев'яній діжі. У діжу лили воду, взяту з криниці молодої

і з криниці молодого. І смаки-присмаки обох родів окремо додавали (масло, сіль, яйця, пахучі корінці). Дружки вимішували коровай у діжі й співали:

*Дівчина, як сонце,
А козак, як місяць.
А небо — дорога.
Зійшлися два роди
До милої згоди
В ім'я Дажбога.
Та й біля порога
Всі пообнімались,
Що кровно змішались —
Дітьми обмінялись.*

*Кравай росте-сходить,
Нову силу плодить.
Бабусі-дідусі близькі і далекі,
З раю завітайте,
Внукам дари дайте,
Щоб множились роди
Багаті, завзяті.
Ну просто як рай
Чарівний кравай!*

Сваха при людях, аби всі бачили, у воді криничній руки мие. Рушником витерши, білий очіпок надіває і промовляє: "З чистими руками, з чистими серцями, дозвольте почати кравай споживати". Дружки квітами уквітчують очіпок свахи. Сваха підводить до краваю царевича і царівну. Вони всім кланяються, цілують кравай (цілують єдність двох родів). Сваха і сват відламують від краваю кусники, кладуть на дерев'яну миску (не можна до краваю з ножем підходити — там, де роди єднаються, ніж не потрібний). Молода (царівна) і молодий (царевич) пригощають краваєм рідних та гостей" (Л. Силенко).

У санскриті (мові праукраїнців Трипільської доби) слово "крав'я" означало "кров". Зі слова "крав'я" виникло слово "кравай", а згодом — "коровай": хліб поріднення двох родів.

Берегиня — богиня добра і захисту людини. Оберігає оселю та родинне вогнище, опікується малими дітьми, захищає людину від хвороб та впливу негативної енергії злої сили, що йде з царства Чорнобога. Символом Берегині є родинне вогнище. Вогонь здавна символізує достаток і силу роду. Якщо з певних причин згасало багаття у помешканні, то на його місце приходила Біда, донька Чорнобога. Ось чому так пильно оберігали наші предки вогонь та оселю, в якій він знаходився. Пізніше берегинею почали називати рідну хату та все, що в ній знаходилося-прижилося (хатні пожитки, діти, внуки й правнуки, пісня, злагода, добре слово, пам'ять про предків), жінку-матір, яка берегла затишок у цій оселі, піклувалася про продовження роду. Щоб слуги Чорнобога не могли зашкодити родині і помешканню, оселю та її мешканців захищали оберегами над дверима та вікнами.

Білінгвізм (двомовність) — специфічний стан суспільного життя, при якому спостерігається явище функціонування двох мов у межах однієї держави. Джерелом білінгвізму, зазвичай, виступає етнічна неоднорідність суспільства. Виділяють офіційний (Канада, Бельгія, Фінляндія, Казахстан та інші) і неофіційний білінгвізм. Неофіційний білінгвізм відповідає ситуації, коли офіційно визнана одна мова із двох найбільш поширених у спілкуванні, а значна частина населення країни досить широко користується іншою. Саме до таких держав сьогодні, через певні історичні обставини, належать Україна та деякі інші держави на географічному просторі колишнього Радянського Союзу.

Білобог — бог білого дня, добробуту, господар Вирію, володар світлих богів. Постійно захищає людей від Чорнобога. Син могутнього Рода. Живе у сонячному храмі, посеред найбільшої зали якого стоїть чаша, наповнена благодаттю. Є у Білобога чарівний птах Сокіл, якого він постійно посилає у царство Чорнобога, щоб вирвав там зло і морок, допоміг перемогти темінь. За народними повір'ями, Білобог тримає світ з однієї сторони, а Чорнобог з іншої, щоб не перевернувся.

Благовіщення (7 квітня) — одне з великих весняних свят. Наші предки вважали, що у цей день саме Небо благословляє Землю, пробуджуючи її від зимового сну. Воскресає життєва сила природи. Українська духовна етнокультура має у своїх схованках досить-такі повір'їв щодо цього дня:

- Бог у цей день благословляє землю і всю рослинність, що на ній зростає, а тому виконувати будь-яку роботу — великий гріх;
- якщо яка-небудь птиця проспить Благовіщенську заутреню або у цей день зів'є гніздо, тоді втратить на кілька днів здатність літати, а тільки буде бігати по землі, розчепіривши крила, та постійно страхатися небезпек, які чатують на неї на землі;
- хто не дотримається традицій щодо цього дня, може бути суворо покараний неврожаєм, нестатками у господі;
- хто бажає бути здоровим, має почати спати з цього дня під відкритим небом, на холоді;
- на Благовіщення, як і на Великдень, сонце рано вранці виграє на небі;
- щоб дощова хмара ниви не минала, потрібно розтерти на порошок благовіщенську проскурку, змішати її з землею і розсіяти по чотирьох кутках ниви;

- "щоб домашні тварини чули весну і самі про себе дбали", їх виганяють на сонце, на волю;
- пташок випускають з неволі, "щоб співали на волі, Бога прославляли та просили щастя-удачі тому, хто їх випустив" (мішани колись спеціально купляли пташок напередодні Благовіщення, щоб у цей день їх випустити на волю);
- "аби бджоли роїлися", господар, годуючи бджіл, висипає у мед подрібнену проскурку;
- Благовіщенську проскурку заривають у землю, щоб град посівів не побив;
- "щоб капуста рано поспіла і головата була", господині до схід сонця сіють розсаду;
- молодіці рано-вранці йдуть у ліс, трясуть березу, збирають насіння і домішують до розсади капусти, "щоб росла висока, мала стільки листочків, як берізка гілочок, і не боялася вітру та іншої негоди, як і це деревце, що стійко переносить усі природні негаразди";
- до бурякового насіння у цей день не торкайся, бо "виросте із нього редька";
- все, що народить ся у цей день, буде погано рости, бо "від благовісного теляти добра не жди";
- не можна позичати у цей день вогонь;
- не можна до своїх осель впускати чужих жінок і дівчат, "щоб лиха не принесли".

З Благовіщенням пов'язано чимало давніх обрядів, які відображають зв'язок з рослинним світом та птахами. Зокрема, якщо хлопці помітили бузька, то показують йому хлібці, випечені саме для цієї нагоди, й закликають:

— Бусень, бусень! На тобі голвоту, а ти мені жита копу!

Дівчата, зустрівши ластівку, беруть жменю землі, несуть її на город, розсівають довкола, щоб рясно вродив кріп. Проводиться у цей день, зазвичай, і обряд "Топтати ряст" (опис дивись нижче). На Закарпатті дівчата до схід сонця, розчесавши волосся і не заплітаючи його, з вінником тричі обходять навкруг оселі, ідуть до хати і тричі замітають долівку; сміття разом з вінником відносять до річки і, набравши у відро води, скроплюють вінником грядки, де має рости капуста, аби не гнила, була твердою.

"Першоцвіт — вішун дівочого весілля" — можна почути серед українців. Якщо на Благовіщення, йдучи по воду, юнка знайде цю квітку, то ще цього літа вийде заміж. Символом надії, юної краси, щастя є проліски. Знайшовши проліски на Благовіщення, дівчата

зривають їх й кладуть у пазуху. На Великдень, як заспівають "Христос Воскрес!", виймають квітку і кладуть між образами на щастя. Матері у посудину наливають освяченої води, кидали кількка монет, букетик пролісок і звать до схід сонця своїх діток умиватися, "аби були такі гожі, як ці весняні квіти, багаті та до людей приємні, щоби славили благо і благо творили".

"Усі люди (діти, молодь, дорослі, старі, хворі) виходять з домів на сонце, щоб Благовіщенням сонячним обадьорилася кров у жилах. Довгі й холодні зимові ночі надокучили людям. Вони бачать у Благовіщенні поновлення сил своїх. ... З неба прийшло на землю нашу світле Благовіщення, радуймося! У світлі Благовіщення сусід сусідові хай благо віщує! Благовіщення — спонукка душі нашої. Воно є в обряді Орання, в обряді Сіяння, в обряді Жнив, в обряді Молочення, в обряді Мелення, в обряді Споживання страви. Обряди наші впорядковують спосіб життя нашого. ... Перший тиждень березня Україна (Русь) споконвіків урочисто відзначає Благовіщення. Кияни свято зустрічі Нового року звали Благовіщенням, яке стрічали щедрівкою: "Щедрик-щедрик, щедрівочка, прилетіла ластівочка" (Л. Силенко).

З Благовіщенням пов'язаний обряд, який у народі називають "Вдовиний плуг" (Див. *Топтати ряс, Вдовиний плуг*).

Братчина — традиційне зібрання членів міських (цехових) корпорацій та сільських громад, одна з форм колективного дозвілля, святкового спілкування людей старшого покоління. Це були, як правило, голови сімей, які збиралися на церковному дворіщі (цвинтарі) або майдані у великі свята. Основним призначенням братчини було вшанування свого святого, колективне звернення до нього як до покровителя за допомогою і благословенням у всіх справах громади. Після колективного молебня влаштовувалось спільне застілля у складчину. У XVI – XIX ст. братчина згадується лише як колективна трапеза у рамках храмового (престольного) свята.

Братчини — назва місяця листопада на українському Поліссі, що походить від назви обрядів, які влаштовували в кінці осені, найчастіше на свято Михайла (21 листопада). З початком листопада для хліборобів наставала пора відносного перепочинку. Можна зібратися в гурт, повеселитися, поспівати. В цю пору справляли весілля, юнаки й дівчата сходилися на вечорниці та досвітки, влаштовуючи всілякі забави. Серед них особливе місце належало братчинам. Обряд братчин мав дві форми. Перша стосувалася оглядин зими і

зустрічі першого снігу, власне зустріч зими. Цей обряд нагадував храмове свято, але мав інший зміст. На свято сходилися всі мешканці, які брали участь у колективних гулянках, пов'язаних із зустріччю зими та першого снігу. Вперше виходили на люди молоді пари, які нещодавно відгуляли весілля, їм відводилося одне з найпочесніших місць.

Іншою формою братчин було офіційне скріплення так званого колективного бджолиного рою. Якщо хтось із селян хотів заприятелювати з односельцем, то весною, коли виходив перший рій, який особливо цінувався, відносив його сусідові, приказуючи: "Даю на братчину!" Це засвідчувало, що бджоли відтепер належатимуть спілці, в якій могли об'єднуватися кілька родин. За звичаєм, за бджолами протягом сезону по черзі доглядати члени братчини. Зібраний мед розподіляли порівну. По закінченні сезону члени такої спілки знову збиралися на завершальне дійство — готувати бджолині гнізда на зиму. Поки пасічники робили останні оглядини та утеплювали вулики, жінки тим часом пекли обрядове печиво з медовою приправою. При цьому неодмінно мав бути і медовий напій, яким скріплювався обряд братчини. Рецепт його виготовлення тримали в суворій таємниці. Медівкою частували також дітей, літніх і хворих людей. Цей ритуально-обрядовий напій не мав нічого спільного з міцними настоянками.

Після цього обряду група сімей набувала статусу своєрідних родинних спілок: господарі переходили на "Ви", допомагали одне одному, а при втраті годувальника в одній з родин зобов'язувалися брати на виховання їхніх дітей. У цій високогуманній формі людських взаємин віддзеркалені високі моральні норми етнопільноти — доброзичливість, добропорядність, безкорисливість, духовний аристократизм. Якщо сусіди часто сварилися, то їх намагалися помирити за допомогою братчини. Цінним є той факт, що дружили родинами і взаємно відповідали за справи один одного.

Введення (Введення у храм Пресвятої Богородиці) — у народному календарному циклі дохристиянської доби свято введення старого господарського року у початок нового. Замикає осінній сезон і починає зимовий, пов'язане з ворожінням і забезпеченням заходів, що дають силу на новий рік. Зима вводиться у свої володіння. Цим днем завершуються всі основні роботи. Вважалося, що після

Введіння і до Благовіщення не можна будь-яким чином турбувати землю, бо Земля-мати у цей час спочиває, набирається сили.

До сьогодні збереглася віра у магію першого відвідувача помешкання (полазника), який цього дня приносить господарям вдачу або нещастя. Найкраще, коли першим до хати заїде красивий здоровий хлопчик. Найгірше, коли до оселі завітає стара, немічна жінка. Тому люди старшого віку та бідні стримувалися на Введіння заходити до чужої хати, так само як і на Різдво та Великдень. Недобрим знаком було, якщо хтось приходив щось позичити.

Сприятливий час для магічних обрядодійств, тому жінки і дівчата ворожили на майбутнє. За погодою і прикметами цього дня пророчили погоду на весну. Християни вважають, що у цей день Бог відпускає праведні душі подивитися на своє тіло (Див. *Полазник*).

"Вдовиний плуг" — обряд, пов'язаний з колективною допомогою немічним в обробітку весняної ниви. На Благовіщення селяни збиралися на сільські сходки, щоб визначити, хто і коли толокою оброблятиме ниви вдів і сиріт. Здавна в Україні існував звичай: першу весняну оранку починати у тих родинах, де не було господаря, де жили каліки, самотні, немічні. Виконували цю важливу і термінову роботу за допомогою толоки, тобто колективно і без оплати. Ця високогуманна форма взаємодопомоги серед простого народу дістала назву "Вдовиний плуг". Орати ниву вдови або сироти можна було і у святкові дні після богослужіння. За народним повір'ям, якщо працюєш на себе у свято, то все, що надбаєш, від тебе відійде, але у кілька разів більше; коли допоможеш іншому, що не в змозі сам це зробити, то порадіє за тебе Бог: у добрій справі тобі на помочі стане, бо радуєш ти немічного своєю безкорисністю, і твоїй родині у всьому допомагати буде. Вважалось аморальним, якщо хтось з односельців, зневаживши традицію прадідів, обминув названу категорію односельців і почав обробляти власну ниву. Такі піддавалися громадському осуду, до них ніколи не приходили на допомогу, як би вони її потім не потребували. Знехтував іншого — знехтують тобою.

Велес (Влес, Волос, Виласа) — бог мистецтва, краси, музики, багатства людської душі, її щастя та любові. Опікун усього живого. Покровитель волхвів, ясновидців, віщунів. У русів Велес підміняв Дажбога і став помічником хліборобів. На ниві після збору зернових залишали "Велесову бороду" — пучок зв'язаних незжатих стебел з колосками як дяку за урожай. На честь Велеса складали пісні.

Частина від прибутків жертвувалася цьому богу. Волосожари — сузір'я Велеса.

Своїм богом Велеса називали також люди різних ремесел і промислів. В. Скуратівський, прагнучи знайти відповідь, чому князь Володимир не знайшов у київському дитинці місця для Велеса, як найбільш шанованого бога серед городян, прийшов до висновку, що це був один з найдемократичніших богів, і тому не відповідав тодішній політичній ситуації. Князь же прагнув, за висловом І. Огієнка, мати таких покровителів, які символізували б військову силу, а не демократизм. Під опікою Велеса перебувала як матеріальна, так і духовна діяльність людини. Це виокремлювало його з поміж інших божеств найшляхетнішими якостями, тому таку велику шану здобув він серед народу.

Велес, муж богині Мокоші, має багато кличок: Волос, Волосій, Власій, Влас, Улас. Два тижні кожного року вшановують люди цього великого бога. Починають з Новорічної ночі, коли він разом зі Спасом, богом багатства і щедрот, заходить у кожную домівку, і потім протягом цілого тижня устами ряджених проголошує магичні замовляння на майбутній урожай і людську долю. Вдруге подібні обрядодійства відбуваються за тиждень до Колодія. Добрий бог Власій, що поріднив людину із твариною, у цей період привчає старанно доглядати за своїми домашніми підопічними, всевидящим оком стежить за благополуччям звірів і птахів.

Співці-поети, що є носіями і творцями героїчного епосу рідної землі, пастухи та чередники, котрим подарував сопілку і став їхнім охоронцем від голодних звірів, люди різних ремесел та промислів, яких навчив шляхетно ставитись до своєї справи, мандрівні купці, у руки яким дав гуслі та кобзу, господарі, чії статки примножив, є внуками бога Велеса — опікуна закоханих, сіяча благополуччя, ошляхетнювача любові, виласкавця обдарованості.

Аналогічні погляди щодо сутності бога Велеса (Виласа) висловлює і Лев Силенко у книзі "Мага Віра: Рідна Українська Національна Віра (РУНВіра)", уривки з якої наводимо нижче: "Свято Водосвяття світле невинністю людської первовіри — єднання людської душі з душею природи. ... Я бачу в цих обрядах задушевне самообдьювання, бачу образ Виласа. Волхви кажуть, що Бог Виласа себе проявляє в обрядах, у піснях, у баяннях баянів (баянів, казкарів). Обряди дають душі вилас; душа без виласу жорстока, нездібна захоплюватися красою світу Божого.

Стародавні українці (трипільці — творці ведійських вірувань) любили Бога Виласа (санскритське слово "Виласа" значить

"облагороднення", "виласкавлення", "видобрування"). Усі співці (поети) є внуками Бога Виласа. Вони допомагають йому піснями-ласами (ласками) власкавлювати (облагороджувати) душу людську. І древні кияни любили святкові виласки-походи в діброви, ліси, в гори, на поля. Виласки виласують (виласкавлюють) не тільки душу, а й тіло (слово "вилас" вони також використовували у значенні "спорт")".

У дослідженнях Лева Силенка Бог Виласа постає і як той, що виласкавлював мову, ошляхетнював її. У "Ригведах" — це опікун закоханих, оніжнювач радості, щастя, "виласкавлювач обдарованості", пісні, гуляння, мистецтва, мислення, багатства, скарбу. Слово "Виласа" утворено з префікса "ви" і основи "ласа". У "Ведах" слово "ласа" означає "ласкати, ніжити, ошляхетнювати душу". Отже, це слово у такому значенні у словнику праукраїнців існувало п'ять тисяч літ тому. Предки стверджували: аби душа людини гарнішала, її потрібно "ласувати", тобто, облагороднювати, використовуючи для цього гру на музичних інструментах, спів пісні, підношення дарів, вияви ніжності. В українській народній пісні "Да куди їдеш, Явтуше?" слово "ласка" ("Та коли твоя добрая ласка, то й скажеш!) означає "милість", "доброта". У санскриті "ласа" означає "багатство", "доброта", "приємність", "принада". У сучасному словнику зустрічаємо: ласощі, ласкавий, ласий, ласолюб, ласкавець. Прабатьки слово "виласканий" використовували у значенні "викоханий", "аристократичний", "шляхетний", "благородний", тобто обдарований Богом Виласом.

У дохристиянські часи головна вулиця у місті Новгороді носила назву Виласа, на ній стояла і статуя Бога. Про це читаємо у давніх літописах ("Слово про похід Ігоря", "Житіє князя Володимира" та ін.). Сьогодні ми не можемо достеменно стверджувати, як автор "Слова про похід Ігоря" написав ім'я "Виласа" чи "Влс". Зазвичай у літописах записували слова скорочено ("члкъ" — чоловік; "да" — дати; "слва" — слава та ін.). Отож, запис "Влс" можна читати як "Влос", "Влес", "Велес", "Вилас", однак, за твердженням Л. Силенка, правильно — Виласа.

Про те, що Велес (Виласа) був шанованим богом у наших предків, свідчить і "Велесова книга" — пам'ятка давньоукраїнської історії та писемності, автор якої зазначає: "Велесу — Богові нашому, який є пристанищем сили нашої, присвячуємо книгу цю".

Великдень — головне християнське свято на честь воскресіння Ісуса Христа, Сина Божого, котрий був посланий на землю, щоб вказати людям шлях до спасіння. У народному календарі — свято

весни, родючості, цілковитої перемоги весни-літа над зимою, свято подружньої любові та злагоди в родині. Саме у цей період, за віруваннями предків, у вирії — просторі життєдіяльності Ора — зародився з вогняного Яйця-райця світ, виростло Дерево життя, прийшли у цей світ бог Ладо — батько-першотворець — і богиня Лада — праматір, берегиня всього білого світу. За давнини, на думку деяких дослідників, це свято мало ще й такі назви, як свято Великої Лади, свято Орелі. Великдень вважається найбільшим днем у році, бо воскресє бог життя — Сонце — і через небесні ворота приносить у людські душі вогонь очищення.

На Великдень сонце на сході переливається різними кольорами, миготить, підскакує. Про це явище у народі кажуть: Сонце грає, красується, танцює. За поліськими повір'ями, це явище не кожен може спостерігати: воно відкривається тільки праведній людині. Мотив сонячної гри-забави відображений у фольклорі ("На Великдень Сонце грало, грало, вигравало, моїй любій донечці радість дарувало"). Перед сходом сонця відкривалися віконниці, щоб сонечко заглянуло у хату. Дівчата виглядають його у саду з молитвою на устах:

Добрый день тобі, Сонечко ясне! Ти святе, ти ясне-прекрасне; ти чисте, величне й поважне. Ти освіщаєш гори, долини і високі могили, — освіти й мене перед усім миром: перед панами, перед попами, перед царями, перед усім миром добротою, красою, любощами й милощами. Дякую тобі, Сонечко ясне, за твою доброту до мене. (Див. Писанка, Дажбог).

Вертеп — популярний у 17-19 ст. пересувний ляльковий театр, з яким виступали на ярмарках, майданах, ходили по хатах у святкові дні. Спочатку творцями і виконавцями вертепних вистав були бурсаки і мандрівні дяки, пізніше — мандрівні артисти. У Західній Європі вертеп функціонував у лоні церкви, у Східній — від самого початку мав тісний зв'язок з народною театральнo-видовищною культурою. Вшановуючи за допомогою ляльок предків роду, люди вірили у диво перевтілення. Тому славлячи Різдво світу, колядники рядилися зайцем, ведмедем, козою тощо, щоб їх не впізнала Мара, і розігрували вистави.

Вертеп у Західній Україні був невеликий за розмірами і нескладний за виконанням. Формою він нагадував найчастіше селянську хатину. В середині скриньки встановлювалися примітивні ляльки або просто різдвяні листівки із евангельськими сюжетами. Існували і більш складні моделі: ляльки кріпилися на диску, що обертався, створюючи ілюзію оживлення фігур. Робилися також своєрідні дійства з фігурками тварин, вирізьбленими з дерева. Під

час вистав свічка давала тінь від фігур, які рухалися по колу, завожуючи цим не лише дітлахів, але й дорослих. У цей час розповідалася казка. Серед персонажів вертепу українці віддавали перевагу Біді й Долі, Дню і Ночі, Зимі й Літу, рослинам і тваринам, від яких залежали.

У Східній Україні з вертепом колядували рідко. Тут він виступав як справжній театр ляльок, що мав досить складну конструкцію і обслуговувався справжніми професіоналами. Ляльки стали персонажами театрального дійства на двох поверхах. Такі вертепи були справжнім досягненням народного мистецтва. Кожний поверх мав своє призначення. На верхньому відбувалися вистави із життя святих на небі, на нижньому йшли побутово-пародійні сценки із народного життя, інтермедії світського характеру. Найбільшу симпатію у глядачів викликали імпровізовані побутові сценки. Вертепне дійство супроводжувалося народними танцями та піснями.

Поруч із ляльковим функціонував і "живий" вертеп. Це був своєрідний фольклорний театр із залученням костюмованих виконавців. Їх часто у народі називали "величальники": група веселунів з музикою і танцями, з ученими звірами, або самі переодягнені у звірів, веселили людей під час великих річних свят, заходили до осель, бажаючи багатства, щастя, радості господареві, його родині і господарству. Величальники возносили дім господаря в центр Всесвіту. Порівнювали його з Сонцем, Місяцем, господиню — із Зорею, Красною Панною, а родину — із зіроньками. У головному храмі України — Святій Софії в Києві — є фреска, присвячена цим веселунам, виконавцям "живого" вертепу.

Веснянки

—глибоко прапрадідівський, самобутній, ні від кого не запозичений звичай та фольклор;

—цикл весняних пісень з метою закликати, зустріти і прославити богиню Ладу (володарку краси, кохання, весни) та її доньку Лелю, чарівну богиню кохання, яке пробуджується у пору воскресіння та відродження життєдайної сили Сонця;

—це міфічні істоти жіночої статі, які з'являються навесні (зимнянки — взимку, осінянки — восени, купайлянки-політнянки — влітку);

—процес закликання весни (магічна процедура), що супроводиться магічними діями і танцями (слово, рух і мелодія зливаються воедино і дають початок новому хліборобському року);

—магічні повідомлення дівчаток, яким виповнилося 16 років, жіночим богиням (Ладі, Лелі, Мокоші, Берегині, Живі, Дані) про готовність до подружнього життя, аби їх помітили, допомогли знайти судженого та одружитися з ним;

—найвродливіша і найпрацьовитіша дівчина, яка символізує весну. Під час свята Весни її ставлять на дерев'яні борони і гуртом боронують поле, кругом неї водять хороводи, співають пісень, що закликають, зустрічають і прославляють весну;

—щира молитва молоді сонцю, яке воскрешає землю від зимового холоду і квітчає її духмяною зеленню.

Веснянки починають виконувати з настанням нового хліборобського року, Новоліття (1/14 березня), до Зелених свят. Як тільки на пагорбах з'являються перші проталини і на них підсихає земля, дівчатка-підлітки заводять перші хороводи. Взявшись за руки, вони повільно "вимальовують" криву лінію, приспівуючи:

<i>Кривого танцю йдемо,</i>	<i>Ведем, ведем</i>
<i>Конця му не знайдемо:</i>	<i>— Да не виведем,</i>
<i>То вгору, то в долину,</i>	<i>Плетем, плетем</i>
<i>То в ружу, то в калину.</i>	<i>— Да не виплетем.</i>
<i>А ми кривому танцю,</i>	<i>Веду, веду — да не виведу,</i>
<i>Не виведемо концю,</i>	<i>Несу, несу — да не винесу!</i>
<i>Бо його треба вести,</i>	<i>Треба його да виводити,</i>
<i>Як віночок плести.</i>	<i>Конець ладу да знаходити!</i>

Як правило, майже кожне обрядодійство весняного періоду обов'язково розпочинається і закінчується хороводним "Кривим танцем", на який покладено важливу сакральну функцію: має очистити, оберігати наступні ігрові сюжети від усілякої скверни (В. Скуратівський). За формою і змістом він уподібнюється до сакрального знака безконечника, різноманітні стилізовані форми якого присутні майже на всіх давніх виробах (ткацтві, вишивці, писанці). Структура безконечника унеможлиблює проникнення злих сил і нечистих духів, тобто негативної енергії; якщо ж їм і вдається проникнути, то у своєрідній павутині — заплутаних рухах магічного лабіринта — знаходять свою погибель, оскільки негативному уже не вибратися з безконечного кола.

За віруваннями наших предків, будь-яке коло виконує оберігові функції (разки намиста, вишивка довкола шиї та пазухи на сорочці, віночок на голові, призьба навколо оселі, живопліт довкіл господарства, символічне боронування навкруг хати юнки, що засиділася у дівках, аналогічне весільне засівання, оборювання населеного пункту під час епідемій тощо). "Кривий танок" — це також коло, оскільки починається і завершується у одній точці, але із

нескінченною кількістю лабіринтів. Рухаючись у межах певного простору, юнки очищають довкілля, готують його до наступних сакральних дій.

Після "Кривого танцю" виконуються найчастіше хороводи, пов'язані з хліборобською тематикою. Лише після цього до хороводів долучаються старші дівчата. У дівочих хороводах хлопцям не гоже брати участь, вони можуть бути лише спостерігачами. Діти обох статей найчастіше хороводять разом, це зазвичай веснянки хліборобського циклу. Про початок весняних забав односельців оповіщає дівочий гурт. У святковому одязі, з віночками на головах дівчата беруться попід руки і прямують через усе село з весняною-закличкою. В. Скуратівський з цього приводу записав такий зразок:

<i>Сонце красне вже пече, Весна ясна всіх кличе: — Виходьте, безитаньки, Співайте веснянки! Повиходьте старики Замаганеть пра бики! Ой виходьте, старі баби, Бо ожили уже й жаби! Ідець з хати чоловікі, — Розплющила весна вейки!</i>	<i>Ой виходьте, молодици, — Годі мнесить паляници! Ой виходьте, паробки, — Не хватить до жнив муки! Ой ви, любіє дівчата, Ще робота не почата, Весняная радість буяє, А речечка реве та гуляє. Кругом отой голод та туга — Берись, мужичок, за плуга.</i>
--	---

Останній день, коли співають веснянки і плавно переходять до русальних пісень, — Вознесіння. Однак у різних регіонах існують свої календарні межі щодо тривалості веснянок. На Поліссі забороняється співати веснянки до Благовіщення, оскільки поліщуки вважають, що це може зашкодити пробудженню сходів та наступному урожаю ("корінь не живе"); на Київщині та Черкащині не можна співати на "голий ліс", бо не розві'ється лист та цвіт ("дерево залишиться без плоду"). Веснянки радять починати вчасно, не можна запізнюватися: як вчасно лине веснянка, то град не поб'є посівів, бо її магія "відводить від ниви усі злі сили"; дівчата будуть швидко і удатно виходити заміж (Леля-Весна вчасно почує прохання і призве на допомогу усі жіночі божества); виросте добрий льон; діди-прадіди допоможуть зібрати урожай (птахи задоволені доброю зустріччю відішлють радісну звістку у Рай-Ірїй) і т.д.

Наші прадіди вірили, що весна — це цілком реальна особа: струнка, співуча, красива, завітчана, мила, весела дівчина, яка приносить із собою радість життя, віру у завтрашній щасливий день, світлі почуття, що неодмінно стають основою створення нової щасливої сім'ї. Давня веснянка про це говорить так:

Ой, весна-красна, що ти нам винесла?

- Ой винесла тепло і добреє літечко!
Малим дітям побіганячко,
Старим бабонькам посидіннячко,
Красним дівонькам на співаннячко ...
... Молодим погуляннячко...
Старим дідам по кичку,
Старим бабам по серпочку,
А дівчатам по віночку,
А хлопчатам по батожочку.
Малим дітям ручечки бити,
А дівонькам та ї погуляти,
А господарям поле орати,
А господиням кросенця ткати,
А старим дідам раду радити ...

Уява давніх українців вималювала поряд із жіночими божествами весняної пори чоловічий персонаж на ймення Білодан:

*Ой Іванчику-Білоданчику,
Поплинь, поплинь по Дунайчику,
Поплинь, поплинь по Дунайчику,
Знайди собі повесняночку ...*

Образ Білодана-Білоданчика, як такий, що репрезентує весну, і досі не знайшов належного зацікавлення у науковців (етнокультурологів, фольклористів, представників інших суміжних наук), тому і не досліджений.

Наші предки чітко розмежовували закликання весни, її зустріч та прославляння краси природи у пору найбільшого вияву весняної енергії. Найпершим празником, коли весна зустрічається із зимою, є Стрітення (Громниця, Зимобор). Вдруге подібна зустріч відбувається на Обертіння (9 березня). У цей період годиться виконувати пісні, у яких закликаються птахи і тепло, це так звані веснянки-заклички ("Благослови, мати", "Пташок викликаю", "Віл бушує", "У довгої лози", "Ой вилинь, вилинь, гоголю" та ін.). Наступні празники символізують власне прихід весни: Явдоха-плющиха (14 березня), Сорок святих (22 березня), Теплою Олексі (30 березня), Благовіщення (7 квітня). У цей часовий проміжок звучать веснянки, що відображають безпосередню зустріч весни, радість від її приходу, вступ весни у свої права ("Подоляночка", "Розлилися води на чотири броди", "Король", "Ой весна, весна — днем красна" та ін.). Від середини квітня (у випадку затяжної весни — з кінця квітня-початку травня) до Зелених свят звучать веснянки, у яких прославляється весна та плоди її невтомної праці. Сюди можна віднести такі: "Ой ти, вишньо", "Зайчику, зайчику, не

ходи по городчику", "Вербовая дощечка", "Кострубонько", "Шум" та ін.

Щодо основних рухів та їх символіки виділимо такі групи веснянок:

- веснянки, у яких головна фігура — коло, що знаменує Сонце: рух по колу здійснюється за сонцем (зі сходу на захід): виконавці стають правильним колом, беруться за руки, іноді — ні;

- веснянки з головною фігурою "коло-віночок": коло таке ж, як і коло-сонце, але присутні специфічні рухи, інша ритміка, рух перемінний (то за сонцем, то проти сонця). Коло-віночок символізує щасливе одруження (рух за сонцем) і відвертає одруження з нелюбом (рух проти сонця);

- веснянки, що відображають "небесні ворота", через які приходять з неба-вирію новонароджені душі немовлят і відходять душі-діди, приходять весна, тепло, урожай, щастя, здоров'я, добро: рухи загадкові, іноді таємничі ("Ворота", "Воротар", "Мости" та ін.);

- веснянки з основною фігурою "міст-дорога, що постійно рухається": виконавці стають парами, беруться за руки в перехрестя, утворюючи таким чином своєрідний міст-дорогу, по якому рухається малий хлопчик; безперервність руху забезпечується за рахунок постійного перебігу наперед задніх пар. Веснянка чаклує пробудження природи, лісового шуму; з неба на землю іде весна, після чого розвивається ліс і починає шуміти звуками тварин, птахів, комах. Малий хлопчик знаменує вічний рух у природі ("Жучок");

- веснянки, що символізують зміну дня і ночі, пір року, народження-життя-смерть, небо-повітря, вода-земля тощо. Троє дітей утворюють трикутник, ведуча проводить за собою довгий ланцюжок дівчат, котрі рухаються одна за одною, тримаючись за руки, змієюю між дітьми ("Кривий танець", "У довгої лози");

- веснянки з рухами, що символізують боротьбу сил у природі: сонячне коло, біг на схід та на захід, кроки розпачу, нерозуміння і кроки радості, веселий танок-підскакування і танок-затоптування, приплескування руками, шукання тощо. Це справжня містерія-балет з великою кількістю різноманітних рухів, співом, проказуванням, речитативом, пантомімою ("Кострубонько");

- веснянки-гаївки, що зачаровують урожай, процес розвитку рослин: магичні рухи, що відтворюють ріст-розвиток — сонце-віночок, рух руками вгору у напрямку сонця з різними вигинаннями тіла; рух ключем одна за одною, тримаючись за руки; кривулька — то швидко, то повільно; руки вгорі то сплітаються, то вільно опускаються ("Огірочки", "Горошок", "Укроп");

- веснянки, що відображають рослини як тотеми: образи подано у безконечній радісній грі-рухах, уособлення подяки, доброти, любові до "зеленого лісу": утворюється коло, дівчата беруться за руки, опускаючи та своєрідно піднімаючи їх догори так, ніби колишуться дерева ("Шум");

- веснянки з відображенням уявного образу милого та моделюванням образу себе як майбутньої дружини: відображення верби як тотему, що сприяє благополуччю потомків; коло змінюється "вербовим мостом", "дощечкою" — учасниці стають у два ряди і відповідно до змісту веснянки виконують рухи вітру, води, кладочки. Рухи постійно доповнюються пантомімою ("Вербовая дочечка");

- веснянки, які відтворюють боротьбу двох протилежних ворожих сил, що за певних умов можуть дійти згоди і примиритися: дві команди, що стоять навпроти одна одної, відповідно до змісту виконують наступальні рухи на позиції протилежної сторони, потім ролі міняються ("А ми просо сіяли").

Класифікація веснянок дохристиянського періоду

(за С. Килимником):

1. Філософські та космічні веснянки ("Кривий танець", "Віночок", "Ворота" та ін.).

2. Релігійно-символічні, або символічно-міфологічні веснянки ("Кострубонько").

3. Магічно-вегетаційні ("Мак", "Горошок", "Огірочки" та ін.).

4. Веснянки-гаївки, що відображають родово-господарський лад ("А ми просо сіяли").

5. Алегорично-магічні веснянки ("Подоляночка", "Жучок", "Шум", "Зайчик" та ін.).

6. Хвальні веснянки-гаївки ("Ремез", "Ой вилинь, вилинь, гоголю", "Воробчик", "Перепілонька", "Ой хвалилася да березонька", "Чадо", "Воротар", "Мости").

7. Веснянки-гаївки з мотивами кохання та одруження ("Царенко", "Кудрявчик", "Вінок", "Барвінок", "Любка", "Чернушка", "Грушечка", "Вербовая дощечка" та ін.).

8. Описові веснянки-гаївки, дари весни ("Розлилися води на чотири броди", "Ой весна красна", "Ой весна красна попід лісом йшла", "Весняний дар", "А вже весна воскресла", "Качки гнати", "Качки").

9. Веснянки-гаївки хлопців-молодців ("Барвінок").

10. Родинні веснянки-гаївки ("Вінок", "Діброва", "Чернушка", "Княгиня", "Ой рости, кропе").

11. Веснянки-гаївки дуже раннього періоду ("Сам ходжу, сам")
12. Веснянки-гаївки, що відображають пошану покійників ("Смерть з морозом танцювала").
13. Жартівливі веснянки-гаївки ("Жінка на торзі", "Чому дідусь не жинився молодим" та ін.).

"Ягілки сягають своєю давниною незапам'ятних часів. Є вони головною основою найбільшого свята Весни. ... Природа, її зміни й сили викликали в народі божественні почитання. Перемога Світла над Темрявою, Тепла над Зимою, весняного оживання над зимовим завмиранням була предметом найбільшого почитання, предметом радості і втіхи" (М. Миханько).

"Веснянки, гаїлки — обрядове вітання Добра (Світла). Виконавці веснянок (священнодійці) виводили свої хороводи за рухом сонця — за ходом Добра (Світла). Веснянки — духовна медитація і практичне здійснення "йоги": шлях духовного і тілесного самопізнання і самовдосконалення. ... І тепер (і завжди — від віку до віку) ми щороку починаємо пісневоди весняні з того дня, коли вперше зозуля закує. ... зозуля-чубатенька в нашому селі щороку кує в ті самі дні. ... Там кує зозуля, а там тьохкає соловейко, а тут співаємо ми, діти Землі і Неба, і так уся земля славить Дажбога" (Л. Силенко).

"Ці тисячолітні пісні-містерії, гри та звичаї збереглися в душі кожного українця; не затратились вони на тому довгому, безконечному, тернистому шляху нашої нації, бо вони інтуїтивно, несвідомо, нам незрозуміло, є тією святою і безконечною ниткою вічності, що пов'язує душі наші сьогодні з душами наших далеких, далеких пращурів, які створили цю культуру. Ось чому не затратилось усе це, ось чому воно нам так миле, так дороге, близьке серцю нашому" (С. Килимник).

"Українці-хлібороби весною з піснями ідуть в поле: весна їм дарує нові надії. І ніби душа оновлюється, воскресає, бадьориться. Вони натхненно оспівують божественну красу Вітчизни. Молодь в полі, за селом виводить веснянки, дівчата плетуть віночки, стають звабними, закоханими в життя. Самоосвідомлюється молодь Свідомістю Всесвіту, сама цих сил не розуміючи" (Л. Силенко).

Вирій (Ирій, Ірій) — в українській міфології давня назва раю, де зростає Світове Дерево, у верхів'ї якого гніздяться птахи та перебувають душі померлих. У веснянках зберігся мотив відмикання Вирію ключем, коли птахи повертаються на батьківщину. Відповідно до однієї із народних легенд, незмінною ключницею Іррію серед птахів є зозуля. Вона надійно зберігає золоті ключі, тому пер-

шою відлітає у теплі краї і останньою прилітає весною, надійно зачинивши після усіх браму. На зберігання ключі зозуля передає Ярилові. У Петрівку зозуля припиняє безтурботні співи ("Уже петрівка минається, Зозуля кувати забувається"), бо "ячмінним коло-сом давилася" і просить бога Сонця повернути їй ключі.

Вирій-Рай — це тепла, вічно зелена й сонячна країна далеко-далеко на сході, за глибоким, широким морем. І. Огієнко висловив припущення, що Вирій, давнє "Ірсад", теплий край, з грецького "ір" — весна. Дійсно, за повір'ям, весну приносять на своїх крилах перші прилітні птахи, для яких наші прадіди влаштовували спеціальні обряди на знак подяки за подароване тепло. Це відбито у численних прислів'ях:

- *Прилетів лелека — приніс весну здалека;*
- *Зацебетала біля хати ластівка — тепло прийшло у гості;*
- *Побачив шпака — знай: весна біля порога;*
- *Журавель прилетів — скоро лід зійде;*
- *Ранній приліт шпаків і жайворів — до теплої весни;*
- *Ластівки почали лаштувати гніздо — на стійке тепло та ін..*

Виховання:

- формування моделі поведінки людини у певному середовищі, тобто механізмів саморегуляції і самоорієнтації;
- споконвічна історична функція людства, об'єктивний процес спадковості поколінь;
- функція суспільства, що забезпечує його розвиток шляхом передачі новим поколінням культурно-історичного досвіду попередніх поколінь;
- багатогранний процес постійного духовного збагачення та оновлення тих, хто виховується, і тих, хто виховує;
- тривалий процес формування особистості відповідно до суспільного ідеалу;
- цілеспрямована і свідомо контрольована соціалізація;
- сукупність формуючих впливів усіх суспільних інститутів, що забезпечують міжпоколінну трансмісію соціально-культурного досвіду, моральних норм та цінностей;
- процес відтворення на рівні індивідуального людського буття нагромадженої у суспільстві культури та стимулювання внутрішнього потенціалу особистості у процесі її саморозвитку;
- головна розвиваюча ланка у соціалізації особистості.

Слово виховувати спочатку означало ховати, оберігати, переховувати від чогось, що може нашкодити дитині. Пізніше поняття стало означати "впливати на дитину, навчати її правилам поведін-

ки, формувати культурний рівень, світогляд, моральні якості". До поняття виховувати вживалися такі синоніми як навчати, леліяти, доглядати, пестити та ін. Слово "вихований" вживалося у значенні "чемний", "ввічливий", "той, хто вміє гарно поводитися в товаристві".

Вишиванка — національна біла сорочка, що є символом здоров'я, краси, щасливої долі, родової пам'яті, шляхетності, святковості. Характер вишивки залежав від того, кому призначалося вбрання. Виготовляли із лляного або конопляного полотна домашньої роботи. Цікавим є той факт, що символіка вишиванок досить часто повторює символіку орнаментів трипільської культури. Символіка вишиванки складається з двох частин: історичної (родової) і прогнозуючої (моделювання майбутнього, продовження роду). До вишиванок ставилися як до святині, передавали з покоління у покоління, з роду в рід, берегли як найдорожчі цінності Роду. Вишиванка виступала і оберегом від лихого ока, думки, дії, що можуть нашкодити особі і її Роду. Цьому слугували мережки на кінцях рукавів та горловині, а в жіночій вишиванці — візерунок на подолі. Найкращим днем для виготовлення вишиванки був четвер. До заміжжя дівчина повинна була підготувати не менше 10-12 святкових і буденних сорочок для членів своєї майбутньої сім'ї.

Про те, що вишиванка є прадавнім символом українського етносу, свідчить той факт, що при розкопках Мізинської стоянки на Чернігівщині у 1974 році виявлено зображення Великої Матері — родоначальниці богів (верхній палеоліт, близько 10 тисяч років тому) у сорочці, оздобленій хвилясто-спіральним орнаментом. Візерунок на одязі Матері Богів — це відома трипільська спіраль, названа пізніше *меандром*. Меандровий орнамент найдавніший не тільки на території України, але й у всьому світі. Він виконував охоронну функцію.

Вишивки — один з найпоширеніших видів ручної праці українських жінок і, зокрема, дівчат. Вишивають, переважно, одяг, предмети домашнього вжитку та ін. Кожна вишивка своєю технікою, композицією, мотивами та підбором кольорів відповідає своєму призначенню. Історія вишивки дуже давня: вони були відомі ще в трипільців, про вишивки на білій сорочці українців є відомості в XI– XII ст. візантійських письменників, відомі малюнки на мініатюрах і фресках тієї ж доби. Про українську вишивку згадують і мандрівники. Орнаментальні мотиви української народної вишивки мають незвичайне багатство композицій і кольорів.

Віданиця — обрядова лялька, прибрана у весільний одяг. Таку ляльку виготовляли у Карпатському регіоні ті дівчата, котрі готувалися вийти заміж ("дівчата на порі"). Її ставили між подвійними вікнами, спрямованими на вулицю. Цей символічний знак сповіщав, що в оселі є дівчина на виданні і до неї вже можна засилати сватів.

Відродження етнічне — процес, пов'язаний з активізацією зацікавленості значної частини певної спільноти у пізнанні власної історії, культури, побуту, традицій, із підвищеним прагненням до відтворення у різних формах (через етнічні організації, культурно-мистецьку діяльність, сім'ю, наукові та просвітительські товариства) своєї самотності, завдяки якій та чи інша спільнота виокремлюється у поліетнічному середовищі.

Ознаками етнічного відродження є утвердження позицій мови на теренах держави, звільнення від впливів іноетнічних елементів культури, що нав'язуються неприродним шляхом певній етнічній спільноті, поживлення діяльності організацій, утворених вихідцями з однієї країни, інтенсифікація зв'язків між різними частинами етносу, що внаслідок певних обставин потрапили до різних країн. Результатом етнічного відродження є завоюванням гідного становища того чи іншого етносу або його частини у поліетнічному, етнополітичному організмі та задоволення етнокультурних потреб одиниць етносу.

Відродження національної культури — процес якісного оновлення й розвитку основних компонентів національної культури, що передбачає їх повноцінне функціонування відповідно до потреб сучасного та майбутнього розвитку життєдіяльності нації. Це здебільшого не спонтанний, а свідомо ініційований і керований процес. Відродження культури пов'язане, насамперед, з її змістовим наповненням. Незважаючи на суспільні трансформації, національна культура повинна зберігати певні ціннісні інваріанти, основоположні для етнічних спільнот. Тобто, вона повинна бути здатною не лише відповідати вимогам, що їх висуває навколишнє середовище, але й нести у собі потенції, необхідні для досягнення адаптивного ефекту у нових, часом кардинально відмінних умовах. Культура провідного етносу повинна набувати здатності вбирати, переосмислювати досягнення інших культур, зберігаючи водночас свою самотність. А з іншого, — забезпечувати розвиток духовного життя національних меншин, захист їхньої етнічної, мовної, релігійної, культурної самотності. Культурно-ціннісна модель

спільного розвитку є суттєвим чинником, що визначає духовне самопочуття нації.

Вій — демонічна істота у вигляді старого діда з величезним бровами і довгими та густими віями, що тягнуться аж до землі. Вважалося, що його погляд може вбити людину, від нього будинки падають під землю, а на їхньому місці утворюються озера та провалля. Однак від згубної дії його погляду рятує те, що вій нікого не бачить через свої густі вії. Чудовим описом образу Вія є однойменна повість М. Гоголя.

Вінок:

- замкнуте коло, що нагадує Сонце;
- звиті в кільце квіти, трави, віття кущів чи дерев;
- ритуальний предмет;
- головний убір дівчини;
- елемент виконавців обрядів;
- символ Матері-Землі, її розквітлої краси і життєдайної енергії;
- оздоба голови дівчини;
- оберіг від злих сил, негативної енергії;
- лікарський засіб;
- символ соціального стану;
- предмет, що використовується у ворожінні;
- символ вдалого завершення певної справи;
- завершення чергового етапу у житті людини;
- символ належності до царського сану (вінок → вінець → корона);
- цикл творів поетичного, музичного чи хореографічного мистецтва, об'єднаних спільною ідеєю та засобами вираження.

Вінок супроводжує людину від народження до останніх днів і по смерті. Повивальниця, йдучи до породіллі, за звичаєм бере з собою мятличок — шматочок, відірваний від намітки. Відразу ж після першої купелі його кладуть на голівку немовляти як віничик, що знаменує завершення життя дитини у лоні матері. Барвінкові віночки, у яких ходять наречена і дружка запрошувати на весілля, кладуться у колиску її першого немовляти як оберіг. У давні часи в Україні під час Купальських свят та весілля дівчині урочисто клали на голову вінок із живих лугових квітів, примовляючи: *"Будь же, дівонько, квітучою, та будь же, дівонько, родючою і багатою, як святая мати-Земля!"* Напередодні весілля дружки, починаючи біля весільного гільця вити вінок для молодої, співають: *"Благослови, мати, віночок сплітати, вінок для царівни нашої осе-*

лі, для сестри, для внучки *Праматері Лелі*". Вінок у обрядах предків наших символізував таїну продовження роду, його квітучість і багатство.

Починають носити віночки дівчатка з трьох-чотирьох років. Перший — для трирічної доньки — обов'язково сплітає матуся, потім намочує-купає його у росах, коли перші промені сонця цілують землю, сім днів, а тоді до скрині кладе. Для покладання першого віночка на голівку дитини облаштовують свято, що збігається із заплітанням першої коси і називається "Закосичення". Тоді увесь рід збирається, бо це ж така подія! У перший віночок вплітаються чорнобривці, незабудки, барвінок, ромашки. Кожна квіточка — то ліки для дитини: чорнобривці головний біль забирають, незабудки та барвінок зір розвивають, ромашка маленьке серденько заспокоює, бо воно ж таке емоційне. У віночок для доньки чотирьох років вплітаються квіти, кінчики пелюсток яких розсічені, обов'язково вплітається безсмертник, гілочки багна чи листочки яблуні.

Для шестирічної доньки у віночок додається ще цвіт маку або його листочки, що сон дають та думку бережуть, вплітають і волошки. Для семирічної красуні плетуть віночок із семи квіточок, додаваючи вперше цвіт яблуні. Цей віночок призначено для вікової посвяти. Батько торкається віночком голівки дитини і промовляє: *"Мати-яблуне, дядино моя, дай здоров'я моїй донечці, щоби на вітху роду зростала, долю зоряну мала і нас всіх втішала!"* У центрі віночка — гроно калини (символ краси дівочої), далі квіти незабудки (*"Я прийшла до тебе, роде мій! Не забудь мене"*), барвінку, любистку, чорнобривців, безсмертника.

Окрім вікових віночків, існують в Україні ритуальні, звичаєві, магічні вінки. Усього ж 77 видів! Один з них — вінок Спаса. Вплітається навесні, коли зацвітають зозулині черевички та яблуні. Додають ще й листочки вишні. А одягають лише на Спаса (19 серпня). До віночка посередині в'яжеться жовтогаряча стрічка, далі з обох сторін — голубі, сині, жовті, фіолетові — кольори бога врожаю і достатку Спаса, на вшанування Дажбога — бога Сонця — прикріплюється оранжева стрічка.

У народі з приводу цього віночка існує легенда, яку записала свого часу від старожилів пані Ольга Кириченко. Прийшов Спас до Сонця прохати один промінчик весни, аби освятити ним весняні квіти з дівочого віночка. А Ярило відповідає: *"Я дам тобі промінчик мудрості та здоров'я, але мусиш мені принести в долонях дві краплини голубої водиці (тому й голубі стрічки), зіроньку ночі*

синьої (звідси й сині), радість життя (жовті стрічки) та мудрість людську (фіолетові). Спас дав на те згоду, а через три дні приніс обіцяне. Ярило подарував свій промінь для освячення віночка. І з тих пір Спас чарівним промінцем освячує дерева, торкається кожної гілочки, квіточки, яблука, сливи ... Одягають дитині вінок Спаса з трьох років, коли яблуко освячене дають, примовляючи: "Здоровому тілу — здоровий дух!"

У день народження голову іменинника (незалежно від статі) в Україні зазвичай прикрашає вінок, у який обов'язково вплітають колоски жита ("аби на цьому світі довго жити"). Іменинни к сідає на стілець, йому на голову одягають вінок, піднімають високо до стелі ("аби дух був такий же високий та достатки великі"), приспівуючи "Многая літа". Опускають додолу, примовляючи: "Хай добре буде — бо це на добро, хай буде здоров'я, бо так велено".

Барвистий віночок із чарівного зілля на голові дівчини — то найкраща ozdoba її молодості, символ любові й таїни гармонії стосунків Матері-Землі із зоряним Небом. Весна дарує кожній дівчині віночок, як символ непорочності, юної краси, багатства душі та квітучості роду. Вінки з квітів пасують тільки до свіжого, справді юного обличчя, вони є свідомством дівочості. Заміжнім жінкам та покриткам традиція забороняє носити вінок. З історичних джерел знаємо, що у 977 році чехи підняли повстання проти своєї княгині Дубравки тільки тому, що вона, будучи уже жінкою в літах, відважилася свою голову прикрасити дівочим вінком. Навіть для такої високої персони у державі не було винятку, бо порушувалися прадавні традиції.

Традиція виготовлення вінків сягає сивої давнини. Як тільки із землі прокльовуються перші квіти, дівчатка та юнки виходять на луки, плетуть вінки і, зодягнувши їх на голови, водять хороводи, якими зустрічають прихід весни. Отже, звичай плести вінки — це частина ритуалу зустрічі весни-літа. Юнка, котра не має вінка, позбавляється права брати участь у весняних обрядодіях. Згубити вінок — означає позбутися незайманості.

Тільки пишно забувають луки, як дівчата влаштовують колективні походи на вінкоплетини з волошок, ружі польової, дикорослого маку, ромашок тощо. Існували раніше і спеціальні "розігри вінків" між юнками. Та, кому дістався такий спадок, берегла його як символ дівочості протягом року. На Весняного Юрія, Зелений тиждень (Русалії), Купала дівчата постійно носили на голові віночки із живих квітів, вплітаючи у них магичне зілля (полин, любисток, часник), щоб посилити захисну силу вінка, уберегтися від

"лихого ока та нечистої сили", яка у цю пору виявляє особливу агресивність. Напередодні та в період Зелених свят дівчата обрядово завивають "троїцькі вінки да на всі святки, усі празнички" і при цьому співають:

*Ой зав'ю вінки та на всі святки,
Ой на всі святки, на всі празнички,
Бо в саду весна розвивається,
Дочка батенька дожидається:
"Ой мій батеньку, мій голубчику,
Ти прибудь сюди хоч на хвилечку,
В мене в тинові під ворітьеньки
Синє море все розливається,
Ой не море ж то розливається,
Пани-гетьмани із їжджаються...*

У перший понеділок Петрівки дівчата пускають на воду клеціальні вінки, що були виплетені ними першого дня Зелених свят, "аби все погане з собою забрали і за водою понесли "за дрімучі ліси, за сині гори, за непрохідні болота".

На Купала дівчата оперезуються перевеслом із пахучих трав, із тих же трав плетуть вінки й кладуть собі на голови. Окрім іменного вінка, кожна юнка виплітає ще два, які пускає за водою із запаленими свічками. За поведінкою вінків на воді завбачують майбутнє подружнє життя (Див. *Купайло, Купайлочка-Фортуна*).

Ритуальний вінок для обряду "Купальське омивання" виготовлявся праукраїнцями для молодих пар, що прагнули зачати дитину. Зранку, перед Купалом, молодята з першими променями Сонця омивали-купали одне одного у росах запашних трав. Потім молода дружина готувала особливий напій з глоду, який напередодні настоювала кілька днів, додаючи до нього золотого кореня (радіоли) та польових котиків. Напій сприяв чоловічій силі, яка не лише подвоювала молодечу пристрась, але й дозволяла керувати нею. Готувала з особливою любов'ю подружнє ложе для Купальської ночі. Трави для нього збирала на Зилоту, розтирала їх по чотирьох кутах під біле простирадло. У подушку, на якій спав чоловік, зашила любисток, ромен-зілля та м'яту. Собі у подушку поклала омелу, зібрану при повному місяці без дотику до неї металу (жінці, яка має зачати дитину, вона допомагала завагітніти). А найголовніше, по краю вікна закріпила великий вінок, у якому був обов'язково нечуй-вітер ("відвертає зазіхання інших жінок"), петрів батіг ("вберігає від чар"), терлич ("чарує коханого"), полин ("проганяє усяку нечисть"), материнка ("аби дитя, що зачнуть, від роду не відбивалося"), любка ("п'янить пахощами рідного дому),

вберігає від чар зачаття дитини). Біля ложа ставився напій із глоду, якого дружина мала приготувати вдосталь, та мед із товченими горіхами. Дочиста вимивала підлогу. Жінка, які готувалась до зачаття, перед виходом на свято Купала обкурювала себе та чоловіка висушеним чебрецем або окроплювалися ним, настояним на непочатій воді дванадцять діб у підвалі (дванадцять космічних днів і ночей творився Всесвіт, дитина — це теж космос, але в мініатюрі). Це захищало від зурочення та шкідливого впливу Чорнобога.

Лев Силенко з приводу вінків під час Купальських свят зазначає, що дівчата, тримаючи вінки, ідуть назустріч юнакам (косакам) і співають: "Ой, ладо Ладо, лелечко Лель, сплетемо квіти в один вінок. Ой, ладо Ладо, славимо радо, ми лелі Лель, сплетемо квіти в один вінок!" (вираз "ладо Ладо" означає тут "ладний Ладо", "лелечко Лель" — "ніжна Любов", "лелі Лель" — діти Лелі). А далі "пускають вінки на воду і співають, залицяльно тримаючи руки в боки: "Хто віночка пойме, той дівоньку возьме. Хто вінка дістане, то той моїм стане". Як тільки ж сонечко починає "зникати у водах Дніпрових, киянки мовчки йдуть з кошиками до Дніпра. У кошиках степові вінки і світильники. Вони пускають кошики на хвилі — звеличують немеркнучу пам'ять про тих воїнів-косаків, що на полі брані життя віддали за славу роду свого, і пішли у вирій, де стріли їх діди і бабуні...

По Дніпру пливуть сотні кошиків-світильників — Божеественна містерія Купальської ночі. ... З придніпровських селищ ідуть люди до берега — беруть причалені кошики, ставлять нові світильники у вінки зі степового різнотрав'я і знову пускають їх на хвилі Дніпрові. Світильники пливуть — таємну розмову ведуть з живою землею, з ранньою зорею, і чують усі в Україні (Русі), що ті, котрі вмирають, — зорями сіяють, і в серцях дівочих, і словах пророчих, і в роді-родині, і в росі-сльозині, і в маковім цвіті, і в ласці-привіті. Хто умів за волю життя своє дати, той сонцем сіяє на покуті хати, і славлять такого бога молодого у Купальські свята найкращі дівчата".

Не обходилися без вінків і жнива. Вінок із добірних колосків — то символ завершення знив. Житній вінок одягали на голову найкращій та найпрацьовитішій жниці, яка йшла попереду процесії поруч із обжинковим снопом, а услід лінула пісня:

*Ой прочини, наш паночку, ворота,
Несем тобі віночка із золота.
Ой прочини, наш паночку, нові брами,
Несем тобі віночка із перлами.
Ой прочини, наш паночку, віконце,*

*Несем тобі віночка, як сонце,
Ой прочини, наш паночку, новий двір,
Несем тобі віночка на розвід.*

Особливе місце посідає віночок у весільній обрядовості. "Стати під вінець" — поєднати дві долі у одну. Коровай на столі перед молодими красується завжди у віночку із барвінку, калини і колосочків — "аби почуття кохання було вічним, як ці барвінкові листочки зеленіють довго, не втрачаючи своєї принади; життя проходило серед краси і в ім'я творення краси; щоби в достатку зростали діти, внуки й правнуки і вміли множити достаток своєю невтомною працею; аби мали зайвий кусень хліба для немічного, сироти чи вдови і від творення блага отримували духовне задоволення". А поверх вінка на весільному короваї кладуть дві ложки, як єдність поколінь Роду (одну для живих, а другу для прадідів — аби й вони порадили за своїх нащадків у цю святкову днину), перев'язані червоною стрічкою — магічно-ритуальним кольором Великої Матері Богині Лади, бо й вона сьогодні тут присутня — прийшла зладувати-згармоніювати відносини між представниками двох родів і між самими родами, що віднині мають бути єдине ціле, аби нова сім'я у гармонії і злагоді розвивалася, міцніла і розцвіла згодом дітьми, внуками, правнуками. Самі небеса присутні на весільних обрядодійствах.

Шлюбний вінок з першопочатку завивався із живих квітів. Пізніше вінки почали виготовляти із тканини і паперу, однак і до них вплітався барвінок. Дівчатам, котрі запрошують на весілля, вішають на руку вінок. Під час дівич-вечора виготовляють гільце (вільце) і вінок для молодої:

<i>Благослови, Боже,</i>	<i>Своєму дитяти</i>
<i>І отець, і мати,</i>	<i>Вінок заплітати</i>

В етнографічних дослідженнях Х. Вовка занотовано: "Коли починають плести вінок, усі присутні при цій церемонії жінки підходять і собі, щоб уплести до нього два листки барвінку. Поверхню цих листків зараз же позолочують. Готовий вінок кладуть на хліб, що має форму кола, і несуть його до батьків молодої, щоб вони поблагословили свою дочку на шлюб. Батьки беруть вінок і кладуть його на голову молодій, перед тим тричі торкнувшись вінком до її чола. Вінокплетіння проводиться дружками у супроводі обрядових пісень та музик. Весільна квітка, яку пришивають молодому, береться із вінка нареченої. Вінокпокладання на голову дівчини називається вінчанням.

Цікаві дослідження про ознаки дівочого вінка у весільній обрядовості здійснив В. Голобородько. Він зазначає, що втрата вінка

у різний спосіб метафоризує втрату дівчиною дівочості або під час весільної "комори", або до одруження. Значення вінка як дівочості, незайманості знаходимо у фразеологізмах: "збавити вінець", "розвити вінець", "доходити вінець", "давати вінець", "позбутися віночка", "не доходити у віночку", "загубити вінок". Ілюстрацією фразеологізму "загубити вінок" може бути уривок весільної пісні: "Удівонька свою дочку била: де ти, дочко, вінок загубила". Фразеологізми "збавити вінець", "розвити вінець" "доходити вінець" вживаються стосовно весільної "комори":

*Ой пішов дощик краплистий,
Та уродив вінчик барвистий.
Та не уміла Маруся носити,
Та мусила Іванка просити:
— Ой окраси, Іванку, сей вінчик мій,
Та звесилимо увесь рід свій...*

Вінок молодій на весілля виготовляється із барвінку. Між людьми і сьогодні можна почути у примовці: "Дівку віддавали — барвінковий віночок на голівку взяли", або у пісні:

*Ой на небі три зірнички,
А на землі три сестрички.
Перша несе гостру голку,
Друга несе нитку шовку,
Третя несе барвіночок
Молоденькій на віночок*

У текстах обрядових пісень весільного циклу дівочий віночок поряд з іншими має ознаку "бути тим, що зелене". Дійсно, барвінок — це рослина, що цілий рік зелена, інша ж рослинність, яку зазвичай беруть на віночок, цієї ознаки не має. Фольклорні тексти постійно підкреслюють саме цю ознаку вінка. Зелений віночок стосується молоді, рідше — молодого, або їх обох разом. У цьому випадку зелений колір означає "незрілість". Весільний вінок молоді із барвінку в українському обрядовому фольклорі символізує дівчину, яка іще не одружилася або яка тільки іще одружується, як "незрілу"; тобто, в даний момент неповноцінну особу, як члена соціуму, і яка стане повноцінною, рівноправним членом соціуму, тільки після весілля та весільної "комори" (коли із дівчини стане молодницею).

Х. Вовк, говорячи про виготовлення дівочого весільного вінка у передвесільну суботу, пише, що "для молоді роблять вінок з ... барвінку ... всі присутні на цій церемонії жінки підходять і собі, щоб уплести до нього два листки барвінку. Поверхню цих листків зараз же позолочують". Тут ми спостерігаємо послідовність перетворення дівчини, котра одружується, із соціально незрілої, непов-

ноцінної, "дикої, як сама природа, яку символізує зелений барвінок" до повноцінної соціальної істоти: від "незрілості" до "дозрілості", від "зеленого стану" до "стиглого стану" (весільний вінок в'ється із зеленого барвінку, а потім відразу покривається позолотою; золота барва — то знак дозрілості).

Розглянемо іншу ознаку дівочого весільного вінка *"бути тим, що золоте"*. Весільний обряд українців складався протягом досить тривалого часу і в ньому можна виділити дві головних групи обрядовій: дії з дівочим волоссям, її косою та з дівочим і весільним дівочим віночком зі стрічками. Первісними, очевидно, були обрядодії першої групи. З цього приводу звернемося до весільної пісні:

*Ой дай, мати, масла,
Бо я ж тобі корівоньку пасла.
Чи пасла, не пасла,
А дай, мати, масла.
Гонила на росу,
Дай масла на косу.*

Х. Вовк, досліджуючи перше розчісування коси молодої у суботу, пише, що *"після того, як косу розплетено, до молодої підходять дружки, щоб розчесати їй волосся, і роблять це, мастячи його маслом чи медом"*. Очевидно, колись у реальності існував звичай змащувати цими речовинами дівоче волосся, сьогодні ж ця обрядодія залишилася у піснях весільного циклу як певний символ. Однак, у піснях говориться і про реальну горілку, якою мастять також коси молодої:

*Ненько ж моя ріднесенька,
Змий же мені головоньку
Білими та рученьками,
Дрібними та слізеньками,
Як не медом, то горілкою,
Бо не буду я вже дівкою.*

Знову звернемося до досліджень Х. Вовка: *"В цей час входить мати, як, звичайно, заплакана, лле в тарілку горілку і змочує коси на голові дочки"*. У весільній пісні, яка супроводжує перше розплітання коси, покривання коси золотом порівнюється із обмолочуванням зернових:

*Ой на дворі просо молотять,
А в хаті косу золотять.
А на дворі домолочують,
А в хаті дозолочують.
А на дворі домолотили,
А в хаті дозолотили.*

Із викладеного випливає, що золотий (жовтий — мед, масло) колір дівочому волоссю надавався для приведення його до стану "зрідості", "стигlosti". Спостерігаємо й іншу реалізацію "окультурнення дикого волосся": покривання волосся дівчини виробами із полотна, які мисляться цілком жіночим вбранням (намітка, серпанок, обрус тощо). Отже, весільний дівочий вінок із барвінку, покритий позолотою, несе у собі дві ознаки окремо (ніби два вінки): "бути тим, що зелене" і "бути золотим". Окрім того, позолочений (жовтий) колір весільного вінка викликає асоціації з кольором першояйця (жовток і білок) та Сонця ("те, що сяє", "те, що горить"), яке сприяє його життєвій енергії. Ці ознаки віночка ми зустрічаємо лише у весільних піснях:

*Не вінок то горить,
Полум'я палає —
На нашій Мелані
Із барвінку вінок сяє.
Чи вогонь горить, чи полум'я палає,
Чи на Мелані золотий вінок сіяє?
Не вогонь горить, не полум'я палає,
То на Мелані золотий вінок сіяє.*

Весільний вінок часто називається "короною" чи метафорично уявляється "короною", яка є обов'язковою приналежністю реального царя, володаря. На підтвердження цієї думки наведемо висловлення, що зустрічаються у загадках про півня: "Не цар, а в короні ходить", "Не царського роду, а корону носить", "На голові має корону — та не король". Отже, цар є "тим, хто має на голові корону". Корона, як назва вінка або метафора вінка, є ознакою царя, короля. Звідси стає зрозумілою назва наречених — "цар, царівна", "король, королівна", "князь, княгиня" — вони є носіями вінка-крони. Ймовірно, золотий весільний вінок у давнину став прообразом реальної царської корони, а у весільному обряді цей символ почав відображатися метафорично.

Не обходиться традиційне українське весілля без вінків для старішини роду, весільних батьків та батьків названих-хрещених. Плетуть такі вінки із барвінку, калини, чебрецю, рожи, рути-м'яти, зелені, колосків жита. Вінкопкладання здійснюють по завершенню власне весілля або через місяць під час проведення обряду "Дякування" на знак вдячності громади за невтомну працю по вихованню дітей, належне збереження традицій дідів-прадівів. З цього приводу є вінки "весільні зажинкові" і "весільні обжинкові". В. Скуратівський подає опис обряду "Вінець", що призначається батькам, котрі одружують останню у родині дитину. На третій

день весілля однолітки відзначають батькові-матері вінця, але при умові, що всі їхні діти уже одружені; коли ж хтось із них розлучився, то обряду не справляють. Готують пишний вінок із живоцвіту і урочисто одягають на весільних батьків. Потім ділять коровай, виголошують поетичні тости, вручають подарунки і співають спеціальних обрядових пісень:

Ой помалу, дружечки, йдіте,

Пилом не пиліте,

Щоб наша пава

Пилом не припала,

Щоб наша Матінка

З личенька не спала,

І щоб наш Тато

Пам'ятав це свято.

Цей вінок має стояти чи висіти на покуті, допоки живі батько і мати. Звідси й відомий вислів: "Вінець — ділу кінець", тобто виконаний батьками їх одвічний обов'язок на Землі — достойно виховати і вивести в люди дітей.

Зупинимося коротко на образі віночка у народній лікувальній практиці. Для зняття головних болей у давнину використовували віночки із калини. То була ціла наука по виготовленню такого лікарського засобу. Потрібно було білу лляну стрічку сім днів купати у росах, жовта ці дні лежала у зерні, а червона, шовкова, місяцем висвітлювалася. Всі стрічки на восьмий день зв'язували у вузлик разом із гілочкою калини і вплітали у віночок. І так доти, доки вистачить гілочок, кожен раз зав'язуючи вузлик із стрічок. Таких вузликів мало бути рівно сім. Виплітався віночок, коли місяць на небі повний і трішки жовтуватий. Коли ж ставав півмісяцем, одягали той вінок на голівку хворої дитини. І волосся після того швидко росло, ставало пишним, і головні болі проходили.

В Україні ніколи не плели віночків із фіалок, гвоздик, конвалій чи хризантем, не прикрашали ними дівочі коси. Ці квіти для іншого. З конвалій виготовляють сердечні краплі, з гвоздики — цілюще масло, фіалки використовують для зняття нервової напруги, заспокоєння. Букетика фіалок, гвоздик чи хризантема прикріплюються до грудей як символ любові, суму, радості, печалі. Всі ці почуття зароджуються у серці, тому названі квіти і лікують серце та нервову систему, а для віночка вони недоречні.

Український віночок — то не просто краса, а оберіг, "знахар душі" (бо в ньому така чаклунська сила закладена!), показник працьовитості, дівочої чистоти і привабливості. Вплітається до віночка багато квітів (старожили і знавці стверджують, що у віночку має бути дванадцять видів рослин), і кожна несе у собі певні знання, силу, магію, оберігові функції виконує.

Найпочесніше місце належить деревію, як символу нескореності духу, незламності (хоч би де проросла гілочка деревію, завжди

цвіте, навіть там, де інші рослини гинуть). Барвінок завжди до людської оселі тягнеться і на родових могилах цвіте. У віночку він символізує єдність роду, енергію життя. Безсмертник дарує здоров'я роду людському, тому й прославляють у віночку цей цвіт життя. Калина — символ землі української-прадідівської, невмирущості роду, Сонця, вогню, дівочої жаги, червоної стрічки у весільному віночку молодої, духовного життя жінки, дівочої вроди, щастя у заміжжі, зрілої жінки, родинних почуттів, жіночої порядності. Через калиновий міст повинна пройти кожна юнка, щоб на другому березі зустрітися з трьома нерозлучними сестрами — Вірою, Надією, Любов'ю (у віночку вони позначені квітами рожі, півонії, мальви). Цвіт вишні та яблуні у поєднанні — то символ материнської любові. Окремо вплетені у віночок листочки чи квіти вишні символізують взаємне кохання, весняну красу юнки, чарівність молодості, мужність у майбутньому дорослому житті; оберігають від лихого ока, недобрих намірів навколишніх щодо власниці віночка та її родини. Під час весілля дівчата кладуть за пазуху кілька листочків вишні, щоби ніхто не перейшов дороги у майбутньому сімейному житті. Цвіт яблуні або її листочки у дівочому вінку — то символ кохання, відданості нареченому, зв'язку з прабадьками, плодючості.

Любисток і васильки були колись птахами, котрі навчали людей любити одне одного та бути щирими у розмовах. У віночку ж васильки — символ святості, чистоти почуттів і думок, привітності, чемності, оберіг від злих сил, лихої долі. Любисток — оберіг хати, ланів, садів, криниць, річок, гаїв, дібров; символ любові та злагоди. Має особливу чарівну силу, якщо зібрати напередодні Купала. Дівчата носять у віночках, аби любими бути, личко чисте, біле мати. Любисток зосереджує увагу юнака на чарівній звабливості дівчини, поєднаній з вірністю та відданістю. Самі боги опікуються юнкою, що має при собі любисток, у любистку купається, лице настоянкою з нього умиває. Разом любисток і васильки у віночку — це символ людської відданості, уміння бути корисним.

Ромашка у віночку наймолодша. Вона несе доброту та ніжність. Вплітають її разом із цвітом яблуні, вишні, гронами калини, поєднавши з батіжками хмелю. Хміль у віночку — символ молодого буяння, гнучкості, розуму, родючості. З давнини прийшов до нас звичай: мати обсипає доньку шишками хмелю, коли та іде на вінчання. Описаний віночок можна назвати класичним, універсальним, бо несе він у собі систему знань, якостей, бажань, виконує ряд функцій.

В Україні виплітають віночки також з одного виду рослин (або кількох). Це віночки вузького спрямування. Прикладом можуть слугувати дівочі віночки, виплетені на Русальному тижні, вікові, обжинкові, віночок із калини, чебрецю тощо. Розглянемо символіку деяких рослин, що використовуються для завивання таких віночків:

- **береза** — символ чистоти, родючості, дівочої ніжності, відганяє злих духів, відьом. За повір'ям, в кожній гілочці цього дерева мешкає божество, у якого можна прохати милості. На роги коровам одягають березові віночки, якщо відчувають, що поруч щось нечисте сновигає. На день Кузьми і Дем'яна (14 липня) юнки, яким не таланить у коханні, сплітають віночки із берези і дивляться крізь них у глибінні річки, прагнучи побачити там образ милого (Див. *Кумування*);

- **васильки** У народі існує вираз "Пора тобі, дівчинонько, із васильків віночок вити", котрий відносять до тих, котрі засиділися у дівках, не усміхається їм доля створити сім'ю. Одягали цей вінок під час давнього обряду "Дівка-петрівка". Юнка прикрашала свою голову віночком із зелених васильків (зазвичай, васильками не оздоблюють нічого живого, лише прикрашають горщики на Водохреща та свічку, коли йдуть прощатися з покійником). Отже, у громаді цю особу уже викреслили із стану дівчат, але ще не приписали до стану молодиць Вона знаходилася у проміжному стані — "померла, як дівчина, і не народилася, як молодиця" — а звідси й вінок із васильків (Див. *Дівка-петрівка*);

- **граб** — асоціюється з чоловічим началом, оберігає від русалок. У переддень святого Юрія (5 травня) дівчата завивають вінок із гілок дев'яти дерев (обов'язково має бути віття граба) і кидають у водяну круговерть зі спеціальними промовляннями. Вірять, що цей вінок приверне увагу юнаків. Вінок із граба у деяких місцевостях України прикріплюють до воріт на Зелені свята як оберіг;

- **груша** — покровителька дівочтва (виходячи заміж, юнка прощається з нею, як з найкращою подругою), символ молоді самотньої жінки та її печалі. Ворожачи про одруження, дівчата кидають вінки, обручки, хустини на грушу. У Болгарії на Купала роблять великий вінок із гілля груші і перелазять через нього, щоби до наступного року бути здоровим;

- **дуб** — священне дерево, образ Дерева життя, що росте у Вирії; дерево бога блискавки і грому Перуна; дерево замовлянь (володіє наймогутнішою владою над злими силами), оберігає людину від будь-яких напастей; символізує міцність, довголіття, красу. Із лис-

тя дуба виготовляють вінок героям, воїнам-переможцям, захисникам рідної землі;

- **калина** — символ дівочтва, незаплямованої честі, вогню, Сонця, духовного життя жінки, родинних почуттів. Калина вплітається у вінки на свято обжинків, разом із барвінком та колосками жита обрамлює весільний коровай (коровайний вінок). На другий день весілля вивішують на воротах барвінковий вінок із кетягами калини, коли молода не заплямувала дівочої честі до шлюбного ложа. Прикрашає калина і вінок подяки, який одягають на голови батьків наприкінці весілля на знак вдячності громади за хороше виховання дітей. Для зняття головних болей виготовляється спеціальний калиновий вінок (див. вище). Вінок чарування виплітають із замовленої калини, ходять у ньому по тих стежинах, де милий любить ходити, аби не покинув, не поглумився. За повір'ям, з китиць калини люблять завивати собі вінки мавки. Вплітається калина у традиційний український вінок, якщо хтось із роду загинув, захищаючи рідний край. Вінок непокори одягають, коли за допомогою національних символів хочуть показати протилежність поглядів щодо розбудови держави, а робити це відкрито до певного часу небезпечно;

- **клен** — у народі вважають, що приносить щастя, робить людину доброю, святою. Це дерево бога Полеля, покровителя мистецтв, співців, музикантів. На Зелені свято, Купала, Спаса квітчають ворота вінками із гілок цього дерева;

- **кропива** — оберег від русалок, відьом, іншої нечистої сили. На Купала завивають вінки із кропиви і кидають на воду для русалок, аби на свято не шкодили у воді. Вішають такий же вінок уночі на воротах обійстя, де живе жвава на язик молодиця, "аби людей не жалила, як ця кропива";

- **кульбаба** — символ сонячної енергії, материнства, оскільки квіти за формою і кольором нагадують Сонце, а сік — материнське молоко. Плетуть віночки із кульбаби діти під керівництвом матерів або старших сестер. Дорослий, одягаючи на дитячу голівку віночок, промовляє: "Сонечко, ясне, прекрасне! Розсіяло ти по Землі свої лагідні промінці у образі цих квітів. Дозволь віночок сонячний одягнути на голівку дитині, аби була вона такою ж красивою, як Земля-матінка весною, енергійною, доброю до всіх людей, як і ти наповнюєш, пригортаєш, милуєш, уласкавлюєш усіх без вибору. Дякую тобі, Сонечко, що вислухало мої прохання!" Після того як вінок прив'яне на дитячій голівці, вішають його на кілька днів біля ліжечка, як джерело енергії, оберіг від будь-якої напасті, а потім

запарюють у воді та вмивають дитину при сході і заході Сонця. Молоді матері використовують кульбабу для збільшення лактації молока;

- **липа** — символ доброти і ширості, оберіг дівчаток від лихого ока, здоров'я їм дає і вроду. Колиску для дівчинки роблять із липи. Як оберіг, біля колиски прикріплюють вінок із цвіту та листя цього дерева;

- **любисток** — оберіг хати, обійстя та всього довкола; символ любові, злагоди. Дівчата у вінки влітають, щоби сфокусувати увагу юнака на вірності дівчини, її звабливої дівочості. "Хочеш повернути увагу добрих сил — звий віночок із любистку", — говорять у народі;

- **мак** наділяється у весільних звичаях та обрядах магичною, захисною силою. На Київському Поліссі "маківками" зробленими зі стрічок та пришитими до вінка, дружки прикрашають голову молоді. Червоними маками процвітає й нині весільний вінок дружки на Львівщині. Старша світилка на Київщині неодмінно прибирає свою голову віночком, зробленим із шести червоних та однієї чорної стрічок, укладених зубчиками, — "маківкою". Вінок із червоних маків є символом дівочої чистоти, його порівнюють з білим світом: "Ой мій світку, білий світку, як маковий вінку, Нащо тебе зав'язали в білу намітку";

- **материнка** — символ материнської любові, працьовитої вдачі юнки, наявності здібностей до рукоділля; оберіг родовідної пам'яті, вражень дитинства та юності, любові до рідного краю. Материнку дівчата влітали у віночки, "аби кинув оком той, з ким бажала б вік прожити, діток від нього народити і його внуків на колінах поколихати. "Доброго роду дитина, ніколи не забуде прадідів", — говорили старожили, побачивши у дівочому віночку материнку поруч із рутою та барвінком;

- **меліса** — "Диво-рослина", — такої думки про неї українці. Дівчата вірили: якщо десь у віночку примостити маленьку гілочку меліси, але так, щоби ніхто того зела не бачив, то люди завжди будуть радо відгукуватися на прохання господині віночка, ніколи їй ні в чому не відмовлять; шанувати будуть у громаді; радість супроводжуватиме завжди. Однак, слід пам'ятати, що брати потрібно маленьку гілочку, ховати у вінку від людських очей. Якщо взяти забагато, то головний біль стане постійним супутником. Не помітиш тоді старини, не посміхнешся дитині, не допоможеш вчасно немічному, не прийдеш на допомогу сироті — і удача від тебе відвернеться;

- **м'ята** — оберіг тілесного і духовного здоров'я дітей та молоді, є символом самотності, суворості дотримання традицій роду. Аромат м'яти у віночку створює життєрадісний настрій, активізує роботу мозку;

- **полин** — оберіг від уроків, недобрих очей. У віночок влітають на Зелені свята, Русальний Великдень, Купала. Звивають вінок із полину і прикріплюють на воротах обійстя, "як гуляє довкола нечиста сила, немоч усяка". Такий же вінок вішають у хаті при вході, особливо коли є маленькі діти і хвора старина, "аби смерть зненацька не припхалася";

- **рожа** — квітка богині Лади та богині весни Лелі, символ доброзичливості, достатку, дівочої краси та чистоти. Зелень рожі — то радість, колючки — уміння захистити себе у житті, а також символ печалі; квіти — слава. Вінок із одних троянд символізує життя: як квіти поступово в'януть, марніють, так і людина у житті. На вишиванках рожа символізує солярний культ;

- **ромашка** — символ дівочої скромності, простоти, дружби, довіри. У віночку символізує чарівну простоту, що наганяє на парубків почуття туги, коли поруч немає коханої дівчини; посилює зір і слух, зміцнює пам'ять, оберігає від чарів. Ромашки для віночка замовлялись: "Підгорни крила під себе, щоби було важко без мене";

- **рута** — символ дівочості, суворого дотримання звичаїв щодо збереження непорочності до шлюбу. У весільних піснях знаходимо відомості про рутяний віночок, який молода назавжди повинна зняти, покидаючи батьківський дім: "Не дай же мене ти, мій батеньку, од себе: Най же я сходжу з руті віночок ще в тебе", на що батько відповідає: "Не єдин — єсть, не два з руті віночки сходила; Не раз — єсть, не два добрими людьми згордила". Епітети "зелена", "зелененька" ("Чого, Мар'є, смутненька? Твоя рутонька зелененька!") найімовірніше означають "чистоту", "непорочність", а у випадку розмови із батьком "неготовність до нового соціального статусу", "незрілість", "невпевненість в обранцеві". Підтвердженням цієї думки є і наступна весільна пісня: "Пусти коня на отаву та в залізнім путі: Прошу тебе: хай не ходять по моєї руті. Бо на руті жовтий цвіт — сама зелененька: Прошу тебе, не зрадь мене, бо я ж молоденька!"

- **фіалка** — символ весняної радості, молодості; водночас, символізує невтішну тугу за померлим. Вінок із цих весняних квітів не

мала права носити дівчина, що втратила невинність. Про це мовиться в одній із веснянок:

*На долині ходять паняночки   Під явором зелененьким
Та збирають хвілячки   З козаченьком молоденьким.
На неділю на віночки;
А я свій утратила*

• **хміль** є символом родючості, молодого буяння, хоробрості та відваги юнака, незламності, чіпкості у житті, гнучкості розуму. Вплітають у класичний віночок як символ гнучкості розуму та прив'язаності до рідної хати та родини. Коли діти погано сплять, виплітають вінок із хмелю (слід лишень пам'ятати, що брати потрібно рівно дванадцять шишечок, кількість листочків та гілочок значення не має: візьмеш менше — не допоможе, більше — можеш нашкодити). Вішають такий вінок за метрів два від дитячого ліжечка. Коли дорослого турбує безсоння, то аналогічний вінок прикріплюють поряд із ліжком у головах;

• **чебрець** — оберіг від лихої сили (у народі переконані, що чим запашніше зілля, тим ефективніше воно відгонить від людини темні сили, прикликає слуг Білобога і ті опікуються людиною). Ось так і у вінку: як іде дівча між люди ("а там усякі можуть бути: нечистий заховається поміж жінками, злостивці між чоловіками прокрадуться, а бісенята між парубками нишпорять"), то обов'язково голівку оберігає віночком, в який вплітає трохи чебрецю, гілочку м'яти, ромашки кілька квіток, рожу із колбочками ("аби нечистому кололо, як про мене щось погане подумає").

Вінчання — форма шлюбу, запроваджена церквою у XVII ст. Спочатку вінчання погано сприймалося населенням України, оскільки суперечило народним весільним обрядам. Повінчані молоді нерідко жили нарізно, аж поки не справлять традиційне весілля. Це принижувало роль церкви, тому 1774 р. було опубліковано наказ Найсвятішого Синоду, який зобов'язував молодих під загрозою кари не розлучатися до власне весілля, "безодмовно взяти своїх жінок до своїх хат і жити з ними шлюбним життям".

Вітер — природне явище, що викликає неоднозначні асоціації, а відповідно, і ставлення. За народними уявленнями, це чотири кремезні чоловіки з величезними вусами і губами, які безперервно дмухають один на одного. "Це подих Бога та ангелів", заперечують інші. Про вітер побутує досить-таки легенд. Одна з них стверджує, що якимось дорогою ішли Сонце, Місяць, Вітер і Мороз. Засперечалися між собою: кого люди найбільше із них шанують. Не дійшли між собою згоди, отож вирішили запитати першого зустрічного.

Подорожній відповів, що вітер найшановніший між людьми. Сонце, Місяць і Мороз дуже розсердилися і вирішили помститися людям. Однак Вітер заспокоїв переляканого перехожого: коли Сонце занадто припече, Вітер наśle холод; коли вночі сховається Місяць, він розжене хмари і буде добре видно дорогу; а як Мороз насуне, то Вітер зовсім перестане, піде трішки спочити, і той нічого не зможе зробити.

Вітри бувають добрі і злі. Вітройко — це лагідний весняний вітерець. Він приносить "три дощі у маї", з допомогою яких земля розквітає, набирається життєдайних сил, і від її буяння просинаються найніжніші почуття, бо приносить вітройко дівчині "вербовую дощечку" — отой чарівний місточок до одруження, родинного життя, продовження себе у дітях. Роздмухе почуття кохання у юних серцях, а творчим натурам дарує натхнення. З білої бороди цього вітру потоками збігає вода, крила, якими закриває лице, завжди вологі, — це Вітрило, південний вітер. Хмари, коли зустрічаються з ним, поважно розсідаються на його лобі і починають виливати на землю теплі дощі.

Вихор, навпаки, — то сильний, злий вітрисько, що знеацька налітає у спекотні дні. Керує ним нечиста сила: "то чорт з відьмою воюють, ніяк не можуть поділити територію свого впливу". Існує повір'я: коли кинути у середину вихора освячений ніж, то на ньому буде кров. У народі переконані, аби вихор угамувався, потрібно перехреститися і промовити: "Чезни, нечиста!" За переказами, Вихор — то син Чорнобога, який з'являється, щоб показати людям силу свого батька. Живе він у полі, однак ніколи не сидить, все перебігає з місця на місце. Народна уява малює його у вигляді дивовижної істоти зі свинячою головою і багатьма кінцівками. Існує повір'я, що полотно або іншу тканину, яку закрутив вихор, не можна використовувати для виготовлення одягу чи стелити постіль — "людину від того покрутить і розум її заверне". Таке полотно використовують хіба що на мішки та онучі. Роздають убогим людям, вишивають рушники, які віддають у церкву, оббивають труну та опускають у могилу тощо. Біляве похмуре божество, сильне й галасливе, що холодом пронизує, — це Сівер. Він ламає дерева; посилає на землю град, сніг; приводить Зиму; його чорні хмари віщують лиху долю тим, хто ледарує влітку, погано господарює. Сама богиня Хмара підкоряється йому. Аж свище і вихоплюється із-за чорних хмар повітря, коли владарює Сівер. Він пробирається у підземні глибини, будоражить там нечисту силу, змушує тремтіти землю і все на ній.

Володаркою східних сонячних вітрів є донька Стрибога, бога вітрів, — Стрига. Вона миттєво поїдає вологі тумани та духоту. Це заступниця знахарів, покровителька суховіїв, повені, богиня чвар. Стрига посилає злющі, сердиті вітри, які несуть сильні зливи або висушують землю, знищуючи хліба. Народ уявляє її у вигляді дівки, що гуляє до нестями, стає покриткою, яку так і називають "стрига", бо втратила свою дівочу косу, острижена.

"Гнилі" вітри приносять багато вологи, але вже зайвої, Вони надокучливі, поїдають рослинність (гноять її), роз'їдають душу людини. Такі вітри замовляють у день Орини (Ярини — 1 жовтня). Знахарі (волхви) при обрядодіях промовляють: "Не ламайте, не хитайте, вітри гниляві, ні кісток, ні тіла хрещеному, народженому, молитвенному Степану, а западайте в щілини земні, де світла білого не видно. Проганяю вітри насильницькі променями Дажбога в урочища глибокі, замком замикаю, а ключ опускаю під Алатир-камінь".

Припасують людям клопотів і Федотові вітри (на день Федота — 2 квітня), бо Явдоха (14 березня) не запитала у Федота "споряджати весну чи ні", то він і сердиться — "Припас Федот-вітронос селянину турбот: вітри, заметілі звідусіль налетіли: то дах зірвали, то дровітню розметали". Відразу за Федотовими вітрами налітають вітри теплі, їх насилає Федул. З цього приводу говорять: "Прийшов Федул — теплом надув". Якщо ж повіє у цю пору холодом, промовляють: "Федул губу надув". У Федулів день широко відчиняють вікна та двері й запрошують вітер на гостину у хату, щоби нечисту силу, що за зиму там зібралася, видув із оселі (Див. *Стрибог*).

Внутрішньоетнічна консолідація — різновид об'єднуючих етнічних процесів, який характеризується внутрішнім згуртуванням етнospільноти, творенням спільного етнокультурного середовища.

Вовкулака. Вовкулаками називали у давнину людей, які були виселені за межі проживання спільноти за непомірні гріхи (зрада інтересів спільноти, рідної землі, згвалтування, вбивство, кража тощо). Такі люди ходили самотньо навколо населених пунктів, інші спільноти їх також не приймали, і врешті решт вони перетворювалися на напівлюдину-напівзвіра — вовкулаку. Відлучення від свого Роду-народу вважалося найбільшою карою. В українській міфології вовкулака — напівфантастична істота (вроджена або зачарована). Як вважали, вродженим вовкулаком ставала людина, яка народилася під певною планетою, або якщо вагітна жінка по-

бачить вовка, то народить дитину-вовкулаку, зачарованими ж стають ті, яких обертають у вовків чаклуни

Вода в українській етнокulturі — це:

- одна із стихій світобудови;
- межа між різними світами;
- аналог вологи жіночого лона;
- тріумф мудрості над силою;
- межа між різними соціальними станами та віковими періодами;
- засіб очищення від негативної енергії минулого;
- обов'язковий атрибут сакральних-магічних ритуалів;
- засіб передбачення майбутнього;
- джерело могутньої космічної енергії тощо.

Підтвердженням думки " вода — одна із стихій світобудови" є давня українська колядка, записана Г. Бердник у Карпатах:

*Коли не було з нащада світа,
Тоги не було неба, ні землі,
А но лем було синєє море,
А серед моря зелений явір.
На явороньку три голубоньки,
Три голубоньки Радоньку радять,
Радоньку радять, як світ сновати:
— Та спустимося на дно до моря,
Та дістанемо дрібного піску,
Дрібний пісочок посіємо ми:
Та нам ся стане чорна землиця.
Та дістанемо золотий камінь,
Золотий камінь посіємо ми:
Та нам ся стане ясне небонько,
Ясне небонько, світле Соненько,
Світле Соненько, ясен місячик,
Ясен місячик, ясна зірниця,
Ясна зірниця, дрібні зізодчки.*

У іншій колядці знаходимо: пірнувши у море, перший голуб виносить чорну землю, з якої "хліб ізродиться", "пшениченька для худобоньки". У варіанті колядки про світотворення голуби виносять дрібненький пісок, що породить землю, на якій постане золотий камінь, а з того каменя — "зродиться сонце", "місяць ясний", "рум'яна зоря", "зізди прекрасні".

Життєствердна функція води визначила її сакральне значення у світовій міфології, оскільки усе живе потребує вологи: "Рігведа" славить воду як носія усього суцього. У ролі жіночого начала вода є аналогом материнського лона і заплідненого "яйця світового". У

японській міфології світ упорядковує син богині води — дух моря у подібні жінки, що з'являється-випірає на світ з дитиною на руках — творцем життя на землі. Образ води у свідомості багатьох народів здавна асоціюється з образами неба, землі, сонця, тому саме вона мислилася як одна зі стихій світобудови.

Первісне міфологічне значення води у світовій міфології (небо — небесний океан, живлюща роса-волога — кров землі) еволюціонує від космогонічної семантики до антропоморфної (дух води, господар моря, русалка — богиня води тощо). Образ води, що знаходить шлях, обминаючи перешкоди, символізує тріумф мудрості над силою. Неспокійна вода як символ бурхливого потоку буття знаходить відображення у буддизмі. Філософія сприймання українцями світу виявляється у загадці русалки: "Загадаю тобі три загадки! Ой що росте без кореня, а що тече без повода, а що плаче сліз не має?"

Космогонічна свідомість предків наділила воду живлющою силою у всіх її модифікаціях (роса, дощ, пороша, сніг, криниця, річка, джерело). Це особливо яскраво відображено у календарній поезії та обрядості, замовляннях на здоров'я, велике кохання. У обрядах-ворожіннях особливого значення надається "непочатій воді" (набраній до сходу сонця із джерела або криниці, "у якій місяць із зорями купалися-милувалися). Замовляння "Будь багатий, як земля, здоровий, як вода, а веселий, як весна" промовляють, збираючи цілющу вологу-росу для наступного використання з метою зцілення у травневі дні і аж до дня Купала.

Бездітна Палагна (героїня твору М. Коцюбинського "Тіні забутих предків"), дотримуючись народних звичаїв, прагне зцілитися та завагітніти, тому з першим сонячним променем поринає у росяну траву, повна надій та сподівань. Живодайною та зцілюючою є Купальська роса, бо у день найвищого сонцестояння відбувається шлюб сонця і води. Не випадково саме на Купала трави мають цілющу силу, дерева і рослини розмовляють і переходять з місця на місце.

Вода у весільній обрядовості має сакральне значення. Наприклад, коровай учиняється на воді із семи криниць. Після вінчання молодий дома садить молоду на діжку з водою, накриту вивернутим кожухом:

*Молодий, молоду
Посадив на воду...*

*Уставай молода,
Бо холодна вода.*

Вода в обрядовості досить часто носить відтінок межовості між різними світами, соціальними станами, віковими періодами.

*Матінко-Водице,
Чистая дівчице,
Купіль освяти,
Дитинча благослови.
Купіль моя з м'яти і верби.
Моя доню, уночі тихенько спи.
Гіллячко берези докладаю
— У красі я доню покупаю.
Купцю-купцю, донечко мала,
Буде в тебе личко чисте, мов вода.
Купіль з первоцвіту й череди.
— Будеш гарною і милою завжди.
Купцю-купцю, воду примовляю.
Хай тебе Боги благословляють.*

Вода у родильній обрядовості тричі виконує магічно-сакральну функцію. Перший раз — увечері після народин, коли повивальниця омиває дитину з метою захисту її від хвороб та раптової смерті. Вода після обмивання вночі та після заходу сонця на вулицю не виливається, "аби темні сили не передали через воду нічого злого дитині". Другий раз — на третій день після народин, коли повивальниця обрядово омиває породіллю, закриваючи таким чином Наву для матері, аби різні хвороби не чіплялися до неї й не забирали життєвої сили. Коли перші сонячні промені починають злегка торкатися землі, повивальниця непочатою освяченою водою поливає породіллю, починаючи з голови, і при цьому примовляє:

*Святою водою омиваю, браму до Нави закриваю,
Нехай тая чорнота,
Що у Яву забрела, згорить уся до тла,
А тії чорнобожиці, які вчепилися до рожениці,
Нехай втопляться у цій водиці.
Усе чорне і зле хай від тебе, дочко, йде.
Тебе знову омиваю і браму тую закриваю.
Закриваю браму тричі на всі сторони і на всі світи,
Уся чорнота у Наву відійди.
Хай душа (ім'я) світла і чиста водою Даною свято омивається,
І у води землі-матінки злиється.
І у третій раз хай брама закрийється.*

Третій раз відбувається ритуальне очищення породіллі та повивальниці водою на сороковий день після пологів, коли проводиться обряд "Зливки".

Про особливе ставлення українців до води свідчить значний арсенал фольклору з образом води-Уляни. У старовинній пісні, записаній у Карпатському регіоні, мовиться:

Засвічу свічу

Проти сонечка,

*Тихо йду, —
А вода по каменю.
А вода по білому
Ще тихше.
Засвічу свічу*

*Проти місяця,
Тихо йду, —
А вода по каменю.
А вода по білому
Ще тихше...*

Каламутна вода, говорить народна мудрість, то ознака смутку, передбачення хвороби, зради. Про це говорить і символіка сновидінь: сниться чиста вода — на здоров'я, добро; каламутна — на щось зле, недобре. Чиста вода завжди жива. Це вода криниці, синього моря, чистої ріки і небес. Каламутна — мертва. Це вода боліт, калюж тощо. Очиститися водою означає вмитися "непечатою водицею, яку Місяць цілував і зорі милували", щоб личко було красне і доля любила; напиться чистої криничної води — ознака народження великого кохання.

Вода, як посередниця між живим і мертвим, символізує пізнання мудрості. Біля води відунки передають свої знання молодим. Вислів "як у воду дивився", найімовірніше, пов'язаний із умінням передбачати долю біля води. Звичай зустрічати і проводити душі предків на паперових кораблях із запаленою свічкою є у японців. Він підтверджує думку, що лише душа здатна подолати значні відстані по воді. Очищення водою відоме у цілительській практиці. Карпатські мольфари й сьогодні користуються освяченою водою, свічками і Словом. Освячення поєднує очисну, розчинну і плідородну властивості води: змивання негативного, розчинення старого життя і народження нового.

Кожен об'єкт живої природи, незалежно від його складності, проявляє себе потрійним чином: приймає на себе зовнішні дії, змінюється під цим впливом і сам діє на навколишнє середовище. Триєдність виявляється і у воді: основа життя, матеріальний об'єкт, інформаторка.

Вода як основа життя. Знавці стверджують: "Той, хто здатний управляти властивостями води, здатний впливати на будь-які процеси, що відбуваються у світі". Організм людини в середньому на 70% складається з води: вода клітин, позаклітинна рідина, судинні русла. Вода, як розчинник, створює середовище, у якому протікають всі процеси життєдіяльності. Без води неможливе існування живих структур, вода сама є живою структурою, власне, вода і є життя. Оскільки все у живому світі підкоряється триєдності (матерія, інформація, енергія), то, природно, вода як жива система триєдина: матерія, інформація і поле. Це один із мінералів природи, який може одночасно існувати у трьох станах: кристал (лід), рідина, газ (пара) і відповідно до цих станів проявляти різні

фізичні властивості. У рідкому стані виявляється триєдність властивостей води: *матерія-інформація-поле*, які разом і пояснюють усі властивості води у природі.

Вода, як матеріальний об'єкт, наділена фізичними властивостями. Первинним у визначенні властивостей води є її хімічний склад. Питна природна вода — це багатокомпонентний водний розчин, що не має на собі впливу тих або інших техногенних факторів.

Вода як інформаторка. Вода складає основу всіх живих об'єктів і виступає основним носієм інформації в природі. Безпосереднім передавачем і носієм інформації є хвильові процеси, в яких вода грає визначальну роль. Фрактальна біомеханіка вивчає передачу образів, їх семантичного наповнення. Існує поняття семантичний біорезонанс, вищою формою прояву якого є Любов — найважливіша якість людини. Хвильові властивості води закладені в основу вібраційної (інформаційної) медицини — медицини XXI ст. Вода володіє пам'яттю: завдяки триєдності своєї структури здатна запам'ятовувати будь-яку інформацію Природи. Феномен структурної пам'яті води, який вперше експериментально довели японські учені, дозволяє воді вбирати в себе інформацію, зберігати її і обмінюватися з навколишнім середовищем даними, які несуть світло, звук, будь-яке фізичне поле, думку і звичайне слово людини. Все це може зберігати в собі структурна пам'ять води. Жива клітина через генетичний апарат у своєму генетичному коді містить відомості про весь організм. Подібно до цього кожна молекула води здатна зберігати у собі інформацію про всю нашу планетарну систему. Будь-які зовнішні чинники, у тому числі і спілкування людей один з одним через воду чи поблизу води, змінюють структуру і біохімічний склад рідких середовищ організму на клітинному рівні. Тому підвищена стомлюваність, поганий настрій, безпричинна агресія, нервозність, порушення рівноваги вегетативної нервової системи, багато хвороб, що виникають на біоінформаційному рівні — це прояв інформаційних властивостей води.

Наші предки знали, як важливо людині стежити за своїми словами у присутності водного середовища. Нам необхідно пам'ятати, що слова людини, як джерело інформації, впливають на оточуючий світ. Своїми негативними думками людина здатна отруїти все, що має у своєму складі хоча би мізерний вміст води. Ці інформаційні властивості води у планетарному масштабі мають відношення до штормів, ураганів, повеней та інших катаклізмів природи. Це реакція води на загальне забруднення інформаційного середовища.

Вода повертає нам вкладену в неї інформацію. Дуже забруднюють зовнішнє середовище негативна поведінка населення, військові конфлікти тощо, навіть якщо це відбувається в кіно, на телебаченні, радіо. Усі думки людей, емоції, дії запам'ятовуються інформаційним середовищем, а далі, вже як самостійна інформація, вони можуть діяти на наше життя і духовність соціуму. Інформаційна дія водного середовища на суспільство — одна з найсерйозніших екологічних проблем сьогодення. Інформаційні властивості води — це надійний засіб поліпшити своє здоров'я, очистити духовні канали власного "Я", збагатити позитивну емоційну сферу та відновити виховні можливості етносередовища, прилучитися до космічної енергетики Всесвіту.

Біоенергетичні властивості води виявляються у тому, що можна годинами, не втомлюючись, дивитися на швидку течію води, водоспад, які зачаровують і заспокоюють, оскільки вода володіє здатністю приймати і передавати будь-яку енергію, у тому числі й енергію Космосу, зберігаючи її в недоторканності. У воді розчинено минуле, сьогодення і майбутнє. Ці особливості лежать в основі методів цілительства організму людини з допомогою води як найдоступнішого і в той час найуніверсальнішого засобу на допомогу якого можна розраховувати у важких життєвих ситуаціях.

Водна течія постійно забирає енергію Космосу і у чистому вигляді віддає її в навколишній простір, де вона поглинається усіма живими організмами, розташованими в межах досяжності потоку, оскільки утворене поточною водою біополе постійно збільшується за рахунок енергії, що віддається. Чим швидше рухається водний потік, тим сильніше це поле. Під впливом сили енергетики води відбувається вирівнювання енергетичної оболонки живих організмів, внаслідок чого організм зцілюється. Вода ніби читає наші думки, здатна допомогти у скрутну хвилину.

Отож, не кепкуймо над нашими предками, що до води примовляли, водою зцілювалися, у години смутку ішли до річки на пораду, як до найкращого друга та радника:

- *"Помагаєш ти, вода явлена, очищаєш і луги, й береги, і середину. Очищаєш ти, вода явлена, народженого од прозору: надуманого, погаданого, зустрічного, водяного, вітряного, жіночого, чоловічого, парубоцького, дівочого..."*;

- *"Водичко-орданничко, я тебе беру — на допомогу, на лікування, на щастя, на здоров'я. Обмиваєш ти луги-береги, коріння-насіння, усяку віру і всяке дихання. Поможеш мені з Небесними Силами і предковичними словами"*;

• *"Водичко, водичко, умий доні личко, щоб очки ясніли, і брівки чорніли, щоб сміявся роток, і кусався зубок"*
(Див. *Водохреще, Водяник, Дана, Зливки, Криниця, Купало, Ладині Роси, Перша купіль*).

"Водити куста" — один з найпрадавніших звичаїв українського народу, у відносно первинному вигляді зберігся у кількох поліських селах. Термін до сьогодні остаточно не з'ясований. Однак сам зміст очевидний для носіїв генної пам'яті, прихильників давньої віри у Дажбога. Гаї, ліси, рослинність давні українці обожнювали, вірили, що там живуть духи предків. Навесні у Священних гаях відбувалися ритуальні обрядодіїства, присвячені приходу добрих духів Лада та його вірної супутниці Лади.

Найбільш значущими були обряди Зелених свят, коли пишно буяла природа і людина намагалася різними обрядодіями опоеитизувати цю красу. В обряді беруть участь дівчата та жінки, триває він три дні. Розпочинають наймолодші дівчатка рано-вранці, потім естафету переймають дорослі дівчата, а під вечір "Куста водять" літні жінки. На початку дійства у лісі на галявині збирається жіночий гурт й вибирає поміж себе найвродливішу дівчинку, дівчину або жінку, яку називають "Кустьянкою" чи "Кустом". Її пишно квітчають зеленим вбранням, квітами, підперезують кольоровою крайкою, голову прикрашають кількома віночками. Обранка нагадує живий куш. Це роблять для того, аби господар, до якого прийшли віншувати, не пізнав односельчанку. Жінки та дівчата, які супроводжують найвродливішу дівчину від хати до хати, вітаючи односельців, називають себе дівочим військом, жіночою гвардією, кустьянками. Обряд завершується, коли гурт іде на леваду, до річки, співаючи та пританцьовуючи. Там кожна з учасниць знімає з ведучої гілочку або квітку і кидає, приказуючи: "На врожай, на достаток!". Вбрання "Куста" розкидали також на поля і городи, щоб дощ ішов, а нива була родючою. Функціональне призначення обряду полягало у завороженні-накликанні багатого врожаю. В інших регіонах у цей період проводилися обряди "Тополя", "Горю-горю дуба", "Завивання берези" тощо.

"Водіння Кози" — театралізований обряд-гра з масками, що має усталений сценарій з пісенно-музичним репертуаром. Як правило, хтось із парубків переодягається і виконує танець Кози, її "вмирання" і "воскресіння" як символічне відображення циклічного круговороту часу, прихід нового року. Сьогодні обряд утратив свою первісну магічну функцію і трансформувався в народну гумористичну виставу.

Існують такі основні терміни на позначення згаданого дійства: народна гра, новорічний обряд, різдвяна інтермедія. Збірники народних ігор і пісень подають досить часто зразки, в яких присутній образ кози (ігри "Коза", "Кози", "Вовк і козенята"; хороводи з іграми — "Скочила коза з воза", "Ой чиє ж то козеня" та ін.). Як інтермедія, "Коза" виконується після обіду в перший день Різдва. Це невеличка вистава, в якій беруть участь ряджені хлопці. Склад приблизно такий самий, як і в новорічному обряді. Зв'язок обряду з новорічним святом має давнє генетичне коріння. Здавна люди прагнули забезпечити собі кращий урожай за допомогою магічних слів, вірили, що щирі звертання можуть викликати прихильність природи.

На думку С. Килимника, існують різні версії щодо появи кози, як образу багатства, добробуту, врожаю. Дехто з дослідників вбачає у козі символ тваринного бога, який сприяє врожаю і достатку. І. Нечуй-Левицький, аналізуючи обряд колядування, приходять до висновку, що коза служить тут образом сонця. За однією з легенд, Коляда — це богиня, що народила Сонце. Воно ще зовсім маленьке і тому поводить як мале козеня: капризує, стрибає, грається. Коза у Новорічному святочному обряді виконує функцію божества (вмираючого та воскресючого). "Смерть Кози" і наступне її воскресіння можна трактувати і як персоніфікацію вмирання природи взимку та її воскресіння з приходом весни, що вказує на сакральний зв'язок тварини з рослинним світом. Оскільки обряд з часом втратив магічний характер і продовжує існувати як розвага, то коло учасників розширилося. До традиційного сюжету додався ряд епізодів розважального характеру.

Водохреща, або Йордан — свято Богоявлення Господнього (19 січня), достатньо міцно приєднало до себе дохристиянські обряди посвячення водою; завершує зимовий різдвяно-новорічний цикл, в якому переплелися давні хліборобські та скотарські обряди різних нашарувань. У давнину велике свято богині Дани, що прискорює прихід весни. У цей період сонце перемагає темряву, освячує своїм світлом земні води. Предки вбачали у цьому святі єднання душі людської з душею природи. Жертвоприношенням богині Дані були пироги. На Водохреща волхви молилися біля річок і урочисто співали: *"Святіться, святіться, святіться, солодкій воді. Моліться, моліться, моліться, всі праведні люди, пора, щоб Великого дня могутні льоди скресали і світлом небесним сповнялись"*. Вода цього дня мала магічну силу: лікувала і душу, і тіло. Використовуючи ворохрещенську воду, промовляли: *"Водичко-*

Йорданичко! Ти вмиваєш луги-береги, коріння і біле каміння. Умий і мене, захисти, забери гнів, ненависть і усяке лихо".

Водяник — в українській демонології різновид нечистої сили, яка походить від чорта і має вигляд старезного діда, покритого водоростями, з довгою бородою і хвостом. За народними уявленнями — це володар річок, ставків та водоймищ, керує русалками і піклується про рибу та інших мешканців водойм. В гніві може руйнувати греблі, млини, розливати ріки, топити людей. Особливо не любить, коли його спокій порушують у вечірні години та вночі. "В кожному животоку справді живе залізний дід. Особливо він полює за дітьми. Спочатку приманить, щоб дивилися на нього, а тим часом затягне у бездоння. Тіло в нього холодне й брудне, руки кістляві, проте жилаві, як схопить за горло — й поминай як звали! ... Ними стають утопленики, тіла яких не відшукали. Водяники, як правило, оселяються в живій, тобто біжучій воді. Їхні пристанища — глибоке дно в криницях, річках чи озерах" (В. Скуратівський). Русалки, болотяними, очеретяники — то все його діти. У народі побутує сила-силенна повір'їв про володаря глибин:

- від дихання Водяного постійно тане лід. Якщо побачите продушину, яка не замерзає у найлютіші морози, знайте — десь зовсім поряд чатує він;

- аби Водяника не розгнівити, йдучи на риболовлю, не зачісуйся, не голись і не вмивайся;

- не любить Водяний, коли спокій його полохають, тому на березі водойми чи біля колодязя не шуми, не кричи, не вовтузься, аби самому собі не зашкодити;

- перевтілюючись у сома, він дозволяє себе впіймати, однести додому, але коли його покласти у хаті — розвалить стіну оселі;

- якщо жити з ним у злагоді, то Водяний може стати у пригоді: знаючи, що він любить погрітись біля вогню, рибалки на березі розпалюють багаття і запрошують володаря вод у гості.

Наші прабабуки добре знали, що Водяного треба шанувати, за-добрювати, щоб той не псував греблі, не заплутував сіті у рибалок, не відносив їх невідомо куди, не проганяв риби, не чинив ніяких капостей. Приносили йому жертви у вигляді крихт хліба, жменьки тютюну, які висипали у воду. А бувало, виллють і трішки вина чи горілки. Першу пійману рибу відразу ж відпускали у річку зі словами: "Повертайся до родини та приведи її усю до мене". У народному календарі було відведено кілька днів, у які особливо шанували Володаря водяного царства:

- 30 березня (на Теплоного Олексу), коли риба-щука хвостом лід ламає;
- 21 квітня (на день Руфи), коли все рушиться, пробуджується, проростає, тому розливаються ріки і приходять повені. Водяний до самої оселі наближається із своєю прислугою за дарунками;
- 29 червня на свято Водяника жінки виплітали рибалкам з трави та цвіту Петрового батога вінки як оберіг від небезпек, котрі йдуть з води. Під час цього пишного свята приносили владиці вод у жертву чорного півня або цапа.

"Волочebний понеділок" (великодній обряд):

- святочний обхід осель господарів на другий день Великодня волочebниками, які виконують привітальні та хвальні пісні з великодніми мотивами і отримують за це винагороду;
- "волочіння" зі свяченими пасками та писанками від хати до хати, вітаючи одне одного та обмінюючись подарунками;
- відвідування рідних і обдаровування "волочebним" (калачем, крашанками, писанками);
- обмін писанками між парубками та дівчатами.

Напередодні Великодня збираються парубки й готуються до "волочebного дня": учать великодні пісні, вибирають міхоношу, розподіляють, хто буде зачинати спів, а хто — лише допомагати співати. У "волочebний понеділок" всі збираються, ідуть-волочebяться від хати до хати і під вікном співають пісні-величання господарю, господині та іншим членам родини (у деяких місцевостях — співають лише господарю). Господар виносить дарунки за величання-привітання або запрошує до хати і вже там обдаровує. Буває і так, що господар не бажає приймати волочebників, тоді вони співають йому іронічних пісень. Гурт постійно збільшується, оскільки приєднуються по дорозі жінки, хлопці та чоловіки. У волочebні привітальні пісні часто вноситься гумор, тому вони веселі, викликають добрий сміх, піднімають настрій як волочebників, так і господарів, яких вітають.

П. Чубинський свого часу занотував таке: "У великодній понеділок селяни ходять один до одного, христуються і міняються писанками. Через се день сей зветься "волочінником". Ходять вітати найбільше діти по рідні, повитух, знайомих... свого села, несучи в дарунок "волочільне", що складалося, звичайно, з пшеничного калача й кількох крашанок".

На Гуцульщині кожен парубок має від дівчини, з якою танцював на вечорницях, дістати писанку. За тими писанками ходять парубки від хати до хати, співаючи риндзівки. На Галиччині хлоп-

чача ватага із музиками обходить пізно вночі оселі дівчат та молодичь, що недавно вийшли заміж, співаючи:

*Гречная панна, красна Ганунейка,
Не сама з собою, з вітцем, з матінкою.
Тобі, Ганунейко, риндівка,
А нам писанок кобівка.
Тобі, Ганунейко, виградзане,
А нам писанок ціле дзбане.
Тобі, Ганунейко, красная піснь,
А нам писанок сорок і шість.
Й а в коморі на кілочку
Висять писанки в ріжочку:
Нема кому встати писаночок дати.*

По закінченні віншування дівчина чи молодиця виносила писанки та дрібні гроші. Подякувавши за відданок, ватага йшла до іншої оселі. Як зустрічаються парубки по дорозі, то обмінюються і між собою писанками.

У волочєбницькому обряді, що супроводжується волочєбними піснями, ритуальні дієства відбуваються навколо писанок чи крашанок. Мотив ритуального яйця зустрічаємо і у цій волочєбній пісні:

*Да була у бабки курка-рябушка,
Весна красна на увесь світ.
Курка рябушка, а бабка старушка.
Нанесла яєць да повен коробець.
Да була у бабки курка-рябушка,
Да дала бабка усім по яєчку,
Да усім по яєчку, да й по тиріжечку,
А одній сироті да в обидві руки.
Да побігла сирота за новії ворота
Да не дякуючи, да підскакуючи.*

Якщо об'єктом уваги у волочєбних піснях є господар, господарина і решта членів родини, то у риндзівках — лише дівчата та іноді молодиці, що зовсім недавно вийшли заміж, хоча в обох випадках виконавцями є волочєбники (Див. *Риндзівки*).

Волхви:

- вибрані Богом люди, посередники між небом і землею, виконавці волі богів;
- чарівники, котрі вміли гадати по сонцю, місяцю, зорях, птахах, тваринах тощо;
- знавці та безпосередні виконавці обрядодійств за законами традиції спільноти;
- віщі люди: наділені високою духовністю та силою пророцтва;

- особи, що здійснювали релігійні обряди у прадавній Україні за законами етнічної віри.

Волхв відрізнявся від інших людей білим одягом, довгим волоссям, довгою бородою. Головним атрибутом його був жезл із кількома дзвіночками. При ударах жезлом об землю виникав приємний мелодійний звук, що скликав усіх на молитву і водночас відгонив злих духів. Покровителем волхвів був добрий бог Велес (Виласа), який опікується "віщими мистецтвами". Волхви є авторами таких стародавніх книг, як: "Острологія", "Громовик", "Звездочот", "Колядник", "Травник", "Волховник", "Аскольдовий літопис" та ін. На жаль, до нашого часу ці книги не збереглися.

За легендами, які і досі побутують у деяких землях України, волхви могли зупинити хід Сонця у небі, викликати його затемнення повним Місяцем, відвернути блискавицю і грім, викликати рясні дощі у період великої посухи тощо. Вони першими за зірками передбачили дату народження Ісуса Христа. Не раз виступали проти офіційної влади (часи князювання Олега, Ярослава Мудрого та ін.), тому зазнавали утисків з боку нової релігії і князя. Разом із тими, хто не бажав відрікатися від віри предків, подались волхви у ліси, щоб там вільно виконувати ритуали та обряди прадідівські, ставали знахарями, пророкували майбутнє, лікували хворих, зберігали знання і досвід попередніх поколінь, щоб у належному вигляді передати їх наступним, бо "все йде по колу", і не, знаючи минулого, неможливо змоделювати майбутнє, а волхви його моделювали.

Середина десятого століття. Арабський письменник Ібн-Даста зазначає, що у русів є волхви, які мають могутній вплив на князів. У "Початковому літописі" записано: "Волхви були у нас носителями тасмної глибокої мудрості, і саме слово "волхв" у "Євангелії" (від Матвія, 2:1) розумілося, як мудрий. Народ до них линув, особливо у біді, бо вірили, що волхви усе знають, усе можуть, знавці свого діла" (Л. Силенко). Стародавні літописи переповнені оповідями про цих незвичних і таких буденних людей. Автор одного із них розповідає, що волхви розвинулися у певний клас, що стоїть над масою й служить їй своїм небуденним знанням; їх вплив на маси великий: він просяк усе людське життя, сильно впливає на народні вірування, помітний в народі від найдавніших часів і до сьогодення.

Можна впевнено констатувати, що волхви були у великій пошані у народі. Вони своєю мудрістю впливали потужно не лише на прості народні маси, але й на князів. Були вони лікарями, проро-

ками, учителями, носіями таємної глибинної мудрості, творили окремий клас людей, котрі своїми знаннями саможертвовно служили рідній землі. Були волхви поетами, учителями лицарських чеснот, літописцями. Знали вони не тільки вчення прабатьків своїх, але й у чужих мовах добряче орієнтувалися. Перекладали на мову рідну, аби знати способи міркування і вірування інших народів. Перекладали "Коран", "Псалтир", "Євангелії". Мали свої письмена, древні й різновидні: ліповиця (знаки ліпилися-видавлювалися на глиняних виробках); різивиця (знаки карбувалися на дереві, рогові, кістках, березовій корі, кленових дощечках); куриловиця (знаки курилися-випалювалися) на дощечках, шкірі, березовій корі). Силою духу, глибиною розуму й могутністю віровчення вони стояли високо над носіями християнської віри.

Вслухаймося усім своїм еством у ці мудрі повчання волхва Віщого Чари:

"Праотці нам науку ковальську передали. Щасливиться душа моя, коли бачу у кузні окуті лопати, лемеші, залізні кінські вудила, стремена, пута... Усе це бачу, до всього рукою торкаюся — золоті руки має Україна, її досвіди праці поширені на багатьох чужих землях, її розум невичерпний, винахідливий, натхненний... Молоді ковалі, сядьте коло мене, насторожте вуха, відкрийте душу. Слухайте: є два способи пізнання праці. Перший — споглядання і міркування. Другий — випробування і виконання. Щоб міркування і виконання мало силу, потрібна любов. Праця без любові — страждання. Праця ковальська тяжка, та коли коваль її любить, вона стає приємністю. Старайтеся витратити якнайменше часу, виконуючи виріб. Старайтеся вкладати у виріб усі свої уміння. Коли ти зробив наральник, і бачиш, що він тобі не подобається, перероби його. Твій твір повинен тебе радувати довершеністю. І з цієї творчої радості у тебе буде народжуватися віра у себе. З віри у себе твориться самовпевненість і відданість. Вони потрібні тим людям, які йдуть до цілі. Давай людям тільки такий виріб, який ти зробив з найбільшим умінням. І працюй так, щоб твоя праця нікому не завдавала болю — тільки така праця принесе тобі славу. Живи врівноваженою і шляхетною працею, прикрашаючи життя своє. ... Усе вартісне твориться з любові. Той, хто має правильний спосіб праці, тратить на виріб мало часу і сили. Удар молотом має бути освічений: піднімаєш молот — вдихай повітря, б'єш молотом — видихай повітря..."

986 рік. Єрей Архандоніс, зневажливо зрікає, що волхви учать людей облудної віри, ходять по вулиці із зеленою гілкою, як зі святістю; кланяючись, вітають людей із зеленими святами, оскверняють землю требами своїми. "З прийняттям християнства на волхвів пішло урядове гоніння, і вони порозбігалися по лісах та дебрах, а хто позоставався, причаївся. ... Але волхви не позникали й не здавалися, хоча Християнство оголосило їх бесами... Церква

завжди виступала проти волхвів і їхньої праці. Забороняла ходити до них і користуватися з їхніх порад та помочі... Люди в Україні вірили, що волхви мають надлюдські знання, вони віщі" (І. Огієнко).

Середина 19 ст. Т. Шевченко ділиться з волхвом — "другом сивоусим" найпотаємнішими святощами душі. Він переконаний, що волхв уособлює духовну незалежність України, її святую волю, святую правду, тому запитує, що робити, як діяти: "чи молитись, чи журитись?". У такі хвилини з-під поетового пера появляються рядки:

"Заворожи мене, волхве, друже сивоусий! Може, вернеться надія з тією водою цілющою й живущою, дрібною сльозою — може вернеться з-за світа в пустку зимувати. Хоч всередині обілить горілу хату. І витопить. І нагріє, і світло засвітить... Може ще раз прокинеться мої думидіти. Може ще раз помолюся, з думками заплачу. Може ще раз сонце правди хоч крізь сон побачу".

Давні українці на волхвів говорили "волона". У "Ведах" (трипільці — творці усних "Вед") це слово означає "людина, яка колодає — навіює щастя, благополуччя колові, тобто роду"; "той, хто віщує, пломеніє душею". "Воладана" — "той, хто розмовляє з Богом; промовляючи, складає пожертву". Пізніше з цих слів виникло "волільник", "волхв".

Волхви були духовними представниками найстародавньої віри людини білої раси. Самозапочаткувалася ця віра в епоху пізнього палеоліту (близько двадцяти тисяч літ тому) над берегами Дніпра-Славути. За десять тисяч літ вона достатньо розвинулася і в часи Трипільсько-Мізинської культури була досить могутньою. "Це була простодушна віра, обожнююча стихії та сили природи, і в цей же час мужня й життєрадісна віра", — констатує історик Рабіндрнат Тагор. Н. Р. Бенардже у праці "Залізний вік Індії" уточнює, що 6500 літ тому почалася культура Ригвед.

Ворожіння — різні способи моделювання долі, передбачення майбутнього, ґрунтується на вірі людини визначати майбутню долю через посередництво потойбічних сил, контакти з померлими предками. Ворожіння поділяються на ситуативні (приурочені до певної події-ситуації у житті людини або її родини в цілому — шлюбу, чекання та народження дитини тощо) та календарні (закріплені за певними святами народного календаря).

Гетеростереотипи — оціночні судження про представників інших етносів. Можуть бути позитивними або негативними в залежності від історичного та особистого досвіду взаємодії даних етносів. Кожному етносу властиві певні чесноти або недоліки, котрі можуть по-різному трактуватися іншими етноспільнотами. Джерелом стереотипних уявлень про інший етнос може бути мимовільний контакт, інформація із ЗМІ, літератури тощо, зафіксована в свідомості етносу.

"Гонити шуляка" — давній обряд-ритуал, метою якого було відігнати від поселення "чорну птицю" — смерть, яку наші пращури уявляли в образі великої чорної хижої птахи. Обряд відбувався в одних місцевостях у перший понеділок Петрівки, в інших — в останні дні травня чи на початку червня. Це цілком жіночий обряд. Молодь і чоловіки (за винятком мисливців і музик) в обрядодіях участі не беруть. З жінками можуть бути діти 5-7 років. Сакральні дії починаються вранці і продовжуються до вечора. Обряд наповнений піснями, іграми, заклинаннями, погрожуваннями, благаннями, магічними діями, жартами.

Градівник:

- богодух-провісник, що опікується градобоем (помічає ниви господарів, що прогнівили Бога);

- людина, яка, пройшовши ряд випробувань, навчилась відвертати град, відводити грозові хмари й сильні зливи, що можуть зашкодити людині і природі.

Найчастіше град випадає, коли посіви підрастають або дозрівають, коли уже немає змоги пересіяти чи пересадити. Якщо від інших катаклізмів можна було якось застрахуватися, то перед градобоем людина була безсилою. Він викликав панічний страх, як тільки хлібороб бачив, що насувається чорна грозова хмара. Наші предки вірили, що град — це кара божа за гріхи, а посилає його Бурівник: жорстокий месник, що побив би за одним заходом усе довкола, якби йому дозволили. Він бере дозвіл у Градівника, на якому полі нашкодити, понівечити посіви та посадки. Отримавши згоду, починає жбурляти на землю крижані кулі, іноді такі великі, як курячі яйця. Часто і сам градівник без посередників виконує караючу місію: знищує всю рослинність довкола льодовими скалками.

Щоби захистити свою ниву від небезпеки, предки випробували різноманітні оберегові дії. Найчастіше вдавалися до традиційних засобів. Щоб чорна грозова хмара обійшла стороною, клали на

порозі навхрест коцюбу, хлібну лопату чи помело. На покуті запалювали страсну свічку або громницю (освячену на Стрітєння). Дзвонили у дзвони, промовляючи при цьому відповідні формули-замовляння:

Бий, дзвоне, бий,

Хмару розбий!

Нехай хмара на татара,

Сонечко — на християна.

Бий, дзвоне, бий,

Хмару розбий!

Досить часто користувалися молитвами-відмовляннями, вірячи, що у такий спосіб можна відігнати це явище. Хмару символічно запрошували на обрядову вечерю напередодні Різдва, Нового року, Водохреща, Благовіщення, у страсний четвер, перед Вознесінням, Вшестям і Преображенням. У цей день перед вечерею господар або господиня виходили на подвір'я, поважно кланялися на всі чотири сторони і виголошували наступне: "Туче, туче, туче, красная дівце, слише глаголи сія і впрошеніє мое! Тебе тепер прошу надвечірне, при моїй вечері. Прийди ко мні скоро од востока і запада, сядь зо мною за єдним столом вечеряти, з єдної миски і єдною ложкою, і край єдного хліба, і пий єдну чашу, і єдну бесіду зо мнов бесідуй... Туче, туче, туче, звали ми тя к своїй вечері, а ти не прийшла, мнов єсть ізгорділа. Про то ж тебе заклинаю Богом живим і всіми святими угодниками от усіх стран. Яко ти тепер не прийшла до мене к моїй вечері, то так же тучі не можуть прийти до нас во віки віков. Амінь!"

Найчастіше ж зверталися до знавця, що міг відвернути біду від ниви-поля. Убезпечити від стихії могли градівники (у народі їх іще називали мольфари — сільські чаклуни, котрі володіли магічною силою розганяти грозові хмар, оскільки саме вони несли град). П. Чубинський свого часу записав цікаву оповідь. Як тільки починає насуватися грозова хмара, мольфар (градівник) бере прутик, яким відганяють вужа від жаби, коли він намагається проковтнути її, та роговий ніжик, який разом із паскою освячувався на Великдень, йде на межу, втикає у землю ножики і виголошує молитви. Але робить це не зовсім звичним чином — починає молитву читати із кінця, тобто навиворіт. Потім витягує із землі ножа, бере його з прутиком у праву руку, обертається у той бік, куди хоче відправити громовицю, змахує рукою і рече:

Граде лукавий, рабе лукавий!

Нехай тебе хмари не носять,

Бо тебе люди не просять.

Буйні вітри!

Візьміть ви сю хмару

На свої тонкі крила,

*Занесіть її за океан-море,
За темні води, за круті гори,
За жовті піски, щоб він (град)
Там розтав і пропав нині і присно,
І во віки віків, амінь.
Тьху, тьху, тьху!
Щезни, пропади,
Від лиця Божого і від мене грішного.*

В. Шухевич на початку ХХ ст. (1908 р.) записав на Гуцульщині заговор градівника, який ми подаємо нижче. Мольфар повинен мати з собою палицю, якою була вдарена гадюка в момент її сутички із жабою, торбинки з різдвяними стравами, косу або сокиру. Коли насувається градова хмара, він повинен вивернути на собі одяг або зняти його зовсім, повернути до хмари сокиру вістрям або косу, покласти палицю на торбинку з вечерею й промовляти:

*Як я розігнав змію з жабою, так я
розгоню оцю бурю (наліво, направо) від себе,
аби мене обминала, як гадина з жабов утікала,
так ця буря хай утікає на ліси і води!
Розсуди сама, ти тут сили не маєш!
Я тебе кликав на Святвечір, ти не приходила!
Тепер ти не маєш сили іти до мене гулять, пити,
іди, рознесись, як вітер, по світі.
Іди на сині моря, на широкі поля,
куди коні не доіржуть, кури не допіють,
собаки не побріхують, корови не дорикують,
вівці не доблекують, ворони не долітають,
де людського гласу не чути,
іди, там набувайся!
Я тебе до себе не допускаю, як я не допустив
гадину до жаби. Як гадина
розсердилась, що жабу не з'їла, то вона
лушла, трісла, так і ти, хмаро, трісни,
а я тебе сюди не пущу. Прийдеши до мене,
як вода у теплиці замерзне*

Магічними діями щодо попередження збитків від граду послуговуються й досі. На Поліссі, аби град не понівечив посівів, кладуть навхрест на межі у пору надходження хмари коцюбу та лопату, якою саджають у піч хліб, або тричі наголо тіло оббігають ниву. Під час весняного обходу нив закопують на межі шкарлупки від освячених крашанок.

Громада — історично сформована територіальна спільнота мешканців одного населеного пункту для врегулювання виробничих, побутових, сімейних та інших стосунків між родинами та в межах

окремих родин. Громади колективно володіли та користувалися землею, могли продавати, дарувати її, здавати в оренду, захищати недоторканість майна членів громади. Активно протистояли обмеженню прав своїх членів.

Існував цілий комплекс звичаїв та обрядів, які були пов'язані з прилученням дитини до громади або виражали общинне санкціонування тих чи інших дій мешканців населеного пункту. Родини та хрестини відзначалися за обов'язковою участю не тільки близьких родичів та приятелів, а й представників від громади. Общинне визнання весільного акту виявлялося в особі громадського старости, у прилюдному ознайомленні з наслідками звичаю "комори" тощо.

Громада спільно обирала священика парафії, фінансувала його, брала участь у будівництві, ремонті, прикрашанні церкви. Своім коштом часто будувала школи та інші заклади громадського користування. Громада виконувала роль зберігача звичаїв колективної взаємодопомоги, організовувала громадські склади недоторканих запасів, формувала основи морально-етичного клімату в межах населеного пункту, слідкувала за дотриманням традиційних звичаїв та обрядів, за допомогою яких контролювалася поведінка членів громади та їх сімей. Головним органом самоврядування у громаді був громадський сход (віче), який збирався у встановлений термін або з нагоди невідкладної справи.

Відомий вислів говорить: "Громада — великий чоловік". У побутовому мовленні існує багато синонімів до зазначеного поняття: товариство, віче, спілка, гурт, добірне товариство, спільнота, братство, колектив та ін. Загалом вони повністю співзвучні з поняттям колектив, серед якого побутують спільні звичаєві канони, що виробились у результаті довголітньої практики співжиття.

Давній звичай велів, що очолювати громади повинні старійшини: найповажніші члени спілки, з багатолітнім досвідом, вмінням приймати найоптимальніші рішення, виконання яких було обов'язковим для всіх жителів населеного пункту. Це стосувалося не лише громадсько-виробничої діяльності, але й судової та виконавчої. Громада на основі традиційних форм співжиття суворо регламентувала всю структуру взаємин (Див. *Звичаєве право*).

Громовик (Перун) — супутник богинь Лелі та Хмари. Грім і блискавка більше від усіх небесних явищ приковували увагу людини, звеселяючи та страхаючи водночас: страшна, грізна картина неба, і разом з тим, така благодатна для землі-матінки волога, що приходить опісля. У народній уяві Громовик постає у кількох іпостасях:

Громовик-воїн, Громовик-пастух, Громовик-хлібороб, Громовик-мисливець. Розглянемо кожен із цих образів.

Як воїн, Бог грому і блискавки уявляється представником роду княжого, найчастіше зветься Іваном. Це "молодий панич, гарний, гордий, сміливий. Його руки в залізі, а ноги аж горять сріблом та золотом". Двір Громовика обнесено білими стінами з мідними жовтими ворітьми. Посеред двору стоїть намет, білий, шовковий; у тому наметі золотий стілець стоїть, а на ньому Іван Князевич сидить і грається трьома золотими яблуками, підкидаючи їх угору. Навкруг двору сторожа вірна стоїть, котра, помітивши ворогів, починає стукати у ворота. Рано-вранці прокинувшись, Іван зробив три свічки: при одній личко своє умив, при другій — одягнувся, а при третій — коника сідлає та у поле виїжджає. Кінь у Князевича незвичний: золота грива має, срібні копита, шовковий хвіст, вухами найменший звук уловлює, очима зорі лічить, срібними копитами гору розбиває, а на її місці Іван будує церкву з трьома вікнами. Це хоробрий воїн: попереду війська коником грає, з боку у нього золотий сагайдак та ясна шабля сіяє; не зважає навіть на вмовляння матері "поперед війська не їхати і позаду не залишатися". Його шабля ворогів рубає, а сагайдак стріляє, на ворожу землю наступає (на турків і татар). Наніс удар Іван місту: полетів соколом, пустив коні дрібним дощиком, заgrimів стрілою, блиснув шаблею. Несуть йому у дар миску червінців, а він на них і не подивився. Виводять панну в золотому наряді. Глянув на неї — шапку зняв і подякував. Повертаючись додому, везе із собою вино, солодкий мед і шумну горілку. Всі, хто зустрінеться по дорозі, бажають Івану щастя; в городі зілля, а в хаті весілля.

У колядках Князевич розповідає, що його батько — ясний місяць, мати — красне сонце, сестра — зоря-зоряниця, а брат — сивий соколонько. Соколонько сивий — то хмара дощова, що у міфах часто зображається птахом. Іван — бог грому і блискавки. Вороже місто — чорні грозові хмари, а панна — то сонце, що з'являється після дощу у всій своїй красі. Напої — дощ, котрий йди відразу ж після того, як Громовик розіб'є грозові хмари. Після дощу гарно росте зілля, а Громовик справляє весілля — радіє, що гарно впорався з роботою. Напої — це родюча та плодюча сила землі після благодатного весняного дощу.

У народній фантазії досить часто Громовик з'являється в образі пастуха овець, що виходять із-за гори, наче страшна чорна хмара. Поперед отари крокує гордий пастух. Підперезаний він ожиною, до котрої прив'язано три труби: одна золота, друга мідна, а

третья яворова. Як затрубить у яворову — іде голос по всіх долинах, полях та лісах; як затрубить у золоту — голос у небеса піднімається; а як візьме мідну — по всьому світу той звук рознесеться. Розгнівався одного разу пастух на матінку свою, забрав отару та й попрямував із нею через кам'яний міст. Міст не витримав ваги череди, провалився і забрав із собою усіх овець, котрі потопилися у воді. Жалкує Іван не стільки за отарою, як за конем улюбленим, що також пропав: на ньому він об'їздив землю турецьку, угорську та німецьку, копитами камінь розбивав той кінь, як заірже було, по всіх світах чути. Пастух — то Громовик; чорна хмара у колядках зветься отарою; ожина та кінь — то блискавка, голос труб — грім. Провалюється на мосту і топить отару та коня — розливає хмари дощем по землі й втрачає блискавку, як тільки дощ з хмари розліється по землі. Сьогодні образ пастуха-Громовика перенесено на святого Юрія, що їздить по небу у білому плащі на білому коні та асоціюється з родючою силою землі та плодючістю коней, корів, овець. На весняного Юрія у Карпатах проводиться свято пастухів.

Зустрічаємо у колядках бога Громовика в образі орача незвичної ниви. Господар світла, блискавки й грому має поле неміряне, неоране й несіяне. Міряють його три сини господареві списами, орють шаблями, волочать пером пави і сіють яру пшеницю. В іншій колядці почитуємо, що поле оре золотий плуг шістьма волами з золотими рогами. За плугом ходить сам Господь, а Мати божа носить золоте насіння. І вродило на полі зелене вино, стебло-срібло, золотий колос. Женці наскладали на полі снопів як дощу, кіп як зірок на небі. Перевізники возили як чорна хмара, склали скирти високі як гори. Сам Господар став між тими копами як ясний місяць між зорями. У наведених прикладах воли служать образом небесних хмар, золотий плуг — то блискавка, пир'я — вітри, що заволікають небо хмарами. Божа мати, що розсипає золоте зерно, — у міфології Богиня Хмара, що проливає дощ на землю. Снопи, копи, скирти — то зорі й хмари, які вкривають небо літньої пори, а сокіл — це сонце, що оглядає землю. Оранка та сівба символізують грім і блискавку.

У давніх колядках досить незвичним є образ бога Громовика у ролі мисливця, котрий їздить на лови з хортами та соколами. Молодий Іван встав рано-раненько, ще й півні не заспівали, забряжчав луком і розбудив своїх братів. Звелів коні сідлати, скликати хортів і їхати на полювання. Виїхали в чисте поле. Пустив коня пастися, хортів у ліс, а соколів на озеро. Через певний час кінь повернувся і привів із собою ціле стадо, хорти притягнули куницю, а соколи

принесли у дзьобах рибу. В образі Івана-мисливця ми бачимо міф про грім і блискавку з дощем і хмарами. Образи для міфа народ узяв із життя князів: сцени полювання з хортами та соколами. Найімовірніше, що людська думка первісно змалювала грім та блискавку у формі полювання ще в той далекий час, коли народ не знав хліборобства, а жив ловами.

Усі вияви бога Громовака, описані вище, втілилися в образі Перуна — той, що "робить вогонь, б'є вогнем, кидає вогонь, стріляє вогнем". Так званий "громовий знак" досить широко використовувався у різьбленні та гончарстві Давньої Русі. Такі знаки часто розміщували на будівлях для захисту від блискавиць. Їх вирізали на сільницях, на скринях з приданим, ткацьких верстатах, дитячих колісках, ритуальних ковшах — тобто, на тих предметах, котрі мали найбільшу цінність і потребували особливої охорони. Громовий знак являє собою шість променів у колі.

У Перуна дев'ять синів, з якими він мандрує по небу на золотій колісниці, запряженій дев'ятьма кінями із вогненними гривами. Троє синів стріли пускають, троє важкими кувалдами хмари розбивають, а решта управляють колісницею. За повір'ям, особливо опікується бог Перун тими родинами, у яких дев'ять дітей, він приносить їм щастя та добробут. Прадіди вірили, що цей бог не лише дарує життя, але й карає тих, хто порушує клятви богам. Лише волхви могли зупинити гнів Перуна.

Восени Перун небо замикає і йде на спочинок до Алатир-каменю. Напровесні будить його від зимового сну зозуля, що прилітає із Вирію і приносить ключі. Іскрою весняного грому розводить Перун полум'я грози, заварює чудовий напій і воскрешає ним землю. Перший могутній вихід весною робить Перун на Благовісника (8 квітня). У цей день він ключами небо після зимової пори відмикає.

Вшановують бога Громовака також 2 серпня у день Іллі, що заступив Перуна у християнстві. На Херсонщині його називають "громовим святом" або "святом грому". У цей день, як тільки сонце розплющить очі, у хату, де є маленькі діти, приходять хтось із подарунками для кожної дитини окремо, примовляючи: "Що маю, те даю, що не мала діставала. Хай мене грім не вб'є, вогонь не зловить". Обдаровані відразу ж опускаються на колінця і проказують: "Святий Ілля, велику силу маєш, куди хочеш — її кидаєш. Кинь на рабу Божу ..., аби вона зла від тебе не мала, ніколи не голодувала, ні тілом, ні душею не слабувала". Вірили, що дитина ще свята, чиста душа, тому її молитва швидше до неба дійде, до Іллі у вухо

попаде; бо він не тільки на золотій колісниці їде, дощами, блискавками та громами порядкує, але й достаток у господарстві підтримує: в тому, що вродило, є і його сила.

У пожертву Іллі-Перуну останній сніп у полі стоїть всю осінь та зиму, а весною його спалюють, попіл розсівають, промовляючи: "Аби дощик, коли потрібно, на землю проливався; щоби у хату чи стіжок грім не вдарив". Відповідно до переказу, зерно із снопів, що в полі позалишали, птахи на небо несуть, святому Іллі віддають. Він те зерно докупи зсипає, у небесному млині золотим каменем меле, в золотій печі калачі пече, а потім їздить на своїй золотій колісниці та слухняним діткам роздає. У першу неділю по жнивях на ланах розстеляли прадіди скатертини чи рушники, клали хлібину з нового урожаю та все, що Бог послав. На той обід у полі запрошували бідняків. Розпочинали частування промовою: "Святий Ілля, як ти мене вчасував, так і я тебе частую. З усього, що маю, через цих запрошених тобі вділяю. Хай ці люди до тебе донесуть, аби ти для мене не скупився і через рік".

Є у бога Перуна помічник, що спостерігає, чи не працює хто у святкові дні, не порушує божих законів, — це Паликопа (9 серпня). Хлібороби у цей день намагаються не працювати, аби Паликопа не запалив блискавкою хліба. За повір'ям, пожежу від блискавки можна погасити, якщо її тричі обійти з іконою святого Пантелеймона Палія. У цей день вшановують богів Пали копу, Перуна, Дажбога. Розкладають священний вогонь, перестрибують через нього. Дітям роздають ритуальне печиво "сончата". Дівчата навколо багаття співають пісень. Обирають Діву вогню, прикрашають її голову вінком, вручають чашу із священною водою, якою вона очищає людей від гріхів.

Деревом Перуна є дуб, бо у нього найчастіше влучає грім, Перунів день тижня — четвер. Саме у четвер кожного тижня сходилися предки до капищ, біля яких горів живий вогонь від блискавки, що влучила у дубове дерево. З дуба виготовляли статую Перуна.

Дажбог — бог Сонця, світла, подавач усякого добра, опікун людської долі, достатку, щастя, любові. За стародавніми міфами, проявляється Дажбог у чотирьох іпостасях: Ярило — бог весняного Сонця, Семиярило (Купало) — бог Сонця літньої пори, Світовид — бог Сонця осінньої пори, Коляда — бог зимового Сонця. За дослідженнями прихильників відродження РУНВіри, Коляда — це:

- назва свята народження Бога Кола (Сонця), ім'я якого Колос (Дажбог); сніп "Дідух" — заповіт між Дажбогом і нашими предками. Його й досі по селах називають "Коляда". Дідуха – Духа поля, або Коляду, обмолочували на Новий рік (початок першого весняного молодого місяця — Новоліття). Особи, які обмолочували сніп, називалися колядниками, вони отримували за виконану роботу винагороду;

- величальна пісня на честь народження Молодого Сонця;
- власне назва молодого Бога Сонця – Божича;
- жертва Богу і колядникам. Колядників іноді називали волочильниками (волочбниками — волочать за собою санки з міхом для жертвувань; волочаться-мандрують від хати до хати; святкування Нового року перенесено на іншу пору року, однак осіб, які вітають інших, але уже із Великоднем, і у новітні часи називають волочбниками, волочильниками).

Праукраїнці називали сонце Дажбогом, воду — Даною, а полум'яне небо — Дивом. Я. Головацький ототожнює Дажбога зі Світовидом як втіленням морального світла, найвищого суспільного порядку. Дажбог у землеробських племен праукраїнців був головним і найбільшим божеством, оскільки замінив отця неба Білобога. Восени його називали Богом достатку Обілузом (Світовидом). Давньоруське слово *"обіліє"* тісно пов'язане зі словами *"світлий"*, *"білий"* (Світовид). Автор *"Історії Русів"* переконаний, що давні українці ще задовго до Христа мали єдиного Бога. Наші предки помітили, що все на Землі і в небесах пов'язане із Ясною Зорею — Сонцем, творінням Дажбожим. Воно народило життя, без нього не було б ні блискавок, ні грому, не падала б жива вода з небес, не текли б ріки і не колосилися поля...

Про те, що цей бог є національним говорить той факт, що українців здавна називали *"Дажбожими внуками"*. До нього за благословенням зверталися перед початком будь-якої важливої справи; до нього молилися, прохаючи достатків і земних благ; вважали покровителем гостинності, втіленням символу світла, що постійно бореться зі злом. Переважна більшість учених вважає, що Дажбог виступав лише в одній іпостасі — був прообразом сонця.

Значимо, М. Грушевський допускав, що сонце могло мати два прообрази: Хорса, як небесного світила, і Дажбога — благодійника людського роду, опікуна життя, подавця усякого добра. І. Огієнко дійшов думки, що це не тільки бог сонця, але й бог достатку. Б. Рибаків розширює функції Дажбога і стверджує, що це давнє божество Природи, сонячності, білого світу, у парі зі

Стрибогом — це божество небес. Автор "Слова о полку Ігоревім" виокремлює Дажбога як верховне божество, під могутньою владою якого знаходиться все Небо. Він дарує людям світло і тепло, тобто життя і достатки.

Досить цікавою і доречною є прадавня веснянка, яку виконують дівчата на Сорок святих в обряді зустрічі птахів. У цей день випікали обрядове печиво "жайворонки" і несли у руках за село, щоб закликати провісників весни. Звертаючись до жайворонка, юнки запитують, чому він так рано вилетів з вирію, на що птах відповідає:

<i>Не сам же я вийшов,</i>	<i>З правої ручейки</i>
<i>Дажбог мене вислав,—</i>	<i>Літо відмикати,</i>
<i>З правої ручейки</i>	<i>З лівої ручейки</i>
<i>І ключики видав.</i>	<i>Зиму замикати.</i>

Дослідники, вивчаючи одну із прадавніх поліських колядок, прийшли до висновку, що Дажбог спускався-прилітав на землю павою (тут слід розуміти тепле сонячне проміння). Пава губила пір'я (енергія сонячного проміння, що зігріває землю), яке згодом перетворилося на колосочки. Жінка, зібравши їх, пов'язала у сніпки:

<i>Ой в ліску, ліску,</i>	<i>Ой Даждь-Боже,</i>
<i>На жовтім піску, —</i>	<i>Пір'я збирала!</i>
<i>Ой Даждь-Боже,</i>	<i>Пір'я збирала,</i>
<i>На жовтім піску!</i>	<i>На камінь клала, —</i>
<i>Пава ходила,</i>	<i>Ой Даждь-Боже,</i>
<i>Пір'я губила, —</i>	<i>На камінь клала!</i>
<i>Ой Даждь-Боже,</i>	<i>З каміння брала,</i>
<i>Пір'я губила!</i>	<i>В віночок в'язала, —</i>
<i>Гандзя ходила,</i>	<i>Ой Даждь-Боже,</i>
<i>Пір'я збирала, —</i>	<i>У віночок в'язала.</i>

У цій колядці мова йде не тільки про сонячне проміння чи вологу, а оспівується весь комплекс хліборобських буднів і постійно висловлюється вдячність найвищому божеству за його дар людям на кожному із етапів діяльності хлібороба.

Людина любить Дажбога, шанує його і щиро звертається до нього з найпотаємнішими проханнями. Цю думку може яскраво підтвердити весільна пісня "Там здивався князь з Дажбогом", записана на Вінниччині:

*Межи трьома дорогами, рано-рано,
Межи трьома дорогами, ранесенько,
Там здивався князь з Дажбогом, рано-рано,
Там здивався князь з Дажбогом, ранесенько.
— Ой ти, Боже, ти, Дажбоже, рано-рано,*

*Зверни ж мені з доріженьки, ранесенько.
Бо ти Богом рік од року, рано-рано,
Бо ти Богом рік од року, ранесенько,
А я князем раз на віку, рано-рано,
А я князем раз на віку, ранесенько.
Раз на віку в неділеньку, рано-рано,
Раз на віку в неділеньку, ранесенько.*

У незапам'ятні часи зродився Дажбог із золотого яйця. З тих часів і до сьогодні творить він у кожному яйці життя. Українець те яйце прикрашає-розписує безліччю символів (хрестиків, кривульок, безконечників, цяточок, зірочок, різнопроменевих павучків...). Кожна писанка — то дарунок Божичу, що приносить на землю життя і добро. Освячує він ці рукотвори на злагоду, любов, благополуччя, і розходяться вони між "Дажбожими внуками" як дар небес весняної днини.

Дівчата рано-раненько на Великдень (Великий День воскресіння Дажбога) ідуть у садок з першими сонячними променями, стають під яблуною обличчям до небесного світила і молитвенно проказують:

*Добрий день тобі, сонечко ясне!
Ти святе, ти ясне, прекрасне,
Ти чисте, величне й поважне,
Ти освіщаєш гори й долини, і високі могили.
Освіти мене, Дажбоже, перед усім миром
Добротою, красою, любощами й милощами,
Щоб не було ні любішої, ні млішої
Од внучки Дажбожої.
Яке ти ясне, величне, прекрасне,
Щоб і я була така ж ясна, велична, прекрасна
Перед усім миром оріанським на віки віків!*

Не обминув образ Дажбога автор "Велесової книги", стверджуючи: "А це ж бо Даждбог витворив світ таким, яким ми його сприймаємо, та закони, за якими існуємо; це він сотворив для нас "яйце", з якого зародилася світобудова наша з усіма її законами, він породив світ-зорю, яка нам сяє. Це Даждбог закріпив землю нашу посеред безодні Всесвіту, щоб утримувалася в ній; і зорі, які ми бачимо в цій безодні, є душами наших пращурів, що світять нам з ірію... Закони Прави були таємно витворені Даждбогом. ... Ми, внуки Даждбожі, улюбленці богів, тож боги мало не тримають руки свої на плугах наших. ... А ще славимо Даждбога, який є нашим по тілу і крові, і в усі роки залишався заступником нашим, від Коляди до Коляди. Нехай він плодить на полях та дає трави для худоби у наших загонах та багато житнього зерна, щоб,

заколотивши його, наварити віщого меду. ... бога світла слаavimo, аби мигнула зима і повернуло на літо... Хто просить Даждбога, т ому він завжди дає, і за це ми хвалимо його”.

Сьогодні ми маємо достатньо фактів, котрі незаперечно підтверджують, що Дажбог був для наших прабатьків верховним Богом. Він дарував тепло і вологу, тобто ті природні явища, від яких залежать життя і статки людини. Оскільки вони безпосередньо пов’язані з небом (Всесвітом), то і Дажбог є небесним божеством. Як стверджує В. Скуратівський, саме це дає право замінити образливі для наших прабатьків терміни “язичники”, “поганини”, “ідолопоклонники”, “істукани”, котрі придумали чужинці, цілком виправданим “дайбожичі” і ввести це слово у науковий обіг. До цього нас закликали ще автори “Велесової книги” та “Слова о полку Ігоревім”. І час для цього настав. Потомки нам не пробачать, якщо не скористаємося можливістю і не реабілітуємося перед минулим за нашу байдужість до власних коренів.

Дана — дарувальниця небесної води (дощу), богиня води і річок, жіноче начало Всесвіту. Дає життя всьому живому. Слово Дана означає: да — вода, на — мати. Мати, яка творить ріку. Від імені Дана походять назви рік: Дніпро, Дністер, Дунай, Донець, Двіна. “Богиня Дана — незрівнянна красуня, непорочна Діва, що дарує життя, мати всього живого і водночас суворий, але й справедливий суддя. Дана судила прилюдно і жорстоко при великому зібранні народу на базарах у свій день тижня — п’ятницю” (О. Знойко).

Богиня земних і небесних життєдайних вод Дана разом із богом світла та вогню Дажбогом, здолавши темні сили мороку і зла, творять на землі життя, тому вони є сестрою і братом і, водночас, мужем і жоною. Народження води-Дани боги і люди відзначають на дванадцятий день після народин молодого Божича (Різдво і Водохреще). Ця чарівна богиня своїми широкими та глибокими водами омиває Дерево життя, на Світовій горі якого живе її кохане Сонце. А Сонце-Дажбог наприкінці кожного дня опускається у ті чисті води і купається в них аж до самого ранку, а вранці наступного дня, свіже, сяюче та енергійне, знову появляється на небозводі.

У народі можна почути вислів: “Я — твоя Дана, ти — моє Сонце!”. Весілля богині Води і бога Сонця святкують боги і весь оріянський світ на Купала. Особливо веселиться опікун сонця літньої пори, бог любові і молодій пристрасті Семиярило. Поєднавши вогонь і воду, він щедро обдаровує світ любов’ю, матері-жінці посилає із небес дитину, щоб росла щасливою і здоровою.

Щоб здолати холодну тьму та морок, що приходять на землю, коли Змій-дракон замикає земні води, насилаючи на людей мор і посуху, на допомогу Дажбогу приходять бог Ордан. Світлом Сонця він перемагає оскаженілого Змія, котрий скував льодовими кайданами живі води, і поєднує душі людей з душею доквілля. Заряджену потужним струменем Ордана, цілющу та святу воду люди несуть у свої домівки, щоби скропити оселю, худобу, усе господарство, навесні освятити нею криниці і ріки, колодязі і джерела. Образки Діви-Дани вішали праукраїнці над криницями, а на цямрину ставили кухоль, щоби подорожній міг напитися води, очистити душу після далекої дороги. Культ богині Дани втілюється у ритуальні обряди вшанування і величання води, багато з яких дійшло і до наших днів, однак сучасники у більшості випадків не можуть пояснити першооснови цього поклоніння.

У давнину волхви на свято Водохрещі набирали у 12 посудин воду, яка вистоялася під зорями, а потім ворожили по ній; поїли худобу, аби не хворіла та користь у господарство приносила; обмивали дітей, щоби міцні були. Дівчата вмивалися тією водою, аби краса не покидала їхні личка; сміливці ж купалися в ополонці, щоби стати дужими, сильними, змити із себе усякі хвороби, сліди негативних вібрацій, котрі пристали до тіла протягом року. Цього дня молоде сонце зустрічаючись з водою, дарує їй свою силу та снагу. Подібну зустріч ми маємо і влітку на Купала, коли вода змінює свою полярність і теж має дивовижну, особливу властивість.

Деетнізація — штучно-насильницький процес поступового і планомірного позбавлення певного етносу його найважливіших рис, маркерів етнічності (мови, культури, етнічної самосвідомості), етнічної ідентифікації. Деетнізація (як пом'якшений варіант етноциду) здійснюється переважно через ряд заборон (у прямій чи прихованій формі), а також шляхом створення всіляких перепон використанню етнічної мови, функціонуванню етнічних шкіл, здійсненню видавничої діяльності та роботі ЗМІ, розвитку літератури, мистецтва та етнокультури взагалі. Деетнізація може відбуватися шляхом репресій найбільш свідомої частини етносу (насамперед, інтелігенції) та масової депортації.

Декларація — юридичний документ, що відображає загальну домовленість народів світу, є зобов'язанням для членів міжнародного співтовариства. Юридичних санкцій, які б змушували певну державу дотримуватися певних зобов'язань, не існує. Висловлення недовіри державам, які ухиляються від узятих на себе зобов'язань,

— це єдина санкція, яка в даному випадку є в базі даних світового співтовариства.

Демонологія — система уявлень, заснованих на вірі в духів-демонів, які шкодять або сприяють людині в її земних справах і пов'язані з явищами природи, господарсько-побутовим життям. Переважна частина образів української народної демонології має дохристиянське походження. Світ надзвичайних явищ, що оточував людину, з часом був персоніфікований і одухотворений. Виникла велика кількість божків та духів: русалки, лісовики, водяники, мавки, дідьки, домовики тощо. У стародавні часи демонологія була досить розвинута і втілювала своєрідну єдність і гармонію людини з природою.

Денаціоналізація — процес насильницького позбавлення певного народу власної державності зі всіма наслідками, а саме: втрата політичної та економічної незалежності, духовно-культурного суверенітету. Денаціоналізація може стати можливою у результаті вимушеного приєднання одного державного народу до іншого або завоювання одного державного народу іншим. За денаціоналізацією, як правило, йде деетнізація та етноцид.

Дерево життя (Світове дерево, Небесне дерево, Райське дерево) — дерево, що росте посеред Раю-Ірїю, породило богиню Ладу, матір Всесвіту, а водночас, небо, землю та увесь світ. На ньому ростуть золоті плоди, а з коріння б'ють життєдайні джерела. Сам акт творення світу відображено у давніх колядках, які якимось дивним способом збереглися у глибинках України. Складається враження, що сили неба заховали їх подалі від цивілізації, щоб у слушний момент показати всьому світу духовну велич оріан-українців. Подаємо уривок колядки, що відкриває можливість осягнути світогляд наших прабатьків, їхні роздуми щодо Світового дерева, або Дерева життя (за твердженнями науковців їй не менше 5-6 тисяч літ):

*Колись то було з початку світу;
Втоди не було неба ні землі,
Неба ні землі, нем синє море,
А серед моря та два дубочки.
Сіли, впали два голубочки,
Два голубочки на два дубочки,
Почали собі раду радити,
Раду радити і гуркотати,
Як ми маємо світ основати?
Спустимо ми ся на дно до моря,*

*Винесемо си дрібного піску,
Дрібного піску, синього каменця;
Дрібний пісок посіме ми,
Синій камінь подунемо ми.
З дрібного піску — чорна земляця,
Студена водиця, зелена травиця;
З синього каменця — синє небо,
Синє небо, світле сонейко,
Світле сонейко, ясен місячок,
Ясен місячок і всі зіздойки...*

За археологічними дослідженнями, Дерева життя зображували уже 7-8 тис. років тому на кераміці та писанках носії Трипільської культури, у добу бронзового віку (біля 4 тис. років тому), на прикрасах і виробах скіфської доби (2,5 тис років тому). На кераміці трипільців ми бачимо спрощене деревце з трьома вершечками, що стоїть на пагорбі або на острівці серед вод. На бойовій сокирі II тис. до н. е. (Київщина) зображено стилізоване дерево з двоюрочною кроною з трьома вершечками-закрутками. Амфора (Чортмлицький скіфський курган) прикрашена стилізованим деревом, прикрашеним квітами, з трьома ярусами-верхами, на яких сидять голуби, що тягнуться один до одного. На знаменитій скіфській пекторалі по середньому ярусу чітко проступає пишне дерево з хитромудрим сплетінням гілок, що густо вкриті квітами, на вершечку примостилися три голуби.

Не одну сотню тисяч років виростало Дерево життя, відбираючи у Хаосу територію і наповнюючи її життям (рослинністю, тваринами, птахами, людьми). Живий вогонь Алатиру без їжі і води плекав Першоптах-Сокіл (в українському фольклорі зустрічаємо, що цю функцію виконували і голуби), котрий врешті решт розбудив до життя Світове дерево і воно народило божественну Ладу — богиню Всесвіту, у лоні якої знайшли початки свого розвитку Дажбог-Сонце і Дана-Вода. Богиня земних і небесних життєдайних вод Дана разом із богом світла та вогню Дажбогом, здолавши темні сили мороку і зла, творять на землі життя, поєднують душі людей з душею доквілля.

За уявленнями праукраїнців, Деревом життя є дуб ("тонкий, високий, а в лист широкий"), іноді їх два ("а серед моря та два дубойки"). У деяких варіантах колядок говориться про зеленого явора, однак в українських піснях явір зветься дубом. Зустрічаємо у ролі Райського дерева липу, що "золотом облита"; березу, яка має золоту кору, покрита золотою росою. Це дерево відіграє досить-таки помітну роль у колядках, щедрівках, веснянках та купальсь-

ких піснях. У деяких зразках словесної творчості українців цього річного циклу воно зветься сосною ("Горіла сосна палала, под ней дівчина стояла..."; "від срібла ясна, від золота красна"), вербою ("Ой стоїть, стоїть золота верба..."), Райським деревом, садочком ("золотом ряжений", покритий жемчужним листям), виноградом ("зелене вино, синьо зацвіло, сильно зродило"), ярою пшениченькою або житом. На Дереві життя золота кора, жемчужна роса, серед його гілля рояться бджоли (а звідси і поклоніння українця божій комасі — бджолі), під Деревом живуть бобри та лисиці. "На самому його вершечку сидить сивий соколонько і в'є собі гніздечко, перевиваючи знизу до верху барвінком (тому-то і при створенні сімейного гніздечка в етнокультурі українця така увага приділена символіці барвінку), а середину вимощує цвітом-калиною (без образу калини сьогодні годі уявити українську спільноту). На гілках сидять зозулі та ластівки. З дерева капає роса, а з тієї роси утворюються криниці. Таким уявляв Дерево життя праукраїнець" (І. Нечуй-Левицький).

Спробуємо розшифрувати, збагнути наведені образи. Світове дерево в українському фольклорі — то, найімовірніше, "образ хмар, що вкривають усе небо. Жемчужна роса, золота ряска, бджоли в бортях і криниці під деревом — метафори дощу й роси тих небесних напоїв, що дають життя природі. Синє море, широкий двір, серед якого росте мирове дерево, — то символ небесного синього простору, серед якого плавають хмари. Птиці й звірі на гілках мирового дерева — то символ вітрів, котрі допомагають плодити життя в природі, бо розносять усяке насіння по всьому світу. Найбільшу роль у Світовому дереві відіграють два голуби та сивий сокіл. Соколине гніздо на вершечку Світового дерева звите з таких матеріалів, котрі всі в українській поезії служать міфологічними символами світу" (І. Нечуй-Левицький). Калина у духовній культурі українців є символом краси й світла, терен та його вогонь — знак блискавки, що пробивається крізь чорну завісу хмар, або проміння сонця, котре розсіює морок ночі (тому гілочки терну мають колючки). Справжнє золото, що покриває зверху гніздо сокола, — сонячне світло, а сокіл — образ світлого божества. Два голуби — то не просто птиці:

*Ой два голубойки знялись, полетіли,
Крильцями всі степи вкрили,
Голосами своїми весь світ звеселили,
Ліси й гаї заглушили.
— Ми не просто голубочки,
Ми два ангелочки.*

Уява праукраїнця витворила кілька варіантів Світового дерева. У ряді обрядових пісень центральною фігурою є пан Господар, котрий, зібравши з ниви хліб, зносить його на край Дунаю (тут Дунай виступає як вода взагалі), складає у стіжок і вивершує його сивим Соколом, який дивиться зверху на Дунай і розмовляє з рибою Візбою. В інших піснях Світове дерево подано у образі Церкви, в якій перед Богородицею зацвіла рожка, а з тієї рожки "пташок виникає; не є то пташок, то сам любий Бог". За однією із колядок, на Дереві колиска висить з дитиною, яку колише мати і забавляє яблучком. А дитя те горде, воно грає, виграє, ще й гарно співає. Поряд із дитиною на дереві сидить сокіл. Прилетіли орли, забрали боже дитя і віднесли на небеса. Зустрічаємо у колядках процес побудови птахами церкви (з трьома віконцями і вербами) як модель світу. З наведених прикладів випливає, що міфічні птахи (два голуби і сивий сокол) — то "світлі божества вогню, блискавки й грому або сонця, які мешкають на самому високому небі, зверху мирового дерева, поверх хмар, в небесному просторі". Синій і золотий колір у міфології є символами світла, дороге каміння — зорі, з котрих ллється світло, як із алмазів. Головні елементи, з яких світле божество творить світ, — це світло, твердий елемент (пісок, камінь) та небесна вода. Мотивом для такого міфу про створення світу, ймовірно, були літні (громова і дощова) хмари, поверх яких сяяло сонце, що уявлялося як золоте огнисте гніздо міфічного сокола, і блискавка, яка будить від сну і спрямовує до вічно нового життя.

Дерево життя — то об'єднання трьох основ світу:

- ява: світ видимий, явний, дійсний. Це стовбур Древа життя — земне існування людей у просторі з Сонцем, під його покровом і благодаттю, у його єдності із богинею Водою;

- нава: світ невидимий, духовний, потайбичний, світ прабатьків. Це корінь Древа життя;

- права: світ законів, правил, що освячені звичаями, обрядами, досвідом усіх попередніх поколінь, починаючи від найперших часів. Це крона Древа життя, простір проживання богів, які формують духовні основи життя землян.

Особливо виразно контури Древа життя проступають у коровайних обрядах, коли із тіста ліпиться мало не вся схема Світового дерева, коровай прикрашається зеленими гілками, райським деревцем, барвінком, калиною, колосками жита, червоною стрічкою, зверху кладуться ложки, що символізують посудини із живою водою, яка необхідна для зародження нового життя. Коровайні пісні

пронизані названими мотивами. На весільному столі перед молодятами українці завжди ставлять гільце, прикрасивши його букетиками квітів, калини, вівса, жита. А в прадавній весільній пісні, яку співають дружки княгині-молодій, звучать слова: "Райське деревце над Раєм стояло. Ой Ладо, Ладо. Изродило дві ягідочки — молодого Іванка, молоду Оксанку". За дослідженнями учених, весільне гільце символізує Дерево життя як "невичерпну життєву силу, початок нового життя, захисток, благополуччя і достаток для шлюбної пари" (С. Губерначук).

Автору цих рядків поталанило свого часу бачити рушник, на якому зображено тримірну структуру Всесвіту, так зване Дерево життя: верхній світ зосередився у образі сокола із двома голубками по обох боках — світ сонячних божеств; у середній частині жіночої статі — світ людей на землі; нижній світ репрезентовано химерним сплетінням стилізованого коріння — світ духів-душ предків.

У "Велесовій книзі" про Дерево життя знаходимо такі рядки: "... осягнувши спогадом далеку минувшину, покаюнно мовимо собі, що соромимося пізнати Наву — Світ Померлих пращурів наших; Праву, що визначає закони руху та взаємин між світами буття і небуття, та Яву — сутність буття земного. ... Закони Прави були таємно витворені Дажьбогом, і тепер за цими законами, наче пряжа, тчеться буття усього сутнього. Це Ява сотворює життя наше, і коли вона полишає нас, наступає смерть. Отож, увесь реальний світ, що навколо нас, існує за законами Прави; а до настання цього життя і після нього править своє Світ Мертвих. Тобто, у всій течії своїй Ява твориться у Праві... Пізнаючи старе, ми занурюємо в нього наші душі, тому що це є наше минуле, яке повертається до нас колами буття. Ми ж відчуваємо в собі сили, які даровані нам богами, і які не маємо права марнувати... Тим часом душі пращурів дивляться на нас із ірію, і, плачучи, докоряють, що не вберегли ми віру нашу в Праву, Наву і Яву" (Див. *Алатир, Дана, Дажбог*).

Дерево роду — форма фіксації родовідної пам'яті. Стародавній звичай зобов'язував кожного члена роду до набуття зрілості знати свій родовід до сьомого коліна. Дерево роду розгалужується на 32 материнські та 32 батьківські гілки: перше коліно — сама особа; друге — батько, мати; третє — дві бабусі та два дідусі; четверте — чотири прабабусі та чотири прадіди; п'яте — вісім прапрадідів та вісім прапрабабусь, шосте — шістнадцять прапрапрадідів і шістнадцять прапрапрабабусь, сьоме — тридцять два пращури і тридцять дві пращурки.

Дерево роду символізують дідух, весільне гільце, свічка-трійця. Дідух — обжинковий або зажинковий сніп із житніх колосків, обв'язаних кольоровими стрічками, або плетених пучечків (у давнину обов'язково було 64 пучечки), скріплених житнім перевеслом. Дідух (сховок, місце зимівлі духів прадідів) стояв на покуті від Святвечора до Нового року, після чого його обмолочували і спалювали, "аби духи предків разом із димом відійшли у небо і віднесли вісточку-прохання богам про сподівання землян на щедрий урожай". На місце дідуха на покуті клали сніп-рай, який лежав там аж до Спаса. Весільне гільце — обов'язковий атрибут традиційного українського весілля, символ бога Рода та гнізда для нової родини. Його прикрашають стрічками, квітами, горіхами, колосками, пахучим зіллям тощо. За повір'ям, якщо є гільце на весіллі, то сам великий Род знаходиться тут із духами прадідів роду цього, аби благословити молоду пару на щасливе продовження себе у дітях, внуках, правнуках. Вони незримо на гілочках присутні й захищають молодят від злих очей, дій і помислів недоброзичливців. Свічка-трійця символізує трьох богинь долі: одна відає минулим, друга — сучасним, третя — майбутнім, тобто, є символом єдності поколінь. Виготовляють свічку-трійцю так: роблять три великі воскові свічки, поєднують їх з маковійськими, купальськими та зеленосвятськими квітами, додають пучечки калини, колоски з дідуха або рай-снопа та перев'язують барвистими стрічками.

Державницький патріотизм — найвищий ступінь патріотизму, який ґрунтується на державотворчій ідеології і пов'язаний з поняттям громадянськості та національної ідеї. Якщо кардинальною метою нації є побудова власної держави — її державне самовизначення з усіма атрибутами, то головною метою виховання є розвиток у підростаючих поколінь державницького світогляду і державницького почуття. Територіальний та етнічний патріотизм є стежинами, які ведуть до державницького патріотизму, без них він просто примара, ілюзія. Етапи формування державницького патріотизму: етап раннього етнічно-територіального самоусвідомлення як першооснова, першокоріння патріотизму; етап національно-політичного самоусвідомлення, етап державницько-патріотичного самоусвідомлення.

Діванна:

- богиня родючості і плодючості, дівочої непорочності та чистоти;
- покровителька молодих матерів та новонароджених дітей;

- богиня-мисливець (при світлі місяця на баскому коні, озброєна луком і стрілами, полнеє на темні та злі сили мороку, котрі шкодять жінкам і дітям);
- покровителька ворожби і чаклунства;
- молодша сестра Березині.

Вшановують богиню Діванну у чарівну пору бабиного літа у ніч з 8 на 9 вересня разом із матір'ю землі й жіночої долі богинею Мокошею. Сам Великий бог Род приходить на це величаве свято, щоб возвеличити і захистити кожну жінку, якій небом заповідано бути матір'ю, насолодитися почуттям материнства, гідно продовжити свій рід у просторі та часі. Гірляндами квітів, вінками, вишиванками прикрашають майбутні матері своїх покровительок. У цей день печуть пироги із пшениці нового помелу, щоб жіночі дні були такими ж біло-чистими, а краса тіла ще довго радувала мужа та дітей, як ці вироби із борошна радують око оріянина.

Біля села Трипілля на Київщині археологи розкопали давнє святилище під назвою "Дівич-гора". Це священний гай на горі, яку на честь великої богині названо її іменем. Із запаленими смолоскипами, з піснями на устах піднімалися наші прапращурки на Дівич-гору, щоб вшанувати покровительку жіноцтва і попроситися з дівочим вінком та безтурботним життям. І досі у словнику української мови є вислів "дівич-вечір". Це обрядовий акт відокремлення нареченої від несімейної молоді, що проводиться у домі молодої, а у давнину він проводився у Священному гаю.

Дівич-вечір (підвесілля, вінкоплетини), — вечір напередодні традиційного українського весілля як символ прощання з вільним життям, дівочтвом, парубоцтвом. Такі молодіжні вечори влаштувались окремо як в оселях молодої, так і молодого і були обрядовим актом відокремлення молодят від неодруженої молоді. У молодої дівич-вечір був сповнений особливою ліричністю, оскільки символізував розлуку з рідною домівкою, родом.

"Дівка-петрівка" — давній звичай засватати "перестарілу дівчину", який практикували один раз у рік — Петрового дня. Побутовав лише на Буковині. Досить ретельно дослідила і описала цей звичай Гарафина Маковій. У давнину дівчина виходила заміж досить рано. Десь у віці 16 років юнці було уже неможливо відвідувати вечорниці, весілля, розваги молоді. Таких називали "Петрівськими дівками" або "літніми".

Вранці Петрового дня батько (якщо батька не було, то старший брат чи рідний дядько; більше ніхто не мав такого права) го-

тував одноколісний дерев'яний візок: по боках обтикував липовим гіллям ("аби щастя липло"), ручку й передок обв'язував домотканими поясами, котрі дівчина до цих пір носила (баярками). Юнка прикрашала свою голову віночком із зелених васильків (буковинці васильками не оздоблювали нічого живого, лише прикрашали горщики на Водохреща та свічку, коли йшли прощатися з покійником. Отже, вони уже викреслили цю юнку із стану дівчат, але ще не приписали до стану молодиць Вона знаходилася у проміжному стані — "померла, як дівчина, і не народилася, як молодиця" — а звідси й вінок із васильків). На плечі доньці мати клала рушник, який замість хустки носили заміжні жінки. Дівчина вмощувалася на візку і батько розпочинав свою місію. Перед обійстям, де проживав парубок, візок зупинявся:

— Моя Марічка була би гарною господинею коло вашої хати. Даю за неї ... Берете чи ні?

При цьому дівчина закривала обличчя долонями. Перелічивши посаг, батько чекав на відповідь. Із хати мала право вийти лише мати або сестра юнака. Якщо досягали згоди, то знімали з голови васильковий вінок і кидали його геть, приказуючи "На болото, на озеро!", і рушником покривали голову молодої. Юнка відкривала обличчя, вставала з візка й цілувала руку майбутній свекрусі чи зовищі, дякувала за те, що покрили голову. Дівчина поверталася додому, а батько заходив до сватів і домовлявся щодо заручин.

Траплялося й так, що відмовляли. Тоді знівечений батько змушений був везти доньку до інших хат і робити те ж саме. За звичаєм, він мав законне право чинити так до заходу сонця. Якщо бажуючих не знайшлося, то чекав наступного Петра.

Зазвичай, до "дівчат-петрівок" ставилися з недовірою: з петровськими родинками намагалися не мати тісних взаємин, їх не запрошували у куми тощо. Ця слава переходила і на їхніх дітей. Ось тому при народженні дівчинки матері намагалися заздалегідь позбавити доньку од "петрівського візка", часто вдаючись до чаклунства: зверталися до знахарок за "помічною водою", котрою вмивали немовлят. Досить ретельно підбирали трави для купання доньки: напарювали ті, "що причарують юнака, донечка буде милою та звабливо-привабливою, і доля буде щасливою, чоловік буде гожий, до господарства пригожий, і діточок буде жменька проворних та розумненьких, і внуків на колінах буде бавити".

Дівоче самоосвідчення — форми вияву готовності дівчини вийти заміж, що звернені до юнаків, аби ті не зволікали зі сватами. У Карпатському регіоні існував звичай під назвою "Одданиця" (Див.

Відданиця). На Поділлі традиційною ознакою бажання юнки вийти заміж було пишне розмальовування печі рослинним орнаментом. Кожна дівчина "на порі" намагалася якомога пишнішими та яскравішими зробити мальованки. На Черкащині ознакою "дозрівання" юнки було нанесення на тильній стороні хати синьої і рудої смуги. На Полтавщині під стріхою над вікнами вивішували низанки червоного перцю як ознаку готовності доньки створити свою сім'ю. На Покутті юнки про своє дівування "оповіщали" пучками калини, яку вивішували під хатою.

В тій же місцевості парубки, у свою чергу, прилаштовували під стріхою качани кукурудзи. Досить оригінальний звичай існував у поліщуків. Дівчата, які сподівалися сватів, щонеділі вивішували на обійсті власноруч виготовлені речі: вишиті рушники, блузи, сорочки, рядна тощо. Це було своєрідною формою презентації майстерності майбутньої господині та повідомленням про готовність до шлюбу. У всіх місцевостях України дівчата на виданні біля оселі висаджували багато квітів. З цього приводу говорили: "Якщо у дівки квіти біля хати, то вже пора йти у свати". Про це підтверджують і весільні пісні:

*Я літом не гуляла —
Барвіночок поливала,*

*Барвіночок і руточку —
Боярам на квіточку.*

Дівоче сватання — один із різновидів сватання, коли юнка пропонує руку парубкові. Вперше описав цей звичай французький дослідник Левассер де Боплан у своїй праці "Опис України" (1630-1640-ві роки). У розділі, що стосується весільних обрядів, він вражено констатував: "На Україні, ніби всупереч усім народам, не хлопці сватаються до дівчат, а дівчата пропонують їм руку і рідко не досягають своєї мети; їм допомагає своєрідний забобон, який суворо пильнується, так що вони швидше мають успіх, ніж юнаки, котрі самі інколи наважуються свататися до коханої дівчини".

Дівчина, котра обрала собі юнака або покохала, а він на неї і уваги не звертає, не помічає, заходить до хати хлопця, коли вся його родина вдома, і звертається до нього: "Я бачу по тобі, що ти людина добра, що дружина твоя буде щасливою і матиме справного господаря. Прошу тебе одружитися зі мною". З аналогічними словами вона звертається до батька та матері. Відмовити дівчині у цьому випадку вважалося накликати божий гнів і нещастя для родини, бо "вигнати юнку з оселі — значить образити весь її рід".

Х. Вовк у своїх етнографічних дослідженнях наводить один типний звичай "Пристанки", який побутував у болгар. І. Нечуй-Левицький зазначає, що у його рідному селі також побутував поді-

бний звичай: "Колись дівчата самі сватались до парубків. Дівчина було прийде в хату, де вона назнає собі парубка, покладе хліб на стіл і сяде на лаві. То був знак, що вона хоче заручитися з господарським сином". Народні пісні, як живі свідки історії України, підтверджують існування цього звичаю у тих місцевостях, де проживають українці. Ой прийшла Маруся, стала біля ліжка:

— *Прийміть мене, мамо, я Ваша невістка!*

Ой прийшла Маруся, стала коло столу:

— *Прийміть мене, мамо, я люблю Миколу!*

Ой прийшла Маруся, стала у куточку

— *Прийміть мене, мамо, за рідную дочку!*

— *На тобі, Марусю, коня вороного,*

Відчепись від мене і від сина мого!

— *А я коня продам, візьму добрі гроші,*

Сина не покину, бо ваш син хороший!

Існуванню звичаю "Дівоче сватання", найімовірніше, прислужився той факт, що постійні війни за національну незалежність змушували чоловіче населення братися за зброю і довго перебувати поза рідною домівкою. Відтак, зростає суспільне значення жінки, оскільки на її плечі лягають усі турботи по господарству і вихованню дітей. Окрім того, за свідченнями істориків, у XVII ст., найактивнішому періоді національно-визвольної боротьби, рівень освіти в Україні серед простого народу був найвищим у Європі. І незаперечна роль у цьому належала жінкам. Їх високе суспільне визнання відбилося у шлюбних обрядах, зокрема і в сватанні.

Доля (Стріча) — Богиня, яка визначає призначення людини, тому при народженні наділяє немовлят усіма чеснотами, пророкує їм майбутнє. Доля, як і Мокоша, є втіленням Матері Лади. Вона володіє знаннями про все, що було, є і буде з кожною людиною. Має і свою зворотну сторону — Недолю, яка приходиться до людей, котрі свій життєвий шлях занедбують, рідну землю і звичаї зраджують, про предків не пам'ятають. До кривдників Недоля приходиться не сама, а з діточками своїми — злиднями. Вони від такої людини щастя і радості забирають, здоров'я та достаток руйнують і до Нави тягнуть. Хто закони Прави знає, той з Долею домовитися може і шлях кращий отримати.

Восени на свято Долі (7 грудня) дівчата готують кашу в горщику і виносять за поріг, промовляючи: "Доле, Доле, іди до нас кашу їсти!". У лютому на Стрітення Зима з Весною зустрічається. У цей день у родинах виконують пісні-замовляння на тепло та добре літо, відбуваються ворожіння: "Доленько, Доле, дай мені збіжжя, теплу одягу ще й силу ведмежу". Символами Долі є верете-

но, прядка, клубок ниток. Це знак того, що доля — то, насамперед, праця. Ким би людина не була за професією, у кожній з них праця своя, а через те і Доля різна.

Вірування в Долю (своєрідного двійника людини) такі ж давні, як і світ. Ця тема цікавила багатьох дослідників. О. Потебня, оперуючи фольклорними джерелами, порівнював Долю з такими поняттями, як "щастя", талан", "біда", "горе", "лихо" тощо. За результатами досліджень мовознавець написав працю "Про Долю та споріднених з нею істот". Г. Булашев вважав, що "Доля є началом позитивним і істотно зовсім не ворожою... Доля буває активна і пасивна". П. Іванов на основі записаних ним легенд у Харківській губернії аргументував, що в українській народній демонології чітко простежується кілька уявлень про існування Долі та Недолі, зокрема: природжена Доля; Доля як душа предків; Доля-ангел; Доля двійник душі людини.

Частина людей вірить, що по смерті із тіла виходить душа (Доля) і продовжує жити, тому увечері напередодні великих свят і в поминальні дні залишають частину страв на столі "для своєї Долі", примовляючи при цьому: "Не годиться посуд і ложки після вечері мити, а то Долі нічого буде їсти", дехто скидає крихти хліба під стіл: "Щоб Доля їх поїла". Зустрічаються вірування і в те, що доля кожної людини пов'язана з небесними світилами. І сьогодні можна почути, що падаюча на небосхилі зірка віщує відхід цілком конкретної людини. Це найчастіше пов'язано з християнськими постулатами, згідно з якими при народженні Ісуса спалахнула у небі зірка, що стала вказівкою для волхвів. Дехто вірить, що кожним немовлям опікується ангел-охоронець навіть тоді, коли воно перебуває у лоні матері. Він навчає ненароджену іще дитину, як треба жити після народження. Але як тільки дитина з'являється на світ, ангел ставить на губи печать і пам'ять переходить у підсвідомість, тому людина і не здогадується, що знає дуже багато, а починає з чистого аркуша свій життєвий шлях.

Нині продовжує побутувати віра людини в те, що Доля буває лиха й добра. Лиха доля часом зветься Недолею або Бідою, Лихом чи Злиднями. В кожній людині своя Доля. Вона народжується разом з людиною — мати дає дитині Долю, так само як і життя:

Породила мене мати в нечасну годину,

Дала мені злюю Долю, де ж її подіну?

Ой чого ж ти, Бідо, за мною вчепилася?

— Я з тобою, безталанний, з тобою родилася!

Ой чого ж ти, Бідо, за мною вв'язалася?

— Я з тобою, безталанний, з тобою вінчалася.

Погляди народу на Долю і Недолю викладено у прислів'ях та приказках. Подаємо деякі із них: "Хоч ряба і погана, та її доля кохана"; "То чиясь доля з неба впала"; "Кому щастя, тому й доля"; "Від Долі не втечеш"; "Він у сорочці родився"; "Хто в чепці родився, той щастя у пазусі носить"; "Що має бути, того не минути"; "Що Бог дасть, те і в вікно подасть"; "Долі й конем не об'їдеш"; "Перед Долею не побіжиш".

У народі побутують повір'я, зокрема:

- двійник бере участь у поминальних обідах, прилаштувавшись між образами;

- душа-доля часто перевідує оселю, а тому не годиться вимітати сміття через поріг, бо запиляться душі родичів померлих, а вони піклуються родинним добробутом, відганяють нечисті сили, тобто, сприяють добрій долі;

- Доля померлого сидить на його могилі, а коли має трапитися щось лихе у його родині, перевідує оселю і попереджає про це;

- Долю родичів викликати не можна, тому що замість Долі може з'явитися Недоля чужого роду;

- Якщо людина прогніває свого ангела, то їй уже ніде нема спокою: ангел від нього віддаляється і плаче, а в цей час приходять Лихо;

- при народженні немовляти Бог прив'язує крижмом Долю (іменний хрест) на спині. Протягом року за малям доглядає ангел-охоронець (він весь час позаду знаходиться, на крижмі). Після того, як дитина підросла (зазвичай, коли їй виповниться рік), Долю (тобто хрест) потрібно перенести на груди, де вона перебуватиме протягом усього життя. З цією метою батьки дитини відносять спеціально виготовлені пироги хрещеним батькам та сповивальниці, коли їхній дитині виповниться рік. Обряд цей називається "Нести хрещеним пироги". Навзамін хрещені дарують хрестика, з яким похресник має постійно ходити, оскільки це означає, що іменна Доля протягом усього життя буде супроводжувати людину, йдучи попереду і підказуючи що і як потрібно робити у своєму житті.

Часто і тепер можна почути вислів: "Щось недобре моя душа чує" або "Чогось на душі мені важко". Недобрі передчуття, котрі справджуються, пов'язуються із віщуванням чи попередженням своєї Долі. В години розпачу Долю нерідко проклинають:

Та йшов козак з Дону, та з Дону додому,

Та й сів над водою, та й сів над водою.

Та й дивиться у воду та й на свою вроду,

Дивиться у воду, проклинає вроду:

— Доле ж моя, Доле, чом ти не така,
Чом ти не така, як Доля чужая?..

Домовик (похатник, бабай, покутник, охоронець, помічник) — опікун родинного вогнища, забезпечує добробут родини, пильнує вночі худобу, але може завдати великих прикрощів тому, хто його розсердить. Господарі прагнули мати таких опікунів і регулярно ставили для них їжу в куточку. На вигляд це невеличкий, геть оброслий волоссям дідок. Цей дух оселяється у новозбудованому домі разом з господарями. Це бог хатнього вогню і печі, охоронець не тільки хати, але й усіх, хто в ній живе. Українці здавна вірили, що домовик невидимий для дорослої людини, а маленькі діти його бачать. Іноді має собі пару, яку лагідно називає домахою, домцею, домасею. Живуть боги родинного вогнища біля печі або в печі. Існує повір'я: якщо 28 січня господиня забуде залишити на ніч гостинець для домовика, то він із доброго може перетворитися у злого.

Дослідження у галузі культури — це науково-пошукова, науково-практична діяльність, спрямована на одержання нової інформації про об'єкти культурної спадщини, історичні населені місця, традиційний характер середовища, який є типовим для певних культур або періодів їх розвитку.

Дошлюбне спілкування — обряди, що передують весіллю, важливим компонентом яких є ритуалістика молодіжного спілкування як засобу знайомства юнака з дівчиною та наступне вивчення один одного з метою створення здорової, міцної, щасливої сім'ї ("не на рік, а на вік"). Найпоширенішими формами дошлюбного спілкування здавна були: "вулиця", забави, вечорниці, досвітки, посиденьки, супрядки, лупейки тощо. Хлопці та дівчата спілкувалися на людях, тобто постійно перебували під громадським контролем. За звичаєм, дівчина наодинці з хлопцем могла бути лише до заходу сонця. На Прикарпатті на забавах обов'язково були присутні батьки або інші близькі старші родичі.

Громада зневажала молодих людей, які давали волю нестримному коханню до весілля. На забавах молодь розважалася, танцювала, співала, водила хороводи. Весною та влітку проводилися "вулиці", "колодки", осінньо-зимової пори — вечорниці, досвітки, посиденьки, супрядки, лупейки. Спочатку працювали, а наприкінці виділявся певний час для того, щоб повеселитися. Молодь спілкувалася переважно у межах одного населеного пункту (села, селища), у містах — у межах вулиці, кутка. Хлопці та дівчата зустріча-

лися та знайомилися на толоках, вечірніх сходах, ярмарках, масових гуляннях з нагоди річних свят.

Духовна культура етносу:

- сукупність норм моралі, звичаїв, обрядів, вірувань, набутих етноспільнотою у процесі тривалої громадсько-історичної діяльності;
- система ідей, понять, образів, що використовуються з різних пізнавальних позицій;
- ціннісно-смісловий та інформаційно-пізнавальний аспекти культури.

Духовний аристократизм — особистісна якість, при наявності якої "людина ставить на перше місце не зовнішні ознаки гідності, не своє положення, не одягу й багатство, а високі духові якості вдачі" (Г. Ващенко).

Екзогамія — укладання шлюбів та утворення сім'ї між представниками різної етнічної приналежності.

Екзоетнонім — назва, яку дають етносу інші етноспільноти.

Екологія етнічна (етноекологія) — наукова дисципліна, що виникла і формується на межі етнології з екологією людини (соціальною екологією) і тісно пов'язана з етнодемографією, етногеографією, етнічною антропологією. Предметом етноекології є комплексний аналіз етносу як цілісного системного утворення, що розглядається у взаємодії з природним та соціальним середовищем. Вивчає взаємодію індивіда із середовищем, враховуючи: особливості людини як соціально-біологічної істоти; провідну роль суспільних факторів у формуванні етноспільнот; важливість специфіки культури, що є основним засобом позабіологічної адаптації до навколишнього середовища; величезне значення господарської діяльності у життєзабезпеченні людських спільнот, а також їх перетворюючі впливи на природу.

Завдання сучасної етноекології: вивчення особливостей традиційних систем життєзабезпечення етнічних спільнот у природних та соціокультурних умовах їх проживання, вплив екологічних чинників на здоров'я етнічних спільнот, вивчення особливостей використання етносами природного середовища та їхнього впливу

на це середовище, закономірностей формування та функціонування екосистем з урахуванням етнічного чинника населення.

Експектації етнічні (англ. expectation — очікування) — природні компоненти системи регуляції поведінки та взаємодії представників певної етноспільності, різновид соціальних санкцій (вимоги) щодо збереження притаманних даному етносу норм соціальної поведінки, відносин, установок тощо. На відміну від офіційних нормативно-правових актів, які втілюють певні вимоги до поведінки та взаємодії людей, етнічні вимоги-очікування мають неформалізований, неусвідомлений характер. Експектації етнічні наділені такими властивостями: право очікувати від оточення поведінки та відносин, котрі відповідали б прийнятим етносоціокультурним нормам; обов'язок вести себе відповідно до очікувань інших представників етноспільності. Виділяють такі види експектацій етнічних:

- належні (достойні спільноти) експектації етнічні — визначають належний характер етносоціальної поведінки та відносин;
- прогностичні експектації етнічні — визначають ймовірний характер прояву обраних форм соціальної поведінки та відносин, обумовлених особливостями етнотипу та конкретної ситуації.

Експектації етнічні формуються через процеси передбачення, упередження дій, реакцій, відносин та забезпечують прогнозування поведінки, а також санкцій і відповідних реакцій на неї. Основними функціями експектацій етнічних є:

- впорядкування взаємодій;
- забезпечення надійності системи етносоціокультурних зв'язків;
- узгодження дій та відносин між представниками одного етносу;
- підвищення ефективності процесів етносоціальної адаптації й життєздатності етносу в цілому.

Ендогамія — звичай укладання шлюбу між представниками одного роду, племені або іншої суспільної групи. У сучасному суспільстві — це шлюб між представниками одного етносу.

Етапи формування в індивіда етнічної картини світу — рівні сформованості етнічної установки на основі традицій взаємодії етнічного поля особистості і педагогічного поля етносу: 1) усвідомлення інформації, значень, символів (емоційно-ціннісне ставлення); 2) оволодіння етнічним стереотипом поведінки; 3) готовність до трансмісії знань, умінь і навичок наступним поко-

лінням. У процесі оволодіння етнічною картиною світу людина із пасивного носія етнічних якостей і цінностей (автохтона) перетворюється в їх активного поширювача, пропагандиста — етнофора. Взаємодія етнічного поля особистості і педагогічного простору етносу співвідноситься як узгодженість педагогічних цілей і умов їх досягнення.

Етнізація — це процес і результат:

- засвоєння особою елементів етнічної культури, що допомагає їй стати повноцінним членом етносу, набути етнокультурної компетентності;
- становлення, розвиток і закріплення в особистісних структурах якостей, що відбивають особливості культури етносу, членом якого є особа;
- соціалізації і вкорінення людини в етносі.

Етнікос — сукупність розселених у всьому світі представників того чи іншого етносу.

Етнічна акультурація — поняття, прийняте в культурології і означає процес, завдяки якому до національного (етнічного) спадку додається більша кількість нових елементів, ніж відкидається старих.

Етнічна енергія — сукупність та взаємодія енергій всіх етнофорів та автохтонів даного етносу. Сила етносу — в енергії живої речовини біосфери (В. Вернадський). Кожна особистість створює навколо себе енергетичне поле, яке спрямовує її поведінку, емоції, психіку до певної вібрації біострумів. В результаті взаємодії осіб зі спорідненими біострумами утворюється єдиний біоритм — біополе всієї громади. Таке явище можливе лише в суспільстві кровноспоріднених людей, які мають спільний менталітет, єдині морально-етичні та світоглядні орієнтири.

Оскільки етнос — це система генетичних зв'язків, то він має певний ступінь етнічної енергії, загальними закономірностями функціонування якої є: 1) Чим менше в етносі іноетнічних генів, тим вищий ступінь його етнічності, тим сильніша його енергія; 2) Чим слабша його енергетика, тим менш дієздатним стає етнос, тим швидше його енергію поглинають інші етноси, знищуючи самобутність спільноти. Такий етнос стає енергетичним донором для інших етносів, асимілюється в них, зникає з арени світової співдружності.

Етнічна ідентифікація (*етнічне „Я“*) — ступінь усвідомлення спільнотою і індивідом уявлень про самих себе, співвіднесення (порівняння) себе із подібними до себе, на основі чого будуються відносини в середині етноспільноти, з іншими етноспільнотами та їх окремими представниками з метою розуміння інших, а не протиставлення себе їм.

Етнічна ідентифікація як категорія етнопедагогічної системи є: а) метою виховання, оскільки поряд з етнокультурою виступає головною ознакою, що відрізняє один народ від іншого; б) засобом національного виховання, тому що на її основі і з її допомогою формується етнічний образ світу, етнічне світовідчуття і світосприйняття.

Етнічна ідентифікація є основою прийняття індивідом зразків і норм поведінки своєї етноспільноти, що звільняє від потреби перебудовувати власну поведінку й шукати рішення в стандартних ситуаціях. Значущість етнічної самоідентифікації визначається здатністю центральної зони культури спільноти (ядра культури) впливати на поведінку представників етноспільноти (особливо у ситуаціях мобільного реагування) через такі складові етнокультури, як рідна мова, матеріальна культура, соціонормативні стереотипи, етнопсихологічні орієнтації.

Етнічна міфологема:

- це певна світоглядна основа, на якій ґрунтується культуротворчість представників етносу. Вона базується на атрибутах, за якими можна визначити певну етнічну спільноту. Сюди відносяться: власна назва спільноти; міф про спільних предків; спільна історична пам'ять; визначальні елементи культури; символи зв'язку з рідним краєм (Г. Лозко);

- це взаємовідношення людини з речами як безпосереднє сприйняття світу, спосіб його бачення, який не підлягає сумніву з боку свідомості. Будучи ідеальним утворенням, міфологема володіє матеріальною силою, оскільки реально впливає на життя людей, визначає їхні цінності та стереотипи сприйняття і поведінки (М. Степико).

Етнічна пам'ять — здатність народів фіксувати, вивчати і передавати наступним поколінням кращі набутки минулого своєї спільноти, порівнювати його із сучасним. Форми фіксації етнічної пам'яті: міфи, легенди, повір'я, хроніки, літописи, в яких більш-менш об'єктивно зафіксовано історію народу, осмислено причинно-наслідкові зв'язки, закономірності, висвітлено особливості етносу. Етнічна

пам'ять відтворюється також у фольклорі, народних звичаях, що знаходять вияв у світогляді та колориті усної й письмової народної творчості. Всі набутки етносу широко використовуються для утвердження його самодостатності.

Етнічна самосвідомість — особливий динамічний складник самосвідомості особистості, який включає в себе усвідомлення індивідом своєї належності до певної етноспільноти, специфічних рис власного етносу, відмінних від інших, його історичного минулого, а також відношення до цінностей, які етнос напрацював у процесі свого розвитку.

Етнічна спадковість — це система біологічних чинників, соціокультурних, матеріальних і духовних складових, які передаються кожному наступному поколінню з метою збереження і продовження існування етноспільноти у діахронній та синхронній площинах.

Етнічна територія — історична територія розселення певного народу, з якою тісно пов'язаний його етногенез та етнічна історія.

Етнічне поле особистості — це поле поведінки і активності одиниць етносу, етнофорів і автохтонів. Педагогіка розглядає етнічне поле як трьохрівневу систему мотивації поведінки особи в конкретній ситуації. За С. Лур'є, структуру цієї системи можна подати таким чином: "Образ в собі"; "Образ для себе"; "Образ для інших".

Етнічний автостереотип — система уявлень представників певного етносу про себе та характеристик, якими вони себе наділяють. Формується як прагнення гідно репрезентувати себе у системі міжетнічних стосунків. Як правило, етнічні автостереотипи не відбивають реального сприйняття етнофора представниками інших спільнот, оскільки складаються, переважно, на базі найкращих уявлень про себе.

Зміст етнічного автостереотипу особливо чітко виявляється у стосунках за формулою "ми – вони", де прослідковуються відмінності між етнічним стереотипом та етнічним автостереотипом. Кожен етнос через міфи, ідеї, легенди, історію, традиції прагне утвердити оптимально вигідний для себе образ у довкіллі, завдяки чому досить часто досягає панівного статусу у поліетнічному середовищі.

Етнічний код – відносно стійкий сумарний обсяг матеріальних і духовних цінностей етнокультури, що зберігаються у просторі й часі, відтворюються і передаються від покоління до нащадків у

межах однієї етнічної системи, популяції, групи. До етнічного коду належать генетичні та набуті (штучні) якості і властивості, котрі забезпечують основу розвитку характерних для того чи іншого етносу рис, що відрізняють етноспільноти одна від одної.

Етнічний код є інформаційним мінімумом накопичених в особистості або у колективі різного роду знань, умінь, навичок, стереотипів та інших етноздобутків. Розрізняють два види етнічного коду – сукупний (колективний) та індивідуальний (особистий). Різні форми вияву етнокоду, які шляхом спадковості чи з набутих досвідом у межах етнічної групи передаються від батьків до дітей, збагачують різнобарвний спектр етнонаціональних традицій, є підґрунтям розмаїття культур.

Етнічний контакт — процес взаємодії двох чи більше етносів або різних рангів етнічної ієрархії.

Етнічний конфлікт – форма громадського, політичного або військового протистояння, в якій всі сторони або одна із сторін мобілізуються та діють за принципом етнічних відмінностей, етноцентризму.

Етнічний нарцисизм — тип етнокультурної ідентичності, котрий характеризується надмірною піднесеністю етнічних рис свого народу, самозакоханістю; патріотичні почуття набувають високої експресії: рідна земля порівнюється з образом матері як символом невмирущості роду (“Козацькому роду – нема переводу”), дружини, нареченої, молоді дівчини-каліни (що виступає символом нескореності духу народу, чистоти помислів, дій щодо сусідів – інших народів). Л. Шкляр зазначає, що етнонарцисизм є найбільш експресивною формою ідентичності і виникає на чуттєвому рівні генетичного зв’язку особи і етносу.

Етнічний нігілізм (космополітизм) - свідомо відмова від етнічної належності, відсутність потреби в етнічній ідентичності; пропаганда безетнічної спільноти, орієнтація на загальнолюдські цінності, етнічність визнається ознакою провінційності світогляду. М.Бердяєв з цього приводу зазначає, що космополітизм і філософськи і життєво є необґрунтованим, він і надалі залишається абстракцією, утопією. У цілому космополітизм є різновидом утопічного світогляду, який несе переважно негативне навантаження, бо відкидає ідею існування людства як поліетнічної та багатонаціональної цілісності, тобто стоїть на позиціях перетворення його в де-що невиразне і одноманітне.

Етнічний патріотизм — це органічна потреба бути частиною свого народу, любов до рідної мови, культури, власної історії тощо. Цей вид патріотизму народжується природно як відчуття видової ознаки народу, генетично закодований у психічні структури особистості і проявляється за умов виховання дитини як носія етнічних ознак спільноти, трансформатора традицій рідної землі (Див. *Територіальний патріотизм, Стихійний патріотизм, Державницький патріотизм*).

Етнічний темперамент — зовнішнє виявлення характеру індивіда як представника певної етноспільноти, що найкраще проявляється в процесі міжособистісної комунікації (темп розмови, рухи, жести, дистанція, інтонація тощо).

Етнічний характер — цілісна структура, що відображає специфіку властивостей психіки, які склалися історично і відмежовують один етнос від іншого.

Етнічні звичаї і традиції — компоненти психічного складу етносу, що узагальнюють уявлення про норми поведінки та сприйняття навколишнього світу і передаються з покоління в покоління.

Етнічні константи — незмінні, внутрішні логічно не пояснювані блоки, прийняті в етнокультурі за аксіоми. На їх основі етнос вибудовує картину світу, яка володіє максимально адаптивними властивостями в даний період існування. Етнічні константи є знаряддям впорядкування і раціоналізації досвіду, отриманого із зовнішнього світу. Якщо картина світу, яка вибудовується у свідомості людей на їх основі, може бути піддана критиці, то самі етнічні константи ніколи не стають для індивіда предметом розмірковувань.

Завдяки дії захисних механізмів людської психіки етнічні константи ніколи не розкривають свого змісту безпосередньо в свідомості членів етносу, а проявляються у максимально конкретизованій формі у вигляді уявлень щодо певних проблем або об'єктів. Проходячи через захисний бар'єр людської психіки, вони ніби подрібнюються і в зону свідомості вступають не як правило, загальне для безлічі різноманітних явищ, а як уявлення про найзручніший спосіб дії у даному випадку.

Етнічні константи охоплюють уявлення про джерела добра і зла; умови діяльності людини у просторі добра і зла; способи дія-

льності, при яких добро перемагає зло. Для кожної етноспільноти притаманний особливий взаємозв'язок між цими уявленнями.

Етнічні прикмети — комплекс характерних ознак, які вирізняють певний етнос і його етнографічні групи з-поміж інших етносів, забезпечуючи унікальність і стабільність розвитку спільноти.

Етнічні процеси — зміни особливостей етносу та етнічних спільностей в цілому в ході історичного розвитку. Поділяються на роз'єднуючі та об'єднуючі.

Етнічність:

- цілісна складна система відносин, що поєднує носіїв етнічних рис з їх етнічним середовищем;
- сукупність таких рис, що проявляються лише в порівнянні з рисами інших етнічних спільнот;
- сукупність специфічних ознак етнокультури певної спільноти;
- форма соціальної організації культурних відмінностей.

Етнічність символічна — якісні характеристики окремої особи або групи осіб, пов'язані з їхнім етнічним походженням, що втратили або не набули функціональних властивостей етнічного маркера (визначника) у повсякденному житті, однак, певною мірою присутні у їхніх підсвідомих структурах. Символічна етнічність характерна, насамперед, представникам другого і наступних поколінь етнічних іммігрантів, які мешкають в іноетнічному середовищі й поступово втрачають такі етнічні ознаки, як мова, звичаї, традиції, не беруть участі у діяльності етнічних організацій та рухів.

Етногенез — сукупність історичних та соціально-культурних явищ і процесів, які сприяли утворенню та подальшому розвитку етносу у різних етноісторичних формах (рід, плем'я, народність, нація). Оптимальним результатом етногенезу є саморозвиток і відтворення етносу.

Етнографічна група — локально-територіальна частина етносу, яка вирізняється особливостями традиційної матеріальної і духовної культури, побуту, певних особливостей мови (діалектом).

Етнографія (від грецьких слів *ethnos* — народ і *grapho* — пишу) — народоопис, тобто:

- одна з галузей історичної науки, що займається вивченням походження народів (етносів), процесу їх розвитку, особливостей традиційного побуту, матеріальної і духовної культури;

- наука про культуру, побут, звичаї того чи іншого народу (етносу).

Етнокультура:

– це сукупність матеріальних і духовних цінностей, вироблених певним етносом впродовж його історії на його власній території засобами етнічного самовираження (рідна мова, рідна віра) і не включає імпортованих зразків (напр., світові релігії) (Г. Лозко);

– сукупність успадкованих від минулого стійких елементів, які найбільшою мірою виконують етнічні функції – етнодиференціюючу та етноінтегруючу;

– успадкований від предків комплекс господарського і соціального життя, матеріальної і духовної культури, які визначають стиль життя, виконують етноідентифікуючу роль, дають можливість виділити і протиставити себе іншим етносам (М. Тиводар);

– специфічний, неповторний спосіб буття певного етносу (М. Степико).

– унікальність феномену етнічної культури становлять не якісь окремі (специфічні самі по собі) елементи, а неповторність переплетення самотніх, інтеретнічних та іноетнічних компонентів (Б. Савчук);

– природне явище, оскільки твориться природним шляхом у середовищі етноспільноти, і водночас творче, бо постійно передається від покоління до покоління, зазнаючи певних змін та наповнюючись новими елементами, образами, символами. Сформована в етнокультурі особа цілком природно сприймає всі знаки і вільно користується ними. Представники ж іншої культури не завжди можуть адекватно передати дух етносу, навіть якщо досить тривалий час живуть у цьому етносередовищі, але не є його органічною частиною;

– організація духовної, соціальної, матеріальної життєдіяльності та світосприйняття певної етноспільноти. В її основу покладено звичаї, традиції, норми, цінності — інтуїтивні та раціональні, міфологічні та технологічні моделі виживання, притаманні саме цьому етносу (Ю. Саєнко).

Етнокультурна адаптація — вид соціально-психологічної адаптації, що являє собою психологічне і соціальне звикання, пристосування людей до нової культури, "чужих" національних традицій і цінностей, способу життя і поведінки, в результаті чого узгоджуються норми-вимоги і очікування учасників міжетнічної взаємодії.

У процесі етнокультурної адаптації особа проходить через три етапи, котрі супроводжуються певними трансформаціями її психіки, ціннісних установок і поведінки. На першому етапі в індивіда появляється ентузіазм і піднесений настрій. На другому – наявна фрустрація (стан розгубленості, переживання соціально-психологічного дискомфорту представника певної етнічної спільноти у формі депресії, втрати соціальної і національної перспективи, появи розгубленості, домінування негативних національних стереотипів і установок та ін.). На третьому етапі появляється почуття впевненості у власних силах, задоволення від власних переживань.

Тривалість етнокультурної адаптації залежить від:

- ступеня схожості або відмінності між представниками різних етноспільнот (етнокультур);
- психологічних особливостей;
- індивідуальних особливостей індивіда;
- умов природного і соціального середовища;
- індивідуального досвіду перебування у новому етнокультурному середовищі;
- психологічного мікроклімату в етнічній спільноті;
- наявності зв'язків (дружніх або недружніх) між представниками різних етнічних груп.

Важливим компонентом етнокультурної адаптації є узгодження самооцінок і домагань суб'єкта з його можливостями та з реальністю етносередовища, включаючи також тенденції розвитку етносередовища та суб'єкта.

Рівні етнокультурної адаптації:

- *психологічний*: визначається активністю особистості й постає як єдність акомодатії (засвоєння правил середовища, "уподібнення" йому) та асиміляції ("уподібнення" собі, перетворення середовища). Середовище впливає на особистість або на етносоціальну групу, які вибірково сприймають і опрацьовують цей вплив відповідно до своєї природи, а особистість або група, в свою чергу, активно впливають на етнокультурне середовище. Таким чином, особистість чи етносоціальна група можуть виконувати як адаптивні, так і адаптуючі функції в процесі своєї діяльності в етнокультурному середовищі;

- *соціально-культурний*: визначається активною, діяльною природою соціальних суб'єктів, цілями діяльності, соціальними нормами — способами їх досягнення та санкціями за відхилення від них.

Залежно від ступеня активності та спрямованості діяльності особистості або етносоціальної групи можна визначити *кілька варіантів етнокультурної адаптації*:

- підпорядкованість середовищу: за умов, коли власні цілі особистості або групи, способи їх досягнення вироблені історично, є загальноприйнятними, традиційними і такими, що відповідають соціальним нормам;
- оновлення середовища, заради чого індивід, етносоціальна група вдаються до нетрадиційних, невідомих раніше або таких, що засуджувалися, методів досягнення результату, який є загальноприйнятий для даного середовища;
- оптимальне співвідношення адаптивної та адаптуючої діяльності залежно від конкретної ситуації; усвідомлення суб'єктом себе як діяча, який сприяє якісним змінам соціокультурного середовища і самого себе.

Етнокультурна ідентичність — процес і результат ототожнення індивідом себе з носіями певної етнокультури, що дозволяє йому усвідомити необхідні стереотипи поведінки та вимоги до основних етнокультурних ролей (Див. *Етнічний нігілізм, Етнічний нарцисизм, Маргінальність етнокультурна, Криптоетнічність*).

Етнокультурна дистанція — різниця у рівні розвитку та відмінностей між культурами етноспільнот, в основі якої лежать такі чинники, як етнічне походження, етнічні звичаї, традиції, особливості етногенезу. Етнокультурна дистанція виявляється у процесі міжетнічного спілкування й особливо акцентується (свідомо та несвідомо) за умов етнічного ренесансу, коли представники певних спільнот надають великої ваги своєму етнічному походженню, активно виокремлюють себе у системі міжетнічних стосунків.

Надмірна акцентуація відмінностей у культурі одного етносу щодо іншого за певних умов може стати основою (особливо, коли це робиться цілеспрямовано та свідомо запрограмовано) протиставлення етносів.

Етнокультурна компетентність:

- ступінь вияву людиною знань, умінь і навичок, які дозволяють їй правильно оцінювати специфіку і умови взаємодії, взаємовідносин з представниками інших етнічних спільнот, знаходити адекватні форми співробітництва з ними з метою підтримання атмосфери взаєморозуміння і взаємної довіри;
- особистісна якість, що формується у результаті цілеспрямованого або спонтанного, організованого або стихійного засвоєння

індивідом у процесі соціалізації в етносі культури спільноти у всіх її виявах.

Етнокультурна компетентність особи охоплює, насамперед, досконале знання величезного прошарку елементів етнокультури, починаючи з елементарних невербальних комунікацій (жести, ритми, пози, міміка, вираз очей, рухи тощо) до етнорегулятивної культури (системи узагальнених морально-правових норм, звичаїв, що організують життя індивіда, родини, громади, спільноти у цілому). Етнокультурні знання у своїй структурі містять: інформацію про людей, природу, суспільство, особливості їхніх відносин; уявлення про смисли і значення, що закодовані у "шифрах", знаках, символах, місцевостях соціального простору.

Компетентною у просторі культури етносу є особа, яка вільно орієнтується у світі значень культури даного народу, досконало знає мову цієї культури і вільно нею творить. Вона свідомо взаємодіє з предметами культури, організовує соціокультурний простір, насичений різноманітними за змістом зв'язками. Чим компетентніша щодо етнокультури особа, тим він об'ємніший у просторі і часі.

Етнокультурна компетентність є наслідком і умовою опредмеченого етнокультурного середовища, невід'ємним елементом реального існування, побутування культури етносу. Вона полягає не тільки у вмінні спілкуватися у світі предметів, правильно розшифровуючи або кодуєючи їх; але й включає навички міжкультурної комунікації та комунікації внутрішньо культурної. У системі комунікативних зв'язків людина сама може бути розглянута як знак. Уміння, навички, здатність автоматично "читати" інших людей як представників певного етносу — один із інтегративних показників етнокультурної компетентності особи.

Отже, етнокультурна компетентність дозволяє особі вільно орієнтуватися у етносоціумі, свідомо будувати поведінку всередині відповідної культури і одночасно відчувати її межі, тобто, закінчення і початок світу іншої культури.

Етнокультурне виховання

- формування моделі поведінки людини в етносередовищі, тобто механізмів саморегуляції і самоорієнтації у певному етнокультурному просторі;
- процес і результат формування особи як носія культури певної етноспільноти;
- об'єктивний процес спадковості традицій попередніх поколінь певної етноспільноти;

- педагогічно цілеспрямована організація діяльності та спілкування індивіда у просторі етнокультури з метою формування у вихованця певного ставлення до оточуючого світу, до самого себе, моральних норм і цінностей етноспільноти, формування етнокультурної ідентичності та національної самосвідомості;

- функція етносу, що забезпечує його розвиток шляхом передачі новим поколінням культурно-історичного досвіду попередніх поколінь;

- багатогранний процес постійного духовного збагачення та оновлення на кращих зразках певної етнокультури і тих, хто виховується, і тих, хто виховує;

- тривалий процес формування особистості відповідно до етнічного ідеалу та етнокультурних традицій;

- цілеспрямована і свідомо контрольована соціалізація особистості в етносі засобами етнокультури;

- сукупність впливів усіх етносоціальних інститутів, що забезпечують міжпоколінну трансмісію етносоціокультурного досвіду та етнокультурних норм і цінностей;

- процес відтворення на рівні особистості нагромадженої в етноспільноті культури з метою стимулювання внутрішнього потенціалу індивіда у процесі самовиявлення та творчого саморозвитку;

- процес усвідомлення одиницею етносу сутності образів, знаків, символів, архетипів культури своєї спільноти з метою глибокого розуміння власного "Я" та знаходження відповідей на послідовну шеренгу запитань щодо певної етноспільноти;

- механізм формування етнокультурної компетентності;

- багатогранний та тривалий процес формування у психічних структурах індивіда відчуття кореневої природи власної етнокультури.

Щоб засвоїти етнічну культуру, її потрібно усвідомити, зрозуміти, проникнутися нею, наповнитися сповна. Людина, яка не відчуває кореневої природи власної культури, не здатна до сприйняття інших культур. Не існує окремого психологічного механізму для сприйняття "своєї" або "чужої" культури, є аура внутрішньої належності, як надійна опора для етнічних перевтілень свого множинного "Я". Свіжість і потрясіння від сприйняття іншого забезпечуються досвідом переосмислення своєї, питомої, традиції.

До діалогу з культурами інших етноспільнот особу потрібно готувати з раннього віку. Дитина, зростаючи, має поступово завоювати особливості способу буття власної спільноти, тобто навчитися розуміти власну етнокультуру, вільно рухатися у її прос-

торах, усвідомлюючи знаки, символи, коди, специфіку їх виявлення у рідній мові, аби пізніше вступити у діалог з іншими культурами, порівнюючи їх зі своєю не на шкоду іншим, а щоб зрозуміти їх. У цьому й виявляється сутність етнокультурного виховання:

- Пізнавши себе — пізнаєш іншого; не збагнувши себе — не збагнеш іншого.

- Вивчаючи животоки буття свого роду-народу — ти пізнаєш закутки власної душі.

- Не знаючи глибин культури, представником якої ти є, годі сподіватися на те, що пізнаєш і зрозумієш носія іншої культури.

Завдання етнокультурного виховання:

- організація процесу становлення носія традицій і звичаїв духовної культури народу;

- формування основ етнічної культури особистості неможливе через усвідомлення себе частиною (одиницею) певного народу, культури;

- допомога дітям та молоді в усвідомленні та засвоєнні ними культурних традицій певної спільноти, вихідцями з якої вони є, з наступним відтворенням здобутих знань та умінь у практичній діяльності;

- з раннього віку навчити дитину орієнтуватися в етнічній культурі, самостійно діяти в етнокультурному середовищі з метою досягнення поставлених перед собою цілей, вільно рухатися у просторі етнокультури;

- навчити індивіда відчувати себе частинкою нерозривного цілого сформованої системи: Людина – Природа – Мова – Культура – Космос;

- цілеспрямовано готувати особистість до міжкультурного діалогу.

Етнокультурний досвід — поняття, що позначає результати спільної життєдіяльності представників однієї етнічної спільноти, фіксація множини особливостей життєдіяльності цієї групи, її неповторності, унікальності. Етнокультурний досвід можна порівняти з рідною мовою, якою дитина не може не оволодіти і яку не може за власним бажанням втратити. Засвоєння етнокультурного досвіду свого народу відбувається як на підсвідомому рівні, так і свідомо. Це безповоротний і обов'язковий процес. Специфіка етнокультурного досвіду полягає в тому, що кожна особистість оволодіває ним, а накопичує і розповсюджує його етнос. В основі формування етнокультурного досвіду лежить механізм на учіння.

Етнолінгвістика:

- наука про зв'язки між мовою і культурою етносу;
- розділ мовознавства, який досліджує психічні, етнічні та інші особливості етносу і відображення їх у мовній системі.

Етнолінгвістичні дослідження ґрунтуються, насамперед, на антропоцентричній основі розуміння мовних явищ. Антропоцентризм світосприймання передбачає особистість як одиницю свідомості, як канал усвідомлення індивідом свого часу, оточення, у якому він живе. Цим оточенням є етнос, його колективна свідомість. Мова ж виступає генеральною лінією розвитку колективної свідомості через протиставлення світу внутрішнього світові зовнішньому. Відбуваються складні процеси формування особистісного та етнічного "Я".

Мова концентрує у собі невичерпне джерело духовних прагнень того чи іншого етносу. В мовній системі ми бачимо наслідки праці людського духу, колективний витвір духовної енергії народу. За твердженням В. Гумбольдта, "людина думає, почуває й живе тільки в мові". Завдяки використанню індивідом мови, як засобу інтелектуального членування світу (окреслює своєму носієві напрямки світосприймання), створюються умови для підтримання системи етнокультурних цінностей, зв'язку поколінь, зміцнення магічної сили слова.

Мова є вагомою часткою етнокультури. Вона вільно проходить через канали культури, а культура — через мовні канали, тобто: етнотрадиції впливають на комунікативну систему етносу, а етнокультурні цінності творять етномовну реальність. Таким чином мова певною мірою відбиває етнокультурні, етнопсихологічні, етноментальні особливості світосприйняття. Мова, за Е. Сапіром, є вказівкою на розуміння культури.

Зазначені аспекти входять у коло наукових етнолінгвістичних досліджень. Предмет етнолінгвістики включає співвідношення національної мови й культури через взаємодію власне мовних, етнокультурних та етнопсихологічних чинників та роль останніх у функціонуванні та розвитку даної мови, тобто: етнолінгвістичний аспект наукових досліджень передбачає вивчення наслідків впливу на мовну структуру звичаїв, обрядів, вірувань, міфології, менталітету етносу.

Етнонім — назва народу, що передбачає психологічну сумісність, родинну єдність, визнання спільного пращура; самоназва і назва, яку йому дають інші народи.

Етнопедагогіка:

- наука про народну педагогіку;
- наука, яка вивчає шляхи реалізації прогресивних педагогічних ідей народу в сучасній педагогічній практиці, з'ясовує педагогічний зміст явищ народного життя і їх відповідність сучасним виховним завданням;
- наука про емпіричний досвід етноспільнот у сферах виховання та освіти підростаючого покоління, морально-етичних і естетичних поглядів на споконвічні цінності сім'ї, роду, племені, народності, нації, контролю й корекції поведінки, її мотивів всередині етносу, міжетнічних оцінок, поведінки, ставлення до природи.

Етнопедагогіка пояснює народну педагогіку й пропонує шляхи її використання в сучасних умовах; разом з етнопсихологією шукає шляхи ефективного виховного впливу засобів народної педагогіки з урахуванням етнічних особливостей емоцій та почуттів, характеру, що базуються на традиційних канонах, міфології, іграх, містифікаціях тощо (В. Мухіна).

Етнопедагогічна система — самовільно виниклий взаємозв'язок структурних (первинні і вторинні фактори) та функціональних елементів народного виховання, що забезпечують розвиток етносу і його відтворення у просторі й часі.

Етнопсихологія — наукова дисципліна, що досліджує психічний склад і поведінку людей, зумовлені їх належністю до того чи іншого етносу.

Етнос:

- специфічна форма існування людської спільноти на певній стадії цивілізаційної зрілості (рід → плем'я → народність → нація), носій оригінальної культури, яка обумовлює стереотипи поведінки, спрямовані на збереження і розвиток цієї культурної моделі, як способу буття спільноти;
- стійка сукупність людей, що історично склалася на певній території, володіє єдиною мовою, спільними, відносно стабільними особливостями культури і психіки, а також спільною самосвідомістю (усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших подібних утворень), зафіксованою в самоназві;
- група людей, що проживає на певній території, і характеризується особливими культурологічними, конфесійними, мовними ознаками;

- сталий колектив людей, який склався в результаті природного розвитку на основі специфічних стереотипів свідомості й поведінки;

- специфічний вид соціальної групи, котра виникає в результаті природно історичного процесу.

Етноси характеризуються такими рисами, сукупність яких дозволяє визначити їх як особливе явище. Взяті окремо, ці ознаки не є етнодиференціюючими:

1) *спільне біологічне походження*, або, в крайньому випадку, свідомі члени спільноти усвідомлюють і вірять, що мають спільних предків. Це уявлення має важливе значення як для самих членів групи, так і для інших людей, що сприймають цю групу. Макс Вебер вважає етнічними саме ті групи, індивіди яких вірять у своє спільне походження. При цьому вони виходять із фізичної подібності, із подібності традицій, або із того і іншого одночасно;

2) *спільна територія*, на якій протікає господарсько-економічна і культурна діяльність етноспільноти. Слід мати на увазі, що територія, на якій сформувався етнос (тобто проходили первинні етапи його етногенезу) можуть не співпадати із сучасною територією його проживання. На основі спільності території зберігаються етнічна ідентичність, мова, культура, психологічні особливості;

3) *спільні для всіх членів етнічної групи специфічні культурні традиції, стереотипи поведінки*. Деякі автори саме з культурою і пов'язують сутність етносу: "Коротко етнос можна означити як усвідомлену культурно-мовну спільноту" (Н. Н. Чебоксаров, Н. А. Чебоксарова).

4) *протиставлення себе всім іншим аналогічним колективам* ("свої" — "чужі"; "ми" — "не ми"). На основі цього протиставлення етнос набуває самосвідомість ("я-концепція" або "ми-концепція"), як найважливішу особливість, завдяки наявності якої члени етносу відчують себе єдиною спільнотою. Зовнішнім вираженням етнічної самосвідомості є самоназва (*етнонім*).

5) *наявність внутрішньої структури або організації*. Р. Джексон під етнічною організацією розуміє "асоціацію самоусвідомлюваних, взаємодіючих між собою членів" етнічної групи. Внутрішньоетнічна організація має важливу особливість: в ній виникає багато груп – системи родинності і релігійні спілки. Досить легкому спілкуванню членів етносу сприяє постійне відчуття етнічності, як результат віри у спільних предків, котрі є носіями спільних успадкованих рис. *Членство в групі через систему родинності* – важлива ознака етнічної групи та етнічності.

6) *спільна державність*, той або інший різновид державного ладу, котрий охоплює етнос цілком. Якщо етнос досягнув такого рівня розвитку, то його уже називають нацією або *етнонацією*. Останнім терміном позначають етнічну групу, котра прагне досягнути в країні належного політичного статусу, задоволення своїх особистих прав і свобод.

Це означає, що етнічні меншини, котрі проживають у складі домінуючої національної держави, можуть через певний проміжок часу перетворитися в націю. Такі етноси можуть закріплювати за собою постійну територію проживання.

7) наявність *почуття ідентичності з даною етнічною групою*. Це означає, що одиниці етносу усвідомлюють і цінують свою належність до цієї етнічної групи.

8) *спільна релігія* всіх членів етносу як ознака нації. Така точка зору характерна, насамперед, для мусульманських авторів.

9) *спільна мова* — засіб внутрішньоетнічного спілкування. Мова є необхідною етнідиференціюючою ознакою – маркером. В етногенетичному відношенні мову слід розглядати як:

- *умову етногенезу*: виникнувши певним чином, мова уже в своєму зародковому стані об'єднує певну кількість людей, оскільки вони легко розуміють один одного. Можна стверджувати, що поява мови – це початок усвідомленого існування етносу. Тому дослідження генезу національних мов є важливим для розуміння процесу етногенезу. Однак основою існування груп давніх людей могла бути і невербальна комунікація (рухи, жести, голоси, сигнали тощо). Тому було б невірним припускати, що генезис етносу співпадає з появою перших слів і словосполучень;

- *результат етногенезу*, оскільки в процесі розвитку етносу вона постійно вдосконалювалась і збагачувалась. Тому за рівнем розвитку мови можна визначати і рівень розвитку етносу. Мова є однією із важливих ознак етнічної належності людини;

10) *спільні психологічні особливості*. Деякі автори стверджують, що культурна єдність членів етносу нерозривно пов'язана з деякими особливостями їх психіки, які в сукупності складають етнічний характер.

Будь-яка етнічна спільнота успадковує цілий ряд характеристик, або *маркерів*. Як стверджує Р. Джексон, маркери є оперативними розпізнавачами етнічних категорій, навіть у тому випадку, коли не визнаються індивідами, які їх успадкували. Маркери – це об'єктивні реалії.

Етносеміотика— галузь науки, що вивчає етнічну специфіку знакових систем. Етносеміотичний підхід до вивчення культури не вичерпується лише етномовними функціями, а передбачає також фіксацію відмінностей між знаком, як формою прояву того чи іншого елементу культури і значенням — його змістом.

Знакові засоби культури виконують, як правило, сигніфікативну й комунікативну функції, що набувають особливого значення для кожного етносу, оскільки забезпечують інформаційні зв'язки — специфічний спосіб передавання етнокультурної інформації. Підтвердженням цього є важлива роль у процесі відтворення етносу міжпоколінної, тобто діахронної, етнокультурної інформації, наявністю якої забезпечують спадкоємність та стабільність останньої у часовому просторі. Для нормального функціонування етносу необхідна також синхронна інформація, яка пов'язана з його просторовою стабільністю та міжкультурною інтегрованістю. Тобто, етноси можна розглядати як своєрідний "згусток" культурної інформації, обмін якою складає основу міжетнічних контактів.

Практична значущість етносеміотики зумовлена тим, що вона трактує знакові системи як моделі певних фрагментів зовнішнього світу, що так чи інакше виникають у процесі пізнавальної та практичної діяльності етносів.

Етносоціальна спільнота, за Ю.Бромлеєм, — співвідношення природних і соціальних властивостей етносу. Пріоритетність природних властивостей етносоціальної спільноти визначається тим, що її відтворення обумовлено ендогамними шлюбами, котрі виступають бар'єром для штучної асиміляції. Етносоціальна спільнота як людське утворення існує у просторі і часі завдяки взаємодії природних (біогенетичних) і соціокультурних властивостей. Енергетичний компонент природної складової етносу забезпечує його саморозвиток.

Самоорганізація етносоціальної спільноти обумовлена впливом на його життєдіяльність двох протилежних тенденцій: самозбереження (етноеволюційні процеси) і постійні якісні та кількісні зміни (етнотрансформаційні процеси). Їх взаємозалежність і взаємозв'язок активізує спільноту до самовдосконалення або призводить до деградації (коли переважають етнотрансформаційні процеси). Показниками співвідношення тенденцій є внутрішнє природне переміщення населення, співвідношення ендо- і екзогамних шлюбів, міграція населення до інших етноспільнот і інші етнічні явища.

Етнотип — представник етнічної спільноти, котрий уособлює в собі суттєві, найбільш характерні риси одного або декількох етносів у їхньому зіставленні один з одним. Термін поширений серед науковців (етнологів, етносоціологів, етнопсихологів, етнолінгвістів, істориків, культурологів тощо), широко використовується також на побутовому рівні. Вживається переважно у трьох значеннях:

- індивідуальність, наділена специфічними для певного етносу якостями ("педантичний німець", "практичний американець");
- узагальнена різноманітність індивідуальних представників споріднених етносів до одного, умовно взятого за взірць ("слов'янська красуня");
- груповий представник споріднених або неспоріднених етносів у всій сукупності його соціальних та історичних особливостей буття ("європеець", "африканець").

Етнототем — тварина чи рослина, що є об'єктом культу етнічної спільноти як її родоначальник і охоронець, а також є знаком належності до певного роду, його кровної відмінності від інших сусідніх родів (тобто тих, хто має інший тотем). Тотемом також називають герби й символи із зображенням тотемних тварин чи рослин.

Етнофор — носій етнічних рис, якостей, етнокультурної інформації, тобто своєрідна модель особи, в якій зосереджені ознаки етнічності та взаємозв'язки між ними; індивід як носій етнічної свідомості.

Етноцентризм – схильність людини сприймати і оцінювати явища навколишньої дійсності з позицій "своїї" етнічної спільноти, розглядаючи її в якості еталона.

Сутність етноцентризму, як суспільно-психологічного явища, зводиться до наявності сукупності масових ірраціональних позитивних уявлень про свою етнічну спільноту як деяке "ядро", навколо якого об'єднуються етнічні спільноти. Разом з тим, характерна для етноцентризму фіксація рис свого етносу не обов'язково має на увазі формування негативного або навіть ворожого ставлення до представників інших етнічних груп. Характер етноцентризму визначається типом суспільних відношень, ідеологій, змістом національної політики, особистим досвідом індивіда.

Поняття етноцентризму першим у науку ввів австрійський соціолог І.Гумплович у 1883 році. Пізніше це поняття зацікавило американського соціолога Д.Самнера. Розглядаючи відносини між

"ми – група" і "вони – група" як ворожі, він стверджував, що ця ворожість ґрунтується на схильності людини оцінювати різні явища навколишнього світу на основі культурних стереотипів тієї етнічної спільноти, до якої вона належить, тобто на основі етноцентризму.

Пізніше термін "етноцентризм" став широко використовуватись у соціальній психології, соціології та етнографії. Етноцентризм має певну об'єктивну основу в реальній відмінності культур, способів буття, історичному досвіді окремих племен, народів, прошарків суспільства. Його розвитку сприяє слабка обізнаність людей зі звичаями, віруваннями, традиційними заняттями представників інших етнічних груп.

Етологія людини (гр. *ethos* — характер, вдача, звичай) — науковий напрям, що вивчає традиційну культуру через її порівняння із сучасними розвинутими суспільствами.

Етос:

- система ідеалів, цінностей, що домінують у кожній конкретній культурі і контролюють поведінку її представників;
- унікальна конфігурація внутрішньокультурних елементів, які об'єднані однією культурною темою, що визначає не тільки зміст елементів культури, але й яким чином вони співвідносяться один з одним (за визначенням Р. Бенедикт, це етос культури).

"Жіноче право" — умовна сукупність звичаїв, норм та уявлень, що регулювали і забезпечували певні громадсько-суспільні та родинно-господарські права жінок, завдяки яким навіть в умовах патріархальної сім'ї вона зберігала достатню самостійність і мала визнані народом права. Правове становище жінки зумовлювалося насамперед великим значенням її праці в сім'ї, у виконанні цілого ряду обрядово-символічних дій, пов'язаних із життєдіяльністю родини. Права жінки в сім'ї та громаді визначалися і цілим рядом економічних умов. За звичаєвим правом вона мала особисте майно, що складалося з приданого, включаючи земельний наділ (материзну, яка не входила до загальносімейного майна і спадкувалася по жіночій лінії) та набуте від продажу продуктів домашнього господарства. Цим статком вона мала право розпоряджатися на власний розсуд. Дружина голови сім'ї не тільки виконувала певні види

роботи, але й розподіляла їх серед інших жінок двору, повчала їх. По смерті чоловіка, навіть при дорослих синах, вдова ставала на чолі сім'ї, несла повну відповідальність за економічну спроможність господарства і сплату податків.

Жіночі вікові посвяти — межові стани (рубіж між двома станами) у житті особи жіночої статі: немає ні минулого, ні майбутнього, а теперішній стан не зовсім зрозумілий (момент народження нової особистості, дівчинки, дівчини, дружини, матері, бабусі).

Перша вікова посвята в кожній дитині відбувається при її ім'янареченні, освяченні і прийнятті до роду. У праукраїнців духовним опікуном після цієї посвяти ставав Коляда-Божич. Мати та Відунка (та, що відає-знає — жінка середнього та старшого віку, що досконало знає закони і традиції роду та передає їх наступним поколінням; жриця жіночих богинь) визначають, коли дівчинка готова до наступної вікової посвяти, тобто переходу від одного вікового стану до іншого: дитина → дівчинка → дівча, дівчина → відданиця, віста → наречена, жінка-Берегиня → жінка-мати → жінка-бабуся.

Ці етапи є закономірними у житті кожної людини жіночої статі (аналогічно і чоловічої), слідує один за одним, якість кожного наступного цілком залежить від якості попереднього. Наприклад, дівчина, не пройшовши посвяту у вістунку-відданицю, так і залишиться маленькою дівчинкою і ніколи не стане берегинею ні для свого чоловіка, ні для родини: ображається, капризує, як мала дитина, не може бути доброю мамою для своїх дітей. Вона страждає у сімейному житті, а поруч страждає і її чоловік. Молодята, не ставши дорослими, розходяться, але, досить часто, з дітьми на руках.

Виховання відповідно до традицій дозволяє вчасно отримати оптимальну кількість знань, умінь та навичок, які підготують особу до нового відрізка життя і майбутнього у новій якості. В такі періоди родина та громада відіграють визначальну роль у плеканні нової якості представника родини, члена громади. У суспільстві, яке дотримується етнокультурних традицій, люди певного віку формують стійкі громади, які, переважно, мають таку структуру: підліткова група (дівоча та хлопчача), юнацькі угруповання (дівочі та парубочі), жіночі та чоловічі колективи (спілки, товариства). Слід зазначити, що саме ці угруповання спільно із родиною закладають вищі моральні якості особистості, якими повинні оволодіти особи, перебуваючи у них.

Відповідно до традицій, до вікових товариств приймали лише тих претендентів, які мали відповідний вік, певні знання та уміння,

життєву установку на взаємовиручку та взаємодопомогу. Кожен новачок повинен був пройти певні випробування, показавши наявні знання, уміння і навички, розвинену волю, особистісні якості. Лише після того громада вирішувала, чи бере вона у свої лави нового члена, чи відмовляє до певного часу. Отже, виховувала не лише родина, але й громада та вулиця (у первісному розумінні цього явища).

Структура вікових посвят дівчини має такий вигляд:

- ім'янаречення;
- прилучення до Роду;
- пострижини;
- посвячення у майбутню Берегиню Роду (обряд "Зірниця");
- закосичення;
- посвята у стан дорослості, дозвіл на дівування (Лельник).

Пострижини є віковою посвятою дівчинки. Волосся має велику магічну силу у житті дівчинки. Коли дитині виповнюється один рік, хлопчику повністю зістригають коси, а дівчинці обтинають лише пушок, який залишився після її народження. Батьки запрошують повитуху, родичів та кумів, накривають стіл, готують хліб-коровай для обряду пострижин. Дівчинку одягають у білу сорочку з легенькою вишивкою, садять біля покутя на стілець, що застелений вивернутим кожухом, на який насипано гроші та пшеницю. Хрещена мати бере уквітчані барвистими стрічками та квітами ножиці, гребінець, які повитуха замовила (Див. *Замовляння*) напередодні, обрізає пушок з чотирьох сторін, примовляючи: *"Волосинки тоненькі відсікаю, а здорові і сильні замовляю: хай ростуть і множаться, у довгії коси. Як дівка доверху виростає, так коса донизу зростає. Моє замовляння ніхто не перейме, бо над нами Боги стоять, і від лиха березуть. Моє слово міцне, як камінь Алатир"*. Обрізане волосся хрещена мати передає повитусі, яка кладе його на вишитий рушник, що накриває коровай. Після закінчення обряду, мати збирає обстрижений пушок і ховає його в запічку, примовляючи до дитини: *"Дивись, доню, куди волоссячко ховаю, аби знала, де воно, коли у тому потреба буде"*. Під час наступної посвяти — "Зірниця" — частину зістриженого пушку мати спалює в домашній печі. Після обряду господиня усіх частує, а кожен присутній обдаровує дитину, примовляючи: *"На здоров'я, на щастя, на добро, щоб красивою і щасливою була, аби гарною господинею зростала, батькам на допомогу, роду на славу"*. Аби дитину не зурочили, мати напередодні пострижин перев'язує їй праву ручку червоною ниткою.

Зірниця-Провісниця. Коли дівчинці виповнюється три роки, проводиться посвята у майбутню Берегиню роду. За РУНвірою, до кожної дівчинки у цей час приходять Зоря-Вістунка — Богиня Ушас, яка під час священного обряду біля Родинного Вогнища торкається дівочих душ, народжуючи в них здібності до жіночої мудрості та магії творення Світу Роду. Ця посвята розпочинається уславленням батьками дівчинки Вечірньої Зорі. В пожертву Богині приносять духмяні трави, квіти, яскраві хустинки, стрічки, вінки, мед. У час вранішньої зорі купають дівчинку в настоях запашних трав і квітів. Воду настоюють на сонячному промінні. Траву (любістик, м'яту, ромашку, пелюстки жасмину і ружі) запарюють окремо і перед самим омиванням вливають у купіль. На дно купелі кидають ягоди калини, зерна пшениці та жита. Обов'язково кладеться весільна обручка матері, якщо у неї щасливий шлюб, або бабусі чи жінки із роду, яка щаслива у шлюбі. Купіль замовляє мати або повитуха. В кінці замовляння доливається розбавлений мед з молоком, квітковий пилок (якщо на ці складові у дитини немає алергії). Ні в якому випадку під час купелі не використовувати шампунь і мило. Після купелі дитину витирають і намащують духмяним рослинним маслом. Коси красиво викладають, але не заплітають.

У дохристиянську добу дівчатко після купелю у довгій білій сорочці, гаптованій білими нитками, із золотим оберегом на чолі приводили до Храму. На порозі її забирала вістунка (волхвіня) і проводила у найсвятіші місця, де благословляла на служіння богиням: Ладі, Мокоші-Берегині, Лелі, Ушас-Вранішній Зорі. В їх честь проколювали дівчинці вуха і чіпляли сережки у формі кілець (символ Дажбога). По центру кілець-сережок був камінчик. Колір камінчика визначала відунка. Протягом року батьки водили дівчинку в Храм, де вона разом із дорослими дівчатами-вістунками вчилася прясти, вишивати, гаптувати. За створеними дитиною речами та барвистими узорами на них відунки визначали її призначення та вдачу. Червоний камінь символізував берегиню роду, яка підтримувала своє родове вогнище, гарну дружину, добру майбутню матір, жрицю свого роду. Зелений — майбутню жрицю, талант до священної магії. Фіолетовий — символізував майбутню жінку-воїна. Білий камінь — дівчинка присвячувала своє життя служінню певній Богині, уже готувалась стати жрицею.

Сьогодні обряд "Зірниця-Провісниця" проводять у колі родини аналогічно до постижин. Вушка дитині проколює повитуха (або бабуся) із замовляннями та обрядовими діями. Сережки куп-

ляють батьки або хрещені батьки, освячують їх і замовляють, звертаючись до Ушас (богині Вранішньої Зорі), Лади, Слави, Мокоші-Берегині, Долі. Під час обряду частину волосся із пострижин обрядово спалюють, як подяку Богиням за благословіння дівчинки на новий етап її духовного та фізичного розвитку.

Десять "не можна" для шляхетної дівчинки, котра готується до вікових посвят "Закошичення" і "Лельник":

- не можна ледарувати, коли всі працюють;
- не можна сміятись над старістю і старими людьми;
- не можна сперечатись із шанованими і дорослими людьми, особливо зі старшими;
- не можна виявляти незадоволення тим, що в тебе немає якоїсь речі, а у товариша є;
- не можна допускати, щоб мати давала тобі те, чого вона не бере собі, – кращий шматочок на столі, смачнішу цукерку;
- не можна робити те, що осуджують старші;
- не можна залишати стару рідну людину самотньою;
- не можна вирушати в дорогу, не спитавши дозволу і поради у старших;
- не можна сідати до обіднього столу, не запросивши старших;
- не можна сидіти, коли стоїть доросла, особливо літня, людина та найбільше – жінка.

Загальні правила культурної поведінки шляхетної українки і українця, які готуються до вікової посвяти

- Радій успіхові товариша.
- Будь правдивим, май мужність щиро визнати свою провину, не перекладай своєї провини на інших.
- Говори завжди тільки правду.
- Дорожи довірою батьків і товаришів.
- Не вихваляйся навіть найшляхетнішим, нехай люди тебе похвалять.
- Дала (дав) слово — дотримай його, обіцянку – виконай.
- Справжній друг (подруга) пізнається не лише в радості, але і в біді — завжди допоможе, втішить, утримає від лихого вчинку.
- Нікого не ображай ні словом, ні вчинком, ні думкою.
- Дбай про молодших, допомагай їм, борони тих, хто слабший за тебе.
- Живи і роби так, щоб навколишнім було з тобою приємно і радісно.

Правила поведінки дівчинки, котра готується до посвяти закошичення та Лельника

1. Будь привітною та стриманою у колі друзів та серед старших людей. Привітність, як намисто для гарного вбрання, прикрашає дівчинку в очах людських.

2. Повага до батьків — показником твоєї вихованості. Піклуйся та шануй батька й матір, дідуся й бабусю, сестер та братів. Люди усе помічають, навіть один твій погляд, кинутий услід родини, складе враження про тебе.

3. Пам'ятай — твоя поведінка є моральним обличчям всієї родини. Ти несеш у собі дух твого роду, то ж вчинками та помислами не зганьби його.

4. Шляхетність та самоповага — твої важливі чесноти. Лише шляхетні панянки викликають до себе поважне та гарне ставлення оточуючих. Самоповага є запорукою честі. Честь для дівчини є найголовнішою чеснотою. Піклуйся про неї, як про найдорожчий скарб.

5. Зважуй кожне слово, яке маєш говорити, особливо у колі старших. Твої висловлювання є показником твого розуму. Якщо не знаєш, як розумно відповісти, краще змовчи.

6. У товаристві, де є чоловіки, поведься дуже стримано та виважено. Не можна голосно реготати та привертати до себе увагу. Так поведяться лише дівки, які не мали гідного виховання у своєму роді. Шляхетна панянка привертає увагу до себе своєю привітністю та вихованістю.

7. Нікому не дозволяй ставитись до себе принизливо та не поважати тебе. З такими не товаришуй, уникай їх, тому що вони погано впливатимуть на тебе і ти з часом станеш такою ж: "З ким поведешся, того й наберешся". Окрім того, сторонні люди подумают про тебе, що ти така ж сама, як і вони: "Не кажи хто ти, а скажи, хто твій друг і я скажу, хто ти".

8. Коли приятелюєш з хлопчиками, будь особливо уважна у виборі друзів. Вчи їх з повагою ставитись до тебе, як до дівчинки. Не прагни бути схожою з хлопчиками: хлопчиком ти ніколи не станеш, а собі, як дівчинці, зашкодиш. Навчи своїх друзів-хлопчиків поважати дівочість та захищати тебе. Це буде першою твоєю вправою на шляху до майстерності впливу на чоловічу сутність.

9. Одяг дівчинки повинен бути чистим та охайним. Ознакою відсутності смаку є крикливе вбрання і прикраси, що не відповідають віку. Не порівнюй свою привабливість з красою дорослих жінок. Твоя краса захована у дитячій ніжності, стриманості, чистоті тіла та думок і вчинків.

10. Прислухайся до зауважень батьків та інших дорослих. Не гоже, щоб мати двічі повторювала прохання. Це ознака твоєї невихованості та неповаги до батьків.

11. Пам'ятай: за тобою постійно спостерігають старші, ті, у кого є сини. Вони зроблять висновки, чи годиться представниця твого роду їм у невістки, розкажуть про побачене чи почуте представникам інших родів. Поводься шляхетно, бо коли настане час вибирати судженого, ти вже не зміниш думки про себе в громаді.

12. Будь працьовитою, бо тільки праця облагороджує твою душу. Жіноча праця — це творення навколо себе і своєї родини ладу та краси. Учися цій мудрості із дитинства, пізніше ці чесноти стануть тобі у великій нагоді.

13. Проявляй мудрість у своїх вчинках. За твоєю допомогою Боги продовжують рід людський та ладнають життя у білому світі.

14. Учись любити довкілля: слухай шум води, порухи вітру, милуйся красою землі. Вони вчать тебе так само, як і найрідніші люди. Учись бачити красу і творити її навколо себе. Помічай барви квітів, їх поєднання, і використовуй ці знання у повсякденні.

15. Вивчай матеріальну та духовну культуру свого роду, його мову, звичаї, традиції — то благодатне коріння твого Дерева життя.

Закосичення — вікова посвята особи жіночої статі, коли їй виповнюється 7-8 років, що символізує перехід із стану дітей до стану дівчаток, початок народження у дівчинці майбутньої жінки. За місяць до посвяти відунка спілкується з дівчинкою, перевіряючи чого батьки її навчили. Якщо знаходить прогалини у дитячому розумінні певних речей, тоді навчає та допомагає їй досягнути потрібні знання. Це було справжнє випробування та школа підготовки до наступного етапу на життєвому шляху. Відунка готує до посвяти і батьків. Особливу роль у цьому дійстві відіграє мати, бабуся, тітки, сестри та хрещені мами. До вікової посвяти "Закосичення" дівчинка повинна самостійно вишити серветку, на яку родичі кластимуть подарунки. Для посвячуваної шиться святкова сукня, запаска, вишита барвистими узорами, готуються коралі. Хрещена мати готує яскраві стрічки, прикраси для волосся — усе, аби заплести гарно коси. Бабуся по маминій лінії має спекти коровай, у разі відсутності якої цю функцію виконує бабуся по татовій лінії або сама мати. Бабусі обов'язково готують в подарунок набори гребінців, люстерка, бантики, стрічки, прикраси для волосся. Слід зазначити, що подарунки від рідні повинні бути особливими, а саме, такі, щоб дівчинка відчула себе майбутньою гос-

подинею —скатертина, красиво оздоблені серветки, набори посуду тощо. Батьки готують для доньки вишиванку, спідничку і плахту.

Розпочинається свято зранку. Дівчинка ритуально вмивається, прославляючи при цьому Сонце і воду. Мати разом з нею звертається до Лади та Мокоші, запрошуючи їх у дім на родинне свято. Потім вона обов'язково разом з донькою готують страви для святкового столу. В обід приходять відунка і збираються гості. Жіноча половина роду повинна бути уся, із чоловіків присутні лише ті, у кого уже є власні діти. Мати посеред світлиці ставить стілець, застелений вивернутим кожухом, на якому дівчинку посвячували у рід. Посвячувала, одягнена наче княгиня, виконує кілька народних пісень та промовляє вивчені молитви-прославляння, яких навчили батьки. Присутні кидають на кожух гроші, мати сипле зерна жита й пшениці, кладе цукерки, відповідно примовляючи при цих діях. Потім батько й мати, тримаючи за руки, садять доньку на кожух. У цей час дівчата співають пісень. На вишитому рушнику бабуся тримає коровай над головою дівчинки, примовляючи:

*Коровай тримаю, наш рід продовжаю,
Не на сто літ й не триста,
Хай тече життя (ім'я), як ріка чиста,
Від Богів наш рід пішов і до Бога вернеться.
Хай у (ім'я) коси у косу заплетуться,
А коса як писанка, а дівчинка як вишенька,
І здорова і багата, хай щаслива буде в мамі й тата.*

Після цього коровай кладе на коліна дівчинки. Зверху коровай застеляється вишитими краями рушника, на який кладуться гребінець, стрічки та все для оздоблення волосся. Хрещена мати підходить до дівчинки, цілує її й промовляє молитву до Лади за здоров'я хрещениці, до Долі за гарну та щасливу життєву дорогу. Після цього під спів дівчаток-ровесниць починає розчісувати їй коси. Хрещена мати також у святковому одязі (вишитій сорочку; якщо незаміжня дівчина — коси доладно заплетені, на яких вінок із квітів, якщо молодиця, то гарно заплетені коси). Перед тим, як заплітати косу, хрещена в'яже тонку червону стрічку над чолом і зав'язує під волоссям. Потім заплітає дві коси, квітчає їх стрічками, квітками, запашними травами. Одну кіску допомагає плести батько, іншу — мати. Дві коси символізують батька й матір, їх любов та життєву силу, яку вони дають дитині. До закосичення на певних етапах почергово долучаються бабусі. Під час обрядовій вони промовляють побажання та дякують Богам за гарну доньку і внуку.

Присутні обдаровують дівчинку, після чого маленька господинька кличе усіх до столу. За стіл вона відразу не сідає, припрошує гостей, подає страви, лише пізніше з дозволу батьків та за їхнім проханням сідає до столу на найпочесніше місце. На столі мають бути деякі наїдки, приготвленні власноруч дівчинкою, усі повинні скуштувати їх.

Коровай, який спекла бабуся, приноситься у жертву Богам. На другий день вранці, до схід сонця, дівчинка з бабусею, яка приготувала коровай, несе цей виріб, прикрашений стрічками та квітами, до річки і, промовляючи славу Богам, опускає на воду — в далеку дорогу, аби Дана до Вирію донесла Богам пожертву від родини за доньку свою. Лише після цього обряд "Закопичення" вважається завершеним. Після посвяти ставлення до дівчинки істотно змінюється, батьки й оточення сприймають її як майже дорослу паняночку.

Лельник (Ляля, Красна гірка) — давній праукраїнський обряд посвячення юнки на дівування. Сьогодні він призабувся, залишилися лише окремі його елементи у назвах населених пунктів, місцевостей, в обрядовому фольклорі. Ми спробуємо реставрувати це надзвичайно красиве, піднесене свято весняної пори. За тиждень до Лельника, 15 квітня на Брахманський Великдень, родина вшановує предків. Дівчинка творить особливі молитви богам і прадідам, у яких просить благословення на дівування та отримання гарної пари у майбутньому. Волхви уважно продивляються майбутню долю дівчинки, ведуть з нею духовні бесіди. Батьки приносять пожертви богам, обдаровують волхвів та повитуху, яка приймала на світ дівчинку.

Розпочинали святкувати Лельник 22-го квітня (5 травня), напередодні свята Юрія. Цього дня молодь зустрічає богиню Лелю (доньку Лади, володарку краси, кохання, весни), яка після довгої холодної зими разом із птахами та душами предків і дітей, які в цей рік мають народитися, повертається з Вирію.

Свято розпочинається вранці. Юнка звертається з молитвою до Сонця, як тільки воно торкнеться нічної темряви, вмивається Леленою росою, "аби бути вродливою, щоб шкіра була чистою". Сьогодні у неї незвичайний день — вона стає дорослою! Збирається жіноча половина роду. Мати закликає усіх гостей у світлицю, посередині якої стоїть крісло, застелене вивернутим кожухом, і урочисто промовляє: "*Родину моя велика, ласкаво прошу до світлиці, богиню Лелю вшанувати, доньку до священного гаю одягати*". Родичі заходять, вклоняються батькам дівчини. "Юнка вдяг-

нута у довгу вишиту білу сукню, стоїть біля печі, прагнучи захишатися за нею, аби ніхто не бачив, як червоний рум'янець заливає рожеві щічки". На середину хати виходить повитуха і розпочинає промову про славний рід. Після цього бабуня виносить на вишитому рушнику калач, з виплетеною поздовж грубою косою, і кладе його на кожух. Усі присутні славлять Велеса і приносять пожертви у вигляді грошей, які кладуть біля калача. Повитуха підкликає дівчинку, забирає калач і пропонує юнці сісти на кожух, а хліб піднімає над її головою. По черзі підходять батько і мати, благословляючи дівчинку на нове життя, аби красунею була, розумницею, добре науку засвоювала. Потім бабуся заплітає їй одну косу із двох і зав'язує над чолом червону стрічку. При цьому співають обрядових пісень.

"Коли ж коса була заплетена, бабуся відкрила скриню і витягла звідти червону гаптовану запаску, багато стрічок, а батько подарував намисто і пояс. За вікном почулись веселі дівочі голоси, які піснею викликали Ясну на вулицю. Наче соловейко, дівчина випурхнула з хати, де такі ж чепурні дівчата пташиною зграйкою щебетали довкола одна одної ... Сонечко підіймалось над небом, був уже полудень (весна цього року рання і тепла), дівчатка, немовби маків цвіт, весело йшли до дубового гаю по дорозі, співаючи веснянок. На горбі над річкою хлопці розпалили вогнище і майстрували гойдалки. У гаю було людно. Старші дівчата з весняних квітів та зеленого листя виплітали собі вінки, інші – уже завітчані, водили хороводи, співали пісень. Старші жінки та чоловіки також помалу підходили, вони дивились за молодими, любувалися своїми дітьми. Ті мами, в яких були доньки на віданні, придивлялись до парубків, які звивались довкола їх дівчат. Ось і Ясна, тримаючись за руки з подругами, підійшла до кола старших дівчат. Пройшов ще якийсь час, усі дівчата повиплітали вінки, походила громада ... Наставав важливий для Ясни час, дівчата прикрасили її квітками, одягнули найкращий вінок і посадили біля дуба. Довкола неї поклали усякі молочні ества... І почали водити хоровод, приспівуючи:

*Ой, Лелю, молодая, о Лелю!
Ти в'юная, о Лелю!
Ти по горниці пройди, о Лелю!
Покажи своє лице, о Лелю!
Та в віконечко, о Лелю!
Покажи нам молодая, о Лелю!
Свого-то в'юня, о Лелю!
Та пожалуй-ко яєчко, о Лелю!
Щоб на красному блюді, о Лелю!
При добрих людях, о Лелю!*

Як танок закінчився, Ясна усіх дівчат пригостила стравами, після чого юнки знову завели хоровод-танок, а Ясна присіла посередині кола, закривши обличчя руками.

*Десь тут була подоляночка,
Десь тут була молодесенька,
Тут вона впала, до землі припала,
Сім літ не вмивалась, бо води не мала.
Ой устань, устань, подоляночко,
Умий своє личко, як ту скляночку,
Візьмися за боки, покажи нам скоки,
Біжи до Дунаю, бери ту, що скраю.*

З кожним новим приспівом Ясна виконувала то одну то другу дію, по завершенні веснянки вона підбігла до дівчинки, яка також вперше брала участь у цьому святі і провела її в середину кола, а сама разом з дівчатами почала співати "Подоляночку". Так продовжувалось до тих пір, доки всі дівчатка, які вперше ставали до дівочого гурту, не стали подоляночками.

Ось і хлопці підійшли до дівочого гурту, жартуючи зі старшими дівчатами, почали чіпляти їм гойдалки на старезні дуби. Ох і весело ж було Ясні. Минулої весни, вона лишень спостерігала за усім дійством, а сьогодні вже і хоровод водила, і веснянки співала. На першу гойдалку посідали найспритніші дівчата, і хлопці їх розгойдали. Знову пісня понеслась над дубами, весела і дзвінка, наче сама весна. Інші парубки грали в ігри разом з дівчатами. Під вечір й чоловіки та молодіці зробили своє коло, весело доганяючи один одного.

Коли почало сіріти, молоді подоляночки розійшлися по домівках, бо не годилось молодій дівчині, яка щойно відсвяткувала Лельник, до пізнього вечора на вулиці затримуватись. В ту ніч Ясна довго не могла заснути: було багато хлопців вдень на святі, та серце її чекало зустрічі з тим, чорнявим юнаком, якого бачила вона, перебуваючи у священному лісі біля струмка. Не бачила вона ні поглядів хлопчачих, які з цікавістю дивились на неї, ні жартів, які були направлені саме їй. Дівоче серце заповонив таємний образ юнака з лісу" (*уривок із книги "Народження Богині"*).

Спробуємо пояснити деякі важливі моменти цього обряду. Пісня-гра "Подоляночка" є давнім елементом свята Лельника, під час якого відбувалася вікова посвята дівчаток-підлітків у новий стан "дівчина". Кожен рух, кожне слово хороводу має глибокий зміст, володіє потужним духовно-виховним потенціалом. Віночок, у якому юнка була на Лельнику, мав зберігатися аж до її заміжжя. Становлення дівчинки відбувається під опікою Богині Лелі — доньки Лади. Після свята Лельника Леля поступово передає дівчинку під опіку Богині Вранішньої Зорі. Віднині, за давніми прабатьківськими традиціями, дівчинку звать вестункою і вона починає проходити особливе навчання, що розкриває в ній сили, уміння, можливості майбутньої жінки. Якщо до цих пір дівчинка була захована в родині, тобто, всі обряди, у яких вона брала участь, були лише суто родинні, то тепер вона, як ранкова зіронька, котра сходить на небосхилі, — у громаді. "Лельник" — це перший громадський об-

ряд дівчинки-підлітка, тому до нього так ретельно готувалася вся родина. Психологічна та духовна підготовка юнки до свята є надзвичайно важливим моментом, адже від того, наскільки якісно вона ввійде у священний стан, настільки й переродиться для нового життя. Навчання, яке проводилося з дівчинкою від попередньої посвяти, тобто протягом семи років, готувало її до цього дня (у "Подоляночці" про це чітко сказано "Сім літ не вмивалась, бо води не мала"). Тому родина повинна була надзвичайно уважно та відповідально підійти до священного дійства "Лельник", головною метою якого є допомогти дівчинці усвідомити себе дорослою дівчиною, на котру покладаються нові, значно важчі та відповідальніші завдання.

Велика увага приділялася особливостям одягу посвячуваної юнки: довга біла вишита сорочка, запаска, намисто, пояс (Див. *Намисто, Пояс*). Ймовірно, що й боги милувалися, спостерігаючи за своїми дітьми, бо що може бути чарівніше шляхетної панночки у вишитому вбранні, з ніжною посмішкою та духмяним вінком на довгих косах. Не один юнак потопає у божественних очах цих земних красунь. Віднині дівчина мала особливо стежити за своїм одягом, бо все її життя буде "на язиці у громади". Вона ж уже відчувала, що таке бути богинею, і нізащо не захоче опуститись нижче. "Бути на висоті" у всьому вимагало і майбутнє дівування, і одруження.

Поведінка дівчини на святі гарно свідчила про її духовну та моральну якість, про те, яке має виховання, чи шляхетна вона. Ні мати, ні батько не нагадували доньці, як потрібно поводитись, коли треба прийти додому після свята, як спілкуватись з хлопцями, як з дорослими. Вона сама усвідомлювала відповідальність за свою поведінку перед родиною, до цього її готували довгих сім років. Дівчинка добре розуміла, що відтепер про неї будуть говорити старші люди, хлопці, дівчата, і ні в якому випадку не можна дати підстави говорити щось лихе, тому кожен вчинок має бути виваженим і шляхетним, гідним свого роду. Опираючись на ту відповідальність та шляхетність помислів, що привили дівчинці після обряду Закосичення, батьки могли бути спокійні, відпускаючи свою дитину на вулицю, чи то в дорослий гурт. Відтепер починається доросле життя вашої донечки. Попереду їй потрібно багато навчитись робити самій, а ще більше зрозуміти... Мати стане подругою, а батько так і залишиться батьком, ніколи не міняючи свого статусу.

З

Забобони — вірування, пов'язані з пересторогами, обмеженнями; табу, які займали важливе місце у світогляді українців; буденна назва повір'їв. Наприклад:

- понеділок — тяжкий день, тому не можна починати важливої роботи;
- у середу та п'ятницю стеж за кожним своїм словом, бо воно обов'язково збувається;
- не можна сідати на стіл, бо доля відвернеться;
- якщо жінка переодягнеться у нову сорочку у понеділок, то цілий тиждень у господі будуть одні клопоти;
- після заходу сонця не перуть пелюшок і одяг малої дитини, щоб не накликати лиха;
- перед далекою дорогою треба всім, хто в хаті є, обов'язково сісти і якусь мить мовчки посидіти, щоб у дорозі було без пригод і т.д.

Заборона (табу) — система правил, що регламентують побутову та обрядову поведінку і господарську діяльність окремої особи, колективу. В українців існували так звані заборонні дні, наприклад:

- на Обертіння (9 березня) птиця обертається до гнізда, діти — до хліба, чоловік — до дружини; отже, в цей день не можна прати білизну, бо, перучи, обертаєшся до людей спиною, тому і до тебе все повернеться не тією стороною, як ти того бажаєш;
- у день усіх святих (1 листопада) не слід шинкувати капусту;
- щоб уберегти посіви від горобців, на Різдво не викидали на сміття старого віника;
- на Благовіщення було за великий гріх братися за будь-яку роботу. Особливо застерігали вагітних жінок: як будуть працювати, то неодмінно відріжуть ніжку своїй ще не народженій дитині; заборонялося у цей день позичати вогонь і т.п.

Зажинки — символічний початок жнив ("Які зажинки — такі й обжинки"), свято на честь бога врожаю; головним чином свято родини, сторонні у ньому участі не беруть. До цього дня ретельно готувалася вся родина: господар із синами ладнають реманент, знаряддя для роботи на ниві; господиня із доньками білять хату, перевіряють одяг ("діти й дорослі мають бути обшиті"), перуть білизну ("навіть ганчірки брудної не повинно бути у господі");

заготовляють достатню кількість їжі. На столи стеляться чисті скатертини.

Напередодні відвідують ниву і роблять закрутки-обереги (див. *Закрутки*). Зазвичай, зажинають напередодні Петрового дня (найчастіше на Прокопа — "На Прокопа приготуй плечі до снопа"), рідше — відразу ж після Петра. Не можна брати на зажинки серпа, яким колись хтось порізався, доки господар його не перезубить. Започатковувати жнива потрібно було у повний місяць ("аби засіки були повними") і у легкі дні (середа, п'ятниця, субота). Дослідники-етнографи стверджують, що у селах Центрального Полісся ще в першій половині ХХ ст. напередодні зажинків, як і перших посівів, удома відбувалася урочиста вечерея, на яку запрошували не лише женців, а й приятелів та сусідів. У цьому регіоні незажинковими вважалися понеділок і субота. Вважали, що найкраще розпочинати у той день, на який у цьому році випало Стрітення. Випікали обрядове печиво, так звані "хрестці", яке виносили на поле і там залишали, частину давали тягловій худобі, аби добре возила збіжжя у комору. На дно посудини, в яку складали святочну їжу для обіду на ниві у день зажинок, клали жменю сіна, котре лежало на покуті у Різдвяні свята під горщиком з кутею.

У день зажинок всі дорослі і старші діти встають до сходу сонця. Вмившись, всі дружно моляться. Одягають світлий святковий одяг і рушають на ниви. На межі поля господар чи господиня розстеляє чисту скатертину, кладе хліб-сіль, кусочок великодньої паски та різну святошну їжу. Усі стають обличчям до Сонця і проказують молитву:

"Сонечко праведне, дякуємо, що послало на це поле благодатне тепло і світло; святі душі наших прадідів, що виростили хлібець на ниві, оберегали від усякого зла. Допоможіть внести його у наші руки, у наші клуні й стодоли, на наші столи. Хмари дощові, грозові, буранові, блискавиці-громовиці, граде б'ючий, колючий! Обходьте ниву нашу стороною, до нас не наближайтесь, а приходьте до нашої оселі на Святу вечерю. Все лихе, все зло, йди на ліси, на болота, за моря, гори. Згинь, пропади, щоб і голосу твого ми не чули. На наші ниви не ходи. Охоронці та заступники наші, допоможіть ниву зажати. Боже, благослови!"

С. Килимник зазначає, що першу жменю жне господар, за ним господиня, а далі решта членів сім'ї. З перших двох жмень викладають зажинковий хрест. Випрямляються, пильно дивляться на небо, потім на ниву і нажинають три, інколи 7 снопів, буває, що по кількості членів родини. Снопи ставлять колоссям догори. Господар та господиня нажинають по жмені і викладають обжинковий хрест, який лежить на полі із зажинковим хрестом до закінчення

жнив. Далі зносять снопи, ставлять їх колом, а в коло переносять скатертину із межі. Всі члени родини сідають навколо скатертини. Цей обід вважається спільним для польових духів, родини, святого хліба і прадідів.

В. Скуратівський з приводу зажинок зауважує, що розпочинала зажинки на Поліссі найстарша жінка родини. Зодягнувшись у білий святковий одяг, вона до схід сонця виходила в поле, тричі кланялася ниві, примовляючи: "Дай, Боже легко почати, а ще легше дожати!". Розпочинала зажинок разом з першими променями сонця, по-іншому не можна було, традиція не дозволяла. Клала на обрядовий рушник хліб-сіль, свічку і трьома захватами лівої руки зжинала одну жменьку, потім таким же способом другу і викладала їх на землі навхрест. Ці жмутки повинні лежати так до закінчення жнив. Потім робила зажинковий сніп ("коляду", "воеводу", "зажинок") і поверталася додому. У цей день більше ниву не тривожили.

Отже, на зажинки в одних місцевостях обов'язково йшла вся родина, в других — лише господиня, а в третіх — господар. Однак існувало ряд спільних традицій у межах етноспільноти щодо дня зажинок, які не можна було порушувати, зокрема:

- цей день вважався святом, тому проводили його святошно (всі в родині ходили у святковому одязі; готувався святковий обід; по господарству нічого не робили, окрім догляду за худобою та підготовки до жнив);
- нікому й нічого не можна було позичати;
- не можна бути сердитися, сваритися, навіть згадувати щось подібне;
- худобу треба задовольнити всім і лагідно вигнати до череди;
- за обідом ні про що лихе не можна говорити, годиться згадувати померлих родичів, їхні добрі справи;
- це свято родини, в якому сторонні участі не беруть;
- обов'язково встають до сходу сонця і поспішають на ниву, "щоб сонечко праведне застало за роботою, тоді і сприяти у всьому буде", "до схід сонця духи поля у колосках примостилися, чекають господарів, щоб разом з ними благословитися на початок доброї справи, а із першими променями ховаються подалі від людського ока, не сприяють людині, можуть лише нашкодити, бо їх не пошанували";
- на поле беруть цілу, непочату хлібину;
- обрядовий рушник чи скатертину, які приносять на поле, мають бути чистими і світлого кольору;

- обов'язково на початку і після кладуть охоронний хрест-оберіг на ниві, який лежать там до закінчення жнив (то є "пристанищесховок польвих духів);

- зажинають обов'язково у святковому чистому світлому (а то і білому) одязі.

Етнограф В. Мицик, використовуючи матеріали дослідження особливостей зажинків у давній Україні, прагне відродити це чарівне дійство в умовах сьогодення. Він наводить приклад зажинкового дійства "Ой кресали серпики", яке розпочинається виголосом: "Ой зажинки, женчики, зажинки. Просяться ваші серпики до нивки". Після чого женці, прямуючи до ниви з хлібом на рушнику, виспівують:

Ой кресали серпики на горі,

Зажинали житечко на зорі.

Ой зажали житечко в добрий час:

— Роди, земле, як у людей, так і в нас.

" — Женчики дорогії, у вас серпи золотії! Ви помічники Божії! Нумо обколядуймо цього снопа золотого та так, щоб чула не тільки земля, а й небеса.

— На Коляду співали, щоб сіялося, родилося, а в жнива, щоб рясно колосилося.

Жниці, згадавши давній хліборобський обряд, співають колядку. Тільки двічі у рік лунають ці священні гімни на честь Сонця красивого і Світу білого — на Коляду та на початку жнив:

Ой що дощик мовить — поля благословить,

Радуйся,

Ой радуйся, земле,

Ясен світ засвітився!

То заколоситься жито і пшениця,

Жито і пшениця, всякая пашиця.

Одна із жниць щиро бажає: "Дай Боже, нам копочок, як у небі зірочок!". Чотири жниці складають серпи ручками всередину і утворюють образ священної величини — небесної Сварги, цей символ називали іще "свастя" (бажання людям щастя). На завершення дійства Косар із зажинковим хлібом-богачем на вишитому рушнику виходить до людей.

— Гречний пане Господарю, поділіте святим ломом межі жінцями-молодцями зажинковий богач, щоб ми цього року і до віку були із хлібом!"

Зажинковий сніп — перший сніп нового урожаю хліба, називався "коляда", "воєвода", "зажинок"; мав велике ритуальне значення. Якщо у родині були дівчата на виданні, то "воєводу" відносили із

рога життя була світлою, не блудною". Вранці йде у садок і зрізає гілочку вишні. В хаті ставить у посудину з водою перед іконою Катерини і чекає дня Меланки (13 січня). Якщо в цей день вишня зацвіте, то й Доля дівоча цвісти буде. Засохне гілочка — справи погані — не догодила Катерині. Стає на коліна перед образами і благає: "Пресвятая Катерино, ти нареченою на землі стала і на небо пішла. І я хочу нареченою стати, пару мати, дітей від коханого народити, їх одружити, онуків дочекатись, правнуків на руках по-тримати. Подай мені від Бога долю мою, але як п'яниця — протверези, дурний — на розум наверни. Не дай мені ні кривого, ні сліпого, а гарного, як місяць, міцного, як дуб, щоб мене шанував, руку на мене не піднімав, до смерті не покинув. А я тобі обіцяю слова злого нікому не казати, у піст скорому до рота не брати, батьків щиро шанувати, старим та немічним допомагати, заздрощів у душі не мати..." У цьому випадку дівчата розуміють під долею шлюб: є цвіт — буде весілля, намає — доведеться Долю у Пречистій на покрову благати: "Святая Покрівонько, покрій мою голівоньку".

Під час вечері на покуті сідає дівчина "на виданні", "аби швидше батьки її з калачем там благословляли". Юнки вдаються до різноманітних ворожінь, творять спеціальні молитви та примовляння, присвячені Долі:

*Катерина по раю ходила,
Катерина у Бога просила:
— Подай щастя молодій дівчині,
Що вгодила святій Катерині.*

З догорілої свічки перед образом святої Катерини у церкві помітно беруть огарок, вдома ліплять з нього хрестик і носять біля серця ("аби святая Катерина швидше усі мої мрії у серце своє переселила та й діло зробила"). Роблять юнки і другий хрестик із огарка, перевивають його червоною ниткою чи стрічкою, котра прикрашала глечик, у якому вода на Водохреща святилася, додають кілька васильків і закопують під воротами дому, де мешкає коханий, у пору наростання Місяця, примовляючи: "Як буде це місце переходити, серце його буде колоти, пару собі почне шукати. Піде на чотири сторони, а мене одну знайде, наймилішу, найлютішу, і вже ніколи не покине". Жінки та дівчата самі у цей день не затоплюють печі, "аби їхня Доля не курилася, пилом не припадала і ніде не пропадала". Дівчина, що не може довго вийти заміж, опівночі несе на найдавнішу родову могилу пучечок без смертників, аби її "Доля не померла". Жінки та дівчата несуть на Катерину пожертву тополі — прикріплюють на гілках дерева спеціально для цього випадку виготовлену або придбану хустину, напередодні

замовлену, — "аби вдовою не залишитися, задобривши Долю (за повір'ям, тополя полюбляє жінку-вдову, але якщо її задобрити, то вона може вблагати Долю цієї людини не сиротити її).

Увечері дівчата сходяться вершити обряд "Свято дівочої До-лі". Готують обрядову страву (варять кашу у горщику), виносять її на вулицю і ставлять посередині. Одна з юнок вилазить на високий тин і гукає на всі сторони: "Іди, іди, суджений, кашу їсти!". Решта стукають макогонами у ворота. У деяких місцевостях цей обряд більш конкретизується і називається "Закликання Долі" або "Закликання Долі до каші". Дівчата по черзі беруть обгорнутий рушником горщик з кашею, вилазять на ворота і запрошують: "Доле, Доле, іди до нас кашу їсти!" У кожній місцевості свої звернення побутують: "Катерино, Доле наша, покрий голівоньку — буде каша!"; "Доленько моя, озовися, щасливая Доленько, пригор-нися — йди до нас вечеряти!"; "Доле моя, Іванку, мій наречений-суджений, прийди до нас вечеряти. Прийди, прийди, Доле моя!" У Центральній Україні дівчата увечері на Катерину варять спільну вечерю — борщ і кашу. Опівночі, перед "півнями", беруть горщик з вечерею, обгортають його обов'язково новим рушником і йдуть закликати Долю десь на парогб. Ставлять горня на землю, по черзі підходять до нього і тричі вигукують: "Доле, Доле, йди до мене вечеряти!" Якщо в цей час заспіває десь півень, значить "Доля по-чула і обізвалася"; якщо ж ні: "Доля оглухла, не чує мого голосу", "Щоби ти зозулі не чула, блуднице моя". Найгірше, коли у цей час з неба зірка впаде — "погасла Доля".

Хлопці, знаючи про цей обряд, заздалегідь ховаються десь непомітно за тином, а коли дівчата "закликають Долю", по черзі відгукуються. Після обрядовій всі гуртом заходять до хати, щоби посмакувати обрядовою кашею. Завершується день піснею:

Закликав Дажбог у віконько:

— Ой вийди, вийди, господароньку!

Господар вийшов, Богу ся вклонив:

— Що мені Господь Доленьку вділив!

"Закопування каші" — магічний обряд, який проводили дівчата навесні напередодні традиційних молодіжних зібрань ("колодка", "вулиця") з метою привабити, причарувати хлопців до свого кутка чи вулиці — "щоб парубки не відбивалися від гурту". Дівчата не мали права йти на молодіжні зібрання на чужу вулицю чи у інший населений пункт, а хлопці мали право вибору.

Традиційно молодіжні зібрання організовували у людних місцях, а також на кутках, де мешкали дівчата. Ініціаторками весняно-

літніх гулянь, зазвичай, були юнки. У селі було кілька гуртів і кожен із них хотів привабити до свого товариства якомога більше парубків. Для цього дівчата реалізували магічний обряд "Закопування каші". В різних місцевостях були свої, регіональні, відмінні щодо форми цього обряду. Облюбувавши місце, де збиратимуться "на колодки", дівчата потайки, переважно ввечері або вночі, варили кашу в глиняному горщику. Процес її приготування супроводжувався різноманітними обрядодійствами. Наприклад, на Полтавщині, Київщині, Чернігівщині дівчата, збираючись уперше на весняні забави, варили кашу, виносили її на вулицю, закопували горщика в землю й прибивали кілком під супровід пісень:

<i>На нашу вулицю, на нашу,</i>	<i>Закопали горщик каші,</i>
<i>Несіть пшоно на кашу.</i>	<i>Ще й колком прибили,</i>
<i>Будемо кашу варити,</i>	<i>Щоб на нашу та вулицю</i>
<i>Будемо хлопців манити!</i>	<i>Парубки ходили.</i>

Свого часу П. Чубинський також зафіксував оригінальне дійство закопування каші: "Вкрали дівки ложку в парубка, швірень од білої кобили і яйце з-під білої квочки, що сидить. Зварили кашу проти неділі вночі, вкинули те яйце, тією ложкою помішали й закопали, — де збирається вулиця, забили там і той швірень, і ту ложку, та ще й потанцювали на тому місці. То де вже ходить—не ходить парубок, а туди так, як цуркою тягне, — таки мусить прийти на шкворівщину".

Найчастіше проводили цей обряд в неділю першого тижня Великого посту. На Черкащині, зокрема, дівчата заздалегідь облюбовують місце, де найзручніше збиратися "вулиця", вночі розкладають багаття, яке розпалюють ключами од криниць, котрі перед цим потайки взяли у сусідів. Зваривши на вогнищі кашу, закопують її в землю разом з ложкою та ключем — "щоби тут молодь постійно збиралася, потрібно замикнути її ключем, як замок на стайні". Іноді, крім пшоняної каші, варили ще й макову, вкидали в горщик ракову клешню і закопували обрядову страву під перелазом. Поставивши поруч вертушку, крутили її — "щоб хлопців було багато, як маку, і щоб вони так трималися дівчат, як рак своєю клешнею":

<i>Закопали горщик каші</i>	<i>Щоб ходили парубки</i>
<i>Ще й ракові клешні,</i>	<i>Далекі й тутешні</i>

Цікаве свідчення про приманювання парубків на свою вулицю побутувало на Житомирщині, яке описав у 1927 році один з кореспондентів Етнографічної комісії ВУАН: "Дівчата починають ходити на вулицю тоді, як розтане вже сніг, стане тепло — у Великий піст. На тому місці, де буде вулиця, закопують швірня од воза, щоб

багато хлопців ходило, і приносять біжучої води в роті, щоб хлопці бігали на вулицю. Далі викошують невелику ямку й кидають туди гроші — "щоб ходили хлопці багаті", сиплять пшоно та мак — "щоб було хлопців, як каші з маком, усяких — менших і більших".

А при цьому іще й приспівують:

*Да на нашу вулицю, на нашу,
Да несить пшоно на кашу.
Будем кашу варити,
Будем хлопців манити.*

*Наша каша солона,
Щоб нам не було сором.
Наша каша із проса,
Наша вулиця хороша.*

Закрутини — давній хліборобський звичай замовляння ниви, щоб добре родила. Напередодні Здвиження господиня сплітала ячмінні стебла з лляними і вівсяними, за кожним рухом промовляючи магичні слова, а потім несла на свою ниву і закопувала на межі знову зі словом-молитвою, але так, щоб ніхто того не бачив і не чув. Серед замовлянь було і таке: "Роди, нивонько, жито-пшеницю, всяку пашницю. Господарям на диво, людям на добро, щоб вистачило і людині, і скотині, і подорожуючому, і дідам-прадідам. Відверни, Боже, від нивоньки злюю силу, заверни її, закрути, як закрутилися, завертілися ці стебла, сплети воєдино і відішли на край світу, де людина не ходить, звір не пробіжить, сонце не світить, птах не долетить".

Закрутки — давній обряд, пов'язаний з хліборобством, один із найбільш загадкових: навмисне закручування колосків під час дозрівання зернових з метою завдати шкоди господарю, його господарству та тим, хто буде збирати урожай на цій ниві. Існує кілька видів закруток: стебла зламуються колоссям до землі (залом); скручуються у жмути, а потім зав'язуються у вузол, а колосся втикається у землю (закрутки); сплітаються два жмутки в обруч, колоски завертаються вгору (завої) тощо. Позбутися закруток дуже складно. Практично по всій Україні існував звичай закруток-оберегів. Їх робили самі господарі, щоб уберегти ниву від бурі, граду та злих очей. Напередодні зажинок господиня до сходу сонця або пізно увечері, щоб нікому не потрапити на очі, виходила у поле, скручувала на узбіччі кілька жмень стебел, зв'язувала їх у химерне плетиво, проказуючи при цьому заклички до тих, хто захоче зазіхнути на її добробут та благополуччя родини. Закрутки робилися всліпу, навпомацки, щоб самій не бачити, як закручуватиметься збіжжя, часто це робили, повернувшись до поля спиною.

Замовляння (заговір, примовляння, примова):

- словесна формула, наділена магічною силою. Ефективність замовлянь залежить від правильної декламації та жестів;
- словесна молитва магічного характеру, основою якої є віра у чудодійну силу слова як засобу впливу на вищі духовні сили, що спрямовують явища природи, людину, тварину і все живе та неживе;
- звертання до темних сил у нічний час, бо це саме пора їх панування;
- найдавніший вид народної духовної культури, пов'язаний з дохристиянськими віруваннями, міфологією, обрядовими магічними діями, вірою у могутню силу слова і ритму.

У замовляннях відбито єдність людини зі світом природи, якої позбавлена сучасна людина. До явищ природи тоді зверталися, як до близьких і знайомих: "Іди, іди, дощику, зварю тобі борщику...", "Морозе, Морозе, ходи до нас кутю їсти...". Замовляння — це одне із найцікавіших явищ духовної етнокультури, справжні перлини душі попередніх поколінь, що нетлінними прийшли до нас у слові:

- *"Помагаєш ти, вода явлена, очищаєш і луги, й береги, і середину. Очищаєш ти, вода явлена, народженого од прозору: надуманого, погаданого, зустрічного, водяного, вітряного, жіночого, чоловічого, парубоцького, дівочого...";*

- *"Водичко-орданичко, я тебе беру — на допомогу, на лікування, на щастя, на здоров'я. Обмиваєш ти луги-береги, коріння-насіння, всяку віру і всяке дихання. Поможеш мені з Небесними Силами і предковічними словами".*

Збережені уламки давніх вірувань і світогляду народу, їх неповторна поетичність і ритміка і сьогодні залишаються у полі зору науковців-дослідників. Окрім того, замовляння можна використати у практиці народної медицини, психотерапії, у вихованні духовних якостей сучасника.

В основі створення замовлянь лежить властивість образного мислення, що була притаманна людині у давнину: асоціювання ідей, сполучення у причинно-наслідковому зв'язку одночасних або послідовних появ двох різних явищ. Зокрема, певні ознаки каменя(нерухомий, неживий, безсловесний) переносяться на предмет замовляння, щоб викликати бажаний ефект: "Камінь вам на язик, камінь вам на губи, камінь вам на зуби і уста, каменітьте ви самі". Зовсім інші асоціації пов'язані з Місяцем: "Місяцю ясний, князю прекрасний..."

На вірі у магічну силу слова базуються всі примовляння і побажання, бо побудовані за принципом "що сказано — хай збудеться". Багато із них стали звичними і дійшли до нашого часу у перві-

сному вигляді: "Доброго, Вам, дня!", "З празником будьте здорові!", "Поможи Вам, Боже!" та ін.

Замовляння велику чудодійну силу має, якщо проказане у належній формі, у належний час і з належними обрядодіями. Людина, яка живе у ладу з природою, шанує її сили і стихії, намагається повернути їх собі на користь. Ще в давнину вважали, що лагідне слово і пожертва у вигляді певної страви можуть навіть ворога умилостивити ("Ти мені камінь, а я тобі — хліб", "Туче, туче, туче, красная дівиче, слише глаголи сія і вопрошеніє моє!"). "Здрастуй, лісе Авраме, земле Тетяно, водичко Ульяно!" — звертаються знавці, як до своїх друзів, до цих стихій.

Коли людина хворіє, щось загрожує її благополуччю, вона за допомогою слова звертається до них: землі, воли, вітру, вогню. Кількість предметів, які згадуються у замовляннях, — як правило, це і кількість замовлянь: 3, 7, 9 — магічні числа, що виражають просторово орієнтаційні уявлення праукраїнців. Силою оберегів (найчастіше у замовляннях присутні такі обереги, як ключ, ніж, меч), певним ритмом примовляння, що діє на підсвідомість, примовники намагаються вплинути на хворобу, лагідно звертаючись до неї, щоби виманити із людського тіла і відіслати у непрохідні місця: "Крикливиці і плаксивиці! Я вас визиваю, я вас викликаю з Іванкових очей, з плечей, з жовтих костей, з його доброго серця. Я тебе й визиваю, я тебе й викликаю, я й одсилаю і на очерета, і на болота, і на великі ліси, і на дику птицю. Там собі й оселися, остановися; там собі ячїть та кричїть. А ти, Боже милостивий, і всі святї, станьте Іванкові на допомогї, щоби воно не кричало, щоби воно й мовчало, щоби йому й спалося, щоби йому лихо миналося. Дай, Боже, йому здоров'я". Наведемо кілька замовлянь від "лихого ока", "лихого помисла":

- *Уроки на сороки, а пристрїти на їх діти!*
- *Тьху, тьху, тьху! Уроки на сороки, а помисли на коромисли!*
- *На пса уроки, на кота помисли!*
- *Уроки-урочища, підїть собі на яри, на ліси дрімучі, на степи степучі, де глас чоловічий не заходить, де півні не співають, підї собі, болїсть очная!*
- *Пристрїт чоловічий, пристрїт жіночий, пристрїт хлоп'ячий, пристрїт дївчачий, пристрїт із людей, із поганих очей! Бїйся мого духу, бїйся Божих молитов! Тут тобі не стояти, костей не ламати, білого тіла не в'ялити, щирого серця не сушити. Я тебе одговорюю, од свого тіла, од свого білого лиця, од свого щирого серця! Іди собі на очерета, на болота, на чистїї поля! Там тобі жити і проживати, там тобі ломить, троциць... Згинь, одїйди од народженої, хреценної, молитвяної Анни. (Моли-*

тва читається 9 раз). (Див. *Градівник, Волхви, Примовники, Полин, Обереги*).

Заручини — заключний етап сватання, обрядове закріплення згоди на шлюб, перший передвесільний обряд українців. Староста накривав рушником хліб, клав на нього руку дівчини, зверху — руку хлопця і перев'язував їх рушником, потім молода перев'язувала старостів рушниками, а всіх присутніх обдаровувала хустками, полотном або сорочками. Після всіх церемоній дівчина і хлопець вважалися зарученими і відтепер не мали права відмовлятися від шлюбу; спроба відмовитися вважалася за безчестя, за відмову ж відшкодовували матеріальні затрати, ще й платили за образу.

Порівняно зі звичаями сусідніх народів, заручини в Україні мають суттєву відмінність: значною мірою збереглися матріархальні риси, оскільки дівчина мала рівні права з хлопцем при укладанні шлюбу. Перш ніж дати згоду на заручини, вона нерідко виставляла й свої умови щодо майбутнього подружнього життя. Якщо староста не погоджувався, дівчина мала цілковите право "дати гарбуза". Однією із таких умов було "право на понеділкування".

"Засвітити волосся" — ходити з непокритою головою. Для заміжньої жінки це вважалося тяжким гріхом. За народними уявленнями, простоволоса заміжня жінка могла стати причиною неврожаю, хвороби, пошесті.

Засівання (посипання) – давній новорічний звичай. У день Нового року діти чоловічої статі ходять від хати до хати, символічно засіваючи хлібні зерна і речитативом бажають господарям щастя, здоров'я, щедрого врожаю. Посланників приймають як найбажаніших гостей, пригощають яблуками, бубликами, пиріжками, дають гроші.

Звичаєве право — історично сформована система правових традицій і звичаїв, якими регулювалися раніше стосунки між людьми та їхня поведінка у різних сферах життя.

Звичаєве право діяло поряд з урядовими законодавчими актами, захищаючи в першу чергу права знедолених верств населення. Незважаючи на багатомісячну належність українських земель до різних держав, народне звичаєве право відзначається певною однотипністю. Центральним розділом були норми та уявлення, що визначали і регулювали відносини власності. Основним джерелом власності та достатку звичаєве право визнавало працю. Важливу

роль звичаєве право відіграло в родинному житті українців. Правові традиції протягом цілих епох визначали основи сімейно-шлюбних відносин, функції членів родини, особисте і майнове становище кожного в родині, порядок і особливості спілкування між членами родини, основи функціонування статеві-вікових груп, трудових спілок тощо. Характерною ознакою звичаєвого права українців була його розмаїта та самобутня обрядовість: фактично кожен процесуальний акт чи інститут мав свої обряди-символи. У звичаєвому праві виразно проявлялася основа громадської прозорості: усі правові акти реалізувалися привселюдно.

На основі звичаєвого права сільське віче позбавляло порушників народної моралі (перелюбників, розбійників, злодів-конокрадів тощо) жити у межах громади. Їх виганяли за межі населеного пункту, однак після виправлення дозволяли повернутись, за подальшою поведінкою таких осіб ретельно спостерігала вся громада, і якщо подібне повторювалось, то повернення уже було неможливе до кінця життя цієї покараного. Зрадників і вбивць позбавляли права проживати не лише у межах поселення, але і всієї спільноти, про повернення не могло бути і мови. Особливо суворо карали злодіїв. Їх водили селом, попередньо прив'язавши до шиї крадені речі та відповідну табличку. Гучними окликами оповіщали всіх жителів про ганебний вчинок. Кожен міг підійти до покараного, висловити йому зневагу і навіть плюнути в обличчя. В такий спосіб народне звичаєве право регулювало суспільну мораль. Суворо карали і дівчат, котрі до шлюбу "втратили вінок". На Бойківщині покриткам привселюдно "відтинали косу" сокирою, а найстарша жінка пов'язувала її хусткою, оскільки традиція української спільноти забороняє молодицям "світити волосся".

Звичаєве право, як своєрідний законодавчий кодекс, з'явилося раніше від писемних приписів щодо поведінки у певних ситуаціях та умов покарання за негідну поведінку. На його основі виникли цивільно-правові акти. Перший вітчизняний звід законів "Руська правда", який обнародував Ярослав Мудрий, використав майже увесь духовний набуток звичаєвого права попередніх поколінь. Зокрема, "Руська правда" не містила такого покарання, як смерть за злочин. У деяких місцевостях України досить довго (до початку XX ст.) поряд із офіційними приписами влади діяли паралельно закони і приписи "народного суду".

Традиція, зосереджена у звичаєвому праві, серед населення користувалася більшою популярністю, особливо, коли це стосувалося тих випадків, щодо яких не існувало чітких роз'яснень або

вони взагалі були відсутні. Наприклад, жодне писемне законодавство і сьогодні не пояснює, як потрібно діяти, коли на обійсті господаря звився бджолиний рій сусіда, кому він належить, і хто може доказати, що бджоли прилетіли саме від нього. За звичаєвим правом, власником роя вважається той, на чий землі він перебуває у даний момент. Якщо пасічник не встиг примусово посадити рій у межах свого господарства, то бджоли стають власністю того, на чий території вони зупинилися.

Звичай:

- повсякденний усталений спосіб поведінки (стереотипізація поведінки), що сформувався історично на основі систематичних людських стосунків, в результаті багаторазового здійснення одних і тих же дій та усвідомлення їх суспільної значущості;
- усталений спосіб людської діяльності, який передається від покоління до покоління;
- побудована на усталених морально-етнічних нормах стереотипна форма дій та поведінки, що регулює буденну сферу життєдіяльності особи та спільноти;
- конкретизація традиції;
- засіб визначення соціальної нормованості певного явища;
- установка на те, щоб діяти таким чином, як це було зроблено вперше, тому звичай є поясненням минулого, спрямовує теперішнє і надає впевненості щодо майбутнього.

Основні функції звичаїв:

- регулятивна — у традиційних суспільствах (діяльність та поведінка визначаються законами предків);
- мотиваційна — прийняття єдино правильного рішення як у внутрішньоетнічних стосунках, так і в міжетнічних відносинах.

Зелені свята — українська назва християнського свята Трійці, що відзначається на 50-й день після Паски. За українським народним календарем, це три дні перед Святою неділею і три дні після неї. Тиждень називають Русальним, Клечальним, Троїцьким. Русальна обрядовість знаменує завершення весняного і початок літнього календарного циклу. В її основі лежить культ рослинності, магія закликання майбутнього врожаю. Напередодні зеленої неділі, в клечальну суботу, прикрашають подвір'я та оселю клечанням — зеленими гілками клену, верби, липи, акації, ясеня, горіха, дуба, осики. Підлогу встеляють запашними травами: осокою, любистком, м'ятою, пижмою та ін. Це повинно було відганяти нечисту

силу, приваблювати душі предків, допомогти землі швидше замайатись цвітом-зеленню.

На Зелені свята виразно простежується культ лісу, дерева, зела (квітів-трав), культ предків. У стародавні часи наші пращури ховали своїх рідних на горах, у лісах, на роздоріжжях, опускали у воду. Тому стає зрозумілим, чому так шанувалися ліс, води, поля, роздоріжжя — тут знаходяться душі померлих із роду.

Відповідно до досліджень С. Килимника, Зелені свята — це цілий цикл обрядовий на межі переходу весни у літо, зокрема: вегетаційне свято, свято лісу, свято води, свято Рожаниць, свято нав'є — культ покійників, свято квітів, свято полів-нив, свято сонця та ін.

За народними прикметами, саме в період Зелених свят зацвітає дика троянда, тому Зелена неділя є і днем шани бога Трояна — владики теперішнього, минулого та майбутнього, який приходить із заходом Сонця і обіймає-пестить Землю, а на світанку зникає, залишаючи свої сліди у краплинах ранішньої роси. Ділить рік на три частини: весну, літо, зиму, тобто початок, середину і кінець.

Зливки, або змивання рук (закривання брами Нави) — цикл обрядовий, які проводить повивальниця після народження дитини з метою захисту новонародженого, його матері та самої себе від хвороб, впливу негативної енергії на ослаблені душі, отримання благословення від небес.

Відповідно до праукраїнської віри та традицій етнокультури, породілля від початку потуг, що відкривали браму до Нави, і до зливок, які закривають цю браму, перебуває під дією Навного світу разом із повивальницею та дитиною. Це світ, із якого приходять душі у світ Яви, і куди вони йдуть, аби заново народитись на цій землі. Якщо ж душа не потребує народження, вона йде в Праву і лише на велике прохання свого роду може повернутися на землю, аби допомогти йому. Якщо душу не закликали до народження, а зачиналась дитина випадково, то під час народження, коли відкривається брама світу Нави, міг увійти в дитину дух іншого роду, не завжди світлий ("У нашому роду такого не було"; "Де воно на нашу голову таке взялося?"; "З однієї миски їли, одна мати виносила, один батько у всіх, однаково виховували, а воно, як не з їхнього роду" — і сьогодні можна почути серед людей). Досить часто народжуються тоді "темні душі". Закон Роду мовить: "Світ Нави добрий до людини порядних, котрі живуть за законами роду-народу; небезпечний лише для тих, хто Богів рідних цурається, родової пам'яті не має та дітей без попереднього закликання випадково

зачинає. Люд православний має відати обереги та дії, які від негативного впливу Нави захищають”.

Брама Нави закривається жінкою, котра приймала пологи, тричі. Перший раз — увечері після народин, коли повивальниця омиває дитину з метою захисту її від хвороб та раптової смерті. Вода після обмивання вночі та після заходу сонця на вулицю не виливається, "аби темні сили не передали через воду нічого злого дитині". Другий раз — на третій день після народин, коли повивальниця обрядово омиває породіллю: закриває Наву для матері, щоб різні хвороби не чіплялися до неї й не забирали життєвої сили. Коли перші сонячні промені починають злегка торкатися землі, повивальниця непочатою освяченою водою поливає породіллю, починаючи з голови, і при цьому примовляє:

*Святою водою омиваю, браму до Нави закриваю,
Нехай тая чорнота,
Що у Яву забрела, згорить уся до тла,
А тії чорнобожці, які вчепилися до рожениці,
Нехай втопляться у цій водиці.
Усе чорне і зле хай від тебе, дочко, йде.
Тебе знову омиваю і браму тую закриваю.
Закриваю браму тричі на всі сторони і на всі світи,
Уся чорнота у Наву відійди.
Хай душа (ім'я) світла і чиста водою Даною свято омивається,
І у води землі-матінки злиється.
І у третій раз хай брама закриється.*

На сороковий день після народин відразу після сходу сонця повивальниця закривала браму Нави для себе. Цей обряд називається "Зливки", або "Змивання рук". Запрошувалися всі жінки роду породіллі та її чоловіка. Повивальниця наливала у миску до країв ("аби всього у хаті було доволі") свяченої води з трьох джерел, настояної на вуглинах взятих зі священного вогнища храму, клала туди ягоди калини ("щоби породілля була гарною та здоровою"), зерна вівса, хмелю, жита, коноплі ("аби змогла ще родити дітей"), дубову кору та шматочок хліба. На долівку клала прядку або гребінь, якщо народилася дівчинка, чи сокиру — якщо хлопчик. Породілля правою ногою ставала на сокиру (чи прядку або гребінь), і піднімала праву руку, на яку повивальниця лила воду так, щоб вона лівою рукою породіллі стікала додолу, трохи тієї води мало вилитися й на повивальницю.

Замовляння, яке проказувала повивальниця є занадто древнім, дієвим, тасмним, знати його мають лише посвячені, тому не розголошується. Промовляла повивальниця так, що її чула лише породілля і тільки в деякі моменти родина, якщо це її стосувалося. Далі

руки мінялися, це робилось тричі, а потім всі ці дії повторювала з повивальницею породілля. Після обряду повивальниці, породілля з немовлям на руках, а за нею усі присутні жінки тричі обходили довкола столу за рухом сонця в знак приєднання до сили богів Прави (Див. *Дерево життя*).

Ім'янаречення (йти за іменем, йти за молитвою) — давній звичай, пов'язаний з вибором імені для новонародженого, пов'язувався з переконанням, що гарно вибране ім'я має сприяти щастю та добробуту людини у майбутньому. Звичай відтворює норми моралі та звичаєвого права етноспільноти. Практично неможливо уявити суспільство, в якому були б відсутні людські імена, як трактує тлумачний словник, "особисті назви людей, що дають їм після народження".

Кожен народ має свої, властиві даному етносу звичаї та закони щодо ім'янаречення. В індіців племені квакіютль існує закон, за яким той, хто бере щось у позички, повинен залишити своє ім'я. Доки борг не повернуто, цю особу вважають неповноправним членом спільноти, оскільки вона є безіменною. Свого часу імена каторжників заміняв відповідний номер. Досить незвичним є вільне поводження зі своїми іменами у канадських ескімосів. Якщо їм власне ім'я з певних причин не подобається, вони вправі замінити його іншим. У таджиків (верхів'я П'ян-джи) ім'я, яке дають новонародженій дитині, до повноліття не виголошується, у цей період користуються тимчасовим іменем. У Японії дитина спочатку носить "молочне ім'я", а при повнолітті одержує ім'я дорослого члена суспільства.

"Взагалі без імені ніхто між людей не буває — хто б не родився на світ — родовита людина чи проста, кожного з них, породивши, іменем батьки наділяють", — читаємо у Гомера. Система імен, що побутує в Україні, формувалася протягом багатьох століть. Основу складають імена християнського календаря. Імена людей дохристиянської доби підказували здебільшого різні обставини родинного життя, певні риси новонародженого, пора року, у яку дитина народилася, віра в магичну силу імені, спільного з назвою певної рослини, тварини тощо. Поряд з одноосновними іменами у цей період функціонували і двоосновні з компонентами –слав, –мир, –волод, –гост, –бор: Родослав, Володимир, Всеволод, Ратибор та ін. Основними мотивами, які в наш час визначають обрання імені для немовлят, є: родинна традиція, вшанування іменем вида-

тних осіб, милозвучність імені, його легкість у вимові. Батьки мають пам'ятати, що з іменем, яким вони наречуть свою дитину, їхній доньці або синові жити, з ним входити їм у світ ровесників та дорослих, воно визначає їхнє майбутнє, є кодом особи. Ім'я — це візитна картка особистості, показник належності до певної етнокультури.

У 325 році на Нікейському соборі (Нікея, захід сучасної Туреччини) було постановлено, що християни не мають права носити імена, які в собі зберігають "дух язичеський" (за дослідженням Л. Силенка, слово "язик" у дохристиянській Україні означало "народ"). Відповідно до зазначеної постанови християнського собору, народи і племена, покорені Візантією та Римом, не мали права вільно розвивати свої духовні засади, удосконалювати неповторність свого "Я". Вони були зобов'язані відкріпитися не лише від рідних обрядів предків, але й від рідних імен, і приймати лише християнські (єврейські, грецькі, латинські).

Давні українські імена (Святослав, Боголюб, Мирослав, Богомил, Благовіст, Божедар, Святомир, Славомир, Ярополк та ін.), німецько-англійські (Арнольд, Артур, Альберт та ін.) були викинуті із словника імен як антихристиянські. Англійці та німці не скорилися насиллю і відстояли право мати рідні імена, які й сьогодні поширені на їхніх землях, зокрема: Адольф (достойний вовк), Арнольд (сильний, як орел), Альберт (достойний), Бартон (хлібороб), Чарлес (людина), Гарольд (воєначальник), Генрі (керівник Роду), Бренда (пристрасна), Брунгільда (героїня на полі бою), Герт (Земля-мати), Іда (щаслива), Ірма (сильна) та ін.

"Чарівна історія народження імен, в ній веселкою світяться краса й уява, мудрість і любов вільної душі народної. Великий народ чи малий, славний чи забутий — немає значення. Він по-своєму принадний, по-своєму таємничий, вибагливий. І самобутній!.. Маленьке негритянське плем'я Кікуйо у джунглях Кенії по-своєму гарне і самобутнє... Воно має волю своїх дітей обдаровувати рідними іменами. ... У хатині селища родиться дитина. Панує насторожена тиша. Сусіди з притаєним хвилюванням співають обрядових пісень — вітають матір. І вітають нову людину, яка незабаром появиться на світ. І людина народилася. Бабусі входять до хати, змащують тіло щойно народженої людини пахучою оливою. Найстаріший дід роду виголошує привітальну промову. Усіх зріднює спільна радість, бо плем'я Кікуйо множить свої сили. Маленький Кікуйо народився під час дощу, тому отримує ім'я Вамбура (ва — він, мбура — дощ: він народився під час дощу). Дівчинка,

що народилася у сонячний день, отримує ім'я Няріо (ня — вона, ріо — сонце): дівчинка-сонце, сонячна дівчинка. Справді, як усе виглядає по-природньому, тепло, щоро і зрозуміло" (Л. Силенко).

Звернемося до китайської традиції підбору імені для дитини. Народилася донечка. Батьки готові дати дитині все, що в своїй душі найдорожче мають, що на землі найцінніше. Ім'я Чун-Чу означає "Чарівна перлина", Меї-Фунг — "Прекрасна і рідна", Юк-Лан — "Ніжна орхідея".

У наші літописи XI-XIII ст. потрапило до 250-ти давніх українських імен. С. Губерначук зазначає, що деякі з них дійшли до нас іще з первісних часів, оскільки наука стверджує, що людські імена виникли ще у неандертальські часи, тобто десь 120-40 тисяч літ дотепер. Первісно в ім'я вкладали певний символ (слово-символ), яке, вірили, здатне творити те, що ним було означене, захистити від злих сил. Часто ім'я вибиралося з урахуванням особливостей поведінки новонародженого, часу або місця появи його на білий світ. Цілком зрозуміло, це спонукало підшукувати-виводити ім'я зі своєї рідної мови, оскільки потрібен був свій рідний символ або тотем-захисник. До того ж відступництво від своїх віковичних звичаїв та традицій каралося смертю.

У літописах Русі знаходимо яскраві приклади процесу творення імені. Зразком може слугувати ім'я Горислава (Гореслава), яким нарік народ свою княгиню Рогніду, дружину київського князя Володимира. Новоспечений християнин Володимир прибув із Візантії до Києва-града у супроводі грецьких у грецьких імператорських шатах, із грецькою вірою у серці ченців та новою дружиною-християнкою. Поранена у саме серце, Рогніда привселюдно висловила своє обурення щодо мізерності нового одягу Великого князя та нового чужинського імені свого чоловіка "Базилій": двоє імен — дві віри: ворожа, чужинська взяла гору; чужинське ім'я — чужа мова; чужинська віра — чужинська влада. За такі слова за наказом князя Рогніду схопили, обрізали довгі коси, тремтячу від зневаги та страху, під сороміцькі вигуки монахів силоміць охрестили і запроторили у темну й тісну черничу келію. На самоті виплакувала своє горе Рогніда. А по Києву помандрувало слово незламної княгині: чия віра — того й влада, чия влада — того й сила, чия сила — того й порядки. Заговорив народ про мужню Рогніду, яка своєю нескореністю заслужила собі вічну славу у пам'яті потомків, і нарік її новим ім'ям — Гореслава, Горислава.

Пам'ятки писемності відкривають імена, що несуть у собі рідне слово-символ, що первинно заміняло ціле речення, виражало

побажання батьків новонародженому: Володимир — хай володіє усім миром; Доброніга — хай буде добра й ніжна; Станіслав — стань славним; Дорожай — будь дорогим для усіх; Добродія — аби у своєму житті творила лише добро; Гордята — щоб гордим був; Ярунка — аби ярою, активною була; Пестило — щоби зростав пестливим, ніжним; Твердята — щоб був твердим, незламним, волевим. Родина, яка з нетерпінням чекала дитини, обдаровувала новонародженого сина ім'ям Ждан, а донечку — Жданна. Там, де дитина була особливо бажаною, хлопчика нарікали Бажан, дівчинку — Бажанна. Дівчинці зі світлим волоссям давали ім'я Світлана. Шановану родину приходило привітати з появою немовляти багато людей, донечку величали Людмилою (всіма людьми люблена, мила), а синочка — Любомир (любий всьому миру). Наводимо перелік давніх українських імен:

Арей — Арея,	Божемил — Божемила,
Аріяна,	Болеслав — Болеслава,
Арій — Арія,	Борислав — Борислава,
Багрян — Багрянна,	Боян — Боянка (Бояна)
Бажан — Бажанна,	Братислав — Братислава,
Баян — Баянна,	Броніслав — Броніслава,
Білослав — Білослава,	Будимир — Будимира,
Біловида,	Буймир — Буймира,
Білозір (Білозірко) — Білозірка,	Ведан — Ведана,
Благослав — Благослава,	Велимир — Велимира,
Благовіст — Благовіста,	Веселина,
Благовид — Благовіда,	Вір — Віра,
Благодар — Благодар,	Віродан — Віродана,
Благодат — Благодата (Благодатка),	Віродар — Віродара,
Благовір — Благовіра,	Вірослав — Вірослава,
Блажен — Блажена,	Віст — Вістанна,
Богдан — Богданна,	Вишеслав — Вишеслава,
Боговір — Боговіра,	Вінцеслав — Вінцеслава,
Боговіст — Боговіста,	Віродар — Віродара,
Боголюб — Боголюба,	Вірослав — Вірослава,
Боеслав — Боеслава,	Віст — Віста,
Богумир — Богумира,	Вістун — Вістунка (Вістуня),
Богосвят — Богосвята,	Вічеслав — Вічеслава,
Богуслав — Богуслава,	Влад — Влада, Владанна,
Богумил — Богумила,	Владислав — Владислава,
Бож — Божатка,	Вогнедар — Вогнедара,
Божен — Божена,	Волелюб — Волелюба,
Божедан — Божедана,	Володимир — Володимира (Володимира),
Божедар — Божедара,	Володислав — Володислава,
	Воротислав — Воротислава,

Всеволод — Всеволода,,
Вселюб — Вселюба,
Всеслав — Всеслава,
Горислав — Горислава,
Горян — Горяна,
Гостомисл,
Гострозір — Гострозірка,
Градослав — Градослава,
Гремислав — Гремислава,
Громовиця,
Дажбовір — Дажбовіра,
Дажбодан — Дажбодана,
Дажбослав — Дажбослава,
Далібор — Далібора,
Дан — Данна,
Дар — Дарина,
Дарій — Дарія,
Дзвенимир — Дзвенимира,
Дзвенислав — Дзвенислава,
Дзвінко — Дзвінка,
Добриня — Добринка,,
Добровіст — Добровіста,
Добролюб — Добролюба,
Добромил — Добромिला,
Добродій — Добродія,
Добромисл — Добромисла,
Добромир — Добромира,
Доброслав — Доброслава,
Дорожай,
Дружелюб — Дружелюба,
Жадан — Жаданна,
Ждан — Жданна,
Живосил — Живосила,
Житгелюб — Житгелюба,
Зброслав — Зброслава,
Звенислав — Звенислава,
Злат (Златко) — Злата (Златка),
Златовіра,
Златомир — Златомира,
Златоноша,
Златослав — Златослава,
Златоуст — Златоуста,
Златоцвіт — Златоцвіта,
Златан — Златана,
Зореслав — Зореслава,

Зорян — Зоряна, Зоряниця, Зо-
рина,
Ізяслав — Ізяслава,
Ірій — Ірія,
Калина,
Квітослава,
Княжеслав — Княжеслава,
Колодар — Колодара,
Купава,
Любава, Любавка,
Любина,
Любо (Любка) — Любов (Люба,
Любка),
Любомисл,
Ладислав — Ладислава,
Ладо — Лада,
Ладолуб — Ладолюба,
Ладослав — Ладослава,
Лель — Леля,
Лесь — Леся,
Ліда, Лідія,
Лукаш,
Любим — Любима,
Любодар — Любодара,
Любомил — Любомила,
Любомир — Любомира,
Люборад — Люборада,
Любослав — Любо слава,
Людомил — Людмила,
Людомир — Людомира,
Людислав — Людислава,
Лілай — Лілая,
Лілій — Лілія,
Лоліт — Лоліта,
Ляля,
Магадар — Магадара,
Май — Майя,
Мал — Малуша,
Малан — Маланна,
Медобор — Медобора,
Мечислав — Мечислава,
Милан — Милана,
Милован — Милована,
Миловид — Миловида,
Милодар — Милодара,
Милорад — Мило рада,

Милослав — Милослава,
Миролюб — Миролюба,
Мир — Мирна,
Мирослав — Мирослава,
Млад — Млада,
Мудролюб — Мудролюба,
Мстислав — Мстислава,
Надій — Надія,
Нігослав — Нігослава,
Нечай,
Орина,
Орислав — Орислава,
Орися,
Орь — Оріяна,
Остромир — Остромира,
Перемисл,
Пересвіт,
Переяслав,
Подоянка,
Поля (Поліна),
Православ — Православа,
Правдослав — Правдослава,
Предслав — Предслава,
Рад — Раданна,
Радислав — Радислава,
Радослав — Радослава,
Райвіста,
Радогост — Радогоста,
Радимир — Радимира,
Радомир — Радомира,
Родан — Родана,
Ростислав — Ростислава,
Рогволод — Рогволода,
Рогнід — Рогніда,
Родослав — Родослава,
Роксолан — Роксолана,
Рід — Рідна,
Рус — Русанна, Русава,

Ружа,
Світ — Світання,
Світлан — Світлана,
Світовид — Світовиди,
Світозар — Світозара,
Світолюб — Світолюба,
Світослав — Світослава,
Святополк,
Святогор — Святогора,
Сила — Силенна,
Славко — Слава,
Славір — Славіра,
Славія,
Славмир — Славмира,
Славолюб — Славолюба,
Славомир — Славомира,
Славомир — Славомира,
Сонцедар — Сонцедара,
Станіслав — Станіслава,
Стойко,
Стоян,
Уля, Уляна,
Услала,
Цвітан — Цвітана,
Цвітослав — Цвітослава,
Чеслав — Чеслава,
Ярина,
Ярися,
Яромир — Яромира,
Яромисл,
Яросвіта,
Ярополк,
Ярослав — Ярослав,
Яса,
Ясна,
Яся,
Ясногор — Ясногора,
Яснозір — Яснозора

“Ні, ми не бідні уявою, винахідливістю, почуттями. У нас є рідні імена, але вони лежать у поросі забуття. Вони осміяні, принижені. Ми зобов’язані їх, як дорогі перлини, взяти з пороху ... омийти щасливими сльозами духовного пробудження. ... Рідні імена лежать як сльози-діаманти на попелищах розп’ятої історії України. Треба їх з любов’ю позбирати. Вони не мертві. У них, як у животворному зерні, могутні сили народу. В них притаїлася світла й

трепетна душа України-Русі. Зробіть їх наймилозвучнішими у світі іменами. Прославте їх на весь світ красою душі своєї. Уквітчайте їх мудрістю розуму свого! ... Винесіть із тьми забуття рідні імена! Не топчіться по них, бо у них же тремтить жива душа предків Ваших. У них горять сльози і радощі предків, що дали вам душу, дали вам образ, дали вам воістинно найбагатшу і найчарівнішу у світі землю. Коли вважаєте, що рідні імена застаріли, творіть нові, зрозумілі народові, притаманні ритмові душі вашої, краси мови вашої. Гармонійуйте ім'я з прізвищем, будьте аристократами духовної краси, сили, волі та слави!" (Л. Силенко).

"Достойний народ, який у різних обставинах хоче бути самим собою, відкине все чуже і поверне свою духовність. Ми сподіваємося, що український народ поверне етнічну пам'ять великих Предків — трипільців, аріїв... пізніших племен. Власне прізвище, ім'я та по батькові — це не просто назви, слова... В них зв'язок тисячоліть, наш зв'язок із Предками. Вернувши свої імена, ... свою історію, мову, фольклор, пісні, Богів — ми повернемо свою пам'ять. А значить, ми не згинемо як народ. В наших іменах генетичні коди української мови, які виражені у пракоренях слів. ... пов'язані з Богами, обрядами, святами, звичаями... Називаючи свої чада іменами Предків, ми відновимо зв'язок поколінь і відтворимо духовність та єдність свого народу. Тому відкиньмо все чуже, яке нав'язане нам ... "А кропилом будем, брате, нову хату вимітати", — говорив великий Пророк нашого народу. Тож до справи, пробуджуйтеся і вимітайте. Досить спати. Своя віра, своя мова, своя держава, своя армія, свої звичаї, свої пісні, свої імена... — це шлях до духовного очищення і волі" (З. Колос).

Іменні дні — назва днів у народному календарі за іменами людей, богів, святих, героїв тощо, мають важливе значення у житті як конкретної людини, так і родини, громади. Наводимо їх перелік:

- Андріїв день — 13 грудня (див. *Андрія, Калина*);
- Андронів день, або день Андрона-вартівника (25 жовтня) — "небосхил замітає, срібним ключем височінь відмикає";
- Антон-перезимник та Антоніна Перезимна (17 / 30 січня — "зимі половина");
- Артемів день (2 листопада): людина, у якої іменини цього дня, за духом дуже схожа до мешканця лісу, до лісових звірів, птахів; її захисниця — мати лісу — вовчиця;
- Бориса і Гліба (15 травня) — "солов'їний день". "На Гліба-Бориса за хліб не берися, бо овес микольський не наш, а конський";

- Борисів день (6 серпня) — "Прийшов Борис і Гліб — достиг хліб";
- Варвари (17 грудня) — "Свята Варвара ночі урвала, день доточила", "Варвара мости мостить, Сава гострить, а Микола цвяхи забиває"; покровителька жіночого рукоділля;
- Варфоломій день (24 серпня) — "Варфаломій осінь відмикає";
- Велесовий тиждень (такі тижні два у році: перший розпочинається на Меланки; другий — за тиждень перед Колодієм). Вовчі празники. Пора гулянь ряджених у вивернуті кожухи та звірині маски;
- День Петра Вериги (29 січня) — "На Петра Вериги розбиваються криги";
- Власів день (25 лютого) — "Святий Влас збий у зими ріг", "Прийшов Влас — з печі злазь"; колись у цей день особливо пошановували корів, святити їх біля церкви;
- День Юрія Холодного, або Георгіїв день (9 грудня) — покровитель земних плодів та пастухів. "Який день на Юрія, така й зима";
- Григорій-Зимоужачик (30 листопада) — "Григорій зиму на санках із гір котить";
- День Григорія-Двоєлова (25 березня) — "Пообіцяв сонце, а полив дощем"; "Пообіцяв зробити, як Гри горій-Двоєлов";
- Григорій-Літоужачик (23 січня);
- День Дорофія (18 червня) — "Закріпив сльзами, що сніг взимку дасть". Просять Дорофія сон наслати, до сходу сонця про загадане сказати;
- Іллі день (2 серпня) — день бога-громовика Перуна; обдаровують дітей, щоби ті прохали Перуна не шкодити нивам хліборобів;
- Капустяників день (Сергій Капустяник — 8 жовтня). Пекли пироги і млинці на капустяних листках. Перший пиріг призначався Матері-Землі: виносили у садок чи на город і клали на лист капусти, примовляючи: "Пригощайся, матінко-земле, що маю, те і тобі уділяю, бо від тебе взяли";
- Касянів день (Касян Немилостивий, Злопам'ятний — один раз на чотири роки: 29 лютого). У цей день мало виходили на вулицю, аби Касян сердитим оком не подивився. Повір'я: наступний рік у подружжя буде мирним, якщо цей день пройде у сімейній згоді;
- Катерини (7 грудня) — Свято Долі;

- День Конона-Табунника (18 березня) — покровитель коней і конюхів: "Ой коню, мій коню, коню вороний, поїдемо до Конона у чудовий двір";
- Корниліїв день (26 вересня) — "Ой що ти, Корнилію наробив: коріння рослиноньці застудив";
- День Кузьми і Дем'яна Безморозників (Кузьминки — 14 листопада) — готують курей і кашу як ритуальні страви — жертви Сонцю і Сварогу, котрий навчив людей землеробству, викувавши небесний Золотий Плуг. Починаються дівочі вечорниці. Курячі іменини;
- День Купала і Купальниці — 24 червня / 7 липня (див. *Купала*);
- Купріянів день (13 вересня) — Журавлине віче;
- День Лаврентія Погодоукажчика (23 серпня);
- День Логина-Мисливця (29 жовтня) — сонячне світло хоч і недовге, однак корисне: виносили одяг просушитися перед зимою: "Дажбог поцілунком тепло на зиму залишає";
- Луки-Вітряка (16 червня) — за особливостями і напрямком вітру передбачають урожай на наступний рік;
- Лука Осінній (31 жовтня) — за повір'ям, лікує всі хвороби. Луку Дмитрій на обзорини послав, аби перевірити, чи все до його приходу готове і чи можна землю на зиму замикаєти. "Не справишся з хлібом до Луки — не будеш мати якісної муки;
- Лукерія-Комарниця (13 / 26 травня — за наявністю комарів визначають час прильоту ластівок і стрижів);
- Марків день (11 квітня і) — прислухалися до берези, промовляючи: "У тобі, білокурая, дари заховалися: хворим — ліки, господарям — криниці, для зими — світло, а старим — утіха";
- День Марка (8 травня) — вигонили із оселі нечисту силу за допомогою кропиви, вінником із кропиви замітали і від порога аж до дороги: "Иди, нечисть, із моєї хати, не заважай дитину колихати, старині по долівці ходити, молодіці пекти паляниці, дівчатам вишивати, а синочкам на сопілці грати. Не ходи по двору, бо попечу тобі ноги, не підходь і близько, згинь, пропади нечиста";
- Меланки день (13 січня) — гостини Меланки. Театралізовані дійства, ритуальні обходи з "Меланкою", "козою", ряжені у масках; обрядодійства у честь бога Щедра;
- Микитин день (10 червня) — Микита-гусятник наганяє на небі хмари —полуденниці, щоби ті напоїли водою малих гусенят;
- Микола Теплий (22 травня) — "До Миколи нема літа ніколи"; "Миколай води оглядає" (освячуються водойми із живою, бігучою

водою; свято пастухів; по жертви богу Велесу — покровителю тварин і їх оглядальників);

- Микола-Чудотворець (19 грудня) — "Хвали зиму після Миколи", "На Миколи не кажи "ніколи"; рідня та сусіди обмінюються подарунками "Щоби святий Миколай завжди був поміж нами та мудрість нам давав";

- День Миколиного батька, або Семена Зілоти (23 травня) — збір лікарських трав, котрі мають (як підтверджують спеціалісти) неабияку лікувальну силу зі спеціальними примовляннями: "Мати Божа ходила, зілля садила, відром поливала — нам на поміч давала", "Миколин батько велів, щоби ти, зіллячко, було ліками від усякої хвороби". Жінки та дівчата обов'язково купалися у травах "На Зілоту і баба як золото";

- Михайлів день (21 листопада) — Михайло-Миха опікун звірів та захисник мисливців; покровитель сміливців; його обов'язковим атрибутом є вогненний меч — символ нового Місяця. !". Михайло приніс на землю вогонь, запаливши смолоскип від Всевидашого ока. Замінив функції Перуна. Приїздить до людей на білому коні, оскільки у цей день у давнину закликали Зиму: "Зимонько, гу-у-у-у! Принеси нам хугу-у-у-у! Морози люті і річки льодом скуті, гу-у-у-у-у! А весною не ходи, гу-у-у-у!", "Ішов Христос, ступив на трость, трость поламалась, зима озвалась — гу-у-у-у". У цей день проводиться обряд "Братчини" (див. *Братчини*); молоді пари, що побралися восени вперше виходять на люди, відбуваються храмові свята (свято Роду);

- Мокія Мокрого день (24 травня) — Мокій — "цар граду", "наглядач за громом", намісник бога блискавки та грому на землі. Цього дня не працювали, молилися святому Мокію та богу Перуну, винятком лише було обполювання грядок на городі. Обов'язково висівали насіння соняшника, а ввечері господиня наголо тричі обходила грядку з висіямим, примовляючи: "Як не можна голим по світу ходити, щоб так горобці не могли моїх соняхів їсти";

- Мотря-Наставниця, Мотря Полуріпниця (9 квітня) — завершується приліт ранніх птахів: "Мотря вийшла з хати пташок зустрічати";

- Мотря Зимова (22 листопада) — "Мотря –зимовиця ставить зимоньку на ноги — закутуйте лица";

- Наталчин день (8 вересня), Наталії Овсяниці, матері Овсія, Наталія — "мати вівсяна". Женці несуть останній сніп вівса і ставлять під образами, супроводжуючи хід піснями. У цей день варять вів-

сяну кашу, печуть млинці і відносять все це у стодолу. Господар і господиня накривають стіл, запрошують гостей до дарів Овсія. Рештки їжі залишають у стодолі, "аби клуня запаси гарно зберігала";

- Наума день (14 грудня) — день покровителя розуму, знань, доброчинства, тому говорили: "Прийшов Наум — берись за ум". Несли у школу горщик каші, як пожертву святому Науму, у супроводі хрещеного батька — духовного наставника кожної дитини;

- Несторів день, День Нестора-літописця (9 листопада) — доброю ознакою є хоча би кілька написаних рядків на благо інших, увічнення пам'яті про свій рід, родину, населений пункт тощо: "Нестор благословить твою працю і вона не боїтиметься ні вогню, ні води, ні інвізиції", "Напиши хоча б рядочок про нескорений свій рід й добрий Нестор-літописець збереже усе навек". Народжені у цей день є оберігачами родовідної пам'яті. У давнину цього дня ткали ряднину, наступного дня її освячували і вкривали нею хворих;

- Никонів день (24 грудня) — Никон стоїть цілий день біля вікна і спостерігає, як Сонце опускається на землю золотою драбиною";

- Василів день (14 січня) — День народження нового Місяця — Василя-Василечка, працювотого, розумного, ніжного, високоморального місяця-юнака. За традицією всі охочі до розваг збираються переважно на перехресті доріг "на данець". У центрі розташовуються музики і юнаки, на певній відстані від них стають дівчата. Утворюється два кола для танців (внутрішнє і зовнішнє). Танці відбуваються між внутрішнім і зовнішнім колом. Хлопці приходять сюди обов'язково у різних масках та костюмах, які потрібно обіграти;

- Василя Теплого (4 квітня) — "На Теплого Василя радується земля, а зілля посміхається — до городу збирається";

- Овсіїв день (7 травня): Овсій — покровитель вівса, тому овес, посіяний цього дня дасть великий урожай. Закликали землю і воду "відвідати муки-хвороби від кожної утроби";

- Одарчин день (Дарини — 1 квітня) — знахарки лікують хворого пучком будяків, злегка торкаючись ним тіла людини ("аби так кололо коло серця у того, хто послав хворобу на це тіло"), потім розбризкують на тіло віником із кропиви воду із дванадцяти джерел або криниць (якщо водойми ще замерзлі, то краще взяти воду із дванадцяти ополонок). При цьому творять молитву до бога сонця Дажбога та богині води Дани, аби допомогли перебороти хво-

робу, очистити тіло від усякої скверни. "Як Дарина погідна, то рік дорідний";

- Оксанин день (6 лютого) — Оксана-Напівзимниця, Оксана-Веснопровісниця. За цим днем прогнозують весну: "Яка Оксана, така й весна";

- Оленин день (3 червня) — Олена-Льоносійка. Вважалося доброю прикметою, що льон гарно вродить, коли його буде сіяти господар, набираючи насіння із карманів фартуха своєї дружини. Отож, вранці чоловік просив у дружини фартух, одягав його і виходив на ниву. Він сів, а дружина йшла слідом, одягнена вся у червоне. З цього приводу у народі говорили: "Олена з Костянтином льон сіють". У цей день ніяких польових робіт більше не проводили. Діти у своїх іграх відображали, як за льоном треба доглядати, а юнки збиралися біля трьох доріг і символічно прями, ніби льон уже вродив. Дослідники вважають, що за допомогою таких дій чаклувався майбутній урожай;

- Онисим-Вівчарник (26 лютого) — виносили вночі під чудодійне світло Зорі-зоряниці прядиво, щоб "гарно вівці ягнилися";

- Онисія-Шлуночниця (13 січня) — по свинячих потрухах врожали, який буде урожай наступного року;

- День Онуфрія (25 червня) — Онуфрій-небопідпірач (літнє сонцестояння), покровитель квітів. Дівчата в обідню пору відправлялися на луки за квітами, щоби прикрасити ними образи та заплести у коси. Квітами маку натирали лице, "аби личко цвіло, як маківочка";

- Опанас-Ломонос (31 січня) — "На Опанаса-Ломиноса бережи носа"; "Опанас-Ломонос швидкий на мороз";

- Орестів день (23 листопада) — "Орест удався і на голод, і на голод, і на бездоріжжя, але не біда, аби було збіжжя та вода";

- Охрімів день (10 лютого) — "Прийшов Охрім — каяття в дім". Варили кашу, щоби задобрити домовика. Після вечері залишають біля печі горщик із кашею, обкладений гарячим жаром, каші ні в якому разі солити не можна, бо домовик солоного не любить. Рівно опівночі він виходить із-під печі й вечеряє. З цього дня домовик у господі не шкодить, а лише допомагає, відганяє злу силу від оселі;

- День Пантелеймона (9 серпня) — оберігач святкових днів; карає тих, хто не шанує богів та не дотримується звичаїв прабатьків — насилає на них блискавицю бога-громовика Перуна. У цей день не можна працювати на хлібному полі, бо Паликопа блискавицею все підпалить. На честь Пантелеймона запалювали громничну сві-

чку, розкладали священний вогонь, стрибали через нього, "аби очиститися благодатним небесним вогнем", пекли ритуальне печиво "сончата" і роздавали його дітям, щоб ті просили святого не палити зернових. Заготовляли цілющі трави;

- День Парамона (12 грудня) —Передандрія. Молодь збиралася на "Калиту" (див. *Калита*). На Поліссі проводили обряд "Сповідь діжі", котрий пов'язаний із віруванням, що у ніч перед Андрієм всі пікні діжі сходяться на сповідь і розповідають там про своїх господаринь: як піклуються про діжу, чи не лихословлять у їх присутності, що примовляють до діжі тощо. Особливо дотримувалися цього обряду жінки, у яких підростали доньки. Напередодні Андрія господиня ретельно мила діжу, ставила її на чисту скатертину, обвивала хмелем, освяченими квітами, приспівуючи: "Чи ж тобі я, діжо, догодила, Як оцими квітами прикрасила. Гілочками хмелю обвиваю, Долю своїм донечкам закликаю";

- Парасчин день (27 жовтня) — Параскева Болотяна. До Параскеви у християнстві перейшли функції богині Мокоші. Годилося виконувати лише легку роботу. Родини, де були носії імені, взагалі не працювали. За повір'ям, від Параскеви залежить кількість років, які має прожити людина, — вона кожному пряде нитку життя. Особливо заборонялося прясти і не тільки у цей день, а у кожна п'ятницю, бо п'ятниця — це день пошанування великої богині Мокоші-Параскеви;

- Параскева-Преподобниця (10 листопада) — ніхто не працював, усі святкували. У цей день освячували виткану ряднину, котра давала здоров'я, відганяла намовляння, була помічною для кволих, хворих, немічних. Дівчата у цей день ворожили, "аби свята Параскева виткала їм щасливу лінію життя", оскільки є покровителькою прядіння. Уявляли її у вигляді високої худой жінки з довгими, розпущеними косами;

- Пелагійн день(17 травня): Пелагія — заступниця ворон. Що скаже, то те і буде, не відступить ні на крок, усе збудеться: "Прийшла і накаркала";

- Петра і Павла (12 липня), Петрівочка-голодівочка; Жіноче літо. Цей день знаменує початок жнив (заянки). Дівчата ворожать на свого судженого: пускають на воду вінки, виплетені на Зелені свята. До лісу на Петра ходити небезпечно, бо відбуваються "розигри звірів" (Петро і Павло — "вовчі святі");

- Пигасів день (15 листопада) — "Пигасій сонце гасить, а сніп його гріє і душа веселіє";

- Пісний Іван (Головосіка — 11 вересня) — Іван Пісний показує плазунам зручні місця для зимівлі, тому у цей день остерігаються ходити до лісу. День суворого посту, забороняється будь-що гостре брати в руки. Дівчата у цей день не розчісуються, "аби волосся не сіклося"; не можна мити голову, "аби головний біль чи лупа не поселилися". Годиться заготовляти лікарське коріння і калину на ліки;

- Плющиха-Явдоха, Явдоха-Свистуха, помічниця богині Весни (14 березня): у народі говорять: "Скрутить, як Явдоха хвостом", "У Явдохи сила — весь поділ замочила". Аби сформувався у діток спокійний, розважливий характер, увечері напередодні Явдохи їм на голову виливали "явдошиної води", а потім нею всі члени родини обмивалися-причащалися, "щоби милосердя поміж рідними не зникало", решту виливали на квітник, "аби так любилися та купки трималися, як ті квіти у городчику". Гострій на язик молодіці у ніч на Явдоху колючим дротом хвіртку закручували, "аби Бог їй дротом рота зашив". Робили збитки і перебірливій дівчині: на воротах прилаштовували витереблений сонях. Дівчата вибігали разом із першою зорею на пагорб, "аби Явдоха їм багате придане зготувала"; заклинали ворогів, "щоб на дорозі не стояли і лише добрим словом згадували". Закликаючи весну, приказували: "Явдохо, відкрий ворота, хай холод відійде, а тепло прийде". Випікали обрядове печиво для закликання птахів і тепла. На порозі стояти не можна, бо загородиш дорогу добробуту, що йде у хату. Через поріг не можна нічого передавати. Над порогом чіпляли серп, щоби нечистій силі, як буде заходити, ноги скосити, а до хати не пустити;

- Полупетра, день Петрового батька (13 липня). Вшановували пастухів і худобу. Для бога тварин готували пожертву у вигляді трьох зарізаних півнів. Докошували трави і прощалися із зеленими луками;

- Прокіп-Жнивар (21 липня) — традиційний початок жнив. Жінки до схід сонця йшли на городи рвати кріп, як засіб від головного болю (відваром мили голови, а дітям наливали у купіль);

- Проклів день (25 липня). У цей день бувають дуже рясні роси. Народні цілителі вважають, що вони цілющі. Особливо багато роси у ясні, безвітряні ночі. З цього приводу говорять: "На Прокла все промокло", "На Прокла поле від роси промокло";

- Родіон-Криголом (21 квітня) — Сонце з Місяцем зустрічається. Господині виносять на сонечко дитлашню домашньої птиці із зав'язаними очима, "щоб ворони та шуляки сліпли". Побачивши вперше журавлів, беруть грудочку землі, розмішують її з просом і

кидають услід, "щоби щедро заврожаїлося". Почувши грім, дівчата відразу ж кидаються вмиватися, витираються червоною полотниною, щоб на щоках поселився рум'янець Жінки та чоловіки притуляються до дерева, "аби спина у жнива не боліла";

- Рудий Луппа (5 вересня): на Гуцульщині відзначають свято вовків, крім догляду за тваринами нічого не роблять, "щоби вовки не шкодили господарству та не накидалися на людей, треба їх пошанувати". У народі говорять, що "Луппа по спині лупить: нагнися, до брусниці придивися — дозріла, той овес до діла";

- Савин день (18 грудня) — веселе свято гумору, свято молодят. Піст на Сави зветься савицею. У давнину відбувався ритуал "ховання, переховування зими". У тих родин, де були носії імені, справляли жартівливий обряд "Похорон Савки". На завершення садовили іменинника на стілець, піднімали до сволака, приспівуючи: "Савка вмер, бо слабий був. Жінку бив, бо дурний був. Ой вип'ємо по чарочці, Заспіваймо по Савочці". Заборонялося у цей день прясти;

- Сава-Скиртувальник і Анна-Скиртувальниця (10 вересня) — за віруваннями, Сава і Анна допомагають збирати снопи і складати їх біля стодоли. Проводяться обряди, пов'язані з майбутнім урожаєм. Варять гречані вареники, печуть гречані оладки;

- Семен Літопроводець, Семенів день, Свято Семена (14 вересня) — починається пора Бабиного літа: Семен старе літо проводжає, а нове зустрічає. Свято "Весілля свічки". З цього дня починають "засиджувати вечори". Від Семенового дня, крім вечорниць, робили братчини (всією громадою варили пиво та їжу для загального бенкету). Влаштовували свято "Похорони мух";

- День святого Сили (12 серпня) — найкраща пора для сівби озимих культур (буде найбільший урожай), бо найбільше відчувається животворна сила матері-землі. У цей день сил набиралися, качаючись по щойно скошеній ниві;

- Спиридон-Сонцеворот (25 грудня) — це найхолодніший день грудня, "бо сонце переходить на другий бік", стоять найкоротші дні року. У народі говорять, що "Спиридон-Сонцеворот небо плечима підпирає — дня добавляє". Садівники цього дня струшують плодові дерева, промовляючи: "День, піднімися догори! Сонечко, повернись, жаром наберись! Красне Сонечко в дорогу вирушай, зимовий холод забувай!" Цілу ніч палять вогнища, а вдосвіта радісно вітають на околиці населеного пункту перші промені Сонця. Світовий півень пробудив сили світла, вони отримали перемогу, тому Сонце змогло повернулося на сторону літа і почне помалу

брати гору над зимою-Марою. Аби допомогти Сонцю, люди і розпалюють вогнища;

- День Степана-Сінокоса (15 серпня) — селяни косять отаву (другий укіс трави) і прагнуть її якомога швидше сховати від дощу. Справляють трав'яні обжинки: вся сім'я плете вінок із польових трав та квітів, який потім заносять до оселі. Вінок всю зиму висить у хаті до 10 квітня (цього дня він втрачає свою силу), оберігаючи її від злигоднів. Коли відчувають, що настає лихо, з вінка відривають трішки трави з квіткою і обливають їх окропом. Українці вірять, що добрий дух Луговик віджене хвороби, зневіреній душі допоможе повірити у світлий завтрашній день;

- Теплий Олекса (30 березня) — вівсянка виводить свою пісню "Покинь сани, бери віз!", а шука хвостом лід розбиває. Рибалки святкують цей день, відносять пожертви водяннику на "добрі улови": розпалюють багаття, запрошують володаря вод у гості до вогню, у воду кидають крихти хліба. Цей день святкують і пасічники, читають молитви святому Олексієві, щоб захистив бджіл від лиха та всякої напасті. Діти зустрічають журавлів, вигукуючи їм услід: "Колесом, колесом — над червоним поясом!". У цей день ворона купає своїх дітей і відпускає їх на волю, на самостійне життя;

- Тимофія-Напівзимника день (4 лютого) — зазвичай, починаються сильні заметілі із тимофіївськими морозами; "Якщо Напівзимник дорогу перемете, то корінь рослини підніме";

- Тимофій-Весновій — провісник тепла, вшановують 6 березня. З приводу цього Тимофія говорять: "Теплом віє — старих гріє", "З печі злязь, з лавки піднімайся, на призьбу перебирайся".

- Тимофій-Літник (22 червня) — існує повір'я: Тимофій по землі примари розпускає. У цей день можна дізнатися від них, що тобі літо принесе. Для цього потрібно знати заговор-замову, якщо ти забудеш, що потрібно говорити, то примара нічого не розповість, а найгірше — може помінятися з тобою життям;

- День Тита-Листопадника (7 вересня) — приносить останні літні гриби. Дощ на Тита обіцяє щедрий урожай грибів наступного року. Іменинник цього дня буде щасливим у зрілому віці;

- Тихонів день (29 червня) — Земля зменшує свої оберти навколо Сонця у порівнянні з січнем. Усе завмирає навколо у божій благодаті, рослинність до країв наповнюється соком Матері-Землі і до Купала зберігає такий божественний стан. Говорять, що немає на всій землі у цей період жодної стеблини, квітки і рослини, які б не була на користь людині. Самі Боги підготували Землю до збору лікарського зела. Лише латаття не можна зачіпати, бо русалки там

спочивають і можуть схопити за руку та затягнути у вирву. Надзвичайно корисна у цю пору роса — богині Дана і Мокоша підготували для людини ці водяні розкоші;

- Трифонів день (Трифон-Перезимник, Зірчастий — 14 лютого) — за повір'ям, зірки цієї ночі нагадують маленьких світлячків і б'ють ознобом, бо всі миші дивляться на небо. Світло зір тоді називають "мишачим вогнем", яким можна присмалитися, коли вночі дивитися на небо. Миші від того, що цілу ніч не відпочивали, стають вразливими і тому їх можна легко заклинати-проганяти. Народженим на Трифона боги дозволяють гадати, якою буде весна. У цей день не можна прясти;

- Трохимів день (19 жовтня) — "Куди Трохим, туди й щастя за ним", "На Трохима не проходить щастя мимо — куди Трохим, то й воно за ним". Молодь вважає його особливо щасливим днем у році: на Трохима на вечорницях юнаки і дівчата, які заручилися, домовлялися, коли будуть брати шлюб (поточного року чи наступного, погулявши ще на вечорницях та досвітках). Трохим стояв на півдорозі між Семеном (14 вересня), коли звичаєве право дозволяло засилати сватів, та Покровом (15 жовтня), коли традиційно справляли весілля.;

- Улянин день (Уляна-Недоспана — 5 липня) — "Уляна сторожко ночує, голос Уляна чує, часу літнього не марнує", "Лихо взимку примандрує, хто Улянин день змарнує", "Улян Улянну кличе в поле рано, бо хто схід сонця проспить, тому добре не жить", "Уляна росами вмивається, на поле не загається";

- Юрія день (6 травня) — одне з найшановніших весняних свят, якому народна міфологія приділила досить-таки уваги. Юрій (Урай-Рай, Ір'я, Божий ключник, бог родючої сили землі, володар полів, врожаїв, бджолиного медозбору) приїздить на золотому коні у золотому плащі і відчиняє землю і небо золотими ключами після зимового спочинку. Сурмить у свої золоті, срібні та мідні струни, розганяючи тепло у найвіддаленіші куточки, випускає на землю цілющу росу, яка зцілює тварину і людину;

- Устинів та Харитонів день (14 червня) — "Устин і Харитон жито то красять, то квасять". Забороняється у цей день будь-що городити, "аби не відгородити, не відрізати кого від себе";

- Федір-Колодязник (21 травня) — "Федір колодязі перевіряє, нечисту силу із води виганяє". Пора освячення води у колодязях.

- Федір-Житник (29 травня) — "Федір Житній суворий: озимину плекає, ярину доглядає, селянина на поле виганяє — про зиму у спеку дбає";

- Федір-Студит (24 листопада) — у цей день готують смачну смаженину із свиней і птиці, запрошують до столу померлих у роду, які тужать за землею, аби не були сердиті, та зиму, щоби не студила землю, не дочекавшись снігу. У народі говорять: "Сердите не буває сите". "Федір — не Федора: морозить без розбору";
- День Федори Надокучливої (Мокрої, "Замочи Хвості" — 24 вересня) — починаються дощі і мряка. "Осінь Федора спідницю піднімає і за пояс затикає, а зимова — кожухом та хусткою лице закриває";
- Федот-Вітронос (2 квітня) — "Федот-вітронос вітри випускає, селянину клопотів добавляє", "Припас Федот селянину турбот: вітри, заметілі звідусіль налетіли: то дах зірвали, то дровітню розметали". За повір'ям, Явдоха, не запитавши Федота, весну на землю відрядила, тому він і сердиться. Однак, це ненадовго;
- Федот-Вівсяник (31 травня) — останній дубовий листок розвивається. "На дубі листя з'явилося — на врожайне літо";
- Федот-Крижаний (20 листопада) — "Федот кригу на кригу наганяє, недбайливого господаря хоч тепер до праці підганяє";
- Федулів день (18 квітня) — межа між холодом і т теплом. Коли в один і той же день вітер буває холодним і теплим, тоді говорять: "Прийшов Федул — теплом надув. Негода — Федул губи надув". У цей день широко відчиняють двері та вікна і запрошують добрих вітрів на гостину, просять їх берегти хату від нечистої сили, гнати- виганяти зло подалі від оселі;
- Федул-Літняк (1 липня) — якщо у цей день повіє теплий, легенький вітерець, селяни говорять: "Федул у двір зазирнув. Пора гострити серпи". Дівчата сплітають із гілля берези вінки-круги, стають біля річки і крізь них дивляться у далечінь, прагнучи побачити милого, що довго не повертається до рідного дому;
- Юхимів день (28 жовтня) — Юхим холод насилає на коріння, на насіння, на дерева, комах подалі заганяє, на людей сон навіває;
- Юхим Зимовий (2 лютого) — опівдні Сонце сміється — на ранню весну, а Завірюха хазяйнує, то і на Масницю буде заметіль;
- Явдоха-Сіногнійка (17 серпня) — вибирають огірки; у діжку для соління вкидають кропиву і заливають кип'ятком, кілька днів настоюють, у сонячні дні провітрюють і на Явдохи засолюють на зиму. До цього дня слід вибрати цибулю і часник. Якщо городину вчасно не зібрали, Явдоха сердиться і насилає дощі. На Явдоху славлять богиню Яру — земну пару бога Ярила;

- Якова день(6 квітня) — "На Якова весна буває някова". Увечері перед хатами запалювали багаття, допомагаючи Ярилу розігнати тьму та холод;

- Яремів день (Ярема-Запрягальник —14 травня) — по ранній росі сіють пізні культури. У цей день мешканці Києва, здебільшого учні та їх учителі, збиралися на гулянки: виходили на Щекавицю і влаштовували урочисті обрядодійства під назвою "маївки".

Індустрія культури — ті галузі, що продукують і поширюють культурні товари і послуги, які з позицій конкретної властивості, використання або мети втілюють або несуть в собі певні форми культурного самовираження

Ініціації (лат. initiatio — посвячення):

- ритуал переходу від однієї вікової чи соціальної групи до іншої, внаслідок чого особа набувала якісно нового статусу;
- система звичаїв у первісному суспільстві, пов'язаних із переходом юнаків і дівчат до стану дорослих;
- обрядові дії, що знаменували набуття особою або групою осіб нового статусу соціумі.

Інкультурація — засвоєння культури етносу, до якого належить індивід як носій генної пам'яті.

Іноетнічна культура являє собою ще не адаптовані певним народом (етносом) культурні елементи інших спільнот, які ним уже засвоюються, але не відновлюються в його середовищі, тобто поки що не вважаються "своїми".

Історико-етнографічний регіон — територія, що відрізняється комплексом етнокультурних ознак (народною архітектурою, одягом, господарськими заняттями тощо), сформувалась внаслідок ландшафтно-кліматичних, історичних особливостей та інших чинників, може утворювати декілька субетносів (етнографічних груп), наприклад: Карпатський регіон, Поліський регіон.

Калачини (дякування) — обряд традиційного українського післявесільного циклу, який відбувається, як правило, через місяць після весілля у батьків молоді, куди приходять на гостину молоді з найближчими родичами та батьки молодого. За звичаєм, молоді дякують своїм батькам і дарують при цьому їм по 3 калачі; батьки ж, у свою чергу, обдаровують молоде подружжя. Цей обряд спря-

мований на зміцнення зв'язку між сватами та полегшення періоду адаптації нареченої в колі іншого роду. Три калачі — це Місяць, Сонце і Зоря. Калач — весільна ритуальна хлібина богів Сонця у вигляді кільця, символ прадіда Рода.

Калита (Калета, Колита, Андрія, Великі вечорниці) — свято на честь божества людської долі, помічника бога Сонця у боротьбі зі злими темними силами. Саме у цей час, коли активність Сонця найменша, а новий Місяць тільки починає народжуватися, найбільш сприятлива пора для тих, хто мріє про одруження. Калита посланий на землю, щоб уберегти святий Божий дар — тепло людських сердець. Людина причащається до цього таїнства через кування калети (обрядового коржа, що має круглу форму сонця).

"Красна наша Калита з прежда віку золота", — промовляли прабатьки наші у день останнього річного свята на честь Сонця. Мов зіронька ясна пропливає по небу, так статечно ступала юнка, якій було доручено нести над головою Калиту золоту — образ променистого Сонця. Красуня під час цього величного ходу тричі проходила за рухом сонця навколо столу, щораз промовляючи: "Сонце до заходу, а калита до сходу". Жінки та дівчата, що були присутні при цьому дійстві, співали:

Ой калита, калита,	Ой я сонцем налита
Із чого ж ти вилита?	Для красного цвіту
Ой я з жита сповита,	По білому світу.

Свято відбувається упродовж тижня. Розпочинається опівночі на Катерини проханням до Всевишнього пробудити і закликати Долю. Потрібно було обов'язково, щоб хлопець або дівчина перед початком вечорниць виконали молитву чи заспівали пісню. "Кожна дія, кожний народний твір, як коляди, щедрівки, побажання, гаївки, купальські пісні, звичаї Калити... все це колись було молитовними-магічними діями й словами; все це розкриває, бодай частково, душу, чуття, віру, вірування, бажання, прагнення, життя та ідеали пращурів" (С.Килимник).

Ніч на Калиту — чарівна, доленосна, магічна. Свято стоїть в одному ряду з основними святами сонячного культу: Колядою, Колодієм, Великоднем, Купайлом. Надкушування калети має відношення до солярного культу предків і означає зменшення Місяця і народження нового, відновлення його астральної сили, що сприяє життєдайності землі.

Картина світу етнічна — це:

- уявлення про весь світ та оточуючий світ, самих себе, свої дії, доцільність власної активності у світі, характерні для представників певної спільноти;
- властивість носія певної культури щодо розуміння ним картини того, як існують речі, природа, він сам і суспільство;
- укомплектована інформація про спосіб пізнання людьми навколишнього світу і результати цього пізнання;
- прийомом, за допомогою якого дослідник може подивитися на світ очима носія культури, тобто вникнути у світ автентичного розуміння культури того або іншого народу.

Концепція "картини світу" була сформульована Робертом Редфілдом у 50-ті роки 20 ст. (1897-1958) і асоціюється сьогодні насамперед з його ім'ям. Картина світу відрізняється від таких категорій як етос культури, спосіб мислення, національний характер. Якщо концепція "національного характеру" передбачає насамперед погляд на культуру з боку зовнішнього спостерігача, то "картина світу", навпаки, вивчає погляди носія культури на зовнішній світ. Це ніби комплекс відповідей певної культури на одвічні питання буття: хто такий я і хто такі ми? Серед кого я існую? Яке я маю відношення до тих або інших речей? І, якщо з погляду ціннісного підходу на всі ці питання відповіді даються з позицій європейської культури, то концепція "картини світу" передбачає інтерпретацію культури, виявлення відтінків, характерних тільки для неї з позицій методу емпатії (співпереживання). Насамперед необхідно бачити явища зсередини і тільки потім можливе наближення до їх "зовнішнього" розуміння, тобто розуміння у зовнішньому культурному контексті.

Вимога "бачити предмет зсередини" стосується і власне культури, і її носіїв, тобто, дослідник повинен так розуміти психологію представників культури, ніби він є одним із них. Адже член культури може розуміти значення будь-яких її матеріальних або нематеріальних елементів абсолютно по-іншому, досить часто під несподіваним для нас кутом зору. Не зрозумівши точки зору носія культури, ми помилимося як в трактуванні елементів культури, так і культурної системи як цілого. Для того, щоб вивчати культуру, ми повинні поглянути на неї очима її носія і побачити очевидні для нього значення її елементів, зв'язки між ними так, як бачить їх він.

Дослідник повинен навчитися говорити про культуру в тих категоріях, з тими акцентами, в тій послідовності, як це робить сам носій культури. А для цього дослідник повинен добре усвідомити картину світу носіїв певної культури. Однак, має знати, що не іс-

нує єдиної категорії загальнонаціональної “картини світу”. В одній культурі може існувати кілька варіантів “картини світу”. Картина світу постійно змінюється, незмінними залишаються блоки аксіом (етнічні константи), на основі яких етнос вибудовує все нові і нові картини світу — такі, які володіють найбільшими адаптивними властивостями в даний період його існування.

Психологічна література розкриває поняття “картина світу етнічна” головним чином через категорію “орієнтація” — когнитивні (пізнавальні) та ціннісні орієнтації, — що розуміється, переважно, як фактично невисловлювана, внутрішньовластива форма виразу розуміння та втілення представниками етнічної спільноти правил життєдіяльності, обумовлених соціальними, природними і “надприродними” силами. А-Холлуел вважає за неможливе усвідомити або висловити абстрактно (вербалізувати) когнитивні орієнтації, що складають етнічну картину світу.

На думку Р.Редфілда, який визначає “картину світу етнічну” як погляд на Всесвіт, що притаманний даному етносу, жодна людина не зможе утримати у своїй свідомості всього, що вона знає про світ і відчуває, але, в той же час, мислячи людина може описати етнічну картину світу так, що дослідник добре її зрозуміє. Останнім часом етнічна картина світу визначається і досліджується через поняття цінності та ціннісні орієнтації.

Катерини — молодіжне свято в українському народному календарі (7 грудня). Цього дня дівчата прагнуть за допомогою ворожіння передбачити майбутню долю: зрізають гілки вишні чи сливи і ставлять їх у воду чи в горщик із землею. Якщо вони розквітнуть до Різдва або до Нового року, то того ж року їх чекає заміжжя. У цей день проводився обряд “Закликати Долю” (Див. *Доля, Закликання Доля*).

Ключ — предмет, наділений символікою замикання-відмикання (відкривання-закривання). У людини ключем є її язик, який відчиняє рот у потрібний момент чи невчасно. Про це мовиться у примовлянні: “Замикаю свої словеса замками, кидаю ключі під горючий камінь-алатир” (коли обіцяють нікому ні про що не говорити, зберегти таємницю). Слово ключ зустрічаємо у виразах “ключове слово”, “ключовий момент”, “ключова подія”, “ключі від серця”, “ключ від таємниці” тощо. Поняття “ключ” використовується у значеннях:

- обмеженість, вибірковість доступу до чогось;
- абсолютна закритість, недоступність;

- цілісність, недоторканність майна;
- замикання на любов і злагоду молодій подружній парі;
- межа невідомого;
- водні підземні жили, що виходять на поверхню у вигляді ключа-джерела;
- небесна вода;
- модель Світового дерева (Дерева життя);
- символічний предмет, за допомогою якого відчиняється вмістище достатку та ін.

На увагу заслуговують амулети-обереги, знайдені у давньоруських курганних старожитностях XI-XIII ст., у вигляді металевої напівкруглої дужки, до якої на ланцюжках кріпляться різноманітні речі мініатюрних розмірів, серед яких є і маленький ключ як символ цілісності, недоторканності майна родини. Металева напівкругла дужка — то символ небосхилу, де мешкають Боги, до яких звертається власник амулету з проханням захистити добро та примножити його. У середні віки ключ виступає у якості символу права: складовою шлюбної угоди було вручення нареченій на весіллі ключів від замків господарства нареченого, повернути ключі означало розлучитися. Носіння ключів дружиною символізує бажану залежність від чоловіка. На думку деяких дослідників, передача ключа дружині була символом утвердження її залежності від чоловіка. За зводом законів Київської Русі "Руська Правда", той хто прив'язував до себе ключі без попередньої угоди, автоматично ставав холопом.

В іншому світлі виступає значення ключа у дівочому гаданні: юнка, що прагне до заміжжя, перед сном протягує косу через вічко замка, замикає його ключем, промовляючи: "Суджений-ряжений, прийди до мене ключа просити від цього замка". Коса — то образ дівочої непорочності, а замок є натяком на чоловічу еротичну символіку ключа. У весільному обряді під час зустрічі молодого подружжя жінка, яка щаслива у шлюбі, кладе під поріг замок, замкнувши його, а коли молодята уже зайшли до оселі, викидає у річку — на вічну любов і злагоду молодій парі.

Так само, як замкнути ключем двері, можна аналогічно замкнути і небажане явище чи подію, здійснивши ритуальне замовляння ключа. На думку О. Афанасьєва, замовляння буде ефективним, якщо його здійснити на зорі, а ключ мисленно покласти під алатир-камінь.

Зв'язок ключа з межею невідомого перенесений на уявлення про Вирій як далеку країну богів, куди на ніч іде спочивати сонце і

живуть душі прадідів. Відмикання і замикання брами цієї таємничої країни є, за уявленнями предків, першопричиною чергування таких природних явищ, як життя і смерть, день і ніч, літо і зима. В українській міфології охоронцем ключів від Вирію є Дажбог, який доручає їх одній із пташок (найчастіше зозулі, соловейку, галці). У християнстві, святий Дмитро землю на зиму зачиняє срібним ключем, а святий Юрій весною відчиняє небо і землю золотим ключем.

У 1999 році під час археологічних розкопок у Києві (вул. Володимирівська) знайдено ключ серед залишків житла XIII ст.: невеличкий за розміром, однак відчутний за вагою, складається з короткого залізного стержня з масивною борідкою на чотири зубчики і незвичайної за формою голівки у вигляді округлої арки, яка спирається на прямокутний масив ажурного плетіння. Дослідники дійшли думки, що цей ключ є міфологічною моделлю Світового дерева: округла арка символізує небесну браму, яка спирається на ярус, що є у даному випадку ознакою землі, а нижнє продовження ключа — світом предків. Орнамент на арці, за Б. Рибаким, то символ небесної води. Досить часто ключ у народних уявленнях асоціюється з підземними водними жилами, по яких на поверхню виходить "жива вода" — ключ-джерело.

Асоціація ключа з Іриєм-Вирієм цікава тим, що ця країна є сховищем достатку, багатства, яке має відчинитися ключем. У обрядових піснях весняної пори Весна з'являється з Вирію із дарунками для всіх верств населення (Старим дідам по кий очку; старим бабам по серпочку; а дівчатам по віночку; молодиця по серпаночку, щоб ходили на весняночку; хлоп'ятам по батіжку тощо), отже і ключ у даному випадку є символом багатства, достатку. Одна з традиційних прикмет сезонних змін у природі — це поява на небі журавлиного ключа, що відлітає у вирій або звідти повертається. Іноді й самих птахів називають ключами ("Ой летіли гуси-ключі, через море йдучи").

Ключові слова етнокультури — це вербальні стереотипи, у яких знайшли найповніше відображення ознаки характеру одиниць етносу та особливості сприйняття ними навколишнього світу (наприклад, в українській етнокультурі: червона калина, верба, батьківська хата, святий хліб, барвінок, воля тощо).

Колодій — бог шлюбу, примирення, взаєморозуміння; сонячний бог, який щороку воскресає напровесні. Нашими предками у його честь було встановлено свято, яке триває сім днів, у той період,

коли Сонце зробить навколо власної осі десять обертів, а Місяць десять раз омолодиться. Це найсприятливіша пора, за народними переконаннями, для народження потомства, тому з Колодієм пов'язують розгалуження Дерева роду, а маленьку колодочку — з гілочкою родового Дерева життя. Разом із Колодієм вшановувався бог достатку Велес (Волос) та його дружина Туриця, що супроводжує бога Ярила у час його приходу на землю весняної пори. Прадіди прихід цих богів вшановували веселими святами з різними ігрищами, піснями. Люди запрошують до себе на гостини Колодія, Велеса, Турицю, Ярила, інших сонячних богів, а жінки у їх честь справляють обряд "Колодка". В одній із пісень, які супроводжували обрядодії під час "Колодки" зазначається: "Ой колодко, ой колодочко, Ой а що ж ти нам та й наробила, Ой а що ж ти нам та й наробила, Що серед будня свято зробила".

Після довгої зими людина відчуває загальну втому, виснаження, безсилля, і тут приходить бог Колодій, приносить із собою колодієві напої, попивши які сім днів, можна цілком повернути здоров'я. Тому Колодія називали іще богом, котрий повертає втрачене за зиму здоров'я, наповнює силою, весняною енергією людське тіло. Однак міцне тіло нічого не варте, якщо воно із середини трухляве, наповнене заздрістю, ненавистю, злом. Тіло і душа повинні бути у гармонії. Ось тому поряд із уживанням цього чудодійного напою, потрібно було очистити свою душу.

У обрядодійствах свята Колодія досить часто брали участь ворогуючі між собою особи (свекрухи, невістки, зяті, тещі, сусіди, заздрісники), яким "по колу" давали колодієві напої, що гасили колючі нерви, приборкували злі помисли. Таким чином реалізувалися приписи народної філософії: на Колодія потрібно обов'язково помиритися, в противному разі за цілий рік зле серце так сточить душу, як шашіль найтвердішу деревину, що вона розпадеться на порох. Напої пили протягом семи днів. За цей період Колодій умирав, а разом із ним зникали злі помисли, ворожнеча. З цього приводу співали: "Я на тебе, Колодію, маю всю надію, А без тебе, Колодію, нічого не вдію. Я без тебе, Колодію, розпадусь на порох, А з тобою проживу ще кілька раз по сорок". Окрім того, колодієві напої заспокоювали нервову систему людини перед початком періоду важкої виснажливої праці на землі весною та влітку.

Протягом семи днів свята Колодія можна не раз було почути такі висловлювання: "Пошануймо, люди добрі, наше Сонечко по-весніле! Прибуло воно до нас у образі Колодія" (майстерно витесана колодка, прикрашена стрічками, квітами). Учасники свята

обов'язково тричі обходили за рухом Сонця стіл ("стол — то претол", на ньому лежить хліб як дар, жертва для богів), славили Колодія, Сонце, весну, світло, без яких неможливе існування людини і квітування землі, запрошували їх до себе на гостину. Свято Колодія ще раз засвідчує, що наші прадіди (і не тільки вони!) були сонцепоклонниками, вміли жити у гармонії з природою, інтуїтивно відчували закони Всесвіту і довкілля.

Колодка:

- невеличке поліно, яке на свято Колодія прив'язували неодруженим дівчатам і хлопцям на знак покари за те, що невчасно створюють сім'ю ("Не женився еси, то колодку носи!");
- символ продовження роду, маленька частинка-гілочка Древа життя;
- майстерно витесана колодка, прикрашена стрічками, квітами, як символ Сонця, що прибуло на землю напровесні у вигляді Колодія (колодки, поліна).

Громада за допомогою усталених звичаїв та обрядів пильно стежила за тим, щоб молоді люди вчасно створювали сім'ї (не надто рано і не пізно), сприяючи цим продовженню роду, народженню здорового потомства, тобто кількісному і якісному відтворенню етноспільноти. Одним із таких обрядів є "Колодій" ("Колодка", "Волочити колодку"). Проводиться він на Масляному тижні — з понеділка до неділі. Кожен день цього тижня відповідно до обряду має свої функції: понеділок — народини ("колодка" народилася); у вівторок "охрестилася"; у середу — хрестини; у четвер — "помирає"; у п'ятницю — "хоронять"; у суботу — оплакують; у неділю — хлопці і дівчата "колодія волочать".

До цього часу можна було гуляти весілля. Тих, хто прогавив дозволений період, карають колодкою. Основними дійовими особами "Колодок" є жінки. Заздалегідь домовившись, у понеділок зранку вони збираються у шинку або оселі бездітної жінки чи вдови. Посеред кімнати ставлять стіл, на який кладуть полінець (колодку), приспівуючи: "Ой упала колодочка з неба, — Ой чого ж бо нам та й до пані треба?" Пеленають її пелюшками, взятими з трьох родин. Весь час дії супроводжуються піснями, жартами. Зі словами "наша Колодка народилася" вітають одна одну, розпочинаючи гостини. Якщо в цей час заходить хтось із чоловіків, то йому відразу ж чіпляють задалегідь приготовлену колодочку або китицю, що слугує за колодку, за що той має відкупитися. Наступного дня до "житла" Колодки можуть прийти і чоловіки. Їм тут же чіпляють колодочки, вимагаючи відкупної. Завершуються обрядодії у вівто-

рок тим, що гурт обходить хати односельців, не обминаючи бездітні подружжя та батьків, що не пошлюбували дітей протягом м'ясниць. "Винуватці" здогадуються про можливі колодійні відвідини, тому заздалегідь готують почастунок. Батькам прив'язують "колодку" до лівої ноги. Дівчатам, котрі занадто перебирають женихами і тому невчасно виходять заміж, прив'язують до лівої руки колодочку, оздоблену стрічками, кольоровим папером, квітами. Дещо скромнішу колодку закріплюють на нозі або за поясом парубка, що зволікає із одруженням. Гордовитим та перебірливим також прикріплюють Колодія.

У деяких місцевостях України на свято Колодія проводиться обряд "Дівоча борона" ("Виборонювання дівчат"): жінки не чіпляють юнкам колодки, а волочать борони кругом хати тієї, котра засиділася у дівках, аби швидше знайшла собі пару і щасливо вийшла заміж.

Дівчата теж в'яжуть "колодку", але тільки парубкам, і не до ноги, а прикріплюють до лівої руки. "Колодка" красиво оздоблена, у кожної неповторна, своєрідна. Це може бути і пасмо ниток, красиво сплетене і оздоблене, і китичка у вигляді "палички-колодійки", майстерно виготовленої. Юнаки повинні заплатити викуп за "колодку" грішми або подарунками: намистом, стрічками, шовковою хустиною тощо.

У перший день Великодня побутував звичай в Україні: дівчата йшли з писанками на цвинтар і несли з собою "колодку" — це означало "колодку віддавати". Своему обранцю вона віддавала дарувала найкращі писанки і вишиту сорочку. Цей жест був ознакою того, що дівчина дотримається слова, не відверне поданої їй руки і серця.

Цікавий звичай, як стверджує В. Скуратівський, побутував раніше на Полтавщині. Коли в селі з'являлося позашлюбне дитя, жінки дізнавалися, хто батько немовляти, йшли до нього, брали силоміць із собою, а в руки давали "сповиту колодку", проходили усім селом з піснями та жартами, приуроченими до цього випадку, а потім завертали у двір скривдженої дівчини. На подвір'ї чіпляли до ноги кривдника-зваблювальника колодку, заходили гуртом до оселі, примушували юнака поклонитися у ноги матері його дитини, а потім узяти на руки і поцілувати маля. Колодку парубок міг зняти лише наступного дня, відкупившись перед цим у жінок-колодійок та зробивши пристойний подарунок дитині та її матері.

Усі зазначені обряди реалізувалися старшими заміжніми жінками, бо на них лежав обов'язок охороняти громадську мораль.

Робилося це саме напровесні, коли статевий потяг особливо сильний, тому потрібно було нагадувати про необхідність стримувати статеві пристрасті, доки вони не знайшли шлюбного врегулювання. Такі обрядодії зосереджувалися на тих, хто не одружився, не мав дітей, або перечив дітям побратися. У давнину скріпленню нової родини і вихованню дітей приділялася особлива увага в українській спільноті. Це був непорушний закон, своєрідний культ подружнього життя. Хоча свято Колодія і обряд "Волочити колодку" носили жартівливий характер, за ними стояла глибока мораль, що міцно прижилася в етноспільноті.

Колядування — давній звичай різдвяних обходів із виконанням величальних пісень богу Коляді (колядок), який розпочинає Коло Свароже, тобто новий господарський рік, і речитативних формул-примовлянь (віншівок). Діти й дорослі колядували окремо. Якщо діти починали обходити хати з колядою вже від Свят-вечора, то старші колядники — тільки з наступного дня. Масове колядування відбувалося, починаючи з першого дня Різдва. Однак у різних областях України існували свої локальні варіанти. На Покутті діти ходили колядувати на Свят-вечір, на Слобожанщині, Поліссі, колишній Гетьманщині та Гуцульщині — першого дня Різдва, на західному Поділлі — вранці другого дня. Все ж першими скрізь розпочинали діти, а за ними колядували молодь і дорослі.

Діти 6-12 (іноді і 6-14) років збиралися гуртами, усі з торбинками через плече ходили від хати до хати "щебетати-колядувати". Дитячі колядки надзвичайно цінні своїм історичним змістом, епітетами, порівняннями, обіцянками бути слухняними, гіперболічними чеснотами тощо. Вони відображають мрії та сподівання усіх батьків — мати дітей з такими чеснотами, як працьовитість, слухняність, сміливість, чемність, злагода, любов до батьків та старих. У другій частині дитячих колядок йдуть побажання швидше вирости, бути здоровими. Щиро й сердечно приймало населення "вістунів добра та щастя". Вірили, що те, про що ці діти колядують, обов'язково здійсниться. Ці магічні дії-молитви сьогодні багатьом незрозумілі, тому сприймаються як звичайні дитячі розваги. Після коляди господиня виносила колядникам дарунки (домашнє печиво, яблука, копійки) і дякувала за привітання та побажання.

Молодь у перший день Різдва започатковувала стародавній обряд уславлення богів піснями (колядками) у колі молодіжних та дорослих гуртів. Збиралися "людно" біля школи чи церкви й готувалися до спільно-громадської коляди. Тут же домовлялися, з якою

метою будуть збирати подарунки та гроші: на церкву, на школу чи на інші громадські цілі. На цьому ж зібранні домовлялися, де і коли будуть "проганяти коляду". Парубоцька громада сама не розпоряджалася грошима. Такі дари, як ковбаси, сало, пироги тощо, належали цілком парубоцькій громаді, вона вільно могла цим статком розпоряджатися на власний розсуд. Різдвяні колядницькі гурти склалися переважно з парубків. Заздалегідь вибирали Ватагу (Березу, Березая), тобто провідника й керівника всієї коляди, Міхоношу та його помічників (Хлібоношу, Скарбника), Звіздаря, Дзвонарів (давали знати, що йде парубоцька коляда) та інших ділових осіб, які варіювалися у кожному регіоні.

Неодмінним атрибутом усіх колядницьких ватаг мала бути рухома зізда, яку носив Ватага або Звіздар. "Звізду" робили переважно із сита, до якого прикріплювали декілька ріжків (5, 6, 7, 9, 12). Найправильнішою та історично первинною є зізда, що має вісім ріжків (два накладених один на одного хрести, корті зміщені на 45 градусів один відносно іншого). Всередині сита прикріплювали свічку, зізду настромлювали на палку так, щоб вона постійно крутилася. Колядницька зірка слугувала вісником народження Сонця-Коляди та була оберегом від нечистої сили.

"Громадсько-суспільна коляда" ходила по всьому селу, не минаючи жодної хати. Колядували звечора до самого ранку. С. Килимник зазначає: "Щоб усе село обходити, парубоцька "коляда" тягнеться по деяких селах 2-3 дні, а то й довше". Заходячи на подвір'я, колядники спочатку просили дозволу колядувати і, коли господар дозволяв, починали із віншувальних пісень-колядок та жартівливих сценочок. Кожен господар радо приймав колядників, щедро їх обдаровував, у скарбничку опускав гроші на громадські цілі. Коли у хаті була дівчина на виданні або юнак на одруженні, то частували колядників за столом чаркою та солодощами ("аби свати сідали, угоду скріплювали та солодке життя було у молодих"). Дівчата обдаровували яблуками та горіхами. Якщо у родині були діти, котрі довго не розмовляли, то таким колядники давали напитися води із ритуального дзвіночка, "аби оживити дзвінкий голос". Жінки непомітно обливали Міхоношу водою, "щоб на ниві росли великі коноплі".

Починали із коляди "для дому" — побажання достатку, багатства, урожаю, "щоб клуні-комори були повні, обори плідні, у пасіці рійно":

*Ой Даждьбоже!
У полі врожайно,
На току буйно, в пасіці рійно,*

*У дворі збройно, в коморі повно,
А в домі склінно на челядоньку,
На дворі щастя на худобоньку.
На худобоньку рогатую та ще й дрібную...
Хай же вам буде Бог у дорозі,
На кожному броді, на перевозі!
Ми вас вінчуємо щастям, здоров'ям,
Сими святками та й Різдвяними!*

Слід відзначити, що після кожного рядка у колядках співали рефрен "Ой Дажьбоже!". На прохання господаря окремо співали й господині. Основний зміст таких колядок був аналогічний до коляд господареві, але й були присутні такі мотиви: "щоб лад у хаті робила", "мужа любила", "полотна білі, рушники-скатерті красиві робила", "аби було у хаті тепло, а на столі смачно". У колядках для хлопця та дівчини вихвалялися їхні чесноти, побажання знайти собі гідну пару та достойно продовжити традиції роду.

У багатьох місцевостях України побутувала й "господарська коляда". Збиралися статечні господарі на 2-3 день Різдва, опоряджували колядницький гурт і йшли по селу, виспівуючи молитви-гімни у честь народження Бога-Коляди, а пізніше — Бога Хреста. Господарі колядували лише з метою допомоги вдовам, сиротам, хворим, німічним, ув'язненим. У подяку за привітання та побажання брали все, що й парубочі гурти, та ще збирали полотно, вовну, сухі харчі тощо (щоби потім передати зазначеним категоріям населення). Парубоцькі гурти також віддавали сиротам і вдовам три чверті зібраного хліба.

Дівчата на порі гуртувалися у дівочі колядницькі громади. Колядниці ходили на другий день Різдва лише до родичів та до осель своїх подруг. Приходили вдень, після обіду, ставали під вікном і просили дозволу заколядувати. Дівчат запрошували до хати, сажали на лавці ("аби й богиня Лада у хаті сідала"). Отак сидячи, вони колядували жінкам, дівчатам та дітям. Зміст коляд був лише дохристиянський: про чесноти дівчини, жінки, про одруження, мрії про щасливе життя у парі з коханим ("як Сонейко з Місяченьком").

Дослідники відзначають, що досить широко побутували й так звані "домашні коляди" — пісні колядницького циклу, що виконувалися у колі родини (роду) на перший день Різдва, коли одружені діти в післяобідню пору йшли-їхали на свято Роду — везли до своїх батьків "Святу Вечерю". Традиційно було заведено "везти", навіть якщо батьки проживали десь поруч. Разом з батьками їхали і малі внученята (це теж було обов'язковим атрибутом: поєднання

минулого, сучасного і майбутнього — триєдність усього суцього). Господиня клала в миску три паляниці (три книші), страви від Святкової Вечері, трохи куті, кільце ковбаси, добрий шмат сала ("Даждьбог бачить скільки уділяєш батькам, тобі ж сторицею віддачить"). Господар брав пляшку медівки, вінок з колосся, посвячений на Спаса. Вкутували дітей, сідали на віз чи сани (якщо сніг був) і "гонорово" їхали до батьківського двору.

В оселі господиня ставила на стіл "Вечерю", господар зверху увінчував її вінком із колосся, а поруч ставив медовуху. Після цього цілували батьків у руку, вітаючи зі святом. Потрібно сказати, що ці вітання у більшості були досить складними і цікавими:

*Вітаємо вас зі святами —
Різдвом тим, Святами Різдва!
Хай Бог дасть дочекати
Нового року!
Від Нового року до Богоявлення,
Від Богоявлення до Воскресіння,
А від Воскресіння до ста літ —
Доки Бог призначив вік!
То вам зичимо й вінуємо —
Коляда рождається!*

Старійшини Роду велично вислуховували привітання і вдячно від себе слово мовили:

*Хай звеличить вас святе Сонце,
Осяють ясні зорі!
Будьте багаті, як земля,
Здорові, як вода,
Милі, як Місяць!
Славте Його!*

На покуті сідав старійшина роду, навпроти — бабуся, господиня дому. Починаючи застілля, старійшина звертався до присутніх: "Пошли, Боже, царство небесне й вічне панування у небі всім тим, що відійшли з нашого Роду на небо. А нам усім пошли, Боже, щастя, здоров'я, многая літа". Невдовзі починалися колядування. Слід зазначити, що лунали на святі Роду лише прадавні колядки. Наводимо одну із них:

*Пане-господарю і ти, господине,
Вставайте з постелі, застеляйте столи,
Бо буде у вас троє гостоньків.
Приспів: Славен ти є,
Славен єси,
Славнее Сонечко
На небеси!
Перший гостонько — ясне Сонечко...*

*Другий гостенько — ясний Місяченько...
Третій гостенько — дрібен Доцик...
Перший гостенько, чим ся зрадуєш?
Як зійду я рано-пораненьку,
То зрадуються мені старенькі й маленькі...
Другий гостенько, чим ся зрадуєш?
Як зійду я рано звечора,
То втішиться мені гість у дорозі...
Третій гостенько, чим ся радуєш?
Як упаду я тричі у маю,
То втішиться мені жито-пшениця,
Жито-пшениця, всіляке зело...*

На "Родовій Вечері" виконувався спеціальний цикл колядок: про прихід на землю Бога врожаю; про Сонце, Місяць, Зорі та їх відповідники на землі — Господар, Господиня та їхні дітки; про урожай, худібку, звеличувалися господар-дідусь та господиня-бабуся як старійшини Роду. У таких колядках Бог сховався на землю, перебував між людьми, аби допомогти їм обробити ниву, зібрати урожай, захистити його від усього злого ("Ой у полі плужок оре, а за тим плужком Даждьбог ходе..."). У цей день ніхто з роду не повинен згадувати старих кривд, непорозумінь — "Коляда народився, а з ним народилося все нове, а старе все померло". "Родова Вечеря" у народі носила також назву "Коляди", відповідно відвідини роду у цей день називали "колядуванням".

Подаємо уривок із твору *"Різдво, подвійний простір"*
Я. Ороса:

"... Якась мить, і чути в снігах як хтось увійшов з-над двору:

— Чи треба колядувати?

— Треба, треба...

Ставний легінь тримає в правиці Різдво, переступає поріг. Золотопера птаха дрижить од холоду, нараз в теплі відхляла, виривається на волю, але в чотирьох стінах їй тісно, б'ється крильми, й нарешті шугає в жерло печі, розчиняється в живій ватрі. Чути, як через комин здобуває собі остаточну свободу. Всі троє полегли зліхнули. Жар-птиця летить над світом, розтинає його навпіл: на живий і мертвий. Мертвий світ відходить у минуле, залишається тільки в спогадах, а живий ледвесенько спинається на ноги. Різдво ширяє над студеними засніженими горами, вишукує серед тої застиглої білої кваші ще біліший, але прикиданий купою гною камінь, аби вздріти в його основі прадерево, що пробивається пагонами на світ. А там на одній з галузок жар-птиця перебуває до ранньої весни, поки, гляди, другий стрілець-молодець, Журило, замахнеться її збезчестити. Від того вже не втече, легко віддасться йому. Проте вернімося під околот Мізинчика Монаха, де в теплій оселі троє газдів мову провадять:

— *Складімо пошану Господу Богу,*

Святий Вечір!

Що нас спровадив на одну дорогу,

На одну дорогу, на чотири боки:

Землю зігрівати, корінь пускати,

Людей наставляти:

— Гой, тепер не так, як з первовіку:

Гой, син на отця руки здоймає,

Донька матері слів не сприймає.

Гой, брат на брата ніж виймає,

Сестра й на сестру чарів шукає.

Сусід сусіда до суду дає,

До суду дає, і свідком стає.

Через неправду світ ся конає!

За святковим столом троє газдів сидять, раду радять:

— Я обернуся на ясне Сонце, — каже Корочун.

— Я перекинуся срібним Місяцем, — веде далі Лем.

— Мені бути дрібним дощиком, — узагальнює Мізинчик Монах. — На-че нікого не забули? — прохопився словом.

Раптом усі троє спом'ятали дівчину Кулинку, котра врятувала від гибелі жар-птицю. Адже власне вона умовила стрільця не цілитися в Різдво, а забрати з собою. То Кулинка сиділа під отим істотним явором, коли Корочун замахнувся на золотоперу птаха, і відвела біду. Корочун і двоє самітників одразу покляли розшукати тоту чуйну душу і віддячити її добродійству. Лишень нарядилися гостями здалеку, щоб іти звеселити дівчину, як за вікном озвалися колядники:

— Чи треба колядувати?

— Треба, треба, — в один голос уже втрьох припрошують.

— Світ народився!

— Славимо його! — стають круг столу красно вбрані газди, стрічають переодягнутих у діда та бабу, пастухів і вістунів, смерть і вояку — ватагу дуки Боя, гуртом колядують, урочо вшановують почин доби:

— З-за тої гори, з-за високої

Видно ми виходять троє братів рідних,

Єден братейко — світле сонейко,

Другий братейко — ясен місячик,

Третій братейко — дробен дожджжейко.

Місячик ся бере заморозити

Гори, долини і верховини,

Глибокі потічейки і бистрі річейки;

Сонечко ся бере розморозити

Гори, долини і верховини,

Глибокі потічейки і бистрі річейки;

Дожджчикок ся бере зазеленити

Гори, долини і верховини.

Будь Богу хвала з нашого слова,

Богу на хвалу, людям на славу!

Колядники набирають із рук гостинних газд повні торби лісових і волоських горіхів, яблук і сушених фруктів, усіма вирушають до господи Кулинки. Перед веде завзятий Корочун, за ним ідуть поважні старці, а слідом — під гучні переливи бубна, гуслів та гармошки колобродить весела братія: на тлі сніжного поля наче миготять тіні небіжчиків, а насправді — то вертаються нави — душі померлих пращурів — у свої рідні простори, кумедно вбрані, (навиворіт). Дорогою їм зустрічаються хлопчачки, років десяти, з розмальованою зіркою. Малий тримає її — восьмигранну кулю — перед собою, раз попри раз крутить, а в ній іскриться вогник.
— Світ народився!
— Славити його!

Поздоровляють одне одного дві стрічні ватаги, старші пригощають меншеньких колядою, пропонують і їм іти з ними Кулинку звеселяти. Діти охоче пристають на дорослу умову. Сьогодні від малого до великого, і так аж до Стрітіння — впродовж цілого світлого місячного кола вшановують почин світу по всіх українських просторах, видимих і невидимих.

А дві громадки, злучені в одне, зараз долають снігові замети, безліч кучугур, ідуть натхненно до того мінливого каменю, що на йому росте явір, а в затишному дуплі — дівчина Кулинка доглядає бджіл, бобрів, стереже Різдво, що ондечки на вершечку крони знову цілий світ осяває: Молода господиня серцем чує, що десь уже в дорозі весільний поїзд, ідуть свати, ведуть стрільця молодого, бо той, на тобі, сподобав заступницю жар-птиці, і теперечки має намір висватати її, Кулинку, а відтак заручитися, щоб сливе по Водохрещах справити бучну свайбу. Кулинка — дівчина на відданні. То чому б і ні, не стати на рушник із отим файним лучником. Пора і їй мати сім'ю, не засиджуватися довго в дівках, а варто б подати руку на знак згоди тому молодцеві. Отож ладить і Кулинка Святу Вечерю, накриває на столи дванадцять святошних страв, і цідить у кришталеві штофи бурштинові напої.

Справді, тут лунають чийсь голоси; спершу колядники, а там і свати — Місяць і Сонце — поріг переступили, мову провадять:

— Мисливці ми, полюємо куніцу гожу, і вислідили її коло твого дому.

Чи, бува, не ти, газдине, будеш тою улесливою звіркою?

— Я! — зашарілася Кулинка, потупила очі додолу.

— Ми не помилилися... Ставай до нас, молодий мисливцю, та веди під вінець свою суджену, — проступилися свати, пропустили вперед себе Корочуна. — Саме він і натрапив на твої сліди, й на поліг, аби за будь-яку ціну тебе знайти. Що ми й зробили...

— Сідайте, гості дорогі, до жита-пшениці та всякої пашниці. А ви, дітки, — звертається господиня до менших колядників, — поки що в запічку горішки товчть, а там я вас солодким почастую.

І коли всі вместилися за багаті столи, підвівся Лем і Мізинчик Монах, зворушено виголосили своє вагоме слово:

— Ні, ми не забули про тебе, Кулінко, бо ж власне ти сповістила нас, що Різдво іде, князь його несе. Тож сяй повік, люба Зоренько, і щоб у тебе було стільки діточок, як на небі зірочок!

Сьої ночі було темно на небі, бо в яворовій господі Сонце засватав Зорю, Місяць зарубав на галузі новий лік часу, Бог дрібним дощиком звично росить крізь ніч; ватага дуки Боя їх усіх звеселяє, а в запічку й на печі покотом спить малеча. По всіх усюдах іще нічого й нікого не має, тільки тут, у сутерині вічного дерева, нуртує розмаїтне життя. В борті затаїлися до весни невсипуці бджоли, а по звивистих норах стихли в глибокій ярині порські бобри. На вершечку крони дримає наморене за минулу добу Різдво. Світ наче завмер до завтра...".

Спробуємо пояснити походження слова "коляда": праукраїнський корінь *кол* (коло), поєднавшись зі словом *еда* (їжа), творить нове слово *коледа* (*коляда*), тобто, коляда — це первісно означало *колу їжа* (сонцю пожертва: жертвна їжа, яку колядники збирали з миру). Колядувати — означає співати величальних пісень прославляючи Бога Кола (Коляду), господарів дому, їх господарство. За це господарі обдаровують колядників, приносячи таким чином, жертву Богу Сонця. Святу не менше 7 тисячоліть, оскільки слово "коло", у значенні "сонце" побутувало у мові праукраїнців-землеробів трипільської археологічної культури ще до того, як його замінило слово "сонце". Найімовірніше, ця заміна відбулася приблизно 5 тисячоліть тому, коли кочові племена пастухів розпочали великі завоювання народів.

Конвенція — міжнародний юридичний документ, обов'язковий для виконання сторонами, що його ратифікували.

Корінні народи — це народи, які проживають у багатонаціональних суспільствах незалежних країн і є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є дана країна, у період її завоювання, колонізації або у період встановлення існуючих державних кордонів. Незалежно від правового статусу вони досить стабільно зберігають деякі або всі свої соціальні, економічні, культурні та політичні інститути. Обов'язковою ознакою приналежності до корінних народів є самоусвідомлення себе такими на даній території. Права корінних народів:

- право на існування;
- право вважатися такими;
- право самостійно вирішувати питання вибору власних пріоритетних напрямків розвитку в тій мірі, у якій вони торкаються їх способу життя, вірувань, інститутів, духовного благополуччя і території, яку займають або певним чином використовують;

- право здійснювати контроль, у міру можливості, за власним економічним, соціальним і культурним розвитком; право участі у підготовці, втіленні у життя та оцінці результативності планів і програм національного та регіонального розвитку, які можуть безпосередньо їх торкатися;

- право зберігати власні звичаї і інститути, якщо вони не суперечать основним правам національної правової системи і правам та свободам людини, які визнані міжнародними нормативно-правовими актами. Це право повинне реалізуватися у національному законодавстві, при укладанні якого належним чином слід враховувати особливості звичаїв і звичаєвого права корінних народів.

Поліпшення умов життя, піднесення рівня охорони здоров'я (з метою спроможності якісного фізичного відтворення спільноти як носія своєї культури) і освіти (механізму передачі культурного спадку наступним поколінням у ланцюгу природного розвитку) корінних народів при умові їх безпосередньої участі та співпраці із зацікавленими вітчизняними та міжнародними інституціями повинні стати пріоритетними питаннями у планах загального розвитку територій, населених ними, та спеціальних проектів розвитку вказаних областей.

Космогонічні уявлення — система народних міфологічних вірувань та поглядів на сутність і походження небесних тіл Сонячної системи та зірок. За прадавніми народними легендами світотворення мало три періоди: народження Зоряних галактик, народження Місяця і народження Води. Світотворення тривало дванадцять священних ночей, кожна з яких символізує одну космічну епоху (1000 років). В день народження зоряної Ночі та Місяця, якого в народі називають Василем, відбувається обряд зорювання ниви та засівання (і сьогодні у глибинних українських селах на "Маланку" ряджені на подвір'ї у господарів проводять "першу борозну", а потім і перший посів). Обряд "Прямої борозни" є магічним ритуалом завороження сили худоби (коней та волів) на вдалість оранки та посіву. Подібний обряд можна спостерігати у деяких місцевостях і на Новий рік.

Наші пращури вірили, що Небо — найвища і найсвятіша сила. На Небі життєдайне Сонце, Місяць, зірки. З Неба Доля приходить, життєве тепло та цілюща вода. У найбільшій шані було ясне Сонце. Другим за Сонцем був дощик, якого посилала богиня Вода. Отже, найвищими святителями у старовину були Сонце-Вогонь та Вода для Всеплодючої Матері-Землі.

У сиву давнину вмiли гадати по Сонцю, Мiсяцю i зорях, створили вчення про Всевидюще Око i пояснили, хто творець Всесвiту, Неба i Землi. Праведне Сонце, ясний Мiсяченько та Дрiбен дощик — то сам Господь Бог навеснi, коли потрiбно засiвати ниву та сподiватися щедрого урожаю. Велика честь для господаря, коли такi поважнi гостi приходять на Святу вечерю, незважаючи на те, що вiн всього лишень маленька пiщинка у безмежному Всесвiтi. Народження богинею Ладою — праматiр'ю Всесвiту — за дванадцять космiчних ночей вогненної трiйци: Сонця, Мiсяця та Зорi — то диво щедрої, незбагненої душі далеких наших прабатькiв.

Криниця — опоряджене природне джерело питної води, неглибокий колодязь найпростiшої конструкцiї, воду з якого пiднимають за допомогою "журавля", корби, коловорота, тички, мотузки; найпочеснiший атрибут родинного обiйстя. Колодязi — рукотворнi воднi сховища, водоносна жила у яких знаходиться на значнiй глибинi, будуються та опоряджуються найчастiше толокою. Українська етнокультура щодо поведiнки бiля криницi та колодязя висуває такi вимоги:

- не можна проводити господарські роботи (рубати дрова, полоскати бiлизну, смалити порося, складати смiття, городити кошару, влаштовувати застiлля тощо);
- великим нехлюйством є лаятися бiля криницi, кричати чи голосно спiвати, влаштовувати iгри чи забави, заглядати у неї без потреби, їсти над водою;
- святотатством вважається, коли жiнка або дiвчина беруть iз джерельцi воду з розпущеним волоссям;
- великим грiхом вважається брати iз криницi воду в брудне вiдро чи в бруднiй одежинi;
- пожалiєш святої води — слiози накличеш на родину;
- не можна воду вночi набирати, бо врода вiдiб'ється на гладiнi води, а вранцi хтось прийде брати воду та й забере твою вроду.

У народi говорять: "Криницю копати — щастя закликати", "Плювати у воду — всеодно що матерi в очi", "Не плюй у криницю — доведеться водицi напитися". Українська криниця з давнiх вiкiв символiзує батькiвську хату, людську доброту, непорушну вiру в безсмертне буття народу, джерело його духовностi. У народних вiруваннях з прадавнiх часiв — це символ здоров'я, мiцностi, багатства, родючостi, плодючостi, святостi, чистоти, дiвочої краси, вiрностi, розлуки, жалю, туги.

Святим обов'язком кожної людини в Україні вважалося посадити дерево i викопати криницю. Нiхто не смiв називати себе вла-

сником джерела або криниці, колодязя, бо вода свята, вона дана Богом усім, хто понад нею мандрує. Вірили, що криницю охороняють добрі духи-опікуни людини, що "в кожній криниці живе криничник, який холодить воду і від того вона така холоднопекуча, що аж у зуби заходить і горло кусає". Кирничина — то холодна джерельна вода. Одного кореня із словом "криниця" давня назва лілеї — "крин", що символізує магічну жіночність, енергію вологості, улюблена квітка русалок. Вірили, що на Зелені свята на зрубах колодязів удосвіта сидять чарівні діви, яких називали криницями і русалками.

Для українства характерним є збереження архаїчних структур в народній обрядовості. У давнину біля жертовної криниці будували капличку, де відбувалися жертвоприношення. 19 березня освячували рукотворні сховища води, аби ті не наповнювалися гіркими стоками, щоби вода була чиста, добра, змивала всі хвороби. 22 квітня знову поклонялися живильній воді. 21 червня вшановували Федора-Колодязника, котрий приносив щедрі грози. За повір'ям, у криниці, викопаній на Федора, вода завжди буде чиста, світла й п'янка, негативну дію завидючих очей буде одразу ж завертати у їхню душу, якщо дати їм попити з цієї криниці.

В багатьох місцях України збереглися жертвні криниці дохристиянської доби, де й нині під час свят проводиться ритуальне освячення води, що супроводжується жертвою дрібних монет, пахучого та відворотного зілля рослин, шматочка паляниці. Особливо урочисто відбувалося раніше освячення громадської криниці, яка вірно служила значній частині населення села. У давнину вірили, що криницею опікуються добрі духи вод, однак сюди можуть проникнути й лихі сили: "перед третіми півнями" у водохрещенську, юр'івську, купальську та спасівську ніч збиралися вони тут і влаштовували "розигри", після яких обов'язково потрібно було очистити й освятити криниці. До обряду освячення місцевість навколо сховищ води опоряджували, садили верби, бо "у вербі перебувають добрі духи вод та опікуни людського роду. Вони сидять на гіллі і вартують, аби лихі духи не проникли в криницю", тому її завжди обсаджували вербами.

Криниці та доквілля біля них вважаються священними. Вони оповиті легендами та переказами, їм присвячують поетичні твори. Найсердечніші почуття до рідного краю через образ криниці знаходимо у поетичних рядках Маркіяна Шашкевича: "Там колодязь студенький, А дуб воду тягне, Не так щастя, як той води Моя душа багне". У численних задушевно-тихих і тривожних піснях та

легендах знаходимо образ криниці, як символ пишного дерева, пахучої квітки, її наділяють спрагли душі властивостями живих істот:

*Сплять ліси, поля, криниці,   Ти відкрий, відкрий очиці,
Шепіт ручая,   Юносте моя.*

Ліна Костенко наділяє криницю голосом пам'яті, що зве до дії, соромить за бездіяльність, байдужість до історії батьківщини:

*Голос криниці, чого ж ти замовк?
Руки шовковиць, чого ж ви залякли?
Може це біль наш, а може вина,
Може бальзам на занедбані душі —
Спогад криниці і спогад вікна,
Спогад стежини і дикої груші...*

Ця ж майстриця пера досить поетично описує фортечну криницю у Чигирині, живучою вологою якої втамовували спрагу захисники рідної землі:

*А он же, бачиш: в камені криниця,
Мале відерце в дзьобі журавля.
Гори цієї дивна таємниця —
Оця пробита в камені криниця,
Коли рятунку ждуть нізвідкіля!*

Незмінним супутником традиційної української криниці є "журавель". Схиляючи свою довгу шию над цямриною, він упродовж віків милозвучно поскрипує до води, кличе до себе подорожніх і спраглих. Голос криничного журавля не раз був сигналом для таємних зібрань. Журавель і криниця... Чи випадкове їх сусідство?

Основою слова "криниця" є корінь "кри". У багатьох індоєвропейських мовах цей корінь є основою слів на означення "журавель" (нім. "краніх", вірм. "крунк"). Отже, наведені поняття мають спільні етимологічні витоки, тобто є двома фонетичними відтінками одного міфологічного образу. У цьому переконує й зворотний аналіз семантичної пари "криниця-журавель" на ґрунті української мови: журило, жерело, жерельце, джерельце — криниця. Слова "жерело, джерело" є фонетично спорідненими зі словом "журавель". Однак певні мовні явища призвели до суттєвої різниці у семантичних відтінках єдиного фонетичного символу. Різниця між словами, найімовірніше, лежить на рівні полярності стихій: чоловіче і жіноче начало. Колодязний журавель набирає воду, а криниця віддає.

В народній свідомості реально-побутові образи, предмети та явища завжди відповідають міфологічній схемі образу світу, космічним силам доквілля. Аналогічний асоціативний перегук полярних пар присутній у багатьох веснянках: "Де журавка ходила, там

пшениця родила. Де журавель походив, то там кукіль уродив". За повір'ям, якщо по посівах походить жінка, то вони дадуть добрі сходи, а коли чоловік — навпаки. В обряді "Першого засіву" господар розкидає зерно, а господиня його притоптує. Наведені приклади вказують на те, що жіноче начало (вода) викликає ріст, родючість, а чоловіче (вогонь) — засуху.

Поєднання води і вогню є основою зародження життя. Гармонійне поєднання двох полярних начал спричиняє взаємний енергетичний обмін (парубок, палаючи вогнем пристрасті та любові, просить у дівчини води: "Несе Галя воду, коромисло гнеться, За нею Іванко, як барвінок в'ється. Галю молодая, дай води напиться..."). Чоловіча половина в момент поєднання приймає на себе енергію води, тобто духовний потенціал. Саме тому вода символізує духовність. Звідси стає зрозумілим сенс та символіка Обливної понеділка, обливання водою молодих на весіллі, масове обливання водою та купання на свято Купала. Після шлюбної ночі наречена обрядово має подати своєму коханому води, тобто вгамувати його молодецьку жагу вологою духовності. Отже, криничний журавель покликаний діставати воду з криниці, тобто тамувати спрагу, викликану енергією Сонця, та духовну спрагу чоловіка ("журавель" дістає воду, а чоловік — духовність).

Одним із конструктивних елементів криничного журавля є жердина, до якої прикріплюють відро — крук. Цим же словом позначається в українській мові птах ворон. За існуючими народними повір'ями, легендами та казками ворон-крук є володарем живої та неживої води. За твердженнями науковців, жива вода відрізняється від неживої, перш за все, полярністю енергетичного заряду. У природному середовищі Землі вода двічі на рік змінює полярність на протилежну: перший раз — у період зимового сонцестояння, другий раз — у період літнього. У період від Водохреща до Купала вода має таку полярність, котра позитивно впливає на зародження і розвиток рослинності в природі. Після Петрівки дерева припиняють ріст, а після Іллі (2 серпня) вода шкідлива для купання. Тому від Іллі до Водохреща вода мало сприятлива для життєдіяльності. Можна умовно означити, що перша вода є живою, а друга — неживою. Рівнозначно і щодо роси: ранкова роса вважається корисною, а вечірня — шкідливою. За твердим переконанням прадідів, й сила Перуна у період до Купала є запліднюючою (позитивною), а після Купала — смертоносною (негативною). Викладене пояснює ту обставину, що за давньою народною традицією нові криниці та

колодязі копають та облаштовують лише в першій половині року, освячують — напередодні Купала.

У воді з нової криниці дівчата полоскали свої вінки, хлопці самі пили воду із молоді криниці та поїли нею дівчат, "щоби юнки, попивши її, безтямно закохувались у них і любили аж до наступного Купала". Купальська вода спроможна розпалити любовну пристрасть, наповнити життєтворчою силою. Зміна полярності енергетичного заряду води відбувається поступово і в період літнього сонцестояння величина позитивного заряду досягає максимуму, у цей же період набуває найбільшої сили і енергія Перуна (чудодійна властивість у купальську ніч папороті — Перунового цвіту).

За давніми переказами, криниця утворилася із джерела, "дару Божого", яке обгородили тином. По воду ходили з глечиками, пильнували, аби лише у чисту посудину воду набирати, бо свято берегли чистоту животоку. Верхівки частоколу прикрашали витесаними фігурками півнів, бо птаха ця відгонила нечисту силу, яка могла осквернити святу воду. Напередодні Водохреща той частокіл покривали білим полотном. Кожна господиня прагнула це першою зробити, щоби прикликати здоров'я для тіла чоловіка та усієї родини. З криницею пов'язано багато звичаїв та обрядів, зокрема:

- на Купала до молоді криниці приходили парубки, котрих на Семена мали посвячувати у дорослих юнаків, з новими дерев'яними черпаками. Набирали води у той черпак і несли до воріт та розливали на переході — "щоби ніяка дівка нічого їм на воді поробити не могла, буде переходити через розливу воду, то чари і не пристануть до інших";

- жінки навколо криниці три круги проводили, "аби від води не було ніякої біди";

- на Водохреще господар брав жмут колосся, з якого починали засів, освячував його, а потім приходив до криниці та примовляв: "Як не переводиться вода у цій криничині, так нехай і хлібу не буде переводу";

- дідусі на Водохреще водою із криниці поливали дерева, "щоб сік молодий так бродив, як джерело у криниці вирує, а в тілі нехай би ще довго кров вирувала";

- у криницю кидали хрестик із воску, освячений на Водохреще, жмут васильків із маковійки та трішки освяченого маку, щоб "очі відьми туди не дивилися", з цією ж метою перекидали через криницю лушпиння від великодніх крашанок;

- юнки, котрі ворожили на свого судженого, приносили в роті воду із трьох криниць і замішували тісто на обрядове печиво;
- у давнину при випіканні короваю брали воду із семи криниць;
- особливо помічною та магічною є "непочата вода", тобто та, котру взято при перших проблисках сонця. Скроплюючи такою водою хворого, промовляють: "Водичко-йорданичко! Вмиваєш ти луги-береги, коріння, біле каміння. Умий цього хрещеного від гніву, ненависті та від усякого лиха".

У народі побутувало повір'я: хто криницю для громади викопав, рід того Бог оберігати буде від усяких напастей, а хто багато опорядить джерелиць, того відразу по смерті до раю забирає, бо добро людям зробив велике. Про це і в пісні мовиться:

Ой криничко, криничко, водичка студена,

А хто буде з тебе пити, стане коло мене.

А хто буде з тебе пити — той мене згадає.

Та дай, Боже, тому щастя, хто нас напуває.

Криптоетнічність — тип етнокультурної ідентичності, що проявляється у зміні етнічної приналежності, своєрідній спробі індивіда розв'язати протиріччя між етнічною визначеністю і соціальними нормами життя суспільства. Проявляється у випадку дискримінації за етнічним походженням, морально-психологічного тиску, навмисної зміни етнічності особи без її відома (напр., під час Всесоюзного перепису населення у 30-ті роки). Це явище зумовлено цілком конкретними причинами соціального характеру морально-етичного спрямування, ідеології правлячої еліти.

Крутилка — традиційна зимова гра українців. В ополонку на ставку опускали дерев'яний стовпчик, і коли він обмерзав, на нього настромляли старе колесо від воза. До спиць колеса прив'язували довгу жердину, на кінець якої прикріплювали санчата. Одні учасники гри обертали колесо, а інші каталися на санчатах, намагаючись втриматись на них, оскільки вони оберталися по колу з великою швидкістю.

Кулачні бої — давня народна ритуалізована розвага. Проводилася взимку на льоду тих водоймищ, де відбувався обряд водосвяття. Сходилися чоловіки з кількох сусідніх сіл або хуторів, в містах — з кількох вулиць чи кутків. Учасники кулачних боїв дотримувалися певних правил: спочатку "чубарилися" діти, після них показували свою відвагу та спритність парубки, пізніше включалися у боротьбу дорослі чоловіки. Традиції звичаєвого права не дозволяли бити лежачого або бити із-за спини. Переможцем вважалася та

сторона, якій вдалося витіснити суперників з поля бою або змусити їх до втечі. Іноді переможених переслідували аж до їхнього села, де з церкви знімали дзвін, що вважалося великою образою для громади, якій доводилося сплачувати викуп. На Лівобережжі кулачні бої збереглися аж до ХХ ст. Шляхетні кулачні бійці користувалися у народі особливою повагою.

Культ предків — віра в те, що людина живе й по смерті. Переходячи до іншого світу, вона стає надзвичайною і цим сприяє охороні роду, чужому ж може шкодити, особливо коли той сам чинить щось зле проти роду померлого або його далекі предки заподіяли щось лихе (рахунок іде до сьомого, а то і дванадцятого коліна). Однією із форм культу предків є повага до небіжчиків. Споконвіку у нашого народу було розвинуте високе почуття поваги до тих, хто відійшов у вічність.

Місця, де ховали померлих, з давніх часів вважаються священними. Це пагорби, узбіччя шляхів, віддалені місця. Їх не можна розкопувати і розорювати. Для того, щоб подорожній здалека міг побачити місце поховання і зняти в пошані головний убір та схилити голову перед пам'яттю померлого, наші предки на місцях захоронень висипали високі кургани. І сьогодні вони деінде та й зустрічаються по Україні. Багато курганів невдячні потомки розорали, а з ними знищили і родовідну пам'ять, тому так нам сьогодні важко, бо пошкоджено коріння роду-народу, завдяки якому людина тримається на цій землі.

Наші предки свято вірили у чудодійну силу воскресіння. Разом із воскресінням природи навесні повертаються до рідного краю птахи із вирію і несуть на своїх крилах привітання від прадідів. Усе відбувається з волі могутнього духа Нава — правителя країни душ померлих прабаб'яків. Нава — це коріння Дерева життя, яке росте у раю-вирію. Туди відлітають зимувати птахи. Ключі від вирію зберігаються у зозулі, тому вона найперша і відлітає, вона ж несе і найперші вітання від живих у країну померлих Наву.

Велика кількість жіночих статуеток серед трипільської пластики свідчить про те, що у трипільців існував культ Великої Матері, що пов'язаний із культом предків. Існують й інші дані, переконливо свідчать про існування культу предків у наших пращурів. Цілком вірогідно, що жертвоприношення предкам трипільці могли позначати словом, однокорінним із сучасним *дяка* / *подяка* і санскритським *удака*, котре в індооріїв власне й означало жертвоприношення предкам у вигляді зернових, борошна та виробів із борошна. З культом предків із глибокої давнини пов'язані певні місця,

кутки, як от: в українській хаті куток за столом для Дідуха, куті, узвару. У ведичній літературі на означення подібного місця існує вислів, аналогічний українському: *света кута* — святий куток (покуть, місце раю. Багатства). (Див. *Спасова борода, Обжинковий сніп, Зажинковий сніп, Обжинковий дід, Спільна вечеря усього Роду, Поминки*)

Культура міжетнічного спілкування — система історично обумовлених норм і цінностей міжетнічного спілкування на міжособовому, міжгруповому, індивідуальному, інституціональному рівнях. У відносинах між державами, а також у стосунках між представниками різних етноспільнот у поліетнічному суспільстві культура міжетнічного спілкування служить важливим засобом контролю за саморегуляцією соціуму та гармонізацією суспільних відносин. Вона є проявом суспільної свідомості та духовної культури нації. Рівень розвитку культури міжетнічного спілкування обумовлюється системою об'єктивних та суб'єктивних причин: подоланням протиріч в економічній, політичній, духовній сферах, ступенем розвитку суспільних інститутів та суспільства в цілому, його відкритості, рівнем світоглядної, етичної культури, освіченості, духовності, етнічної толерантності учасників міжетнічного спілкування.

Культурна дифузія — явище проникнення елементів запозичення, обміну та адаптації інтернаціонального досвіду в певному етносередовищі одночасно з активним поширенням у діахронній (між поколіннями) та синхронній (просторі і часі) площинах зразків власне етнокультури даної спільноти.

Культурна діяльність, культурні товари і послуги — це така діяльність, такі товари і послуги, які з позицій конкретної властивості, використання або мети втілюють або несуть в собі певні форми культурного самовираження, незалежно від їх можливої комерційної цінності. Культурна діяльність може бути самоціллю або сприяти виробництву культурних товарів та послуг.

Культурна політика і культурні заходи — це така політика і такі заходи культури на місцевому, регіональному, національному чи міжнародному рівнях, які зосереджені на власне культурі або призначені для безпосереднього впливу на форми культурного самовираження індивідів, співтовариств чи суспільств, включаючи створення, виробництво, розповсюдження і розподіл культурної діяльності, культурних товарів та послуг, а також доступ до них.

Культурна різноманітність — це розмаїття форм, з допомогою яких культури груп і спільнот знаходять своє справжнє вираження. Ці форми самовираження виявляються і передаються як всередині груп і спільнот, так і між ними. Культурна різноманітність виявляється не тільки завдяки використанню різних засобів, за допомогою яких культурна спадщина людства виявляється, поширюється і передається, але і через різні види художньої творчості, а також виробництво, розповсюдження, розподіл і використання продуктів культурного самовираження, незалежно від засобів і технологій, що використовуються.

Культурна спадщина — це сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної діяльності.

Культурний зміст — символічне значення, художній аспект і ті культурні цінності, витоками яких є культурна самобутність або які відображають таку самобутність.

Культурогенез — процес виникнення та подальшого розвитку нових форм культури, їхня інтеграція у певне етносоціальне середовище, а також формування нових систем та конфігурацій культури, що безперервно з'являються упродовж розвитку як усього людства, так і окремої спільноти.

Кумування — звичаї духовного споріднення дівчат та жінок. Дівчата, котрі хотіли заприятелювати, на Зелену неділю обмінювалися низками коралів або хустками ("аби ніхто між нас не пхався"). Цей давній звичай на Поліссі мав назву "Завивати березу". У Зелений понеділок юнки ідуть до лісу чи гаю, вибирають одну із берізок і на ній "завивають" вінки. Якщо дівчат багато, то вибирають кілька таких дерев, у яких гілочки звивають до самої землі. Розділившись по двоє, кожна пара із березового гілля в'є один спільний вінок, не відриваючи гілок від дерева. Коли вінок готовий, дівчата у парах кумуються між собою: одна одній через вінок урочисто дарують жовту крашанку. Здійснивши обмін, цілуються крізь вінок, при цьому промовляють: "Благослови, берізко, і ти, Сонечко праведне, що дерево це обласкало, покуматися, сестрою збагатитися, одна одній бути поміччю до кінця днів своїх".

В інших місцевостях плетуть вінок із зрізаних березових гілок, прикрашаючи його квітами та різними травами, кожна з яких має символічне значення. Потім у парах міняються одна з одною вінками, поцілувавшись крізь вінок, дарують хустини, намисто чи вишиванку, що скріплює вічний договір дружби та взаємодопо-

ги. Можна було "кумуватися" і з кількома подругами. Як клятва, звучать слова: "Поєднали нас небеса та душі предків і лише вони можуть нас роз'єднати". Обряд супроводжується піснями, іграми, забавами. В цей день вибирають старшу куму: скручують свої хустини і підкидають їх угору. Чия хустка підніметься вище і пізніше впаде на землю, то та і є старшою кумою. У Зелений вівторок подібні обрядодії здійснюють і заміжні та одинокі жінки.

Купайлочка-Фортуна — обряд, який проводиться напередодні Купайла. Фортуна — богиня Долі. Хлопці у лісі, бажано поблизу водойми, викопують яму, досить широку, оздоблюють її квітами та гіллям. На середині ями роблять "зелений трон", який красиво прикрашають зеленню. Дівчата за день-два до обряду плетуть по одному вінку, значать, де чий, щоб не поплутати з чужим. Виставляють на сонце, щоб воно обцілувало, обмилувало їх.

У день проведення обряду плетуть ще по одному вінку. Перед обідом дівчата, співаючи купальських пісень, ідуть у ліс до ями, кожна із двома віночками. Тут водять хороводи, співають пісень, проводять ігри. Потім вибирають поміж себе найвродливішу і найдобрішу. Це — "Купайлочка-Фортуна". Співаючи, дівчата одягають їй вінок, прикрашають квітами, зеленню, скроплюють водою і з магичними примовляннями урочисто опускають до ями по широким сходинок. Зав'язують Купайлочці-Фортуні очі і саджають на трон, біля якого лежать свіжі і зів'ялі віночки. Дівчата співають:

<i>Вийди, вийди, Фортуно,</i>	<i>Ти ж є там,</i>
<i>До нашого Лада — гай!</i>	<i>— Подай сюди віночок</i>
<i>Подаруй віночки нам,</i>	<i>Щастя нам.</i>
<i>Подаруй віночки нам!</i>	<i>Віночки подай,</i>
<i>Купайлочко-Фортуно,</i>	<i>Віночки подай.</i>

Одна з дівчат підходить до ями. "Купайлочка-Фортуна" із зав'язаними очима бере один віночок і подає догори. Коли свіжий — дівчина, якій подано віночок, незабаром вийде заміж, зів'ялий — у цьому році сватів годі чекати. Дівчата увесь час приспівують, доки Купайлочка не подасть вінків усім учасникам. Потім зі співами урочисто виводять її із ями, всі йдуть до водойми і опускають віночки на воду.

Купало (Івана Купала) — прадавнє українське свято літнього сонцестояння, відзначається 7 липня (за сучасним календарем). За висновками дослідників, первісно Купалою називали ляльку або опудало, яких купали-топили у воді або закопували у землю чи спалювали. Назва "Івана-Купала" походить від шанування Іоанна

Хрестителя, яким православна церква намагалася перекреслити дохристиянські традиції.

Серед українців Купала відзначає переважно молодь у купальську ніч. Свято поєднує елементи культу сонця, природи, аграрної магії, очисних та еротичних обрядів: запалювання купальських вогнів, стрибки через багаття, ворожіння, збір лікарських трав. Купальська ніч вважається чарівною, тому широко розповсюджені дівочі ворожіння на вінках, численні обряди і магичні дії, за допомогою яких можна захиститись від нечистої сили, яка особливо активна у цю пору.

Головними дійовими особами є Купайло (Купало) і Купайлиця (Марена, Морена). Виготовляють їх відповідно парубочі та дівочі гурти. Юнаки готують опудало в образі старого чоловіка із соломи, подекуди голову виліплюють із глини, яку закріплюють на довгу палицю і одягають у літній легкий одяг. Це і є Купайло.

В українських купальських обрядових піснях збереглося чимало образів і мотивів трипільського походження, та й саме свято сягає трипільського періоду української минувшини. М. Максимович зазначає, що Купала — то народне свято Сонцевороту, Перескоку, коли Сонце перескакує на зиму, подарувавши Землі найдовший і такий чарівний день. Про це у купальських піснях мовиться: "Ой мала нічка-петрівочка, не виспалася наша дівочка", "На Купала нічка мала". За уявленнями українців, на Купала дерева та звірі переходять з місця на місце, говорять між собою, у цей день цвіте папороть там, де курячий голос не доходить" (П. Чубинський). Купальська пора — то час найвищого енергетизму природи, пора її зрілості та зрілості юних, що досягли межі, коли час кохати і бути коханим:

<i>Як на нашій вулиці</i>	<i>Над Степанка, над нашого.</i>
<i>Все купальні молодці.</i>	<i>Бо його дівка скупавіла.</i>
<i>Ой нема найкупавішого</i>	<i>Дівка Степанка полюбила.</i>

Дівчата-купалочки ідуть на купальське грище у вінках, аби пошанувати Купала і Марену, котрі виготовлені із гілок дерев. С. Губерначук припускає, що, віддаючи шану деревам та вінкам, юнки прощаються із тією порою, коли вони з ранньої весни до Купала виводили у галях веснянки, грали різноманітні ігри, провокували парубків на залицяння. Після Купала настає пора, коли потрібно вже думати про заміжжя. Тому деякі обрядові пісні цієї пори мають сумні мотиви.

Надзвичайно глибокий та давній зміст простежують дослідники у купальських обрядах очищення вогнем і водою. Глибоко символічним є спалення Купала і потоплення Марени. Купальське

вогняне колесо, що скочують із пагорба у воду, найімовірніше, слід розглядати як символічне відтворення зменшення сонячного колообігу та єднання вогню з водою, як дві стихії, з яких утворився Світ.

М. Москаленко, дослідник давньої обрядової пісенності українців, відзначає, що науковці уподібнюють нашу Марену із давньоорізьким божеством Мара (у пелазгів — *Купавон*, в індооріїв — *Купати / Гопала*). У індооріїв існував обряд потоплення солом'яного опудала Богині часу Калі (у санскриті *кала* означає *час*). Дехто із дослідників вважає потоплення купальської Марени символом принесення жертви зрілою юнкою. Однак, найбільш правдоподібно цей обряд символізує відмирання літнього Сонця, поступову втрату ним ярої енергії (ця думка співпадає із обрядом потоплення Богині часу).

У лексиконі оріїв Перського Нагір'я є слово *мар* — мерти, умирати. До того ж кореня належать наші сучасні *мара*, *мор*, *марити*, *марно*, *морока*, *змарніти*. Отож, ім'я Марена походить від праукраїнського мовного кореня, що виступає із Трипілля.

Про прадавнє походження Купальського свята свідчить і така обрядова пісня:

*Гей Око Лада,
Леле Ладове,
Гей Око Ладове, ніч пропадає.
Бо Око Лада з води виходить,
Ладове свято нам приносить
Гей Ладо!
А ти, Перуне, Отче над Ладом,
Дай дочекати Лади-Купала.*

Вислів "Око Лада" дослідники відносять до трипільських часів, оскільки *Ладо* — Божество пантеону пізньотрипільської доби, *Око Лада* — то Око Боже. Зазначимо, що існує цикл обрядових пісень сонцепоклонницького характеру, котрі оспівують Око, що пустило сльозу, з якої утворилися усі первинні води та первинна живність. У давньоукраїнському міфі, записаному С. Плачиндою, Око виступає як Першобог, творець Всесвіту, Вирію, Землі та всього суцього на ній. Д. Стойко, дослідник і дешифрувальник прадавньої пам'ятки українців "Рукопис Ора", повідомляє, що існує переконлива інформація про те, що релігія Ока існувала на праукраїнських просторах за 3606 років до появи покровителя Праукраїни Ора. Отже, корені процитованої купальської пісні про Око Лада губляться десь у шеститисячолітній минувшині. Три-

пільського походження є й опорні слова українських обрядових купальських пісень *ніч, свято, дівчина, вода, море, вінок*.

Л. Силенко відтворив свято Купала у дохристиянську добу історії України-Руси, опис якого ми й подаємо. "Грають сурми. Лунають пісні. Посередині колони на дрюкові юнаки несуть Купалу. Чути співомовки:

*Не бійся, Купало, — не все пропало!
До твоїх долонь хай торкнеться вогонь.
Вогонь нищить тьму, проганя зиму.
Купала, не будь, як пала!*

Купало мовчить, бо він, як і лісова звірина, боїться вогню. Він зі страху слова сказати не може. Юнаки кидають Купала у вогонь. Показують йому, через вогонь скачучи, що вогонь для відважних не страшний. Купала смалиться. Одна із дівчат вдає, що їй жаль Купала:

<i>Купало-Купалоньку,</i>	<i>Мене бідну бережи!</i>
<i>Нечепурний сонько,</i>	<i>Ой Купало, глухий, як рало,</i>
<i>З біди тікай до води!</i>	<i>Ось так роби, так,</i>
<i>Сам собі помози,</i>	<i>Як звитяжець-косак!</i>

Інша юнка вдає, що плаче, наспівуючи при цьому:

<i>Ой Купала поцадіте,</i>	<i>Понесімо, дівчиці,</i>
<i>Йому вушка не паліте,</i>	<i>Купаленька до водиці.</i>
<i>Пальчики горять —</i>	<i>Понесімо до ріки,</i>
<i>Ніженьки болять!</i>	<i>Нехай знають парубки,</i>
<i>Ні, з Купала не глузуймо,</i>	<i>Що Купало, як косак,</i>
<i>Лякливого порятуймо!</i>	<i>Пливе мужньо — ось так, так!</i>

Юнаки вихоплюють осмаленого Купала з вогню, несуть до води під співи. Вигуки, гудіння бубнів, а дівчата приспівують:

<i>Купало, чистая вода,</i>	<i>Літня вода — не горе.</i>
<i>Не бійся, врода молода!</i>	<i>Тебе обадьоре, пливи-виринай,</i>
<i>Схаменися-бадьорися,</i>	<i>Силу здобувай.</i>

Старші люди розжалілися, просять косаків не ганити Купалу, а славити... І йдуть косаки, співаючи:

*Іде Купало, несе немало,
Меди і жито, прирост, присип.
Славим Купала, не стим до рана,
Не спи ж, дівчино, косак — не стить!*

Купайлицю дівчата виготовляють потайки. Переважно це галужка із дерева, прибрана стрічками та квітами. Обидві ляльки у зріст людини. Між Купайлом і Купайлицею розпалюють багаття за допомогою "живого вогню", оскільки він виконує магічну роль — образ Сонця як джерело самоочищення. Кожен учасник дійства

намагається перестрибнути через нього, аби сили набратися на цілий рік. Завершується свято знищенням Купала і Купайлиці: першого спалюють на вогні, а другу топлять у живих джерелах”.

Образ Купала репрезентує силу сонячної енергії, яка породжує життя на землі. Досягнувши свого апогею, сонце поволі втрачає силу, а звідси й спалення Купайла. Купайлиця — це уособлення богині води Дани, яку топлять у воді, тобто відсилають назад у своє русло, бо починаються жнива. Збір урожаю — то благословенна справа, а тому потрібно очиститися вогнем і водою.

Купайло — бог молодості, шлюбу, краси. У пору літнього сонцевороту наші предки відзначали шлюб бога літнього розквіту вогню-сонця з богинею води. У цей день богиня виїжджає вночі назустріч своєму судженому, танцює-розсипається мерехтінням променів та зірок, тому і ніч чарівна.

У купальську ніч природа буває зеленню, бог Купало (вияв Дажбога пори літнього сонцестояння) благословляє зрілість усього суцього, а серця юних скріплює любов’ю. На Купала відкривається Небесна брама, тому всі молитви людей відразу ж чують боги. Роса стає цілющою, а трави мають велику силу. Бог Перун запалює на папороті Квітку щастя. Про давнє походження свята свідчить одна з купальських пісень, записана на Івано-Франківщині, у якій учасники купальських обрядодійств звертаються до богів Перуна і Лади.

Лада (Леда, Рада, Рода, Жива) — за давньою вірою предків, це Богиня Всесвіту, Мати Богів, старша Рожаниця, Богиня світового Ладу-гармонії, покровителька дітонародження, жінок, дітей, шлюбу, врожаю, родючості. Жіноче втілення Рода, дружина Сварога. Всі Богині — це її прояви. Лада — Богиня життя, весни, родючості, народження, жита-зерна. Вона є втіленням Любові як основи творення та існування. Мати Лада збирає душі праведників (після смерті людини), які стали іскрами вогню Сварожого, і вкладає їх у лоно жінкам, котрі бажають мати дитину. Для побудови Храму Душі людини Богиня-Мати мобілізує свідомість світу та всі земні стихії (воду, вогонь, повітря, землю).

Без води людина не зможе довго прожити. Вогонь у сукупності з водою підтримують її життєздатність на землі. Сонячне проміння і місячне сяйво накладають свої відбитки на життя людини, тіло якої — то Всесвіт у мініатюрі. Храм кожної людини — святе

місце, де "Я" розмовляє з богом, — це наша Душа. До тілесного храму спрямовуються дев'ять воріт, що розташовані у нижній і верхній частинах людського тіла. Через тім'ячко (у новонародженої дитини відкрите, закривається-затягується десь у сім місяців) входить душа, через нього ж і виходить, коли "прабатьки позвуть до себе".

Через храм тіла котять свої води (лімфу, кров) три ріки, в які впадає безліч великих і малих струмочків (вени, капіляри), котрі живлять їх. "Шлях Душі", або Велика ріка, спрямовується від нижніх воріт вгору по хребту спини до верхніх воріт (голови). Ось цей шлях поєднує людину із Всесвітом. У ріках і струмочках тіла переплітаються сонячна і місячна енергія душі. Коли ріки виходять з берегів, Лада поєднує протилежності (сонячну енергію з місячною), зливаючи їх в одну, опромінює таким чином храм і наповнює ріки вогнем любові. Тоді приходять високі почуття, що половняють ество людини бажанням творити саму себе, проявитися у продовженні Роду.

Людина — це явна частка Великої Матері, подоба богів. Як боги творять Великий Світ, так і кожна людина не повинна лінуватися творити свій власний світ навколо себе і в своїй душі. Рід творячи, ладувати життя своє, родини, держави, щоби Дух Лади завжди у цей світ прилітав на чарівній колісниці, запряженій парою голубів та парою лебедів, вогонь небесних буревіїв розпалював, проганяючи злі сили зневіри, занепаду, ненависті, байдужості. Для того, щоб із-за холодних хмар виходило світлосяйне сонце, Мати-Лада приносить світові Живу Воду Вирію, спускаючись на Землю веселкою з немовлям (Божичем) на голові. У руці вона тримає червоне яблуко з виноградною лозою. Немовля — то світ Яви, сонце — Дажбог, яблуко — то яйце-райце — початок усього суцього, Око Рода, камінь Алатир, Сварга, Сонячний хрест.

Велике свято Лади приходять, коли починають танути сніги, і продовжується аж до Купала. Особливу шану виявляють Великій Матері 22 квітня на свято, що здавна зветься "Красна Гірка", і 23 квітня — у "Лельник-день". Дівчата водять хороводи і співають пісень, що "ладовицями" зветься, аби у кожного був лад у душі. Не забувають юнки задобрити богиню шлюбу Ладу і перед весіллям, щоби шлюб був щасливий, доладний, приносять жертву у вигляді білого півня. Шанують свою Богиню дівчата: вінок носять та косу бережуть до слушного часу, бо то все символи Лади, а їй потрібно годити, щоби мати життя довге і продовжити себе у дітях, внуках, правнуках.

З приводу образу богині Дани активний дослідник дохристиянської міфології О. Афанасьєв зазначає, що Лада була жіночою іпостасю Ладю і символізувала, насамперед, кохану, заручену дівчину, жінку. О. Терещенко та О. Потебня взагалі відкидають цей символ, вважаючи, що Лада ніколи не існувала поміж руськими племенами. На противагу їм, Густинський Літопис XVII ст. свідчить, що Ладі "приносять жертви готуючися к браку". Натомість О. Знойко вважає, що Лада як богиня-мати, яка народила основні першопочатки світобудови і астрального культу — була й початком Всесвіту. Автор зазначає: "Цілком ймовірно, що в первісні часи ім'я богині Ладі звучало дещо інакше. В умовах мовної спільності предків слов'ян з індо-іранськими племенами, коли слова були односкладовими, ім'я Лада звучало, можливо, як Рада (Ра-Да) і означало "Сонце-Вода".

В обрядових дійствах Лада здебільшого виступає в образі весни, особливо у хороводах. Гурт дівчат вибирає з-поміж себе найвродливішу юнку, яка виконує роль Веснянки-Лади. Їй одягають вінок, пишно прикрашають квітами та стрічками. Ці дії обов'язково супроводжуються піснями:

<i>Благослови, мати,</i>	<i>Зиму проваджати!</i>
<i>Ой, мати Лада, мати,</i>	<i>Зимочка в візочку,</i>
<i>Весну закликати,</i>	<i>Літечко в човничку...</i>

Ладовим святом називають в Україні купальські обряди як час прощання з весною, а отже, і з Ладю, бо у наступних обрядах присутня лише Леля:

<i>Гей, око Лада,</i>	<i>Бо око Лада</i>
<i>Леле, Ладове,</i>	<i>З води виходить,</i>
<i>Гей, око Ладове —</i>	<i>Ладове свято</i>
<i>Ніч пропадає,</i>	<i>Нам приносить.</i>

Образ богині Ладі вдало виплеснула словами на папері поетеса Віра Ворскло, збірка якої так і називається — "Лада":

*В нас була богиня Лада
Щастя, мудрості й краси...
Лада — це богиня шлюбу,
Лада — це сама любов...
Ой Ладю, Ладю, богине кохання,
Богине квітів, весни, поривання!
Смерть ти прогнала — Коцея, Морену,
Землю ти вбрала в кирею зелену...*

Однак, незважаючи на різні підходи до трактування образу, Велика Богиня живе в народній свідомості у звичаях, обрядах, весняних пориваннях дівочої душі, поетичних рядках та мелодіях пісень, у вишиванках, писанках, віночках і хороводах, дівочій косі,

червоній стрічці та ниточці на колісці немовляти, у пирогах на свято "Осенини" тощо. І дебати науковців тут зайві, вони відходять на задній план, непомітний для Храму Душі, який вибудовує тисячі літ Богиня Дана — Мати Всесвіту і кожного з нас, зокрема. (Див. *Рожаниці, Ладині Роси*).

Ладині Роси — праукраїнський обряд, який проводиться з метою покаяння, відновлення особистої цілісності, дітородної функції і духовно-статевого очищення жінки. Виступає своєрідним "стиранням" духовно-тілесного образу (матриці) першого статевого партнера і сприяє очищенню від жіночих хвороб. Дозволяє очистити духовне тіло жінки і чоловіка від дошлюбних статевих зв'язків. Проводиться лише один раз у році перед літнім сонцестоянням і пройти його можна лише один раз у житті.

Суть обряду полягає в енергетичній перебудові і очищенні духовних оболонок жінки (розкритті і ладуванні нижніх чакр) та наповненні її Душі світлом благодаті Рода. Саме це дозволяє народжувати духовно багатих і внутрішньо чистих дітей свого чоловіка, а не першого статевого партнера. Окрім цього, ладування материнської сфери жінки покращує її здоров'я і добробут сім'ї. Відбувається це внаслідок духовного і фізичного очищення і навчання практичним навичкам. Обряд відбувається тільки тоді, коли жінка вже знайшла свою духовну половину, або твердо вирішила її знайти, не вступаючи у "тимчасові" статеві стосунки.

Життя людини у цьому світі починається з народження, та для того, щоб народження було вдалим і майбутня дитина володіла необхідними для роду якостями, до її зачаття підходять дуже уважно. Наші прабабки, прийнявши рішення народити дитину, за рік до цього зверталися із проханням до Богів та Предків своїх, аби завчасно покликати душу майбутньої дитини, за сорок днів до зачаття, за дев'ять (дев'ятим днем рахувався перший день після "місячних") і за три дні до священодії подружжя освітлювало своїм духом шлях їй у Яву. Вираховуючи дату народження, потрібно знати, що у більшості випадків восени-зимою родяться діти, які мають спрямування бути духовними провідниками та науковцями, весною-літом приходять воїни, літом-восени – господарі.

Відповідно і зачинати їх було необхідно за 9 місяців до цього. Оскільки людина є частиною Природи і невідривно з нею пов'язана, тому підготовка до народження починалася з весни, бо саме навесні початок нового року, і Земля-Матінка розпочинає готуватись до нового народження. Готуючись до священного обряду, потрібно і їжу готувати особливу, "аби багато зелені було, ні

м'яса, ні жиру споживати не можна, лише зерно усяке та каші, щоб тіло і дух до зародження життя готувались". Лише волхвині могли проводити цей обряд, бо потрібен був дух сильний і зв'язок з богами міцний. Святкувало усе жіноцтво, а на гору Бабину ходили лише ті, які потребу мали.

*"Щоранку, до схід сонця, вибігала на гору, що поза хатою була, і Дажбогу молитву складала. Аж бувало розплачеться, мов дитина, від щастя якогось незбагненого. І сонечко тоді наче особливо посміхається, зігріваючи душу по-батьківськи. А увечері кликала Велеса, аби сон її стеріг і оберігав від лиха усякого. Коли настав ранок перед Копалом, зібрала відунка жінок та дівчат, які дигину народити хотіли, і повела на Бабу – гору високу, що в лісі ховалась. Здавна так її називали. І трави там особливо пахли. Були жінки, які довго зачати дитинку не могли. Були ті, які мимоволі дівочість втратили. А ще були такі, як Цвітана, що кликали первістка з роду свого. Навесні готувались дівчата та жінки до великого дійства. Ладиними Росами називало їх жіноцтво. Ладині Роси — це благословення жінок Матір'ю Богів Ладою на народження, на духовне і тілесне очищення. За три місяці до Купала приходили жінки до волхвині і та, проглядаючи їх життя минулі, дивилась на їхні долі. Давала поради усякі, як краще тіло та душу до обряду готувати...

— Вставай, Цвітано! Ну ж бо, дочко! Зірку проспий, яка у поміч нам йде, — тихим, але чутним голосом мовила відунка. Наче сполохана пташка зірвалася молодиця з ліжка.

— Дай поцілую, – обіймаючи прошепотів чоловік.

— Гордане, коханий, спішу. Чуєш, баба Славуня гукає. Та ти ж сам вставай! Тобі ж у гай, до дуба заповітного!

— Серденько моє, – ще раз ніжно притис Гордан люблю до грудей своїх, – хай Боги помагають!

Вже було досить світло, коли дві жінки прийшли на Бабину гору.

— Ти усе зробила як я веліла?

— Так, бабуню, — відповіла Цвітана.

— Ну що ж, хай Боги нам у помочі стануть!

... Потім, згадуючи, що відбувалось на Горі, Цвітана пам'ятала лишень, як сходило сонце, і вона, скинувши білосніжну сорочку, купалась у росі. Високі трави, наповнені соком та небесними сльозами, омивали молоде тіло, яке, мов губка, всотувало разом із сонячним промінням нектар пахучих трав. Чи то від бабиного узвару, чи то від самої купелі, Цвітана марила вперше у своєму житті. Її серце ще ніколи так не любило цю землю. Здавалося, Лада і Мокоша стояли поруч, ніжно посміхаючись своїй улюбленій дитині. А вона, мов бджілка, пила солодкі напої рідної землі, славлячи богів і дякуючи їм за своє народження та сотворіння світу, в якому живе. Ще мить – і вона, наче сніжинка, розтанула у безмежній любові.

—Мамо, мамо, — почулось десь зовсім поруч. Вона оглянулась і за-
вмерла: у траві стояла маленька дівчинка років п'яти і гукала її — Цвіта-
ну.

—Мамо, чому не озиваєшся, невже ти мене не чуєш? Я вже зачека-
лась. Все гукаю, гукаю... — Біляве дівчатко кулачком терло зволожені очі.
Цвітана піднялась із трави:

—Як тебе звати, дитинко?

Маленьке створіння підняло смарагдові очі:

— Колись ти звала мене Ясною, Рогнідою. Яке ім'я цього разу даси?

Цвітана нарешті зрозуміла, що ця дівчинка – її майбутня донька:

— Яке ж ти хочеш, доню?

Дівча посміхнулось. Цвітана потягнулась пригорнути її, а та, мов ма-
ле кошеня, заплутуючись ногами у траві, пішла назустріч, та десь посере-
дині дороги зупинилась.

— Мені вже час іти, але я ще прийду до вас...

Раптом усе зникло, як і з'явилось, залишилось тільки якесь дивне від-
чуття і присмак, чи то материнства, чи то маминої ніжності. "Ясна, – ше-
потіла Цвітана, – Рогніда" ...

Кожен чоловік приносив дари Богам за майбутню дитину. Якщо ба-
тько хотів сина, дарував на Храм меча або плуга. Гордан же приніс полот-
но білосніжне та золоте намисто. Усі дари складали біля жертовника"
(*уривок із книги "Народження Березини"*).

Наші праматусі, виховуючи доньку, розповідали їй про запові-
ти богині Мокоші: "Отой чоловік, з яким перший раз поєдналася
тілом, залишає у тобі свій образ духа і тіла, тому усі діти, яких на-
родиш потім, з іншим чоловіком, будуть з роду того першого".
Тому так важливо вперше на священне подружнє ложе лягти саме
із мужем, від якого хочеш мати дитину — продовження Роду.
Азам цієї науки навчали дівчаток після Лельника у 12-14 років.

Обряд Ладиних Рос дозволяв знімати волхвиням із дівчат, які
цноту втратили, печать чоловіка того, який першим був, та не од-
ружився. Та не кожну вдавалося очистити, бо великий слід зали-
шено у душі та тілі іншим, сама винна була у тому, що трапилося, і
висновків правильних не зробила, готуючись до священнодійства.

Ладовиці — виконавиці пісень на честь покровительки шлюбу
Лади. Святкові обрядодійства з іграми, хороводами та піснями
мали назву "ладування". Пісні на честь Лади співали у весняний
календарно-обрядовий період, під час ворожіння про одруження,
на весіллі. У календарній обрядовості Ладині пісні виконувалися:
22 березня (Сорок святих), 7 квітня (Благовіщення), 5 травня (Ле-
льник), 6 травня (свято Юрія), 14-15 травня (свято Лади, Солов'їні
дні), 7 липня (Купало), 12 липня (Петрів день).

Ладування — один з найкращих дівочих обрядів ворожіння на милих-суджених, вдале заміжжя, майбутнє життя. Назва обряду походить від імені богині Лади, а також від похідного слова "лад" — гармонія, злагода, єдність.

"Ладування" — це ворожіння на "німій воді" та золотій обручці. Напередодні Святвечора дівчина мовчки набирала воду вночі, перед ранком (тому й "німа"). Упродовж Різдва свят воду "вистоювали на зорях": виставляли на вікно, з якого було найкраще видно зірки, а в ніч напередодні Водохреща дівчата збиралися на дівочі вечорниці, на яких здійснювали обряд "Ладування". У миску наливали "зоряно-німу воду", поруч ставили запалені воскові свічки, закликаючи божества стати їм на поміч та захист, а на дно посудини з водою опускали золоту обручку молодиці, яка вийшла заміж недавно і була щаслива у шлюбі.

У цьому ворожінні поєднуються символи, які творять життя на Землі: золота обручка — знак Сонця, яке посилає на землю життєдайну енергію; вода — символ життя, того моря-океану, з якого вийшло все живе на землі; поєднання води та обручки — символ Великої богині Лади, що поєднує дві стихії для зародження життя: сонце-вода, чоловік-жінка. У цей вечір ворожили і на воскові, виливаючи його на воду та за формою візерунків на воді визначаючи майбутнє. Наші предки вважали, що вода і віск — це дві найсвятіші субстанції, тому вони можуть розповісти всю правду про майбутню долю.

Лелека (гайстер, бусел, боцян, боцяк, бузьок, бузько, бусля, жабоїд, бусиль, черногуз) — символ добра, добропорядності, "Божа птиця". Наші предки вірили, що іскри небесного вогню на землю приніс цей птах. Оскільки лелека завжди прилітає та кружляє навкруги з наближенням бурі та грози, то вважають його за символ вогню і сонячного світла.

Із Вирію бусли приносять душі дітей, яких закликали матусі з татками, та вітання від прабаб'яків. За повір'ям, якщо на обійстя завітає лелека по дорозі із Вирію до рідного краю, то буде родина щасливою цей рік. Це досить розумний птах: він розрізняє, де людина добропорядна, а де сердита, чорну душу має. У добрих господарів він вільно гуляє по обійстю, не побоюючись, що завдадуть шкоду. Якщо ж хтось гніздо його зруйнує, начувайся тоді шкідник — неодмінно підпалить хату.

Один з найулюбленіших птахів поліщуків, здавна вважається символом Поліського краю. Колись майже у кожного господаря на одній із будівель обійстя облаштовував своє гніздо лелека. З ран-

ньої весни і до осені спостерігав поліщук за своїм улюбленцем. Так само і лелека спостерігав за життям поліщука. З давніх давен мирно сусідили людина і лелека. Там, де зводилося гніздо, неодмінно селився й бусол. Зіркий сторож-охоронець людських помешкань був бажаним та доцільним. "Бусля у наш край сама богиня Лада послала", — гордилися поліщуки і знали: "якщо на хаті звив гніздо боцяк, то в родині лад панує".

Власник обійстя, де гніздилися лелеки, вважався шанованим у громаді чоловіком. За звичаєм, у народі ніколи не називали звірів та птахів людськими іменами, однак, для буслів існував виняток у канонізованій традиції ("Антоне, коли тепло буде? "; "Антоне, принеси тепло"; "Іване, Іване, принеси тепло зрана"; "Іване, принеси нам літо"). Така шана не випадкова.

У Поліському краї існує легенда, згідно якої, у первісні часи Перун відправив людину із лантухом, у який попередньо поскладав гадів, жаб, вужів, мишей, ящірок, на край світу, наказавши викинути там. При цьому поставив одну умову: ні за яких обставин не розв'язувати мішок і не дивитися, що в ньому знаходиться. Та не був би поліщук поліщуком, якби не поцікавився забороненою ношею. Зупинився майже на краю світу чоловік той та й почав зашморг розв'язувати. А з мішка на всі сторони почало вистрибувати, виповзати, підстрибувати всяке гаддя.

Кинувся бідолаха виловлювати їх, та де там! А тут і Перун появився: "Я ж застерігав тебе, а ти мене ослухався. Тепер тобі вже чоловіком не бути. А будеш буслом, матимеш довгі ноги і довгий дзьоб, аби швидше визбирати все те, що випустив", — і перетворив людину в птаха. З тих далеких часів ходить чоловік у вигляді птаха по наших полях, болотах й визбирує, виловлює зміїнне породдя. Жити летить поближче до людини; сподівається, що Бог передумає й перетворить його знову у чоловіка, а поліщуки його приймуть у свою громаду, бо люблять його, як рідного. У легендах про лелеку з особливою поетичністю оспівана благородність цих добрих сусідів людини.

Поява весною лелек — то завжди свято. Діти наввипередки вигукують, тільки забачивши їх:

*Бусел, бусел-клекотун, —Дай, бабо, латку,
Взяв бабу за ковтун: Налатати хатку.*

З появою цих віщунів хлібороби відразу ж починали висівати ярину, садити городину, примовляючи при цьому: "Як появилися буслині лапи — не забирай, господине, з грядки сапи". Юнки на левадах виводили веснянки, принаджуючи лелек до свого краю:

Із краю Вираю Бузьки вилітають,

<i>До нашої хати</i>	<i>Плуги на царині.</i>
<i>Дороги питають.</i>	<i>"А ми прилетіли</i>
<i>Гей, летіть ви, бузьки,</i>	<i>Звисока дивитись.</i>
<i>Попід небом синім,</i>	<i>Ой чи ви нас ждали,</i>
<i>Аж там, де кружляють</i>	

Ой чи ви смутились? На Поліссі побутує велика кількість прикмет, ознак, повір'їв, як результат спостережень поліщуків за своїм улюбленим птахом. Вважається, коли бусли не поспішають з вильотом, то зима буде без лютих морозів та заметілей, легкою для людини і тварини; а якщо ж поспішають з відльотом, то чекай суворої зими. Якщо комусь пощастить першим у селі побачити лелеку весною, то потрібно швидко присісти, прикрити ноги і сказати "буслику-веселику, здоров'я мені дай, а нещастя крилом відганяй", той цілий рік буде здоровий та щасливий. З цього приводу побутує і веснянка:

<i>Село, наше село,</i>	<i>Старі баби поцербатіли,</i>
<i>Чому не весело?</i>	<i>Молодиці погорбатіли,</i>
<i>Нема кому вийти,</i>	<i>А дівоньки заміж вийшли.</i>
<i>Село звеселити:</i>	<i>Ось ти, бузю-пташе,</i>
<i>Розвесели село наше!</i>	

Широко відомим в Україні є повір'я: якщо з лелечого гнізда випаде яйце, то перезимуєш і за курине яйце, коли ж пташеня — не проживеш і дня. "Як бусел викидає з кубла своє бусленя, то буде голодний рік", — стверджують навіть орнітологи: відбувається природний відбір, коли кволих чи аномальних малюків у такий спосіб вилучають із сімейства. Підтвердженням цього явища є прадавня пісня:

<i>Запрягає ратай воли</i>	<i>Ой чого ж бо ти для мене</i>
<i>Сиві, полові,</i>	<i>На борозну кинув?</i>
<i>Виїжджає орать в поле</i>	<i>— Кинув миле бусленятко —</i>
<i>Ниви весняні.</i>	<i>Жде нас голод лютий,</i>
<i>Оре з рання до вечора,</i>	<i>Хай однецьке помирає,</i>
<i>Вже й кончає ниву,</i>	<i>Ніж родина згине.</i>
<i>Йому бузько на борозну</i>	<i>Забрав ратай бусленятко</i>
<i>Дитиночку кинув.</i>	<i>Та й приніс в господу:</i>
<i>— Ой, Антоне, славний бузьку,</i>	<i>Будем його доглядати</i>
<i>Де ж ти взяв дитину,</i>	<i>доки стане змоги.</i>

Загальні прикмети та ознаки, пов'язані з образом лелеки, значають:

- бусол приносить весну — холоду більше не буде, прийде тепло;ї
- прилетіли рано лелеки — принесли тепло здалека;
- на крилах буслів навесні мокрий сніг буває;
- на сорок святих повинен принести на кубло 40 ломак;
- як на Благовіщення знесе яйце, то буде рання весна;

- прилетів одинець (один бузюк) — одинадцятий тиждень від Коляди, а прилетіла його пара — закінчується дванадцята;
- як побачиш буслів у парі, то цілий рік щасливий будеш;
- коли дівка побачить пару буснів, то цього року вийде заміж, знайде пару в цьому році;
- як господар побачить боцюна навесні, то простягає шматок хліба, накликаючи урожай на своє поле;
- треба вперед побачити бусла, як жабу, — тоді будеш літати, а не лазити;
- перший раз побачиш буснят, то хапайся за голову, за ноги, за спину, аби не боліло.

Майже повсюдно вважається доброю ознакою, коли вперше навесні *побачиши летючого бусла*

- ноги не будуть боліти;
- будуть ноги здорові;
- спритний будеш;
- швидко будеш ходити;
- "будеш шпаркий";
- "хитрий будеш ходити";
- "мусимо за ним летіти, будеш літати ціле літо";
- як летить, то будеш літати сам;
- "людина буде бистрая";
- "не будуть руки і ноги боліти, будуть бистро ходити і робити";
- "тоді очі не болять і спина";
- "то спина не болить, жнучи жито";
- "перший летючий на здоров'я бачу";
- "тоді до бусла кажуть: тобі на вітаннячко, а мені на здоров'ячко";
- "як летить, то цілий рік буде легким, а як стоїть, то невезучим";
- життя буде легким; будеш цілий рік багатий;
- "то вольно жити буде";
- рік буде добрий;
- "будеш щасливий, тобто буде вестися";
- як летить боцюн, а маєш гроші, то будеш багатий;
- "треба грошами шелестіти, то будеш багатий";
- як летить бусько, то треба спиною до дерева, то не буде боліти;
- "треба падать на землю і догори ноги, щоб спина не боліла";
- повернутися спиною, то вона не буде боліти;
- як дитина побачить, що летить боцюн, то треба перекинутися через голову, то здорова буде;
- "треба покачатись, то не буде поперек боліти";
- "треба качатись, то крежи не будуть боліти";
- "треба стукати себе в голову легенько, то голова не буде боліти";
- "беруться за те місце, де болить, то будеш здоровий";
- "треба три рази перелізти під перелазом, щоб спина не боліла;
- і треба бігати, стрибати, щоб ноги не боліли;

- "як побачиш перший раз бусня, що стоїть, то ніяких перемін не буде, а як летить, то будуть якісь зміни";
- "як летить, то треба присісти, бо потріскаються ноги чи руки";
- "як летить, треба кидати вгору палку і казати: буслові на гніздо, а собі на здоровля";
- "хватаю сміття і кажу: на тобі на гніздечко — мені на здоров'єчко";
- "берем соломку і кидаємо: на тобі на гніздо. А потім ту соломку берем під квочку".

Зустрічаються і протилежні повір'я, але їх одиниці:

- "летючого бусла побачити — то ноги болітимуть";
- "як летить, то недобре: будуть ноги боліти — хоч лети туди сюди, не присядеш від болю".

Якщо навесні вперше побачиш *лелеку*, *котрий стоїть*, то прикмети, ознаки та повір'я з цього приводу мовлять:

- "перший раз навесні побачив стоячого бусла — це погана ознака";
- "то ноги будуть боліти";
- "на ноги важко буде";
- "ноги і руки будуть боліти";
- "як стоїть бусель на одній, то будуть ноги боліти";
- "як стоїть, то проб'єш ногу і теж на одній стояти будеш";
- "спина боліти буде";
- "будеш слабий";
- "будеш слабіти";
- "як стоячи, то болячи";
- "то недобре буде";
- "то нічого поганого, дома сидіти будеш";
- "будеш лінивий";
- "буде чоловік сонний і мертвий";
- "як побачиш стоячого або ходячого — ноги болітимуть, то нікому не розкажуй, аби не боліли. Як побачиш перший раз, то кажи: наділи, Боже, здоров'ячком — бачу першого буська";
- "як стоїть, то треба присісти, щоб не боліли ноги";
- "треба приказати: хай тобі на безголов'я, а мені на здоров'я";
- "то буде дощ" тощо.

Не можна руйнувати лелечого гнізда, "бо свята пташка"; "Бог покарає"; "бузько проклене"; "хату спалить"; "принесе головешку". "Добре, як бусники поселяються"; "там щасливі, де кубло бусла"; "як бусинь чує нещастя в тій хаті, де кубло, то вибереться з дітками за один день"; "бусол знає, коли пожар буде, коли має горіти, то переносить бусенята"; "як розкидаєш кубло, то не буде уже ніколи щастя у твоїй хаті"; "не розкидай кубла, бо бусель вб'є дзьобом"; "бо принесе гадюку"; "бо вихор може хату ободрати"; "Як є на хаті бузькове кубло, то громник не зарве"; "туди Перун не вдарить"; "бо грум не б'є в ту хату".

Пелазги-праукраїнці самі себе називали *лелеги*, тобто лелеки. У деяких районах Полтавщини й сьогодні лелеку накликають *лелегою*. Можна стверджувати, як зазначають дослідники, що птах лелека був тотемом пелазгів. На брамах заснованого пелазгами міста Атени (Афіни) був барельєф лелеки. І на трипільському посуді IV тис. до н. е. зустрічаємо зображення улюбленого птаха нинішніх поліщуків.

Леля (Ляля) — богиня весни, краси, кохання; донька богині Лади. Після холодної зими Леля-Весна приносить "літечко, ще й рожеву квіточку"; господарям та господиням — сприятливі умови для "житечка, пшениці та всякої пашниці", "запашненьке зіллячко, зелену траву, і холодну воду". Принесла ягнятко, ще й маленьке телятко, "коробочку з веретенцями, а скринечку з червінцями"; людям старшого віку "по кийочку та серпочку", "по ціпочку — попід хатами ходити, малих діточок глядіти; дітям "по яблучку, батожочку"; "молодицям по серпаночку, щоб ходили на весняночку". Найбільші ж дари приносить молоді: "хрещатий барвіночок" на віночки, соплочку і "кобзу під полою, заграги дівонькам під вербою", "на пшеницю урожай, дівонькам на коровай", "на вівсисько урожай, парубкам на коровай".

Прилітає Леля навесні з далекого Вирію разом із птахами (гоголем, зозулею сивою, соловейком-братом, веселиками, ластівкою, жайворонком тощо). В одній із пісень знаходимо, як прилетіла до схід сонця зозуля і почала шукати, де б собі гніздечко звити: хотіла в лісі на ліщині, та побоялася людей; хотіла звити над річкою, та злякалася, щоб вода не затопила гніздечка; і все ж таки звилася собі гніздечко у господаревому саду, щоб рано кувати та господаря до праці зганяти. Улюблена птаха богині Лелі — соловейко, тому в пору найбільшого розквіту-буяння природи відзначали прадіди "Солов'їний Великдень".

У народних піснях богиня Весна-Леля описується в образі дівчини, що йде стежкою по залитому водою луку, вмивається тією водою; втирається китайкою червоною, яку вішає на морі; сіє жемчуг на полі, ставить золоті стовпи, а на стовпах вибудовує для свого милого срібні мости. Дівчина просить: як буде йти до неї милий, щоби замаяла китайка на морі, зацвіли жемчужини в полі, засяяли золоті стовпи, забряжчали срібні мости. У цьому описі ми спостерігаємо цілісну картину весни:

- після танення снігу вода виходить із берегів річок і затоплює луки;

- на небі пломеніють хмари, червоні від весняного сонячного проміння під час сходу та заходу небесного світила денної пори;
- сяє, як жемчужина, сонце на весняному небі;
- на небі блищать золоті стовпи й срібні мости — то веселка, білі хмари, стовпи з ясного проміння сонця;
- у весняний час гримить і бряжчить на срібних хмарах коханий Весни — бог Громовик.

Богиня Леля приносить найрадіснішу, життєдайну, творчу пору року. Найцікавіший цикл святкувань, що відображає творчу і високу красу, починаючи з сивої давнини від наших прабатьків і до сьогодення, — це весняні звичаї та обряди, відгомін сонячного кола, котре започатковується Великим Днем — Великоднем. Цієї днини богиня Леля-Весна постає перед нами у всій своїй красі: усе живе й неживе оживає — земля, вода, повітря, покійники, небо, сонце... Це її день! Сонце (божественна пара богині Лелі) "не заходить", а вранці "грає", виграє, тішиться-радіє, "звеселяє свою кохану". Радіє Великому Дню вся природа, від найменшого жучка ("Граї, жучку, граї, бо в нас такий край...") до води та землі. Це пора кохання, надії на одруження, високих врожаїв, доброго здоров'я, довголіття. Натхненником весняної радості є Сонце-Ярило, якому надала творчої, життєдайної енергії Леля ("Ой ти, Сонечко, засвіти, засвіти, Землю-маїнку пригорни, пригорни").

Богиню Лелю називали прадіди іще Лялею і вшановували її на Великдень в обряді "Ляля" ("Красна гірка"). Термін походить від "красної гори" — підвищеного місця, пагорба, гори, де влаштовували обрядові дії, будували святилища, а пізніше церкви. Отже, обряд "Красної гірки" пов'язаний з найурочистішим, священним місцем. З часом обряд "Ляля" відокремився і став цілком самостійним дівочим святом — "Лельник" (вікова посвята — перехід із стану дівчаток-підлітків до стану дорослості), котре проводилося на весняного Луки, тобто 5 травня. Здебільшого обряд організувала молодь. По обіді ("десь о третій годині пополудні") на леваді чи лузі збиралися дівчата водити хороводи, до них приєднувалися хлопці. Вибравши найкращу із дівчат, одягали її як весільну наречену, завітчували від голови до низу запашиєм зіллям та листям липи (священного дерева богині Лелі), голову прикрашали вінком зі свіжих весняних квітів. У такому вбранні урочисто, зі співом садовили дівчину на лаву-трон із дерну, яку напередодні майстрували хлопці, поруч ставили глечики з молоком, клали сир, масло, інші молочні продукти. До ніг "Лялі" кидали кілька віночків із

свіжих квітів (по кількості учасниць обрядодій). Навколо трону починали водити хороводи, співали пісень, пританцьовуючи:

*А в правую середу, середу,
Пасла дівка череду, череду.
Та загубила корову, корову,
Та запалила діброву, діброву.
Та дібровонька палає, палає,
Дівка корови шукає, шукає.
Та цебром воду носила, носила,
Та дібровоньку гасила, гасила.*

Коли пісні закінчувалися, Ляля пригощала подруг молочними продуктами, кидала присутнім віночки. Дівчата намагалися упіймати їх на льоту, зберігали до наступної весни. За свідченнями В. Скуратівського та В. Войтовича, у деяких місцевостях України "ті плетені вінки юнки не несли додому, а йшли до річки і, прикріпивши до них запалені свічки, пускали за водою, аби богиня Леля, ця дорога дівочому сердцю весна-паняночка, принесла кожній Лядо-царенка, любенького парубочка, а з ним — любов, вірність та надію" (цей сюжет тісно перегукується з купальськими мотивами). О. Воропай зазначає, що кожній дівчина діставалася ще й чарівна крашанка.

Опісля того два юнаки (у міфології українців то незмінні супутники Лелі-Весни — Громовик і Ярило) урочисто подають руки Лелі-Лялі, вона піднімається і стає на чолі дівчат для проведення "Кривого таночка", що символізує вічність, зміну дня і ночі, зими і літа, народження і смерті — "усе йде по колу", як записано у "Велесовій книзі". Попередньо на лузі садовлять трьох дітей, котрі ніби творять трикутник. Ляля веде довгий ключ юнок, які проходять змійкою поміж дітьми, одночасно роблять рухи руками то вгору, то вниз, прагнучи пізнати смисл життя, таїну народження та смерті.

Ігри-забави тривали до півночі. Коли сутеніло, запалювали багаття, що нагадувало містичне видовище. Поруч юнаки напередодні лаштували гойдалку, котра позбавляла організм від усього злого. Існує повір'я: "хто погойдається на гойдалці весняної пори, той весь рік буде здоровим та щасливим" (відгомін цього звичаю зустрічаємо і сьогодні у традиційній дитячій колісці, яка, за віруваннями, оберігає немовлят від злої сили).

В українській мові ім'я Леля досить часто переплітається у значеннях:

- ляля (мала дитина, пестунчик, улюбленець);
- іграшка дівчаток (ляля, лялька);

- оберіг колиски та дитини, що спить у ній (лялю шила кожна вагітна жінка напередодні пологів, клала її у колиску і колихала, аби відігнати від дитячого ліжечка лихі сили і прикликати добрі до того моменту, як сюди покладуть дитя; робили лялю також із макогона, яким перетирали мак, пеленаючи його як немовля, аби обманути лихо, доки дитина не охрещена, клали поруч із матір'ю з однієї сторони, а дитя з іншої);

- лельо — батько, отець;

- леліяти — про щось мріяти;

- леління — тиха течія ріки (Див. *Веснянки, Жіночі вікові посвяти*).

Лінгвокультурологія — це комплексна наукова дисципліна, що вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури та мови у процесі їх функціонування і відбиває цей процес як цілісну структуру мовних одиниць у єдності їх мовного і позамовного (культурного) змісту. Основним об'єктом лінгвокультурології вважається взаємозв'язок і взаємодія культури та мови у процесі їх функціонування, предметом — етнонаціональні форми буття суспільства, що відтворюються у системі мовної комунікації і ґрунтуються на її культурних цінностях; все, що складає "мовну картину світу". Її метою є вивчення способів, з допомогою яких мова зберігає і транслює у своїх одиницях культуру.

Лісовик — дух лісу, його господар; міфологічний образ, що уособлює небезпеку, яка підстерігає людину в лісі. Найчастіше змальовується як старезний кошлатий дід, який не має власної тіні. Лісовик збиває людей з дороги, заманює їх до хаші, зваблює жінок, заподіює чимало іншої шкоди. Водночас охороняє звірів від хижаків, мисливців та інших небезпек.

Вірний слуга лісовика — полісун, котрий допомагає пильнувати звірину. Є помічники, яких звати блуд і страх. Живе лісовик на густих деревах, в дулах сухих дерев, у хатинах-пустках, які полишили люди. Оскільки своїх дітей не має, то викрадає недоглянутих немовлят, або тих, котрих проклинають батьки. Вміє співати і свистіти. Любить плескати у долоні, й від того великий тріск здійснює у лісі або на його околиці. За народними повір'ями, колись були духами хмар, а потім переселилися у ліси. Наші прадіди вшановували духа лісу на Третього Спаса (28 серпня). У цей день клали на галявині скибочку хліба, притрушену сіллю, пиріг або інше їство, щоб не "водив" у лісі, не шкодив.

У серпні люди стежили за снопами, оберігаючи їх від забав лісовика, який міг підняти вихор і добре побавитися ними. Тому ходили на тік з вивернутими кожухами і окреслювали магічне коло коцюбою. Найбільше боїться лісовик бога грому та блискавки Перуна. 4 жовтня він перестає бродити по лісу, провалюється на всю зиму під землю, а на прощання ламає дерева, риє землю, заганяє звірів у нори, тому люди прагнули у цей день до лісу носа не показувати.

Ложка — амулет та оберіг, символ добробуту, достатку, ситості. На основі відомостей можемо припустити, що на первісних етапах розвитку суспільства були ложки для ритуалів, що мали суто ритуальне призначення, а також прості ложки, які широко застосовувалися в побуті.

У Рігведі згадується кілька назв жертовних ложок: велика дерев'яна жертвна ложка; спеціальні ложки для божественного напою; спеціальні ложки та лопатки для жертовних богослужінь. У православному обряді богослужіння ложка, що використовується під час служби Божої, є табуованим предметом і має окрему назву — "лжица" (срібна чи золота ложка, яку не можна ні за яких обставин використовувати для звичайних цілей, оскільки це може призвести до непередбачуваних наслідків).

У давніх похованнях знайдено кістяні ложки шостого тисячоліття до н.е. (Болгарія, Греція), у похованнях Степової Скифії (5-4 ст. до н.е.) — бронзові та залізні ложки, однак вони зустрічаються рідко; на Львівщині (Черепин) знайдено глиняну ложку третього століття н.е. Серед давньоруських амулетів досить часто трапляються залізні ложки, орнамент яких символізує сонце і землю. Неповдалік від Десятинної церкви (Київ) у похованні дитини виявлено кістяну ложку. За часів князя Володимира простолюди користувалися дерев'яними ложками, а для князівських палат за наказом Великого князя було виготовлено срібні. Виготовлення ложок не виходило за межі родини, тому це призвело до регіональних відмінностей у їхній формі та оздобленні.

У найдавніші часи ложки функціонували і як предмет побуту, і як сакральна річ, тому їх використання у різноманітних обрядах є цілком закономірним явищем. Застосування ложок в українській етнокультурі надзвичайно різноманітне: як ритуальний предмет у родинно-побутовій обрядовості, під час ворожінь, у лікувально-магічних обрядах. Чому саме ложка стала об'єктом такого широкого використання у духовній етнокультурі? Насамперед, це річ

індивідуального користування — асоціюється з конкретним членом родини (кожен мав свою ложку, яку позначав певною міткою).

Окрім того, подекуди ложки поділялися на чоловічі та жіночі (залежно від величини кута між держаком та черпаком: чоловічі — з горбиком, жіночі — рівні). Чоловік ніколи не брав жіночу ложку і навпаки, такий розподіл зберігався і під час обрядового використання ложок. Зокрема, на Поліссі чоловічу ложку затикали дитині за пояс під час замовлянь від різних хвороб. Однак, чоловічою ложкою заборонялося розмішувати їжу ("аби чоловік не пхав свого носа у жіночі справи і не сварився з дружиною"), існувало табу на позичання чоловічої ложки. Ложку, якою їв старший у родині чоловік, передавали у спадок, їй приписувались лікувальні властивості; особливого статусу набувала ложка після смерті свого господаря (вважалось, що дух померлого допомагає здолати хвороби).

Ложка наділена обереговими функціями. Зокрема, у сербів заведено викидати ложку надвір під час грози. Існує повір'я, що ложка тісно пов'язана з культом предків, оскільки за її допомогою споживають ритуальні страви в поховально-поминальній обрядовості. Під час Святої Вечері у тих родинах, де померла дитина, на порожнє місце за столом кладуть ложку і запрошують душу померлого зі словами: "Твоя ложка лежить і тебе чекає". Після Вечері ложки не миють, а перевернутими залишають на столі — щоб душі предків могли скуштувати залишки їжі. Найімовірніше, головною тут є не страва, а ложка, наявність якої у хаті передбачає присутність її господаря.

На поминальному тижні, під час так званих "дідів" після поминальної вечері малі діти залишають на столі ложки. Якщо вранці їх знаходять перевернутими — значить душі приходили. Діти вважаються безгрішними, тому здатні до спілкування з іншим світом. Ложка в даному обряді є заміником живої людини — дитини. На Поліссі у першу річницю смерті людини за традицією залишають на могилі кухлик та ложку — для душі померлого. Зв'язок ложки зі світом предків простежується і в такому поліському повір'ї: на Русальному тижні забороняється дівчатам увечері мити ложки — "аби русалка не забрала до себе"

За допомогою ложки можна дізнатися про майбутнє під час ворожіння. На Поліссі у Святвечір після вечері всі члени родини кладуть свої ложки до миски і накривають хлібиною. Чия ложка вночі сама перевернеться — той помре або тяжко захворіє. З тією ж метою ложки втикають на ніч у кутю. Чия ложка до ранку впаде

— того чекає нещастя. На Поділлі напередодні Нового року дівчата ворожать: збирають зі столу ложки після вечері та йдуть з ними гуркотіти на порозі. Уважно прислухаються: де собака загавкає — туди заміж піде. У північній частині Росії в той же час юнки кладуть ложку з кутею під подушку — "Хто прийде кутю їсти, той і суджений". На Харківщині існує повір'я: якщо на Різдво після вечері зі своєю ложкою вийти за ворота на вулицю, то прийде Додля і озветься до тебе.

Щодо правильного положення ложки на столі існує багато приписів. В різних місцевостях по-різному ставляться до того, як має лежати ложка (виїмкою донизу чи навпаки) перед початком трапези, у перервах, коли трапезу закінчено і потрібно повідомити про це. В будь-якому випадку правила поведінки за столом тісно пов'язані з уваленнями про світ духів, що оточує людину.

Перед їжею ложки кладуть виїмкою доверху, що означає запрошення. Після трапези їх перевертають, показуючи цим, що наїлися. За повір'ями, під час поминального обіду ложку потрібно кожен раз класти на стіл виїмкою доверху, якщо цього не дотримуватися, то, за віруваннями українців, покійник у могилі перевернеться обличчям донизу.

У Центральній Україні, зокрема, і досі переконані, що до перевернутої ложки, держало якої лежить на столі, а другий кінець на мисці, чіпляються злидні, тому її не можна залишати в такому вигляді. На Чернігівщині злиднем називають зайву ложку, що опинилася на столі, в той же час, у ряді районів Росії господиня навпаки кладе на стіл зайву ложку "аби і ангелу було чим їсти". Там же вважають: якщо за столом їсти поспіхом, брати у ложку кілька шматків, то ангел не захоче сісти поряд, тоді його місце займе нечиста сила і буде їсти замість людини або саму людину.

Оскільки ложка за формою нагадує людське тіло, тому є відповідником душі, а звідси стають зрозумілими звичаї та увалення, за якими небіжчик міг їсти лише ложкою живого. Це трансформований космогонічний міф, який у народній обрядовості українців втілюється досить своєрідно у поліських обрядах "дідів": живий — ложка — мертвий — живий".

Магія:

- окрема дія або сукупність дій, що спрямовані на той чи інший предмет, людину або групу людей з метою отримання бажаних результатів надприродним чином;

- віра у можливість впливу на довколишній світ через надприродне — шляхом чаклунського дійства з використанням таких засобів, як слово, міміка, жест, рух, дія тощо;

- ритуальні дії, які відкривають доступ до містичних сил, що, як правило, не підвладні людині та здатні впливати на людей чи природу. До структури магії входить: заклинання (промовляння, примовляння), ритуал, стан виконавця.

Різновиди магії:

- біла магія — магія, що спрямована на добро для всього світу і кожного ближнього;

- чорна магія — цілеспрямований вплив на об'єкт дії з метою наживи, власної вигоди;

- сіра магія — суміш білої і чорної магії, мистецтво керувати волею інших людей;

- червона магія — сила, яка допомагає талановитим людям;

- очищувальна магія — головне завдання зводиться до того, щоб виявити місце знаходження хвороби, звільнити-очистити організм конкретної людини від цієї хвороби і навчити в подальшому захищатись від подібного;

- імітаційна магія — базується на паралелізмі між уявленням про причини хвороби та засобами її лікування, на аналогії "подібне для подібного";

- контактна магія — пов'язана з вірою в те, що доторкнувшись до носія магічної сили, можнавилікуватись, здобути достаток тощо;

- парціальна магія — ґрунтується на магічних діях, що здійснюються не над реальним хворим, а над предметами, що йому належать (вплив на частину енергії особи, що наявна у даних предметах, і через неї на ціле);

- часова — магія "першого дня". Явища, предмети, особи з порядковим номером перший народна свідомість наділила магічними властивостями: все, що відбувається на межі років чи у перший день великого свята має вплив на увесь наступний рік, місяць тощо;

- вербальна магія побудована на вірі у магію слова, що сказане у певний час, у певному місці, певним чином, у присутності певних осіб, предметів, явищ, Це замовляння, словесні формули, побажання тощо.

Майорат:

- звичай, відповідно до якого титул, власність тощо успадковуються старшим у роді, сім'ї;
- маєток, що передається на основі майорату.

Мак — рослина, яка користується особливою увагою українців. Символіка рослини пов'язана з ідеєю молодості та краси, дівочої вроди ("Цвіте, як маків цвіт"), чистоти, швидкоплинності людського життя. У народній поезії маківка виступає символом матері, а то й цілого роду ("Да немає цвіту світлішого над маківку, Да нема роду ріднішого над матінку"). Мак є символом господарського і родинного розмноження. Про це свідчить така обрядодія: перед Святою вечерею господар обходить з хлібом все своє господарство, не минаючи жодного закутка, обкурює ладаном та посипає все маком-видюком. Мак виступає тут і в ролі оберега проти нечистої сили. Деякі дослідники вважають мак атрибутом астрального культу праукраїнців. На їх думку, зернята маку у куті символізують безконечну множину зірок Всесвіту.

Його плоди використовуються для приготування різноманітних страв, печива. Улюблена їжа дітлахів та дорослих — маківники з медом та пироги з маком. Не менш важливу роль відіграє він і в обрядових дійствах. Напередодні рокових свят (Різдва, Нового року, Зелених свят та ін.) обсівають хату, подвір'я, господарські будівлі маковим зерном. У народі і досі живе вірування, що нечиста сила не проникне до оселі, поки не визбирає усі насінини. Наші прабабушки з цього приводу зазначали: "Мак бачить усі злі сили і має властивість не допускати їх до обійстя та оселі".

Наші прадіди за допомогою макових зерен викликали дощ. Якщо довго стояла посуха, то брали посвячені на Маковія голівки маку і йшли до польової кринички. Набирали зернят у долоню і кидали на воду: злегка посипали — на дрібний дощик, лагідний. Якщо яка чарівниця кине швидко і цілу жменю, то буде відразу ж злива велика, руйнівна.

Широко розповсюдженим є вірування у чудодійні властивості маку як оберегу від лиходійства. Особливу магічну силу, як вважають у народі, має польовий мак, зерна якого самі висипаються з маківок, так званий видюк, скакун, самосій. Люди не знищують його, бо "то відворотна сила". Насіння видюка, зазначає В. Скуратівський, є дуже помічним від лихого ока людей, які спроможні вплинути на ауру людини, наслати різні хвороби. Для цього достатньо обсіпати маком поріг, примовляючи: "Посипаю цієї пороги, щоб не ходили тут злії ноги, сердита людина не блука-

ла, на мою оселю зла не посилала. Відскочте вороги від мене, як мак від маківки”.

Найкращим засобом від зурочення (недоброго слова, думки, погляду, руху іншої особи щодо людини) є віночок, у який вплетено кілька квіток маку. Про оберегову силу такого віночка говорить і вислів: “Не допоможе і дяк, як не візьмеш у віночок свій мак”. Дівчата вплітали раніше квіти маку у косу, аби голова не боліла і волосся було пишним. М. Максимович зазначає, що особливу магичну силу має насіння з маківки, що зацвіла першою, бо саме її і крадуть відьми, щоб господиня не розсипала їм же на шкоду, на їх відвернення від цього господарства та родини.

Ця рослина відіграє в українців і важливу обрядову дію. Маківка втілює безконечник, який не має ні початку, ні кінця. “Скільки зірочок на небі, стільки маку в маківці. Як не можеш маку визбирати, так і гніву до мене не прикладай”, — говориться у замовлянні. Висіваючи мак, господиня приказує, взявши голову перед цим в обійми: “Щоби головки у цього маку були такі великі, як моя голова, і щоб маку було стільки, як на голові моєї волосся”.

Маковій (Маковія) — назва дня 14 серпня, свято Першого Спаса. Маковій, за народними віруваннями, — бог врожаю. На свято виготовляють “маковійську квітку” — “маковійку”. До складу букету обов’язково додають чебрець, чорнобривці, нагідки, маточник, польові сокирки, лугову материнку, ромен-зілля, цвіт кропу, голівку соняшника тощо. Букет обв’язують червоною стрічкою. У середину “маковійки” прилаштовують головки маку. До кожної квітки, залежно від її символіки, господиня приказує спеціальні примовки.

Кожна рослина у “маковійці” має свій символ: рута-м’ята оберігає від усякої напасті, додає здоров’я; ласкавіці — щоб у родині панувала лагідність, щирість, злагода; кудряві — аби у хлопців волосся кучерявилося і любили їх дівчата; маточник — для плодovitості бджіл і здоров’я жінки-продовжувачки роду; сонях уособлює Сонце праведне, що лагідне до кожної людини, рослини і тварини, обігриває їх та наповнює енергією. Освячену “маковійську квітку” прилаштовують біля божниці, де вона висить до наступного Маковія. З її складових в разі необхідності готують ліки, купелі для маленьких діток, дівчата вплітають у коси на Благовісника (8 квітня).

У цей день качають мед, бо Маковій саме сьогодні наділяє його магичними властивостями. Маковія називають іще медово-маковим Спасом, а тому освячують мед, мак, квіти і хлібне колосся. Мак використовують на Різдво для приготування куті. До свята

Маковія мак нового урожаю вживати у їжу гріх. А на Маковія з маку готують обрядову страву — "шулики": "із води та муки пече баба шулики" (тісто робиться пісним тому, що саме на Маковія припадає перший день Спасівського посту). Корж розламують на шматочки і обливають густою медовою ситою, змішаною з розтертим маком. У цей день готують вареники, кренделі, бабки, маківчани, пироги — і все з медом та розтертим маком.

У православних християн — день пам'яті святих мучеників Маккавеїв (сім братів, що загинули за віру Христову).

"Маланка" (Миланка, Миланя) — традиційний новорічний обряд із використанням масок. За давньою традицією роль головного обрядового персонажа – Маланки – грав хлопець, перевдягнений у жіночий народний костюм. Інші ролі також виконували парубки. Лише подекуди меланкували й дівчата. Традиційні карнавальні образи включали маски тварин – Кози, Ведмеда, Журавля, Бика, Коня, маски діда і баби та ін. персонажів.

"Маланка" — це також назва вечора напередодні Нового року. Меланка-Вода приходять на Щедрий вечір разом із Місяцем Василем повідомити господарям про наступні торжества та справити гостини, які в народі називають "гостини Маланки".

За стародавніми народними переказами, Миланка — це донька богині Лади, що потрапила у полон лютого звіра. Визволив її славний богатир Васильчик — князь Місяць, і з нею одружився. Із тих пір вони разом — Миланка і Василь.

Маргінал:

- суб'єкт, який залишив одне культурне оточення, але ще не став повноправним членом нового;

- амбівалентний, психічно нестійкий тип, що, прагнучи жити одночасно у двох світах, не живе у жодному з них;

- індивід, який, прийнявши цінності двох або більше соціокультурних (іноді у чомусь конфліктуючих) систем, відчуває соціальний дискомфорт, зазнає осуду в кожній із них;

- особа, що відчуває роздвоєність, внутрішню суперечливість, розлад сама з собою під впливом різних культур, на межі яких вона знаходиться і тяжіє відразу до кількох.

Типово маргінальний комплекс свідомості індивіда зумовлений розривом соціальних зв'язків і тим фактом, що особистість не ідентифікувалася з жодною етнічною групою та культурою, що виявляється у моральній нерегульованості поведінки, недостатньому

самоконтролі, відсутності самодисципліни, які ґрунтуються на нормах і цінностях культури, появи цинізму, втраті людського "Я".

Маргінальність етнокультурна:

- стан людини або групи людей, які з об'єктивних чи суб'єктивних причин відокремилися від власної етнокультури і не сприйняли або ще не засвоїли нового способу життя, тому знаходяться у проміжному стані;

- явище, що виникає в процесі взаємодії локальних (етнічних) культур, і має особливо яскраве вираження в умовах інтенсивних асиміляційних тенденцій, міжнародних міграцій, зміни державних кордонів, змішаних шлюбів тощо; відображає роздвоєність, внутрішню суперечливість, розлад з самим собою, який відбувається під перехідним впливом різних культур, коли людина опинилася на межі двох чи більше культур і тяжіє відразу до кількох етноспільнот;

- процес переходу індивіда, групи чи спільноти від одного мовно-культурного стану до іншого, що характеризується значно заниженою оцінкою явищ і цінностей культури, з якої індивід виїшов, та істотно завищеною оцінкою культури, в якій він прагне себе ідентифікувати;

- тип етнокультурної ідентичності, якому властиві: висока ступінь подвійної ідентичності через буття особи в іноетнічному середовищі; національна приналежність особи не збігається з мовою спілкування та культурною орієнтацією. До етномаргіналів належать іммігранти, емігранти, етнічні меншини, діаспора.

Масниця (Масляна, Масляниця, Сиропусний тиждень, Сиропуст, Сирна Неділя) — розпочинає весняний цикл традиційних свят українців. Це веселе народне свято, наповнене давніми магічними ритуалами, унікальними обрядодійствами, відбувається на останньому тижні перед Великим постом. Найдавніші наклічки свята Масниці — Колодій, Туриця відносяться до культу небесних світил Сонця, Місяця та бога Велеса. Головні складові свята: колодійні обрядодійства; взаємні гостини з ритуальними стравами; вшанування молодят; Святкування Власія (Велеса, Волоса Бика-Тура); катання на конях — об'їждження коней; зимові розваги; веснянки, водіння козла; прощальні вечорниці; поминання померлих; проводи Масниці; церемонії прощення (Прощенська неділя).

Давні українці відзначали це свято три тижні: перший — Всеїдний, другий — Переступний, третій — Масляний На Всеїдному (Блудному) тижні гучно гуляли весілля, хоча були і винятки: на

Черкащині уже не справляли весіль ("аби молодята не блудили"), а на Овруччині, навпаки, було найбільше весіль. На Переступному тижні продовжували одружувати дітей, бо вже на Масному цього робити не годиться, одружувалися хіба що вдівці або розведені. Готувалися до Масниці, прибирали у хатах. Вшановували померлих родичів. Важкої роботи не виконували. Пекли пиріжки, хліб і гарячими розносили, як милостиню, самотнім, німцям, сиротам, вдовам, оскільки вірили, що душі предків живляться паром, котра йде від спеченого. На Поліссі поминання на Масниці вважалися головними у році.

У М'ясопусну неділю (кінець Переступного тижня) молодята повинні були обов'язково йти або їхати до родичів молоді і нести хліб-сіль ("до теці на гостину").

На Масляному тижні головною стравою були млинці і вареники ("бо вареники любить і господь Бог"). Вареники у давнину були не лише смачною стравою, але й ритуальною на честь місяця-молодика, форму якого й відображали. Випікали й Масничий обрядовий хліб — довгі пироги із борошна, прикрашали їх фігурками з тіста. Цей тиждень був тижнем розваг, гулянь, взаємних гостювань і частувань, балів, маскарадів, відвідувань театральних вистав.

На цьому тижні проводився обряд "В'язання колодки". Колодйне свято починалося з понеділка і продовжувалося аж до суботи. У четвер вшановували бога Велеса (Волоса), який опікувався худобою. Останній день Масниці називали Прощенською неділею: при зустрічі люди низько кланялися один одному і просили взаємно вибачення за образи, заподіяні мимоволі чи навмисне.

У прадавніх українців було вірування, що Масниця — це супутниця бога Колодія. Після цього свята Колодій забороняє робити весілля, бо ще наші прадіди добре засвоїли, що найкраща пора для народжень дітей — кінець зими, коли починає воскресати природа і дитя разом з нею починає буяти-рости.

Меандр — спірале-хвилястий орнамент, трипільська спіраль. Меандровий орнамент знайдено на виробах із Мізинської стоянки і вважається найдавнішим не тільки на території України, але й усього світу. У 1974 році під час археологічних розкопок біля с. Мізинь на Чернігівщині знайдено малюнки епохи верхнього палеоліту (приблизно 20-15 тисяч років до нашої ери) — твори прадавніх митців України.

У печері Чаклуна відкрито близько 300 гравійованих малюнків. Переважають зооморфні мотиви з відтворенням полювання на

мамонтів, бізонів, ланей, оленів, печерних левів. Зустрічається і зображення Великої Матері доби матріархату — родоначальниці богів. Струнке, дивовижно красиве тіло між силуетами мамонтів та оленів ніби пливе над Землею. Вона виконує ритуальний танок, зачакловуючи звірів, аби мисливці повернулися додому з багатою здобиччю. На малюнку чітко видно вишиту сорочку Матері Богів. Її льоля (первісний жіночий одяг) оздоблена меандрами (геометричними візерунками), що так нагадують нинішні гуцульські жіночі вишиванки. Це найдавніші візерунки, виготовлені людиною. Меандрами оздоблені також бивні та кістки мамонтів.

У палаці цариці Шубад археологами знайдено золоту семи-струнну арфу, оздоблену мізинськими геометричними узорами. Шубад — це найстародавніша цариця Світу Людського, Володарка Сумерії-Оріяни, мешканці якої, рятуючись від холоду Льодовикового періоду, прибули на землі Північної Індії, принісши із собою мову, віру, культуру оріянську — усні пісні "Вед" — Ведійську культуру, що відома також під назвою Мізинсько-Трипільська.

На основі сучасних досліджень за допомогою новітніх технологій встановлено, що мізинські узорні рисунки були створені у різні часові проміжки (чотирнадцять, одинадцять, сім тисяч років тому). В них яскраво проявилися потяги праукраїнця до краси, витонченості, які лягли в основу розвитку мистецтва на всій планеті. Мізинські візерунки сьогодні поширені на усіх материках. Оскільки цими візерунками широко послуговувалися у Давній Греції (прикрашали мармурові долівки, стіни, статуї Зевса, Атени, одяг Платона, Аристотеля, керамічні вироби, створені греками майже три тисячі років тому), то археологічна наука віднесла помилково їх до грецької культури, де вони мають назву "меандри".

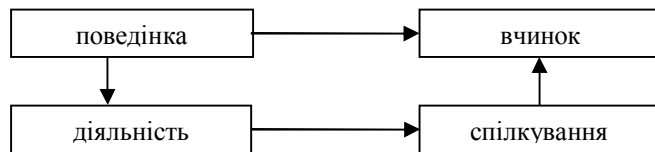
Менталітет:

- відносно цілісна сукупність думок, вірувань, які утворюють картину світу спільноти та закріплюють єдність культурної традиції;
- сукупність розумових установок, звичок мислення, фундаментальних вірувань індивіда певного етнічного угруповання;
- наявність у людей того чи іншого суспільства певного спільного розумового інструментарію, психологічного оснащення, яке дає можливість представникам цих спільнот по-своєму усвідомлювати світ і самих себе”;
- спільне „психологічне оснащення” представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення.

Лише глибоко пізнавши особливості ментальності своєї етноспільноти, можна визначити координати духовного розвитку індивіда, побудувати модель етнокультурного виховання сучасної людини як носія якостей та властивостей спільноти, підготувати її до діалогу з іншими культурами. А. Фурман переконаний, що *ментальність* як культурно-історична і соціально-психологічна реальність є альфою і омегою культури народу, моральним провідником і духовним учителем.

Психологічна наука тісно пов'язує поняття "менталітет" і "культура": *менталітет* – результат культурного розвитку етносу, групи або особистості і, водночас, глибинне джерело розвитку культури як надбіологічних програм життєвої активності. Відповідно до того, який соціокультурний досвід зберігають, передають від покоління до покоління та продукують етноси в цілому і їх одиниці, забезпечуючи відтворення й нові прояви життя соціуму у всіх його площинах, названі програми діляться на чотири складові, які можна подати у вигляді "методологічного квадрата" основних носіїв культури: програми поведінки, діяльності, спілкування, вчинку (див. рис. 1.)

Рисунок 1

Функції простору ментальності можна подати таким чином:

- функція сприяння адаптації особистості до природного довкілля і соціуму;
- функція формування образу „Ми”;
- як духовна субстанція педагогічного простору етносу;
- функція інтерпретації загальнолюдських норм і цінностей з позицій етнічного образу світу;
- допомога у розумінні тонкощів духовного життя етносу та окремого індивіда;
- створює передумови для внутрішнього етнічного спілкування;
- сприяння міжкультурному діалогу;
- є спільним психологічним оснащенням представників певної етнокультури;
- визначник змістового наповнення ідеалів і цінностей етнокультури;

- універсальний засіб психологічного захисту індивіда етноспільноти;
- суттєва характеристика етнічної енергії спільноти;
- акумулятор позитивних емоцій простору духовного життя індивіда як одиниці певної етноспільноти.

Структура національного менталітету (за Б. Поповим) містить такі складові:

- національний дім (родинні зв'язки, спільна територія проживання, рідна земля, національний одяг, їжа, житло, господарський уклад життя);
- духовна культура народу;
- історична доля народу (потреба зберегти себе як народ, можливість відчутти свою приналежність до рідного народу, факти національної кривди, соціальні конфлікти, стихійні лиха тощо);
- національна самосвідомість.

Вершиною вияву української ментальності є *духовність* – служіння високим ідеалам істини, добра, краси, мудрості.

Менталітет етнічний:

—вияв на рівні культури народу його історичної долі, певної єдності характеру, історичних завдань і таких способів їх вирішення, які закріпилися у народній свідомості, у культурних стереотипах;

—пам'ять народу про минуле, закріплена у психологічних структурах, детермінантах поведінки індивідів, котрі вірні своєму коду, що історично склався.

Соціокультурний підхід до етнічної ментальності передбачає, що характеристики етносу формуються у процесі його історичного розвитку і відкладаються у пам'яті одиниць спільноти, тобто, у культурі, що передається у синхронній та діахронній площинах за допомогою механізмів соціалізації.

Український дослідник Р. Додонов запропонував модель трьохрівневої структури етнічної ментальності, через яку він розкриває зміст її основних елементів і показує механізми їх формування та трансформування з покоління у покоління. Відповідно до цієї моделі етнічний менталітет має таку структуру: психоенергетичний рівень; рівень несвідомого; рівень вроджених стереотипів мислення.

Механізм етнізації особистості — взаємодія педагогічного простору і етнічного поля особистості, в результаті чого відбувається присвоєння індивідом елементів культури етносу. Спочатку завоюється рідна мова, потім — етнічні стереотипи поведінки і

сприйняття, культурні цінності у вибраному особою напрямку і завершується цей процес самовизначенням особистості в етності.

Миколи – давнє землеробське календарне свято. Відомі два Миколи: весняний, або Теплий (22 травня), і зимовий (Добрий) — 19 грудня. У народних віруваннях Микола є помічником і заступником хлібороба.

Вчені вважають, що образ давнього бога українців Велеса (опікуна тварин, покровителя волхвів, ясновидців, віщунів, бога мистецтва, краси, щастя, любові) знайшов своє продовження і втілювався у християнського святого Миколу. О. Афанасьєв зазначає, що образ Миколи увібрав у себе якості кількох богів, насамперед, морського бога — господаря дощового моря. Тому називають його іще Морським, Мокрим. Людина навіть якщо і на малу воду ступає, то і тоді за допомогою до Миколая звертається: "Чудотворцю Миколаю, на тебе всю надію покладаю: не дай пропасти ні під водою, ні на воді".

На Весняного Миколая всі виходять до води, зупиняються на березі над самим водним плесом і довго дивляться на нього, аби відбилися зображення кожного у воді. У народі існує повір'я: що у воді відобразиться, швидше до неба піднімається, тому Миколай бачить, кого потрібно охороняти від нагальної води. Це обрядодія означає: це я, а це — моє обличчя і моє тіло. Хай зла йому не вчинить вода, як я у неї увійду. "Миколай води оглядає", — говорять у народі.

Микола Холодний (бо приносить приморозки, а то і сильні морози із завірюхами) вважається одним із головних зимових свят. Уява малює його у довгому кожусі, з бородою до пояса, а очі світяться добротою — володар Зими, Дід Мороз, але з щедрою, доброю душею. І сьогодні він є улюбленцем дітлахів, бо вночі тихесенько приходив до кожної домівки і кладе десь у куточку або під подушку подарунок для малечі. Дуже любить малих грамотіїв-книголюбів, тому частенько серед дарунків можна побачити книгу. Для непослухів приносить різочки разом із подарунками, ніби попереджає, що потрібно слухатися старших, бути чемними, прагнути до науки.

На Зимового Миколу варили раніше пиво, бо вважалося, що від Миколи до Різдва бога Сонця — найсприятливіша пора для виготовлення цього напою. В одній призабутій колядці це дійство подано як один із сакральних звичаїв, на яких світ держиться, а всі біди від того, що потомки нехтують традиціями прадідів: "Чому

так нема, як було давно, Як було давно, з первовіку: святим Миколаам пива не варять”.

На Весняного (Теплого) Миколая був звичай уперше коней виводити на пашу, а звідси і народні приповідки: “Прийшов Миколай — коней випасай”; “Юрій корів випасає, а Микола — коней”. Господарі кропили коней свяченою водою і їздили в полі верхи, “аби нечиста сила коней не замучила”. Робили жертвні обіди, аби Миколай дав здоров’я усім у роду, щоб сила була влітку працювати на ниві. З їх приводу говорили: “Понаставляли наїдків, як на микольщині”. Для вшанування покровителя домашньої худоби розпалювали на пагорбах вогнища від “живого вогню”.

— З Миколаєм будьте здорові та багаті! — вітають сусіди один одного і сьогодні у глибинних селах України, зайшовши цього дня зранку до хати, кладуть на лаву подарунок. — Щоб святий Миколай завжди був між нами, мудрості навчав.

У народі існує думка, що Миколай не любить, коли байдикують на його свята. “Якщо продармував цю святу днину, то помочи уже не проси. Собі робити боронь Боже, бо і через сім літ верне тобі на зло. А от немічним, знедоленим, сиротам чи вдові будеш що робити, то Миколай у цій справі тобі допоможе, і силу поверне, і від зла захистить”, — зазначає дослідниця народних звичаїв Г. Маковій.

Матері у Миколаївську днину звертаються з молитвою до Чудотворця, аби здоров’я дав їхнім дітлахам, хворі просять зцілення, а молодята прохають навчити їх прощати один одному, наповнити їхні взаємини теплотою. Ця днина — свято Роду. Збирається вся родина і звітується перед старійшиною як перед Миколаєм: що доброго зробив за рік, чим порадує, як людям допоміг, що планує зробити у майбутньому, щоб Чудотворець був милостивий до родини і звітуючого, зокрема. Старійшина перевіряє дітлахів на дотепність, мудрість, веселість. Співи, радощі, ігри, дарунки, добрі побажання наповнюють оселю, щоби Миколай і через рік захотів відвідати цю хатину та застав усіх живими-здоровими. Закінчується день співом-побажанням:

*Ой світла зоря над світом зійшла,
А за цим столом в нас родина вся.
Миколай святий коло всіх сидить,
І за цим столом на усіх глядить...*

На Теплого Миколая серед молоді популярною була раніше така гра. Дівчині зав’язували очі, а хлопці ставали осторонь у гурт.

— Шукай Миколая, шукай! — вигукували подруги. Ведуча підходила до парубочого гурту і вибирала навпомацки, хто потрапить

під руку. Вибраний вважався благословенний Чудотворцем і повинен перед усіма давати звіт, яке кому добро зробив за рік.

Міжетнічна комунікація — обмін між двома або кількома етнічними спільнотами матеріальними та духовними продуктами культурної діяльності, що здійснюється в різних формах.

Міжкультурна взаємодія — рівноправна взаємодія різних культур, а також можливість створення загальних форм культурного самовираження на основі діалогу і взаємної поваги.

Міжнародний день толерантності — встановлений ЮНЕСКО у 1995 році. "З метою мобілізації громадськості, притягнення уваги до небезпек, які приховані в нетерпимості, зміцнення прихильності та активізації дій на підтримку терпимості й виховання в її дусі ми урочисто проголошуємо 16 листопада Міжнародним днем толерантності, що відзначається кожного року", — витяг із резолюції 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 року.

Міжпоколінна трансмісія – передача наступним поколінням особливостей способу буття спільноти (кодів, знаків, символів) з метою забезпечення життєздатності та відтворення етносу як цілісного соціокультурного організму у просторі і часі.

Етнограф М.Мід визначила три типи трансформації культур:

- постфігуративний – діти навчаються у старшого покоління;
- кофігуративний – діти навчаються у своїх ровесників;
- префігуративний – старше покоління вчиться у молодшого.

Мінорат:

- звичай, за яким власність успадковується молодшим сином;
- майно, що передається за міноратом.

Міф — перекази про давні вірування народу щодо походження землі, явищ природи, богів, героїв, Всесвіту, спільного предка.

Мова культури — засоби, знаки, форми, символи, тексти, які дозволяють людям здійснювати комунікативні зв'язки і орієнтуватися у просторі культури; універсальна форма осмислення реальності, в яку проникають постійно тільки що виниклі або уже існуючі уявлення, сприйняття, поняття, образи та інші змістові конструкції.

Мокоша (Мокша, Макоша):

- велика Богиня, Мати милосердя, дружина бога Велеса;

- посередниця між небом і землею;
- богиня-пряля (пряде на веретені землі безконечну нитку життя хлібороба та людини взагалі);
- Дух землі, що закликає весняні дощі та опікується весняними обрядодійствами, пов'язаними з ними;
- богиня рукоділля, прядіння, ткацтва;
- богиня працелюбності та майстерності;
- берегиня жіночої життєдайної сили та родючості;
- покровителька вагітних жінок, пологів, заступниця породіль;
- покровителька князів та військових (до неї зверталися у своїх молитвах князі, які вирушали у небезпечні походи разом із військом; просили допомоги жінки-ремісниці, що виготовляли одяг для старійшин, оздоблювали похідні хоругви та бойові знамена; ткачі, котрі за одну ніч повинні були виготовити однорідне полотно і до сходу сонця пошити мантию для князя, оздобивши її кольоровими магічними візерунками. За повір'ям, такий одяг приносив перемогу і щасливе повернення із поля бою);

- мати Милосердя. Вона оплакує лихо-біду внуків Дажбожих, сльозами своїми звільняє душу від туги, пригнічення. Сльози милосердя — то її душа. Джерельні ріки — то чисті сльози матері Мокоші. Пити з тих джерел воду — цілющими сльозами душу оздоровлювати. Оплакує Мокоша гріхи людські, своїми сльозами омиває тих, чия душа зібралася відлетіти у Царство Предків.

Мокоша — Богиня материнства, явний вияв Великої Богині Лади як Землі. Вона виступає богинею жіночої половини, щастя і нещастя, врожіння, рукоділля, є покровителькою джерел і колодязів, врожаю, охоронниця корів. На весняних ритуальних рушниках Мокоша завжди зображувалася з піднятими до неба руками (джерела тепла та вологи), на літніх — руки опущені до землі, що породила зерно, яке необхідно зібрати та засіяти знову ниву.

Це володарка Коша — земної комори усяких благ: якщо людина про землю дбає, у загальний кіш додає, та дарує вона їй незліченну могутність, силу, радість і щастя. Багатства ті та чарівна мудрість потребують захисту, тому Мокоша кошаків-козаків родить, котрі є охоронцями рідної землі. Родяться вони воїнами хоробрими, що землю святу віддано захищають, славою покриваючи. Через те козаки землю з собою і в похід завжди брали, як оберіг рідної матінки. Через Мокошу проявляє себе богиня Слава, котра дбає про добробут дітей своїх.

Це посередниця між небом і землею, а тому на ритуальних рушниках завжди зображувалась як Дерево життя земного Роду.

Мокоша напряду пов'язана з Долею: від того, як люди її шанують, так їм на землі й ведеться. Вона є всевидющою та водночас сліпою, тому не завжди швидко озивається, однак, навіть із запізненням повертає борги усім винуватцям, як суворий та справедливий суддя.

Мокоші завжди присвячувався перший зжятий сніп, а її боже-ственній парі — Велесу — останній, після чого ті снопи з'єднувалися у Дідуху, символічно закриваючи Землю на осінь. Її символами є веретено і прядка, за допомогою яких вона тче явний світ. Свого часу християнство замінило Мокошу Параскевою-П'ятницею, котрій присвячували 12 празників у році (і досі у деяких місцевостях України ці п'ятниці називають Мокошиними), головними з яких є дві сусідні п'ятниці (у проміжку між 25 жовтня і 7 листопада):

- 1) на першому тижні Великого посту;
- 2) напередодні Благовіщення;
- 3) на Страсному тижні Великого посту;
- 4) перед Вознесінням;
- 5) перед сходженням Святого Духа;
- 6) перед днем строгого посту на пісного Івана;
- 7) Спасівська (перед днем Іллі-Перуна);
- 8) Здвиженська;
- 9) перед Покровом;
- 10) напередодні Введення;
- 11) перед Різдом Божича Коляди (Різдом Хрестовим);
- 12) перед Водохрещами.

В уявленні народу — це живі істоти, до яких можна звертатися з проханнями-молитвами. Раніше жінки вважали за великий гріх у п'ятницю прости, вишивати, ткати, прати тощо. У названі 12 п'ятниць заборонялося купати дітей, навіть розчісуватися, чоловіки остерігалися виходити з плугом у поле, аби "не запилити Мокоші лице". До тих жінок котрі у день святої П'ятниці працюють (а особливо тчуть) богиня з'являється у образі бідної жінки, все тіло якої понівечене веретенами, порізане ножами, поколото голками. І. Нечуй-Левицький зазначає, що п'ятниця, як день тижня, пов'язана із Сонцем. Підтвердженням цієї думки є галицька пісня:

*Ей скаржилося світле Сонейко,
Світле Сонейко милому Богу:
Не буду, Боже, рано сходжати...
Бо злі хазяї понаставали,
В неділю рано дрова рубали,
А ми до личка тріски порскали;*

*Бо злі хазяйки понаставали,
В п'ятницю рано хустини прали,
А ми на лице золу виливали;
А злі дівойки коси чесали,
А ми до личка волосся метали.*

Головне свято Мокоші відзначалось напередодні 10 листопада у п'ятницю. Слід зазначити, що кожна із п'ятниць є поминальним днем, у який згадують покійних родичів, тому забороняється користуватися будь-чим, що може поранити добрі душі прадідів, які приходять подивитися на своїх нащадків. Вшановували богиню 21 січня (молодиці ходили від хати до хати із прикрашеними гребенями "проганяти свята"); 7 квітня ("великий гріх братися за будь-яку роботу, бо Бог благословляє Землю-матінку"); 21 вересня (жінки запрошували до своїх осель бідних людей, "щоб молилися великій матері за їхніх дітей", бездітні жінки зверталися до Мокоші, "аби вона допомогла запліднити їхнє лоно").

Молодіжні громади — традиційні об'єднання молоді, що організовувалися за статево-віковою ознакою і діяли на засадах етико-правових звичаїв та норм громадського життя (за приписами звичаєвого права). Склалися з неодруженої молоді — парубків та дівчат, котрі дійшли повноліття або незабаром мали його досягнути. Зазвичай утворювалися самостійні товариства — парубочі чи дівочі громади, кожна з яких умовно поділялась на старшу і молодшу.

Парубочі громади мали певні елементи самоврядування. На чолі стояв виборний отаман ("береза", "старший парубок", "вожак"), який часто мав помічника і скарбника. У дівочих громадах старша звалася "отаманкою", "отаманшою", "березою", "маткою". Молодіжні громади влаштовували вечорниці, досвітки, "грища", "вулиці", різні спільні забави, проводили святково-обрядові дійства в дні календарних свят. Ватажки мали керувати організацією таких розваг, проведенням обрядів, боронити інтереси молоді перед сільською владою, вирішувати непорозуміння, розбирати суперечки між товаришами, регулювати стосунки між сільською молоддю і молодіжною громадою. Молодіжна громада мала певні зобов'язання і перед сільською громадою. Парубки та дівчата проводили колядування, а на отримані гроші оздоблювали церкву; з цією ж метою наймали працівників для обробки колективного поля, допомагали знедоленим ровесникам та людям похилого віку. Громади мали власні центри спілкування і самостійні

свята: Катерини (7 грудня) вважалися ділом парубоцьким, а на Андрія (13 грудня) було дівоче право.

Важливим моментом у житті молодіжної громади були ритуали ініціацій, пов'язані зі вступом до товариства. Класична схема ініціації переважно складалася з трьох фаз: виділення індивіда з суспільства і його ритуальне "вмирання"; межовий (перехідний) період, упродовж якого ініціанти проходили навчання й різноманітні випробування; включення до колективу вже у новому статусі як повноправного члена.

Ініціація передбачає міфологічну інтерпретацію простору, виведення ініціанта на межу освоєної колективом території, що дорівнюється його перебуванню на "тім світі", смерті. У сільській громаді перша фаза зводилася до ритуального виділення хлопця в "підпарубки", а дівчини в "переддівки". Виділення ініціанта в не-соціальний простір проявлялося в тому, що посвячення його в члени громади відбувалося у спеціально відведеному місці — на "вечорницях", у вечорничій хаті, або ж під час "вулиць", "колодок", "вигону" (літні форма організації молодіжного дозвілля) — на вигоні, за селом, на роздоріжжі (місце збору "нечистої сили").

Символічна смерть ініціанта і його перебування на межі між колишнім і новим становили новий зміст другої фази ініціації. Оскільки ініціанти вмирили у старій якості, а нової ще не набували, вони під час межової фази не мали ніякого статусу і, фактично, становили "ні те, ні се", перебуваючи в проміжку між старим становищем та новим (від старого відірвався, а до нового ще не пристав). У зовнішньому вигляді ініціантів та поведінці підкреслювалася неналежність до суспільства, ритуальна смерть. Відповідним було й поводження з ними. Зокрема, ініціанти позбавлялися права на одяг повноправних членів об'єднань, спілкування з особами протилежної статі й вступ до шлюбу тощо. Їм давали образливі прізвиська, виставляли на посміховисько. Зокрема, підпарубчаків змушували кукурікати зі стовпа, наливали їм у чоботи воду, намазували обличчя сажею (символ прилучення до "іншого" світу), їх шарпали за волосся, вкидали у воду, били, шмагали трав'яними віхтями.

Ініціація включала момент іспиту посвячуваних. При цьому у юнаків випробовувалися фізична сила, спритність, витривалість, а також професійні навички. Тому хлопці не тільки видиралися на високий стовп, а й показували своє вміння косити й виконувати інші види робіт. При цьому парубка змушували косити дуже швидко і не давали відпочивати. Дівчата теж проходили іспит — де-

монстрували вміння готувати різні страви, прясти, шити, вишивати, в'язати тощо. Дівочі ініціації зазвичай не включали іспитів на хоробрість і фізичну витривалість. Проте, велику роль відігравали символи плодючості і здатності жінки до продовження роду (каша, ритуальні страви з яєць і курячого м'яса, діжа, піч, вогонь, прядіння, шиття)

Змістом третьої фази було безпосереднє посвячення в повноправні члени колективу. В парубоцьких громадах це був обряд "коронування" на парубка: хлопця садовили на коня, що виступав ритуальним перевізником на "той світ" і назад. Центральною подією дівочої ініціації було розбивання горщика з кашею, що її зварила посвячувана. Це символізувало втрату дівочства і пов'язувалося з ідеєю плодючості жінки.

Посвячені в повноправні члени молодіжної громади діставали право на одяг, зачіску та прикраси дорослих парубків та дівчат. Зміна зовнішнього вигляду символізувала нове народження посвячуваних. А биття ініціантів віхтями трави за принципом контактної магії мало стимулювати життєву здатність парубків до ритуального відродження. Ініціаційні випробування парубків і дівчат тривали і під час їх "парубкування" та "дівування". Парубки у іграх із застосуванням фізичної сили, парубочих "розвагах", колективних роботах доводили свою силу, спритність, вміння виконувати чоловічі заняття. Дівчата демонстрували свої знання та навички, як майбутні господині, берегині домашнього та родинного вогнища.

Мольфари — "чарівники, ясновидці, знавці природи людської та небесної. Віщі мудреці, котрі володіють даром пророцтва і поетичного слова, передбачення людської долі та зцілення. Їм відомі таємниці землі й води, неба й вогню, "коріння лютого" і трав цілющих. Можуть відвести град чи снігопад від полів, ... знають, як порятувати людину від лиха. Але — можуть позбавити розуму чи й життя. Вони "знають чари" — старовинні таємничі обряди, що здійснюються для того, аби відігнати хвороби або вигнати нечисту силу, повернути щастя в сім'ю або й накликати лихо-біду на ворога. Старовинні перекази називають їх "земними богами". Їх боялися, але допомоги просили теж у них" (Г. Бердник).

Мольфари — це карпатська назва відунів, волхвів. Про них мовиться у книзі М. Коцюбинського "Тіні забутих предків", у легендах про ватажка карпатських опришків Довбуша. Прототипом Юри-мольфара у "Тінях забутих предків" був Михайло Тарадуга, один із Великих Мольфарів, що жив у 19 ст. на Буковині. Розпові-

дають, як він молоко із берези точив, хліб із порожньої торбини діставав. Людей із того світу витягав... Подібні історії розповідають і про Великого Мольфара Гоя із-під Косова.

За легендами, мольфари пішли від лелетів-пралюдей, сильних та могутніх, справжніх велетнів, бурхливий та нестримний норів яких часто призводив до битви між родами. За те, що знищують вони одне одного, вихваляються своєю могутністю, Бог розгнівався і покарав зухвальців: поступово вони стали такими, як звичайні люди. Багатьох із них перетворив Бог на скелі та озера, тому у гірському камінні та водах гірських джерел приховане могутнє чародійництво. Лише наймудріші та найсильніші залишилися жити, однак поступово дрібніли, ішли під землю, тому нині живуть у таємничих печерах та урвищах. Рятують людей від небезпек, котрі підстерігають мандрівників у горах. Перекази стверджують, що ці дужі, горді давні люди є предками сучасних магів та чародіїв, яким відомі таємниці неба й землі, води та вогню, природних стихій та цілющого зела. Вони, сильні та горді, вільні та незламні, розуміють таємну силу природи, уміють помічати й розшифровувати давні знаки-символи, коди інформації наших предків; легко входять у контакт зі стихіями, щоб допомогти людям у їх земних справах.

Термін "мольфар" походить від давнього слова "мольфа", що означає "зачарований", "замовлений" предмет. За своїм звучанням це слово дуже схоже на проукраїнське "мольв" — "мова". Мольфою може бути будь-яка річ (спеціально виготовлений оберіг, предмет побуту, одяг, зброя, сільськогосподарське знаряддя тощо), над якою мольфар промовляє спеціальне замовляння, для певної життєвої ситуації. Наприклад, при замовлянні на кохання найчастіше використовується ключ, а на відчуження один від одного — ніж. Мольфа, замовлена на добро, — то надійний оберіг, який найчастіше виготовляється як підвіска-талісман. На лицьовій стороні мольфи карбується певне зображення, а на зворотньому — зашифрована першими літерами молитва-примовка. Найсильнішим захистом від сил зла є оберіг, на лицьовій стороні якого зображено Сонце — уособлення Дажбога, якому поклонялися наші предки.

Мольфар володіє умінням і можливістю керувати стихіями та силами природи, спрямовувати їх на користь або шкоду іншим. Різниця між чорним і білим мольфаром відкривається у меті, з якою проводиться ритуал, і в тому, чи зловживає він подарованою йому силою. Мистецтво мольфара базується на двох аспектах: мольфи як заговорені предмети; замовляння як особливі набори слів. Основою мольфарського мистецтва є Слово:

- як Ключ, що дозволяв нашим предкам розуміти один одного у різних площинах світосприйняття;
  - як потаємний сховок душі (думка до тих пір таємна й прихована, доки не вимовлена);
  - як засіб наближення до Богів (у давнину люди, що досконало володіли Словом, вважалися наближеними до Небес, посередниками між Землею та Небом);
  - як Всесвіт, котрий має власні закони існування та цикли розвитку (місія збереження словотворчої вібрації Буття);
  - як Річ, що лежить в основі будь-якої магічної традиції.
- Мольфарство існує у двох формах:
- мольфари "вроджені", яким їхній дар і майстерність перейшли у спадок від предків;
  - мольфари "навчені, вивчені", перейняли цей дар від когось, люди зі схильністю до магічного мистецтва.

У багатьох культурах Великим Шаманом (Головним Мольфаром) може стати тільки той, у кого в роду було не менше десяти попередників у магічному мистецтві, які ставали духами-покровителями свого наступника. Генетика у цій справі має велику силу. Аби не втратити природжені здібності, така людина повинна суворо дотримуватися цілого ряду правил, серед яких є такі:

- надійно зберігати закони й таємниці мольфарства від стороннього ока та вуха;
- дотримуватися приписів мольфарського кодексу;
- забрати у Наву своє мистецтво, якщо немає надійних наступників;
- визначальний принцип мольфарської мудрості "Пам'ятай: слово лічить і слово калічить";
- мольфар — лише провідник, його життєве кредо: ніколи не брати на себе лиха, хвороби та страждання людей, що звертаються за допомогою. Мольфар бере енергію у Всесвіті і наділяє нею людину. Від себе особисто він нічого не дає, оскільки його сутність має залишатися непорушною, інакше через певний проміжок часу цілитель не зможе допомогти нікому. Тому перед початком роботи по зціленню особи він подумки тричі проказує : "Не до мене, не від мене, а по через мене";
- білим мольфаром може бути лише доброзичлива, духовно багата, справедлива, глибоко віруюча людина. Одне із головних правил мольфарської білої магії: "Чим більше людину любиш, тим більше їй допоможеш". Якщо ж людина образила мольфара, або

відчувається антипатія, то мольфар не зможе такій особі допомогти, а лише зашкодить. Краще тоді цій людині відмовити.

- зобов'язання свято оберігати волхвівську мудрість (після хрещення Русі у горах Карпат шукали порятунку волхви — носії та зберігачі прадавніх знань, прабатьківських обрядів, знавці магії, посередники між Небом і Землею, тому їхні традиції найкраще збереглися у цьому регіоні. М. Коцюбинський писав, що християнством гуцул скористався лише для того, щоб прикрасити язичеський культ). І сьогодні світлий мольфар просить допомоги у прабатьків — у духів-охоронців.

Обов'язковими атрибутами мольфарського обряду є:

- свічка як символ присутності в обрядодії божества, якщо ритуал проводиться у приміщенні. Запалена воскова свічка — то малий живий вогонь, що поєднує мольфара з Небесами. Свічку тушать пальцями як ознаку того, що ритуал завершено. На полум'я ритуальної свічки дмухати не можна. Якщо ж обрядодії відбуваються під відкритим небом, то запалюється справжній живий вогонь — ватра-багаття;

- примовляння-заклинання (аби уберегти давню Традицію та врятуватися від звинувачень християнства у чорнокнижництві, найкращим способом було переплести дохристиянські вірування, ранні та пізніші християнські нашарування воедино), яке мольфар починає словами: "Боже, допоможи мені примовити, все зле заклясти-замовити". Далі закликає Матір Божу, усіх святих та природні стихії стати на помочі. Формула, яка стверджує силу його слова, звучить так: "В добрий час буду промовляти, в лихий — буду мовчати". Проказавши замовляння від початку до кінця, примівник закінчує ритуал словами: "Не моїм духом, а Божим духом, не моїми словами, а Божими словами. Від Бога — вік, від мене — лік, щоб усе зле-лихе щезло-пропало, моці, пуття і способу не мало. Від сьогоднішньої днини, від теперішньої хвилини, віднини до віку! Амінь!"

- вода як спосіб зцілення та очищення. Для захисту людини від сил зла проводиться спеціальний обряд: "непечату воду", яку людина приносить із собою, мольфар замовляє на те, щоби дім людини, вона сама, її близькі та рідні були захищені від будь-якого зла-напасти. До принесеної води цілитель додає водохрещенської води, після цього читає над водою спеціальну примівку. В кінці обряду вода "запечатується" вогнем замовлених сірників, які він кидає один за одним, попередньо запалюючи їх, у замовлену воду. Повернувшись додому, людина повинна покропити замовленою водою

поріг хати, облитися нею сама: відпивши три ковтки води, вилити певну частину води на тім'я так, щоб вона стекла по всьому тілу;

- закон рівноваги. Темні маги — приховані: вони відлюдники, рідко з'являються серед людей, найчастіше витрачають власне життя на таємні ритуали темної пори дня. Білі маги здійснюють обрядодії у світлу частину доби, до них постійно звертаються люди за допомогою, аби допомогли зцілитися, оберегли від темних сил тощо. Діє закон рівноваги і у виборі дня або ночі для таїнства: для зцілення та ославлення призначений день, для ворожіння, замовляння, інших магічних дій — ніч. Жінок мольфари приймають у жіночі дні, а чоловіків — у чоловічі.

Про мольфара, пана Михайла із роду Нечаїв, одного із останніх вартових Мольфарської Ватри, котрий проживає в одному із гірських сіл поблизу Косова, розповіла у своїй книзі "Знаки карпатської магії (Таємниця старого мольфара)" Громолиця Бердник, яка спростовує вигадки офіційної науки про те, що карпатської магії не існує, мольфари — шарлатани, а їхня практика, обряди та ритуали — пережитки минулого.

Карпатський Мольфар зауважує: "Назад повернутися неможливо. Подивіться на ріку — вона пливе вперед, і ніяка сила не поверне її назад. Так само й потік історії: він рухається тільки вперед. Ми ніколи не зможемо повернутися назад. Це — ілюзія. Кожен процес закономірний, і якщо нам здається, що зараз необхідно повернути давні традиції, то мусимо дати їм нове життя, нове існування... Бо все змінюється..."

Усі світові духовні традиції — це часточка прадавнього знання, котре після великої катастрофи, яку пережила колись Земля, було передано у різні куточки землі й розвинулося за індивідуальними законами. Від природи, від повітря та води залежить сила магічних традицій народів. Вони, ці традиції, нібито різні, але Джерело, яке породило їх, — єдине. І зараз завдання усіх, завдання мольфарів — повернути людям ті витоки, які колись давно-давно, розділилися на сотні джерелець... Такі люди завжди потрібні, бо вони тримають у своїх руках закони розвитку й велику рівновагу світу. Але магія — це двосічний меч, а люди слабкі; якщо передати знання учням, духовно непідготовленим, багато хто зловживатиме тією силою, що її дають магічні знання... Магію неможливо знищити. Можна знищити людей, можна знищити цілу Традицію... Але не можна вбити Магію — правічне знання про закони світобудови. Вона відроджується в інших людях, в інших традиціях, в інших народах, у нових виявах і формах... І далі існує, благослов-

ляючи обраних нею...” Попри всі негативні висновки науковців, як стверджує у своєму дослідженні авторка, мольфарство є не просто своєрідним етнографічним минулим, але й важливою частиною сучасної і майбутньої вітчизняної та світової культури.

Моногамія — одношлюбність, один чоловік бере шлюб із однією жінкою.

Мораль етнічна — одна із форм суспільної свідомості, що проявляється у притаманній певному етносу сукупності моральних норм, санкцій, оцінок, наказів, взірців поведінки, стереотипів; предмет спеціального вивчення етики та соціології моралі. Як різновид нормативного регулювання, мораль етнічна становить основу підтримки та забезпечення життєздатності етносоціальної системи, що її породжує. Вона регулює, впорядковує, оформлює, оцінює взаємодії та поведінку представників етноспільноти, забезпечує виконання відповідних етнічних форм поведінки та діяльності. Морально-етнічні норми відтворюються у процесі взаємодії та спілкування людей певної етноспільноти. Вони віддзеркалюють життєво-практичний та історичний досвід безпосередньо у етносоціальних та індивідуальних уявленнях, почуттях, волі, діях, вчинках. Як предмет вивчення етики та соціології, мораль етнічна і досі не знайшла належної оцінки на сторінках наукових видань та у дослідженнях сучасних науковців. Сподіваємося, що відродження національних цінностей, вагомою складовою яких є етнічні моральні цінності, сприятиме й відродженню етнічної моралі.

Намисто — найпоширеніша складова жіночих нагрудних прикрас по всій території України. Було різним як за матеріалом, кольором, формою, так і за способами носіння. Найбільше цінилося намисто з дорогих природних матеріалів – коралів, бурштину, перлів, гранатів тощо. В деяких районах Західної України досить довго зберігалась архаїчна традиція прикрашатися намистом із плодів — клокічкою. В XIX ст. серед заможних верств населення було розповсюджене намисто з гранатів та кольорової смальти: кровавниці, блискавки, перли. Дорого цінилося і гуцульське намисто з венеціанського різнокольорового скла, яке завозилося з Італії. На Лівобережній Наддніпрянщині було поширене намисто з бурштину, що добувався в середній течії Дніпра. Носіння такого намиста мало приносити здоров'я і щастя. Частіше носили одну масивну низку

бурштину у сполученні з кораловим намистом. Після 30 років, а в деяких місцевостях після 40, жінка, зазвичай, не носила намиста, а якщо й носила, то у незначній кількості й темного кольору. Однак це не було загальним правилом, за жінкою залишалося право вибору.

Звичай оздоблювати жіночу шию простежується з доісторичних часів. Зокрема, під час археологічних розкопок стоянок давніх українців (III тисячоліття до н.е.) на Волині знайдено бурштинове намисто. У похованнях археологи знаходять намистини довгастої форми, виготовлені із прозорого скла зі срібними та золотими платівками. Це найбільш поширений вид намиста у часи Київської Русі. Зустрічаються і металеві та мінеральні шийні оздоби у вигляді окремих намистин або цілих разків. А це свідчить про те, що жінки та дівчата уже в давнину носили ці прикраси.

Не буде перебільшенням сказати, що у жодного народу не зустрічається такої пошани до намиста — оздоби жінки, її прикраси, як в українок. Як тільки народжувалася дівчинка, батьки відразу ж готували для неї "іменний амулет", який передавався у спадок по жіночій лінії. Чим давнішим він був, тим більшою захисною силою володів. Чужинці, описуючи образ українки, насамперед асоціюють її із вишиванкою та намистом у кілька рядів. Не було в Україні юнки, котра не мала хоча б одну низку добротних коралів. Побутував і звичай: чим пишніше в дівчини намисто, тим більшою повагою користувалася в односельців. Чим викликана така увага до цієї жіночої оздоби?

За повір'ям, намисто оберігає дівчину від застуди, злого ока, недоброго погляду, заздрісної думки, а тому завжди треба було мати хоча би один разок намиста на шиї. Намисто із бурштину носили, щоби запобігти головному болю, попередити утворення зубу, як профілактичний засіб від жовтяниці. Зовсім без намиста на люди виходити і вдома бути не можна навіть у будень. Бувало, що у намисто дівчата нанизували один або два вовчі зуби, "аби берегли від злої напасти". Виходячи за поріг рідної хати, юнка рясно оздоблювала себе низками намиста. Існував добрий звичай: хлопці при будь-якій нагоді прагнули подарувати своїм дівчатам низочку намистин ("Ой поїде мій миленький до Турки, до Турки, Купить мені коралики двадцять штири шнурки"). За кількістю коралів оцінювала громада, як ставиться чоловік до власної дружини: чи шанує він її як берегиню роду та матір своїх дітей, чи прислухається до її думки.

Дослідники стверджують, що намисто виконує подвійну функцію: магичну і естетичну, які настільки між собою взаємопов'язані, що неможливо розмежувати їх. І все ж первісною є оберегова функція. За допомогою амулетів-оберегів людина здавна прагнула захиститися від негативних впливів довкілля. Оберіг за своєю формою нагадував замкнене коло. Саме такі ритуальні символи присутні у найдавніших візерунках на писанках, зокрема у безконечниках. Оскільки намисто призначене для персонального користування як індивідуальний тотем, то його не можна нікому позичати, цим тільки нашкодиш собі і своєму роду. "Ідеш на люди — не забувай одягнути намисто" — це правило було непорушним в українській спільноті. Серед намиста на окремих шнурочках або разом з намистинами прилаштовувався дукач — золоті або срібні монети, щоб привернути увагу і водночас відвернути "зле око". Попередниками дукатів були нашійні обереги, виготовлені із глини або камінців як обов'язкові елементи дівочого вбрання. Це були стилізовані фігурки дерев або берегинь, з допомогою яких жінка, як продовжувачка роду, охоронялася від злих сил.

Чим пишнішим, барвистішим, із великою кількістю разків є намисто, тим магичнішим воно вважається. З ним пов'язано багато вірувань. Якщо розірвався шнурочок, на який нанизано коралі, це віщує лиху долю або нещастя. Отож кожна власниця такої шийної прикраси повинна стежити за намистом, зберігати його як найдорожчий скарб. Ознакою найвищого вияву кохання здавна в Україні вважаються пишні коралі у кілька разків, подаровані юнаком своїй дівчині. Прийняти такий дарунок означало символічну згоду на шлюб. "Були коралі, та пішли далі, а перли на мак стерли", — відповідала юнка парубкові, який з певних причин вимагав повернути їх назад, і залишала дарунок у себе.

Намітка — головний убір заміжньої жінки; ляна, зрідка конопляна досить тонка або взагалі прозора тканина завдовжки до 5 м і завширшки до 50 см. Найхарактернішим способом запинання намітки було обгортання її навколо очіпка та зав'язування пишним бантом ззаду. Цей старовинний вид головного убору в різних регіонах України мав свої назви: плат, завивало, серпанок, перемітка, рантух, завійка, наміт, рушник, рубок. Незважаючи на локальні відмінності, всі види намітки мали вигляд довгого шматка полотна, кінці якого були прикрашені багатим орнаментом.

Намітка як обрядовий головний убір супроводжувала жінку все життя. Вранці перед вінчанням молодій урочисто розплітали косу, після чого мати покривала голову доньки білою наміткою.

Дружки зі співом обрядових пісень знімали її з голови молодої і одягали віночок, а наміткою накривали руки молодих. На другий день весілля молоду, посадивши за стіл, знову накривали наміткою вдруге. Боярин ніби прицілювався довгою палицею в молоду, а тоді повертався і тричі ударяв нею по стіні. Потім кінцем палиці знімав з молодої намітку, тричі розмахував нею над головами молодих і віддавав свекрусі зі словами: "Візьми, мати, від молодої невістки гостинець". Свекруха брала намітку у руки і нею ж покривала свою невістку:

*Видать тобі, дівчинонько,
Надоїла квітка,
Що вже тобі закортіла
Біленька намітка.
Вчора була у стрічці,
А сьогодні у намітці.
Вчора була як сунічка,
А сьогодні молодичка".*

Обряд носить назву "Намітка свекрусі" і є обов'язковим у структурі традиційного українського весілля. Він пов'язує молодих між собою, свекруху з невісткою, рід молодої і рід молодого. Наміткою або хустиною з'єднують руки молодих на знак побажання щасливого життя, щоб було воно чисте, як цей шмат полотна.

У повсякденні використовувалася намітка досить широко. Йдучи "на люди", молодиця обов'язково обмотувала голову серпанком-наміткою; використовувалась вона під час пологів як обрядова річ, що захищає немовля від лихих очей та прив'язує до батька-матері; на хрестинах молода мати дарувала кумам по рушнику і намітці. Особливо багатою наміткою обдаровувала бабу-повитуху. У давні часи, щоб задобрити русалок, дівчата вивішували на берегах на Зеленому тижні шматки серпанку на намітки русалкам, бо "вони також хочуть стати молодими".

Відтепер молода до самої смерті не розлучалася із наміткою. Не покрита жіноча голова сприймалася громадою, як небезпечна прикмета, як вияв розпусти. Покрити наміткою голову — означало вийти заміж, стати молодницею:

*Ой не лайся, дівонько,
Що несуть твоє діленько —
Наміточку на голівоньку,
Йдеши у нову та й родиноньку.*

Намітка супроводжувала молодицю і на "той світ" (нею оббивали домовину та покривали небіжчицю). Х. Вовк зазначає, що "взагалі намітка — це святочне головне вбрання; її одягають, ідучи

в гості, до церкви, або "на смерть", а в будень жінки використовують хустку"

Народини — вихід дитини із материнського лона у світ явний (Яви). Повивальниця знала, що необхідно робити під час пологів. Для сучасної людини можуть здаватись дивними ті речі, які вона наказувала виконувати, але розум та душа її міцно пов'язані були із Богами та світом Нави, тому те, що бачила вона, не бачив ніхто інший.

Трапляються випадки, коли жінка родити не може, міцно тримає її чоловік у світі Явному, і не має сили вона поринути до дитини у світ Нави, аби допомогти їй вийти з нього на світ Явний. Тоді повитуха наказувала батькові дитини, аби ліг на поріг хати, а сама переступала через нього тричі. Таким чином вона приглушувала чоловічий дух у хаті, наповнювала усе навколо Навою, і дитина легше виходила з матері.

Бувають пологи, де чоловіку не можна бути біля дружини своєї. На те є різні причини: серце батька не відкрилось до дитини та дружини своєї; нечисте сумління тощо. У випадку, коли чоловік відвідує іншу жінку, то частина її духу постійно буде з ним і заважатиме виходу дитини із лона матері. У такому випадку чоловікові ні в якому разі не можна бути присутнім при народинах, бо накличе він на себе та родину свою біду.

Породілля увесь час прислухалася до того, що накаже виконувати повитуха. Окрім того, перед самими пологами налагоджувала тісний зв'язок із дитиною і утримувала його аж до моменту прикладання немовляти до грудей. Лише тоді розслаблювалась і відпочивала. За час вагітності майбутня мати за допомогою повивальниці виробляла свої особливі знаки розуміння стану дитини у лоні. Маля з радістю приймало цю гру, а під час пологів вони ставали у пригоді. За допомогою молитов-прохань до Лади та Рожаниці породілля підключала цей зв'язок до них, аби бачити у різних вимірах, що відбувається з дитиною кожної миті й допомогти в потрібний момент подихом своїм, рухами повивальниці чи думкою матері.

Окрім усіх магічних дій, повивальниця клала під спину та на живіт породіллі невеличкі торбинки з вареним овесом, промовляла тихо різні замовляння, які їй у спадок передали колишні повивальниці:

*На річках течуть води,
Течуть на моря й океани.
Пливе човен до моря,*

*Несе звісточку чудову.
Народжу я дитину
Здорову і сильну,
Під зіркою в небі,
Із долею на землі.*

Навіть прийнявши багато пологів, пам'ятала, що кожен раз це наче вперше. Кожне дитя приходило по-різному, своїми стежками-доріжками, тому дуже важливо було піймати той момент, коли Велес через лоно жінки передає душу дитини, малесеньку та незриму, коли межа світів відкривається, не прогавити її, а подати із Яви руки до дитини та обережно, не злякавши, прийняти її.

Існував звичай застеляти ліжко, на якому народжувала у даний момент породілля, "щасливим простирадлом", тобто тим, на якому добре пройшли пологи інших жінок роду. Переходили вони у спадок від матері до доньки, як найдорожчий скарб. По кілька разів обкурювали хату чебрецем, запалювали духмяна на покуті, від яких зникав біль у породіллі під час перейм, лише відчувалися рухи дитячі у лоні. Однак, мала пам'ятати повивальниця про те, що не можна було більше, ніж треба, палити те зілля, бо втрачалась зовсім чуттєвість жінки до тіла свого та дитини. Тоді не могла вона допомогти дитині вийти із лона свого.

Наставав момент, коли голівка дитини показувалась у людському, новому для маляти світі. Повивальниця відчувала, як руками її рук майстерно керує Мокоша. Що і як робити далі, вона вже добре знала, дивилась на усе, наче Мокошеними очима. І ось та мить (така хвилююча!), коли вперше торкалася руками до немовляти і відчувала, як з другої сторони, з Нави, прохолодні руки Велеса, що впевнено тримають дитину, передають маля у її руки. Якийсь неспокійний щем душі викликав той дотик — дотик до Владики Нави. Повивальниця знала, коли дотик той енергійний, швидкий та впевнений, як блискавка, дитина буде дуже смілива, матиме достатньо життєвої сили; коли ледь відчутний, тоді буде хворобливою невпевненою у власному житті. Іноді Доля в цю мить відкривала завісу і показувала повивальниці увесь життєвий шлях немовляти, який приготувала вона для нього. Показувала іноді й момент смерті ангелочка. До всього цього повивальниця повинна була ставитися спокійно, про все батькам не розповідала. Коли ж поверталася після пологів додому, все записувала в книгу "Рожденник", аби потім, коли дитина зростала, розуміти чим та як допомогти їй можна. Траплялись й особливі знаки:

- якщо дитина народжувалась обличчям догори — добра доля в неї буде;

- якщо ж обличчям донизу, до землі, — мусять батьки добре виховувати її, аби не пішла шляхом Чорнобога, чи до року аби не померла — пильнувати за здоров'ям немовляти, завжди бути на сторожі;

- якщо народилось в "сорочці", разом з послідом, буде щасливим;
- коли народжувалася дитина у час божої служби в церкві, буде нещасливою та з лихою вдачею, бо "помисли Божі були в іншому місці, а Чорнобог проник у хатину, де народжувала породілля і вершив свою справу".

Аби захистити дитину від Чорнобога та його помічників, навіть коли виходило немовля впевнено та твердо, без поганих ознак, повивальниця не переставала промовляти про себе:

*Відчинились врата,
З них мати прийшла, приплід принесла.
А за нею тягнуться темнії змії – хвороби лихії.
Відступіть від матері чистої, матері славної,
Усіма Богами береженої, вірної Православної.
Відійди сум та морок,
Вийди з неї сухота сухотная,
Маята нечистая, чорнотою принесена.
По руслу вогню увійди у неї,
Сила Небесная, Сила Вогняная, Сила Божжа, Сварожа.
Оберни. Рожанице мати,
Усі слабості на силу сильную,
Божим Вогнем кипучую,
І в ... пролий по руслу вогняному,
По промінню золотому, щоб світ білий бачити
І Богів славити від нині до ста літ!
Слова усі в Алатир-камінь кладу,
І доки він є, доти правда ся живе*

Відтинаючи пуповину, інше замовляння стиха промовляла:
"Відтинаю, відсікаю, усе що було, вже не буде, а що нове прийде, на здоров'я піде. Хай дівка росте, як ясна Зоря, працювита, талановита, красою земною умита. Хай Боги її благословляють, на Світлу дорогу наставляють. Матінко Ладо, під свою опіку візьми, онучатко Дажбоже у цьому світі благослови".

Після цього бралась зав'язувати пуповину лляною чи конопляною пряжею — матірка, її називали, аби у породіллі діти наступні велися, та щоб дитина плодовитою була. Коли ж в'язала, то знову примовляла:

"Зав'язую тобі щастя і здоров'я, і вік довгий, і розум ясний, аби доброю була, гарною донькою, жінкою, мамою і бабусею. В'яжу тобі долю гарну, вдачу лагідну та добра усякого. Хай Боги тебе благословляють і мені дов'язати пуповину домагають".

Невмите, як родилося, клала повивальниця новонароджене до маминих грудей, аби поїло воно отого молозива, яке благодатно

діє на усе майбутнє маляти: багате на поживні речовини та має у собі материнський дух (інформаційну складову), який підтримує розвиток дитини.

Омивала дитину, а воду відставляла десь у куточок, аби вилити її на зорі. Повивальниця так чинила, бо знала магічну дію першого омивання: вода набиралася непочата із чистого джерела того ж ранку, коли жінка родила, грілася на живому вогні, додавали туди лише трішки чебрецю та череди; на дно кидались копійки, які перед тим добре випікалися на вогні та промивались у чистій джерельній воді ("хто його відає, добрі чи злі руки брали їх, а маленяті все перейде"). Одягала у сорочечку, вишиту оберегами, і зверху кожухом обгортала, попередньо висушивши тільце дитяче біля печі, долучаючи таким чином у перші хвилини життя до свого роду. Якщо в родині вже були діти старшенькі, тоді одягали сорочечку попередньої дитини, "аби дружні були між собою, не човпалися у дитинстві та будучи дорослими".

Народження дитини завжди було надзвичайною подією у роді українському. Повивальниця або батько зав'язували на хвіртці рушник, "якщо козак родився" і серветку — "якщо появилася нова продовжувачка роду". Побачивши той знак, вуличний музик брав до рук сопілку калинову, "щоби дівка свій рід не зганьбила", або яворову — "аби куля хлопця не брала, силу мав чоловічу рід славний продовжити". До нього приєднувалися інші музики, всі разом ішли на перехрестя і вигравали там доти, поки хтось із родини не принесе чогось солодкого, "аби доля у дитини була такою ж солодкою та світлою, як ці пироги".

Народна гра — найкращий засіб, що допомагає ефективно зануритись в етнічну традицію середовища проживання. Дитина за допомогою уяви будує свій світ — *світ дитинства*. Через народні гри вона занурюється в етносоціальні позиції, знайомиться з нескінченним багатством етносоціальних відносин, засвоюючи, таким чином, особливості соціального буття того етносу (нації), в просторі якого зростає. Через народну гру діти в опосередкованій формі включаються в життя дорослих, у спілкування з ними, задовольняють власні потреби участі в подіях життя близького оточення — сім'ї, родини, вулиці, населеного пункту тощо. В ній діти мають можливість вільно оперувати змістом того, що вони спостерігають навколо себе. Граючись, активно експериментують з образами етносоціальних відношень між дорослими. Це відбувається через варіювання та добудовування сюжету гри, інтерпретацію змісту ігрових ролей, переживання подій, що включені до гри.

Смисл діяльності дорослих для дітей перестає бути готовим шаблоном, моделлю, тим, що потрібно лише завчити, готуючи свою ігрову роль. Звертаючись до певної гри, діти прагнуть отримати відповіді на запитання, що стосуються не лише буття дорослих, але і їх власного. Для дитини образ дорослого як носія етносоціальних відношень — це не образ іншого, а образ себе через іншого. Цей образ дає могутній імпульс духовному розвитку дитини.

Народна дитяча гра — це не просто переосмислення уже осмисленого дорослими, а спосіб визначення дитиною свого самобутнього місця в світі дорослих людей, специфічно людська форма її розвитку. Засвоєння особливостей буття спільноти, що складає основний зміст та завдання дитинства, значною мірою відбувається в процесі ігор, які є істотним фактором етнокультурного становлення дитини.

Етнограф П.Чубинський зафіксував таке спостереження: розривши мурашник, діти спостерігають метушню комах і, наче пригадуючи тривогу в селі в чеканні набігу татар (проявляється історична пам'ять), примовляють: „Комашки, комашки, ховайте подушки, татари ідуть і вас заберуть”. За допомогою таких ігор діти пізнають навколишній світ і намагаються відповідно в ньому діяти. Т.Лубенець зазначав, що *"дитина граючись – живе і живучи – грається"*.

Дослідження ігор певного етнічного простору є цінним джерелом інформації про звичаї й обряди, рівень розвиненості взаєностосунків між різними поколіннями, ставлення до праці, до навколишнього середовища. Завдяки своїй змістовій наповненості вони є важливим засобом етнокультурного виховання.

Гра — це особливий етап у формуванні психіки, вона дозволяє дитині природно й просто входити у світ, забезпечує соціальну адаптацію, є чудовим засобом для залучення дітей та молоді до культурних цінностей етносередовища та країни в цілому. Теоретичні та методичні аспекти використання народної гри в сучасному національному вихованні недостатньо розроблені, наявний матеріал не завжди відповідає регіональним особливостям дітей даного етнопростору, а це призводить до порушення принципу природовідповідності та культуровідповідності в організації виховного процесу.

Безпосереднє сприйняття людиною людини лежить в основі *етносоціального спілкування*. Для того, щоб хоч мінімально зрозуміти внутрішній світ людей, потрібно вступити з ними в спілку-

вання. Зовнішнє повторення рухів, що супроводжується мовою, є копією дій батьків, інших дорослих.

Під час ігор народжуються і відразу ж реалізуються *дражнили* – невеличкі пісеньки, складені самими дітьми метою викликати відповідну реакцію у свого противника. У дражниках часто немає логічної послідовності думки, порушений розмір вірша, спостерігається притимітивність побудови, згрубіла лексика. Все це свідчить, що творцями дражнілок є самі діти, що іноді нагромаджують і вигадують слова, не замислюючись над їх значенням, над вірогідністю вчинків і фактів, про які йдеться в дражнілках.

Ванька-встанька требуха

З їв корову і бика.

Сім сот поросят,

Самі ніжки висять.

Широко побутує серед дітей такий вид дитячих ігор, як *мирилки* – невеличкі пісеньки розраховані на те, щоб забути недавню сварку, відновити товариські стосунки:

Мир – миром,

Пирого з сиром,

Вареники в маслі –

Будем жить прекрасно.

Хоча мирилки простенькі за змістом і формою твори, коефіцієнт їх корисної дії під час ігрової діяльності значний. Вони вносять в бурхливе дитяче життя мирне начало, знижують напруження, викликане конфліктними ситуаціями, що спалахують, як правило, без поважних причин.

Досить часто діти під час ігор використовують *пісні-небилиці* — гумористичні твори, в яких нагромаджено різні предмети, зміщені зі звичайного місця, всіляко переплутані, розміщені у просторі в невластивому їм порядку. Пісні-небилиці швидко запам'ятовуються, виховують у дітей смак до влучного слова, розвивають творчу фантазію, привчають самостійно мислити, зіставляти факти, критично підходити до прочитаного або почутого. В творах цього жанру спостерігається динамічність і розвиток сюжету, швидка зміна подій.

Загадки — лаконічне, навмисно завуальоване визначення певного явища чи предмета, подане в алегоричній формі. У загадках з особливою силою проявились влучність спостережень над явищами природи, вміння народу їх узагальнювати, образне мислення, яскравість і виразність поетичної мови. В стислій, але в образній формі загадки відбивають найрізноманітніші події і явища. Їм властиві таємничість, вони інтригують, і це відповідає психологічним особливостям дитини. Загадки завжди містять запитання, на яке потрібно дати відповідь. Це спонукає до роботи думки дитини,

сприяє розвиткові догадливості, кмітливості, винахідливості. По тому, як розгадує людина загадку, колись судили про її інтелектуальний рівень.

Ми зорієнтували увагу лише на деяких засобах, котрі використовуються у народній грі, їх же існує велика кількість. Не всі засоби достатньо вивчені, тому чекають свого належного дослідження, зокрема: пояснення первинного змісту образів, котрі зустрічаються у народних іграх, уміння визначити етноархетипи, що присутні в іграх сьогодення, зрозуміти їх сутність. Піднявши ці проблеми на поверхню наукового зацікавлення, ми врешті рещт зможемо дістати відповіді на ряд важливих питань, що допоможуть розкрити глибинну сутність живучості культури українського етносу.

Народна педагогіка:

— система емпіричних педагогічних знань і досвіду народу щодо навчання та виховання підростаючих поколінь, продукт соціальної творчості народу;

— джерело педагогічної теорії;

— "багатотомний усний посібник навчання і виховання, який зберігається у пам'яті народу, постійно ним використовується, систематично збагачується й удосконалюється" (М. Стельмахович).

Функції народної педагогіки можна окреслити таким чином:

- *інтегративно-навчальна функція* полягає у створенні механізмів передачі соціального досвіду за допомогою засобів праці, предметів, знаків та інших продуктів людської діяльності; формуванні установок на певні етнокультурні цінності авторитетністю, суспільною думкою, занурюючи у певний суспільний стан, настрій, атмосферу. З огляду на зазначене, рушійною силою у народній педагогіці можна назвати традиції, ритуали, звичаї, стереотипи поведінки, мислення та світосприймання, настанови типу "роби як я", "роби як належить", "будь як усі" тощо;

- *адаптивно-корелятивна функція* полягає у здатності соціальної психіки співвідносити індивідуальну свідомість з відповідними принципами і нормами, усталеними у певній соціальній групі або у класі суспільства. Діючими механізмами тут виступають, наприклад, авторитет, соціально-психологічні санкції, суспільна думка. У дитячому товаристві така думка може не тільки стимулювати розвиток індивідів, а й навпаки — стримувати його або навіть морально псувати, якщо матиме негативне спрямування. Отже, духовна влада дитячого колективу, його санкції мають бути мудрими і перебувати під постійним контролем вихователів;

- *експресивна (посилююча) функція* етносоціальної психіки, впливаючи на емоції, почуття та волю людини, надає інтенсивності її діяльності, концентрує колективну енергію певної суспільної групи (косовиця, жнива, толока, весілля, вечорниці, родинні свята тощо). У сучасній науковій педагогіці ця функція потребує коригування, оскільки сучасний побут не сприяє емоційному зближенню людей, послаблює сусідські та родинні зв'язки. А значить, при вихованні почуттів сьогodнішньої дитини необхідно звертатися за допомогою до народної педагогіки;

- *контрольно-санкціонуюча функція*, впливаючи на поведінку, є носієм неформальних санкцій суспільства, класу, групи, через які поведінка індивідів підкоряється етносоціальній спільності, узгоджується з її інтересами;

- *функція проєктивного розвантаження*. Етнокультура як така розв'язує складну проблему зняття з індивіда нервово-емоційної напруги, не порушуючи при цьому існуючих соціальних норм. Свята, обряди, ритуали створюють особливу соціально-психологічну атмосферу, яка й слугує людині розрядкою. Педагогіка етносу є невід'ємною частиною етнокультури, тому має у своєму арсеналі достатньо засобів, за допомогою яких можна моделювати своєрідні віддушини.

Народна педагогіка, як частина духовної культури етносуспільного механізму, виконує істотні функції суспільного виховання з ознаками гуманізації, соціалізації, індивідуалізації.

Наслідування традицій — процес та результат міжпоколінного відтворення і трансляції одних етнокультурних елементів та відмирання інших, що втратили свою актуальність і практичну значущість.

Національна ідея — ідеологічна концепція, яка визначає основні принципи консолідації нації, ставлення до її історичного минулого, до інших націй і характер взаємодії з ними та основні напрями розвитку нації у майбутньому. Основою національної ідеї є уявлення про націю як самостійний суб'єкт суспільної дії, що має власну історію і самостійно визначає своє майбутнє.

Національна самосвідомість — система поглядів, ідей, уявлень етноспільноти, що формується на основі взаємодії з іншими етнічними спільнотами, відображає самотутню і самодостатню сукупність знань, відношень, норм, цінностей своєї світобудови, утверджує специфічні форми і механізми самоусвідомлення та самовідповідальності за власну історичну долю.

Національне виховання:

- історично зумовлена і створена самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь;

- це виховання підростаючих поколінь у дусі національного виховного ідеалу на багатовікових традиціях; ґрунтується на засадах родинного виховання, на ідеях і засобах народної педагогіки, наукової педагогічної думки, що уособлюють кращі зразки виховної мудрості народу;

- виховання почуття власної національної гідності, поваги до інших націй і народів;

- створена упродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати світогляд та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь;

- виховання, яке покликане ввести дитину у світ культурних цінностей, допомогти пізнати і засвоїти ті духовні надбання, завдяки яким живе народ його мову, усну народну творчість, всю культурну спадщину.

"Кожен народ через свою національну систему виховання продовжує себе у своїх дітях, генезує національний дух, менталітет, характер, психологію, традиційну родинно-побутову культуру, спосіб життя" (М. Стельмахович).

"Національне виховання є певним ґрунтом у справі відродження душі народу" (С. Русова).

Нематеріальна культурна спадщина — звичаї, форми уявлень, мислення, знання, навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти, культурні простори, котрі визнані спільнотами, групами і, в деяких випадках, окремими особами як частина їх культурної спадщини.

Нематеріальна культурна спадщина, що передається від покоління до покоління, постійно відтворюється спільнотами і групами залежно від навколишнього середовища, взаємодії з природою, їх історії і формує у них почуття самотності, спадкоємності, поваги до культурної різноманітності і творчості людини. Нематеріальна культурна спадщина виявляється у таких аспектах: мова як носій нематеріальної культурної спадщини; усні традиції і форми мислення; виконавські мистецтва; звичаї, традиції, обряди, свята;

знання і звичаї щодо природи і всесвіту; знання і навички, пов'язані з традиційними ремеслами.

Обереги рослинні. Природа щедро наповнює енергетичні канали людини, продовжуючи її життя на землі. Багато сучасних учених доводять реальність космічної енергії. Доктор медичних наук А.М. Медеяновський експериментально довів, що людина здобуває життєву енергію не лише з їжі, але і з навколишнього середовища, наповнюється, як говорили прадіди, духом рідної оселі, обійстя, хатніх речей, одягу, рослин, дерев, тварин — одним словом, духом усього, що її оточує, на що вона впливає або що впливає на неї.

Кандидат фізико-математичних наук А.Ф. Охатрин за допомогою приладів виявив матеріальні носії біоенергетики — прани: надлегкі мікрочастинки, маса яких на кілька порядків менша, ніж у електронів. Прану концентрують у собі всі живі та неживі об'єкти. При цьому важливо знати, які із них і коли віддають енергію, а які забирають (у народі їх називають "вампіри", "злі сили", "злі духи" тощо). Марсель Фогель (США, Каліфорнія) у 1971 році експериментально встановив, що рослини — це живі об'єкти, котрі мають відчуття і винятково точно вимірюють силу та особливості людських емоцій. Сприятливі для людини енергетичні сили вони випромінюють лише за умов позитивного зв'язку. Особливо відчутна підживлююча сила рослин після дощу, а також, коли на рослинах є роса, іній, сніг. Волога стає потужною зв'язуючою ланкою між об'єктом природи на Землі, людиною і космічним простором.

Дерева, які віддають енергію, зміцнюють прану людини, створюють сприятливі умови для розвитку і росту менш енергетичних рослин. Каштани, сосни, ясени, клени віддають енергію, тобто заряджають немічну, обезсилена людину, живлять її прану. Тополі, осики, ялини, липи забирають від людини негативну енергію. Відчуваючи певні негаразди, незрозумілі відчуття, наплив хвороби людина повинна йти до дерева, яке забере цей негатив із неї, і відразу ж прямувати до дерева, яке наповнить енергією.

У скрутну хвилину предки приходили кожен до свого дерева прихилитися. Волхви застерігали, що не бажано тривожити дерево ранньої весни та восени після того, як лист опаде; не можна турбувати дерево і взимку, коли воно відпочиває, сил набирається. Коли ж дерево буває, соком у листочках та гілках вирує — то найліпша

пора для спілкування із зеленим другом, який допоможе, вилікує, силою наповнить, від зла захистить.

Здатністю концентрувати у собі енергію та віддавати її володіють і чагарники, квіти, трави. Більшість із них живить дорослих, дітей, знімає втому, додає бадьорості, заспокоює, робить добрішим. Однак, у кожної людини і у певний час є своє дерево, своя квітка і травинка-зіллячко. Саме вони вони є оберегом цієї людини.

Щоби дізнатися про свою рослину, слід скористатися рослинними гороскопами, що складені у давнину волхвами відповідно до давньої віри, що ввібрала у себе мудрість, досвід, навички усіх попередніх поколінь щодо гармонії з навколишнім світом. Залежно від положення Сонця відносно Землі був поділений рік на певні часові частини. Кожному проміжку часу відповідала одна рослина. Вона була оберегом для тих, хто родився у цей період. Пізніше цей гороскоп назвали галлійським. Нині він широко відомий. Кожен ставиться до нього по-своєму. Однак не потрібно бути категоричним і не відкидати того твердження, що без гармонії з довкіллям не живуть ні душа, ні тіло.

Народ здавна знав: все, що зродила матінка Земля, необхідне для життя людини, оберігає її. Дивилися на форму коренів, листя, квітів, плодів і визначали корисність: який людський орган або фізіологічну систему нагадують, ту й лікують. Якщо взяти листя звіробою, бегонії, троянди, ягоди калини і розтерти у долонях, то руки почервоніють від соку. Отже, це ліки для сили та чистоти крові. Рослина віддає свою силу тільки тому, хто потребує її, у кого слабка прана того органу, що нагадує форму рослини.

• **Аконіт** (тоя, ходачки, троян-зілля, вовчий корінь, вовча смерть, нетоя, залізний шолом, цар-трава) охороняє від хвороб, нещастя, усякого зла. Своє ставлення до цієї магічної квітки народ зафіксував у піснях, легендах, казках, баладах... На Гуцульщині, де аконіт називають "тоєю", в одній з коломийок співається: "Ой я ходжу, куди хочу, нічого не боюсь, Бо я ношу за поясом зелененьку тою". Про троян-зілля можна почути в Центральній Україні баладу:

*А Маруся в недузї лежала,
А Маруся троян-зілля ждала.
"Ой хто ж мені тройзілля дістане,
Той зі мною на рушничок стане".
"Є у мене три коники в стайні,
А я тобі тройзілля дістану.
Білим конем до моря поїду,*

*Чорним конем море переїду,
Чорним конем на тім боці стану,
Сивим конем тройзілля дістану..."*

Козак сідає коней, з двору виїжджає; вже й море перескочив, троян-зілля копає. Аж тут зозуля із рідного краю козака питає: "Чи в тебе отець помирає? А чи в тебе мати помирає? Чого ж ти тройзілля копаєш?" Козак на те птиці відповідає: "Це Маруся в недузї лежала, заморського зілля пожадала. А хто їй тройзілля дістане, той із нею на рушничок стане". "Ти, козаче, не копай тут зілля, бо в Марусі вже в дому весілля", — відповідає зозуля.

Не повірив козак, жене коней додому, затискуючи у руці тройзілля, що зіцлює при усяких недугах. Влітає конем на подвір'я — а кохана дівчина у весільному вінку за столом з другим сидить. Вихопив гостру шаблю і "як у полі муха забриніла, так Марусі голова злетіла". Це не заморське зілля, як мовиться у пісні, а наше, рідне. Росло воно у кожному квітнику. Не було такого села чи міста в Україні, де біля хат не красувалися б розчепірчастолісті синьоцвітні рослини. У природі поза квітниками сьогодні натрапити на тройзілля все важче і важче.

Знавці народної медицини називають тройзілля "борець": при деяких важких захворюваннях лише воно переборює хворобу. Однак ним слід користуватися лише у крайньому випадку і дуже обережно, бо він отруйний, особливо у період цвітіння. Науковцям рослина відома під назвою "аконіт". Аконітів є багато видів, однак усі вони отруйні. У давнину соком рослини отруювали стріли, приготовлені для ворогів, труїли вовків та інших звірів, що були небезпечними для людини.

На Бойківщині легкий відвар зілля давали людині, на яку хотіли наслати хворобу ("данне"). Колись уплітали тройзілля у вінок молоді, як доказ того, що "я тебе, чорна душа-темна сила, не боюся — у мене є така ж зброя!") Найімовірніше, тройзілля, що містило у собі отруту, вважалося з давніх часів сильним оберегом, бо могло протистояти небезпеці, яка чатувала на людину на кожному кроці, тому й носили постійно амулети із коренем або гілочкою зазначеної рослини.

• **Барвінок.** Віночки із барвінку вішають над дверима і вікнами, щоб злі духи не проникали у хату. Дітей охороняє від уроків. Вінки з барвінку одягали колись на голови злочинців під час страти, аби таким способом відігнати нечисту силу. Щоби домашнім тваринам не шкодила відьма, їх обкурюють барвінком. Як чар-зілля цю рослину використовує і нечиста сила.

- **Березу**, як оберіг, часто садять біля хати. Виростає міцною, гнучкою, високою поряд з білою акацією і каштаном, по сусідству з черешнею, осикою, тополею — згасає. Березове берези, що використовують на Зелену неділю та в інших обрядах, вважають за особливо надійний оберіг. Галузки, прикріплені під дахом хати чи спеціально залишені на горищі убезпечують від граду, грому, блискавки; відлякують гризунів і птахів від посівів у полі. Березова мітла, що знаходиться поруч із ліжком породіллі та колискою новонародженого, чудово захищає їх від злих сил. За повір'ям, хвороба відразу ж втікає від дитини, коли її трішки поплескати по тілу березовим віттям ("погодувати березовою кашею"). Воду після купання хворої дитини виливають також під березу.

Відомий і такий спосіб зцілення хворого: людину кладуть під березою, міцно скручують у жгут гілля дерева, не ламаючи його і промовляють з погрозою: "Забери хвороби цього мужа, буду доти тримати твої руки-ноги, доки ти не зжалися і не забереш немочі із цього тіла".

Коли у родині появляється донька, березове гілля або листя має постійно приписатися в оселі. Ним клечають хату, вистеляють долівку, його ж і до купелі маленяті додають. Однак, слід пам'ятати, що брати потрібно по три листочки чи три гілочки (не менше і не більше!) Ті листочки-трійчатки жінка-мати просить у найстарішої берези — "на довгий вік, на мудрість". При купанні доньки промовляє: "Прошу, берізко, ступати в купіль, щоби моє дитячко було всім любе. Прошу, берізко, в добру годину, щоби моє дитя не знало глуму. Прошу, берізко, у купіль-воду, щоби моє дитячко мало гарну вроду. Кидай, берізко, під ноги рутку, щоби моє дитячко не знало смутку..."

М. Максимович згадує цікавий звичай, який мав місце на четвертому тижні після Великодня у середу (у народі називали "права середа", про яку у веснянці співається "Ой на праву середу Пасла дівка череду"). До схід сонця у цей день ламають та ріжуть березові гілки, котрі зберігають протягом цілого року як цілющий засіб від будь-яких пошкоджень та болю у кістках, вважаючи, що береза на праву середу набуває повної сили і править кістку.

- **Братки польові** (Іван-та-Мар'я) — символ убереження від кохання близьких по крові; емблема богині світової гармонії Лади. Існує повір'я: якщо квіти покласти у кожен кут хати, не обминувши жоден, ніякий злодій у хату не ввійде, оскільки він злякається голосів із оселі, подумає, що то господар із господинею розмовляють, а то голоси брата і сестри. У давнину квітами братків польо-

вих змивали зимову хворобливість. За повір'ям, купіль або постійне вмивання настоянкою рослини оберігає родину від сварок.

- **Бузина.** Гілки бузини використовують як оберіг. Ними квітчають оселі, ворота для захисту від відьми у переддень Юрія, Купала, на Русальному тижні. У народі вірять, що замовляння до бузини "від напасті", "для позбавлення від усякої біди", "щоб суд не засудив", "для сміливості" та ін. досить ефективні. Під бузину виливають воду, у якій купали дитину, сподіваючись, що бузиновий дух забере хворобу.

- **Бузок** — символ скромності, непростого життя молодят. За повір'ям, якщо молодята будуть купатися у відварах із квітів бузку, то між ними ніколи не буде сварок, непорозумінь.

- **Буркун-зілля** — символ вірності, володіє магічною силою з'єднання розлученого подружжя, закоханої пари.

- **Васильки.** На Зелені свята плетуть із васильків віночок і зберігають у хаті як оберіг. На весіллі мати кропить молодих настоянкою цієї рослини, "аби зло не пхалося між них". Ритуальним настоем із васильків кроплять галявину, де сходиться молодь у ніч на Купала. Висушене зело зберігають протягом року як оберіг від злих духів, лихої долі, різної нечисті.

- **Верба.** Старожили впевнені, що верба очищає душу людини, як очищає і відроджує джерело, тому відра для питної води слід робити із вербової деревини. Чудовим живим оберегом є верба, посаджена із галузочки своїми руками: росте дерево і росте сила. Як оберіг від злих духів, гілочки верби тримають на покуті, вішають у клуні. Коли вперше виганяють корову весною на пашу, господиня легенько підганяє її вербовою галузкою (аби не потонула в болоті, вовки не напали, відьма молока не забрала). Ранньої весни, коли земля виплескує із себе холод та вологу, верба вбирає в себе земний магнетизм, трансформує його у свою прану, а потім живить нею людину. Якщо цієї пори дитина чи доросла особа знаходяться часто біля цього дерева або десь поруч, то земний холод менше торкається тіла, тому й застуди їх обминають. Влітку під вербою земля суха й тепла, повітря свіже й прохолодне, а сила прани благодійна. Під вербою копають криниці або обсаджують їх цим благодатним деревом, вода в них холодна, напрочуд чиста, прозора. Облиті тією водою не хворіють, бо віддала верба воді свою космічну силу, а та подарувала її людині.

- **Виноград.** За повір'ям, гілки винограду, освячені у Вербну неділю, приносять щастя, відвертають невдачу від родини, у гос-

поді якої росте виноград, сприяють плодючості худоби. Символ Райського дерева.

- **Вишня.** Існує повір'я: якщо зумисне розколоти вишневу гілку, а потім її зв'язати ("щоби зрослася") і через утворений обручвінець пропустити дитину, то вона видужає. При допомозі квітучої вишні можна розпізнати відьму або мару, якщо сплести з гілок віночок і дивитися навколо себе крізь нього. У Польщі напередодні дня святого Яна прикріплюють до дахів будинків гілочки вишні як надійний оберіг. Серби прикрашають гілочками дерева своє помешкання на Різдво, "аби нічого поганого не припалося".

- **Вільха** наділена обереговою функцією: її гілочки втикають по краях ниви, тріски кладуть в одужу молодят, щоб уберегти їх від усього поганого під час весільної церемонії, купають дітей у настоях з кореня, аби не хворіли.

- **Гадючник** володіє потужною силою щодо охорони вроди, чар і розкішних принад юних красунь та чарівних молодичь. Запах рослини розпалює вогонь великого кохання, а після одруження сприяє народженню гарних і слухняних дітей.

- **Глечики жовті** (лілія водяна жовта мала, латаття жовте, "маленькі лілійочки", крин — давня назва) — дрібне жовте латаття, яке весною густо вкриває вологі сінокоси. Давня назва "крин" має спільний корінь зі словом "криниця". В урочищі Гульбище в Чорній Могилі (Чернігів) знайдено застібки від шкіряної одужи у формі квадратів, які прикрашені рослинним орнаментом, головним елементом якого є паросток, котрий розпускається. Цей паросток у вигляді бруньки, що лопається, іноді називають "крином". Існують припущення, що рослина у давнину використовувалася для магичних дій при замовлянні простору. Ця тема знайшла відображення у композиціях на рогах турів із Чорної Могилы та на скроневиx кильцях XI ст. у вигляді хрестиків, які носили жінки як намисто. На кожній пелюстці хрестика зверху зображено типовий сюжет "Сонця у трьох іпостасях" (схід, полудень, захід). Униз від "трьохсвітлого" Сонця ідуть лінії крапель. Перед нами відкривається прадідівська вища форма захисту "на всі чотири сторони" з допомогою "білого світу" із Сонцем, що рухається, струменями дощу і землею.

- **Глід** сприяє бадьорості духу, еліксир здоров'я, активізує розум, додає обережності. Щоби міцним було кохання, радять пити чай із цвіту глоду на Новий рік, Коляду, Калиту, Колодія, Купала тощо. За повір'ям, прогнати диявола можна палицею із глоду, а

вбити-знищити — ножем чи кинджалом, рукоятка якого зроблена із глоду. Із нього виготовляють амулети. Від уроків кладуть під подушку гілочки глоду. На Зелені свята носять із собою гілочки глоду та кладуть біля ліжка, щоби убезпечитися від мари, полудниць, відьми.

- **Горобина** оберігає від усяких напастей (усяка нечиста сила не має сили над нею), тому варто посадити її біля кожного будинку. У деяких місцевостях України вішають над дверима горобинові віти відразу ж після похорону, аби покійник не повернувся додому. За допомогою дерева можна передбачити наміри осіб, що прибули здалека, кидаючи гілки горобини у вогонь.

- **Горох.** Господиня, саджаючи хліб у піч, кидає туди попередньо стручок гороху або три горошини, щоби оберегти випічку від усякого псування.

- **Граб** рятує від блискавки. Гіллям обмають оселю та обійстя на Зелені свята та у Русальний тиждень, коли велику силу мають душі тих, хто помер не по своїй волі. На Юрія втикають гілочки граба по краях ниви.

- **Гравілат.** Настоянка відганяє злих духів, знімає пристрій. Кроплять у хаті, обійстя, комори, повітки; Поля та лани уберегає від шкідників, худобу — від мору. Настій додають у ритуальне тісто на річні свята, частують молодят перед шлюбом.

- **Груша.** Гілля, плоди та деревина груші використовуються у магічних обрядодіях з нагоди передання плодочої сили. Мати молодого, відправляючи весільний поїзд до молодої, обсипає сина грушами, щоби попередити бідність і змодельовати багатство. У весільній коровай у деяких місцевостях втикають гілку із трьома сучками, щоби уберегти молодят від недобррозичливців. Груша збавляє від хвороби, яку "приносять" і "забивають" у просвердлену в стовбурі дірку.

- **Дивосил** (оман високий) Освяченим у храмі листям дивосилу посипають по оселі та обійсті, аби уберегтися від усякого зла. За легендою, рослина своєю появою завдячує Єлені, доньці Зевса і Леди, перед красою якої блідла навіть краса олімпійських богинь. Однак краса не принесла їй щастя. Єлену викрав Паріс, син троянського царя. Це й призвело до війни, а згодом і загибелі міста Трої, стіни якого зводили самі боги. Під час війни Єлена сиділа в обложеної Трої і гірко плакала. Її сльози, впавши на землю, спалахували золотом і перетворювалися на квіти. Згодом на честь першої красуні стародавнього світу ці квіти й дістали назву "інуля голені-

ум" — "очищати", "очищення Єлени". Однак, міф про сльози Єлени вчених не влаштовує.

Одні пов'язують назву рослини зі словом "геліос" — "сонце" (і дійсно, форма суцвіття і забарвлення квітки дуже нагадують золотосяйне світило), інші виводять назву від грецького "гелос" — "болото", "заливний луг", "заплава" — і теж мають рацію, оскільки рослина полюбляє рости на берегах річок і вологих луках.

Праукраїнці гідно оцінили цілющі властивості цього зела, нарікши його "дев'ятисил" (дивосил). В одному із давніх травників читаємо: "Хто її зварить з хлібом, часником та полином і вип'є натщесерце по півложки, усяку нечисть з середини вижене". Дивосил шанований у народі. Його відносять до могутніх лікувальних рослин. Домогосподарки вважають за свій обов'язок дістати шматочок кореневища і посадити його у квітнику.

Поряд із барвінком, рутою, любистком, калиною, хмелем він міцно закріпився в давній українській поезії і пов'язується з чарами та любовними приворожуваннями. В одній із легенд мовиться: "Давним-давно одному чоловікові ворожка наворожила, що він помере, якщо доторкнеться до свого сина. Той любив одинака, однак і своїм життям дорожив. Повелів одвезти сина у далекі краї, щоб не збулося оте пророкування. Гінці зрідка доносили батькові вісочку про сина. Минули роки. Одного разу старий дізнався про поранення сина, яке він одержав на війні — "порубаний-постріляний, лежить недужий, з дня на день смерті дожидає". Зажурився батько. Найняв найкращих лікарів і послав їх рятувати любого сина. Однак нічим ті зарадити не змогли. Тоді старий батько сам полинув до сина. Сидить біля нього, немічного, рани сльозами обмиває. Сталося диво — рани затяглися і син видужав. Щасливий батько обнімає сина, пригортає, зовсім забувши про слова ворожки. Та передбаченням тим належало збутися — батька не стало. Проте він не помер, безслідно не зник, а перетворився на дивну рослину, що дива творить, людей зцілює — дивосил".

Надто багато дивного пов'язано у народі з цим зіллям. Вважається, що допомагає дивосил боротися з нечистою силою. З цієї метою його листям обкурюють хати, хліви, курники ("щоб птиця добре неслася"). Тільки треба це робити удосвіта, "аби ніхто не бачив, бо тоді дивосилова дія щезне". У цілющу силу цієї рослини і нині вірять надзвичайно: "Допомагає дивосил навіть на віддалі, тому розвішують його скрізь, аби від мороки уберегтися, ніяке зло до хати не припхалося".

- **Дуб** — дерево замовлянь, у нього наймогутніша влада над силами зла. Оберігає людину від різних напастей, чародійництва. До цього священного дерева кожен іде за здоров'ям (тілесним і духовним). Аби поповнити життєві сили, варто лише стати до нього спиною, притиснути потилицю і долоні до деревини та постояти так кілька хвилин, наповнивши єство лише приємними спогадами.

Щоб юнак був міцним, йому у першу купіль кладуть три дубових листочки з вершечка дуба. Жінка, яка чекає народження дитини в осінню-зимову пору, заготовляє те листя-трійчатко заздалегідь і обов'язково сама. Висушує на сонці полудневого, аби і від сонечка силу та світло вбирала. Коли народжувався хлопчик, біля хати садять дуба. Дубовими гілочками ("та все по три") квітчать хату, вистеляють долівку з весни до осені, коли у родині росте син. Ліжко теж бажано виготовляти із дубової деревини, аби за ніч представник чоловічої статі сили набрався від дуба. А коли помирає, воду, якою обмивають наостанок, виливають під дуба, "щоби сили за собою із хати не забрав".

Листочки із дуба заготовляються з певними магічними діями. Жінка-мати підходить до дерева з кошиком, у якому святять на Великдень паску, "аби з приходом немовляти у хаті воскресало все тільки добре", поклоняється низенько і промовляє: "Дубе, дубе, мій діду любий! Ходи в господу для мого роду. Дай свої сили, щоб злі духи його не косили. На мого сина дай свої м'язи, щоб злі духи не рвали в'язи. На мого сина дай свої моці, щоб був Дажбог з ним у кожнім кроці".

- **Дягель.** Як радять знахарі, кожна людина повинна носити при собі шматочок кореневища дягелю, оскільки він оберігає від будь-якого негативного впливу інших на організм людини, а особливо чарів, допомагає в дорозі. Торгові люди нерідко кладуть у ладанку дягель, бо це особливо помічний для них засіб. Існує звичай: щоб увійти у Новий рік очищеним від усяких бід і невдач минулого року, треба вкинути в піч в'язанку сухих стебел дягелю або обкурити оселю.

За давнім звичаєм, соснову гілку зберігають у хаті від одного Нового року до наступного, оскільки вона слугує оберегом від злих сил, приносить мир і спокій дому.

- **Звіробій** (плакун-трава, прозірник, перелесник, Іванове зілля, пожарниця) — всім травам трава; лікує, як говорять на Поліссі, 99 хвороб. У народі говорять "Всяке зілля без звіробою, як страва без солі", "Як без борошна хліба не спечеш, так без звіробою зілля не звариш". Використовують при чаклуванні як ефективний засіб

влади над духами. Як оберег від ворожих чар носять корінь звіробою на грудях. Бажано траву для оберегів заготовляти самому. Викопавши траву з коренем (без заступа чи ножа), повертаються на схід Сонця і замовляють:

"Не сама я сюди прийшла, а Боги мене привели і ключ мені дали, щоби з твого дозволу відкрила я замок чарів твоїх лише для добра, а не для зла. Плакун-травице, стань мені до помочі. Плакун, плакун! Плакав ти довго і багато, а виплакав мало. Нехай не котяться твої сльози у чистому полі, на широкому лузі, не розносять вітри твоє виття по синьому морі. Будь ти страхітливим для злих бісів, напівбісів, старих відьом із гори Лисої, їх діток та внуків. А не підкоряються тобі, втопи їх у сльозах їхніх. Як утечуть від твого зору, замкни в ямі пекельній, а ключі поклади під Алатиркамінь. Будь моє слово міцне і кренке! Вік віком до кінця світу! Слава Богам!"

Замовлений корінь чіпляють на червону нитку чи стрічку, або кладуть у ладанку і носять при собі цілий рік. Особливу силу має синій звіробій (ісоп) як засіб від злого чарівництва.

• **Зозулинні черевички** (зозулинні сльози, мрія, венерині черевички), за повір'ям, відганяють усяку нечисту силу. Відвар із коренів давали молодяттям, щоб жили у злагоді. За коренем ворожили, хто народиться: дівчинка чи хлопчик. Рослина у науці має назву "венерині черевички".

Рідкісна й приваблива, знайти її — заповітна мрія кожного, хто любить природу. Про неї у народі складають легенди. Одна із них розповідає:

Колись давно правив поліським краєм скупий, загребуший князь. Пообкладав він підданих своїх податками непомірними. Трапилось так, що від одного села не прислали цьому скнарі данини. Розлютився він і вирішив жорстоко покарати непокірних. Зібралися тоді старійшини села і почали раду радити, а придумати нічого не можуть. Тут приходять до них донька бідної вдови: "Я спробую врятувати село". Старійшини тільки головами похитали: "Що ти можеш, дитино, коли вся громада безсила?" Та відмовляти не стали — коли тонеш, то і за соломинку ухопишся. Попросила лише дівчина у громади, аби їй зшили нову сукню.

З усього найкращого, що знайшлося у селі, цілу ніч шили майстрині. Вранці донька вдови одягнула обнову — і всі присутні ахнули: перед ними стояла красуня, якої світ ще не бачив. Вийшла юнка у тій сукні назустріч гнобителям і почала прохати, аби не карали селян, бо не з лихого серця не сплатили податі, а недорід на полях став причиною цього. Хотів було поглумитися князь із дівчини, а не посмів, бо заворожила його невидана врода дівоча. Пообіцяв не знущатися із селян лише за однієї умови — юна красуня стане його дружиною. Дивилася пильно на князя, а в самої тіло холонуло: "Як зможе жити з таким старим та бридким?" Однак, і від-

мовити не могла, бо від неї залежала доля земляків. "Я згодна...", — тільки й мовила.

Відпустив юнку князь, щоби подумала, який дарунок хоче на весілля: "Даю князівське слово, що виконаю будь-яку твою забаганку!" Ридаючи, розповіла про все у селі дівчина. Старійшини заспокоїли, пообіцявши подумати.

Через деякий час вийшов найстаріший дідусь і простягнув насіння: "Передай його князеві і скажи, що обіцяв він виконати будь-яку твою забаганку. Нехай висіє це насіння, а коли воно зійде і розцвітуть квіти, то із них нехай виплетуть весільний вінок. А там сама побачиш що буде".

Донька вдови виконала все, як дід велів, а князь навіть зрадив: не потрібно грошей тратити на дорогі дарунки. Посіяли те насіння, чекають. Ось і зійшло, листочки появилися, уже і підросли, а квітів немає. Так чекають рік, два, три... Зрозумів князь, що його надурили, а нічого зробити не може: слово ж князівське давав перед усіма.

Сімнадцять довгих літ чекав. Нарешті рослини зацвіли небаченим досі цвітом. Кинулися слуги доповісти господареві про це, а він мертвий лежить. Так і не дочекався, коли здійсниться мрія. Вчені авторитетно стверджують, що зозулині черевички дійсно розцвітають на вісімнадцятий рік. Квітка насправді дивовижна, неповторно таємничої краси, немов із казки: оригінальний ясно-жовтий черевичок у рожево-фіолетовому обрамленні з чотирьох пелюсток війок. А й справді, ніби зозуля свій черевичок загубила!

У народі повір'я є: той, кому пощастить натрапити на розквітлі зозулині черевички, матиме в усьому удачу.

- **Золототисячник** використовують для купання дітей, щоб були спокійними та добре спали.

- **Калган** (золотник, поперечник, підойма, дубравка, кровляник, перстач, дубрівка, куряче зілля, зав'язник, козацький женьшень, поліський женьшень). Про популярність цієї рослини у народній медицині говорить перелік назв у різних регіонах. Використовують як для дорослих, так і для дітей. Раніше у кожній хаті, де були малі діти, батьки заздалегідь готували суцвіття суховершків калгану. Це надійний оберіг кожної родини від немочі, хвороби, поганого настрою.

- **Калина** стає сильною, енергетичною тільки поряд з дубом і горобиною. Її ягоди, листя й кора "виганяють" із тіла і душі хвороби, оздоровлюють кров. Калина має властивість, як говорять знавці, все чути, бачити, думати і говорити. За повір'ям, повивальницю Бог по смерті перетворює у калину, бо допомагає вона дітям на світ прийти. Загалом, калина несе у собі три знаки: жаль, кров, чистоту:

- Жаль — гіркота розлуки, смутку ("Червона калина, а листя зелене, Зачекай дівчино, три рочки на мене"; калина у лузі край води росте, якщо по комусь плачуть; "Ой у лузі червона калина похилилася. Чогось наша Україна зажурилася"; "... вже й на могилі калина зацвіла").

- Кров — невмирущість роду. Калину біля хати садять, аби рід не переводився: як калина зростає, міцніє, сили набирається, так і Дерево роду має розвиватися, множитися дітьми, внуками, правнуками.

- Чистота — незаплямованість жіночої порядності. Якщо у хаті зростають дівчатка, то ягід із калини біля хати не зривають, "аби доньки честі своєї не згубили". Бо та, що не донесла чистоти, непорочності до вінця, гріх на голови дітей своїх кладе, за який Бог карає до дванадцятого коліна.

• **Клен** приносить щастя, його називають святим, добрим. У переддень свята Божого Тіла (у поляків), на Зелені свята гілочками клена прикрашають ворота і оселю, щоби ненависники не мали сили. В обрядах "Водіння куста" і "Водіння тополі" на голову рядженій одягають вінок із клена як оберіг. Плоди дерева закупають біля хати, під порогом, біля воріт, щоб відігнати злих духів. (Див. *Водіння куста*).

• **Коноплі** мають велике застосування у якості оберега. В українців Карпат знахар опівночі із замовляннями тричі обходив засіяне коноплями поле, тягнучи за собою тернову гілку, щоб загородити шлях нечистій силі. Після того, як посіяли коноплі, перевертали борону доверху зубами, аби уберегтися уроків. Разом з іншими травами коноплі освячували на Маковія.

У родинній обрядовості українців ця рослина посідала також почесне місце: новонародженого купали і перев'язували матками (коноплі із насінням), аби було плодовитим; пуповину перев'язували ниткою із жіночої коноплі. Для викликання дощу у деяких місцевостях дев'ять удів збирали по селі коноплі, ткали за ніч одноденний рушник і вивішували його у церкві на царських воротах. На Купала збирали конопляний цвіт і розсипали біля входу до оселі, щоб перешкодити зайти відьмі.

• **Котики** (польові квіти) як символ родючості, зростання та плодonoшення. Рослину використовують для купання дівчаток та як оберіг від закляття "на пустоту жіночого лона" під час весільних обрядодійств.

- **Кропива** в етнокультурі українців відіграє роль оберєга, символізує родючість. Наділена також лихою силою, співвідноситься з "чужим світом". На Русальному тижні і на Зелені свята розкладають на вікнах, порозі дому як оберіг від русалок, відьом та іншої нечистої сили. На Купала з самого ранку кидають кропиву у річку на воду і по березі, де буде відбуватися святкове дійство. Разом з шипшиною, малиною та іншими колючими рослинами кидають кропиву у купальське вогнище, "аби розпізнати усяку нечисть, оскільки вона побоїться стрибати — ці рослини колоти та жалити їй п'яти будуть". На Полтавщині чучело Купали обкладають кропивою, кладуть на неї соломку, підпалюють і стрибають через вогнище. У цей час отаман похлестує кропивою по ногах тих, хто не наслідуються це зробити. Діти через вогонь, як засіб очищення, не стрибають. Для них лаштують оберемок кропиви, через яку вони і перестрибують. На Поліссі під час купальських обрядодійств ряджені хльостають кропивою усіх учасників обряду.

- **Кульбаба** наділена магiчними властивостями; символ сонячної енергії, материнства, оскільки квіти за формою і кольором нагадують Сонце, а сік — материнське молоко. Із кульбаби для дітей плетуть віночок, після того як він прив'яне на дитячій голівці, вішають на кілька днів біля ліжечка, як джерело енергії, оберіг від будь-якої напасти, а потім запарюють у воді та вмивають дитину при сході і заході Сонця. Молоді матері використовують кульбабу для збільшення лактації молока (див. *Віночок*).

- **Липа**. Колиску для дівчинки роблять із липи. Як оберіг, поруч прикріплюють вінок із цвіту та листя цього дерева.

- **Лілія водяна** (латаття) — символ жінки та її вологій енергії, дівочих чарів, чистоти, цноти. Має силу протидії на водяну та польову нечисть, оскільки, за легендою, є дитям Матері-Землі і Богині води Дани. Улюблена квітка русалок, тому юнкам її рвати не можна, бо затагне у вирву. Кореневище рослини володіє здатністю охороняти людей, що вирушають у чужі землі. Корінь висуюють, подрібнюють, кладуть у ладанку і носять як амулет. Висушені кореневища підвішують біля ліжка хворих людей. З водяною лілією обходять пасовища, щоби уберегти худобу.

- **Ліщина (горіх)** — то священне дерево ("на гілках спочивають душі прадідів"), плоди якого варто носити у кишені як добрий оберіг ("прадіди охороняють"). Горіхи ліщини кладуть у дівочу скриню, щоби придане прибавлялося і зло до нього ніяке не чіплялося. У духів день гілками ліщини прикрашають оселю, потім, опусти-

вшись на коліна, творять молитву, після якої прислухаються, що майбутнє готує. Гілочки відносять на кладовище і обмітають ними родові могили.

- **Лопух:** зірваний на Купала, охороняє від хвороб, нещастя та злих духів. З цією метою вмиваються настоянкою із рослини та носять при собі частинку кореня, попередньо замовленого.

- **Льон** — символ дівочої краси, оскільки має схожість із гордістю кожної української дівчини — косою. Використання льону при розчісуванні волосся молододі мало значення для урожаю цієї рослини, яка забезпечувала родину олією та полотном. Волосся із гребінця молододі спалювала весільна мати і розсівала по ниві під час закликання щедрого врожаю льону. Як оберіг, молодятам зашивають насінини цієї рослини в одяг.

У деяких місцевостях України на весілля готують косу із льону, котру прикрашають стрічками, — "див'я красота". На другий день весілля проводиться обряд "*Спалювання коси*": боярин прикріплює до деревка "див'я красоти" та прядку й починає танцювати з нею. Молода під час таночка з молодим підпалює лучиною ляну косу, залишає молодого і продовжує танок із боярином, котрий у цей час передає їй палаючу куделю, за що молода цілує його і після цього знову танцює з молодим. Запалений вогонь, найімовірніше, виконує очисну та оберегову функції під час переходу юнки зі стану дівчат (коса) до стану молодиць (прялка).

- **Любисток** — оберіг хати, обійстя, повіток, клунь, садів, гаїв, дібров, криниць, річок; символ злагоди, любові. Купана у любистку дівчина звертає на себе погляди перехожих своєю милою, незвичною красою. Особливу силу рослина має, коли зібрати її на Купала. Дівчата носять ту траву при собі, як запоруку уваги з боку парубків. Напої та відвари з любистку зажили великої популярності у праукраїнців. Сьогодні ми прагнемо повернути ті давні знання і поставити їх на службу людині, яка у гармонії з природою живе. Зокрема, щоб лице було чистим і білим, вмиваються настоєм любистку. Хлопець, який спілкується з юнкою, купаною у любистку, накликає на себе увагу добрих сил.

- **Любка** (зозулинець, нічниця, ноктурія, ноктурнія, "люби мене не покинь") — символ юнацької краси та пристрасті. Як стверджують дослідники, запорізькі козаки носили особливий амулет із любки дволистої — підвішені на шнурівці корінці "української орхідеї" (квіти рослини видають приємний стійкий запах, особливо вночі).

Віра народу в чудодійні властивості любки знайшла відображення у фольклорі. За однією із легенд, татари свого часу хотіли вивідати у запорожців таємницю незвичайного намиста, яке носили усі козаки. Дізнавшись про дещо, вони почали шукати по лісах цю диво-квітку, однак залишилися ні з чим. У народі стверджують, що любка допомагає лише захисникам рідного краю, а чужинця може завести в непрохідні хащі, звідки немає вороття.

Знахарі вважають цю рослину чудодійною за її незвичні кореневища. Любка має дві бульбочки: одна біла, тверда, гладенька (цьогорічна, утворюється влітку і чекає у ґрунті весни, аби прорости); друга — зморщена, бура (торішня, дає стебло). Біла бульба добру силу має, говорять у народі, оберігає від усякого зла, всі хвороби зцілює; бура бульба заганяє хворобу і зло подалі у тіло і душу. Ці корінчики немов увібрали в себе дивовижну силу і віддають її при нагоді недужим, вкрай знесиленим хворобою чи глибокими переживаннями людям. Саме за це і цінують в народі цю дивну рослину і легенди про неї складають. Однак, у любки не тільки корінь, а й квітка — теж справжнє диво. Вдень її аромату не чути, а як тільки впадуть сутінки, як затріпочуть зорі на небі, то від неї, немов туман над річкою, пливуть незрівнянні пахощі. Ще тільки наближаєшся до галявини, а вже по аромату вгадуєш, що десь зовсім поруч цвіте любка-нічниця. Саме за ці пахощі квітка була колись улюбленицею дівчат, бо пахла, як найкоштовніші парфуми. Помис коси юнка у настоянці любки, сама викупається у цих пахощах і — полонить серце не одному юнакові, немов шепоче зоряної ночі: "Люби мене, не покинь!"

- **Мак.** Посвячений на Маковія квітково-рослинний букет зберігається за образами на покуті цілий рік як ефективний оберіг. На Чернігівщині "вінець" тримають біля входу (в кутку, де мисник) — "від пожару". На Львівщині, коли вносять "маковійку" до хати, промовляють: "Свячене зілля до хати, а вся нечисть з хати. Цим зіллям підкурюють хворих при лихих недугах, п'ють відвар і використовують для купелі. Кладуть маковійське зілля біля ліжка породіллі, "аби легше переносила пологи". А як маля появиться, то з "квітки" готують першу купіль: з ласкавцю — щоб ласкаве було; з любистку — щоб любиме було (аби саме любило і люди любили); з кудрявою — щоб кучері вились; з руті-м'яти — щоб здорове було тощо. Стрічку, якою обв'язують "маковійку", використовують, як горло у дитини заболить. На Благовіщення дівчата заплітають у коси маковійське зілля, щоби добре коси росли і заздрісників погляд на них свою печать не ставив. Із колосків виминають

хлібороби зерно для першого посіву. Покійникові у подушку неодмінно додають це освячене зілля.

Освячену маківку разом зі скибочкою хліба та ножем кладуть під голову новонародженого, "щоб ніхто не наврік і добре спало". В Західній Україні селянки, щоб оберегти дитя від "злого умислу", клали поруч породіллі макогона для тертя маку, загорнутого у пелюшки, немов дитина. Цим же макогоном виганяється і кутя по завершенні Різдяних свят.

Магічною силою наділяється мак і у весільній обрядовості. На Харківщині в букет із колосків жита на весільному столі перед молодими ставиться декілька квіток маку, "аби життя вдалим було". На Житомирщині молода, йдучи до шлюбу, кладе за пазуху мак, як оберіг. Мак сиплять нареченій у взуття "від пристриту" та щоб "плідною була".

Важливе місце посідає мак в похоронному обряді у якості захисної та оберігаючої функції. За віруваннями, щоб надокучливий покійник не тривожив живих, потрібно маком-видюком посипати довкола житла, примовляючи: "Тоді в хату увійдеш, як цей мак увесь збереш і порахуєш". У кожній місцевості свої варіанти промовляння. Збирати можна лише до "перших півнів". На Житомирському Поліссі вважають, що мерці починають ходити відразу після обіду, просто їх удень не видно. Тому хату та обійстя треба обсипати маком ще до обідньої пори, щоб не загородити мерця в оселі, бо тоді він не зможе вийти. Під час похорону самогубців маком посипають дорогу від самої хати до місця поховання. Це робить одна із жінок родини чи роду. Оберегова функція маку впливає із того значення, яке відіграє він у культурі українців (Див. *Мак*).

- **Материнка** — символ материнської любові, синівської вдячності, майстерності дівочих рук, здоров'я дітей. Напоєм із материнки кроплять хлопці дівчат у ніч на Купала, щоби до них не приліпилася ніяка нечиста сила, аби мали у житті удачу і "талан до певного ремесла". У народі говорили, що та дівчина, котра любить поратися біля материнки, велику здатність матиме до рукоділля, а бог мистецтва обдарує її неабияким голосом і слухом — "співатиме, як соловейко". Виряджаючи сина в далеку дорогу, матуся, як оберіг, давала йому вишитий рушник, у який загортала пучечок висушеної материнки. Досить магічно обставив народ і купання діток у травах і, зокрема, материнці. За зіллям для купелі ходили три рази до схід сонця. Викупавши дитину, воду виливали на три дороги, три межі, три плоти — "аби міцним зростало і зло

обходило довколишніми дорогами". За повір'ям, материнка зберігає пам'ять про батька-матір, родину і рід, берег дитинства та юності, ніжне перше кохання — все те, завдяки чому живе людина у білому світі.

- **Меліса** (маточник, кадило, лимонна м'ята) — засіб, що загострює розум, веселить серце, зігріває шлунок, зміцнює печінку; найважливіша рослина для заміжніх жінок; неперевершений засіб для ароматичних ванн при загальному занепаді сил. Однак слід пам'ятати про те, що забагато чогось не завжди добре (може викликати сильний головний біль). За повір'ям, хто постійно носить при собі висушену рослину (корінь, листя, насіння), загорнуту у ганчірку, а зверху в шовкову тканину, того люди шануватимуть, радість постійно супроводжуватиме. До кого б не звернулася така людина, їй ніколи не відмовлять, радо допоможуть.

- **М'ята** — рослина, що має широкий спектр використання у народній медицині українців, займає почесне місце у народних піснях і обрядах. Її незмінний епітет — кучерява. Як і калина, є символом дівочої краси, незайманості. У фольклорі часто згадується поруч із рутю, утворюючи немовби одну рослину — руту-м'яту. У піснях рослина символізує самотність і строгість: Саджу м'яту, поливаю, Щоби не спеклася, Ой від мене молоді родинька відреклася. М'ята є надійним оберегом дитини, її здоров'я. Аромат м'яти створює життєрадісний настрій, активізує роботу мозку. У народі говорять, що "холодить у роті, але розігріває кишечник"; застосовують для купання дітей, при серцевих та легневих захворюваннях. У деяких місцевостях готують традиційні українські вареники з сиром, додаючи трохи стертих листочків м'яти.

- **Нагідки** — чудовий засіб від безсоння (від дитячого особливості). Квіти добавляють у купіль, із висушених роблять ароматичний мішечок і кладуть під подушку у дитяче ліжечко, обкурюють дітей. Як засіб виведення веснянок, пропонують просмажити на сметані квіти і утвореною маззю протирати лице. Настоянку рослини додають у купіль немовлят — "аби були гожі, для людей пригожі". Ефективний засіб для миття голови, щоби зняти головні болі.

- **Надрагуля** — отруйна рослина, у народній медицині використовується корінь як ефективний засіб від болей у спині. Заготовляють надрагулю, дотримуючись обов'язково певних магічних дій, зокрема: під перший знайдений корінець кладуть хліб-сіль. Це роблять для того, щоби земля не тужила: "Не тужи, земле-матінко, що ми тебе оголили. Ми тобі, землице, хліба положили". За по-

вір'ям, якщо покласти дев'ять монет під дев'ять кущиків надригулі, "то можна копати, хоть сто зіллів".

- **Нечуйвітер** (ястребинка волохата, ястребник) — чари для відвернення від коханого зазіхань інших дівчат, для попередження чуток знеславлення; охорона від водної стихії; з допомогою рослини можна зупинити вітер і ловити рибу без невода. Широко застосовується у народній медицині. За повір'ям, для того, щоби нечуйвітер допоміг, відкрив свої магичні властивості, потрібно шукати його у Новорічну ніч на берегах озер та річок. Для цієї справи найкраще підходить сліпий: він відчуває присутність рослини, наближаючись до неї, оскільки починає колоти в очі. Якщо він зірве її не руками, а ротом, то отримає усю чарівну силу цього зілля.

- **Одолень-трава** (одолян, валеріана, козлик, маун) — "долає всяку нечисту силу", використовується як оберіг сім'ї та дому. За свідченнями відомих травників, хто знайде цю траву, "вельми себе талант обряцет на землі". Відвар із валеріани визнано за результативний любовний напій: пробуджує ніжні почуття в серці красуні чи красеня. Відправляючись на чужину, обачні люди запасуються цією травою: "Куди не поїду, куди не піду, куди не поверну, багато добра знайду!" Збираючись у далеку дорогу, знаючі люди замовляють себе:

"Іду я в чисте поле, а в чистім полі одолень-трава росте. Одолень-трава! Не я тебе поливала, не я тебе породила: породила тебе мати-сира земля, поливали тебе діви простоволосі, зігрівало тебе теплом Сонце. Одолень-трава! Одолой ти злих людей, аби лихо на нас не послали, поганого не мислили: прожени ти з мого шляху чаклуна, ябедника. Одолень-трава! Одолой мені гори високі, долини низькі, озера сині, стрімкі береги, ліси темні, пеньки, колоди, пропасті, негоди. Заховаю я тебе, одолень-трава, біля самого серця, на всім путі і на всіх доріженьках, закриюся від ворогів тобою, ніби замком, а ключ кладу під Алатир-камень!"

- **Омела** — цікава магична рослина, зростає як паразит на деревах (найчастіше на яблуні, липі, вербі, рідше на дубі). Кельтські жерці вважають, що немає нічого святішого від цих "золотих гілок земного Дерева життя", бо вони скріплюють союз божественного і людського. У перекладі з латині "омела" означає "всецілитель". Особливими магичними властивостями наділена рослина, що проростає на дубі, оскільки, за повір'ям, є його душею.

Омелу зривають на новий місяць без допомоги заліза, і вона не повинна ні в якому разі доторкнутися до землі. Зібрана таким чином, омела оберігає людину від будь-якого чаклунства; допомагає жінкам завагітніти; заживляє виразки; ефективний глистогінний, кровоспинний, болезаспокійливий засіб; допомагає людям старшо-

го віку при поганому самопочутті, занепаді сил, запамороченні, болях у потилиці.

- **Осика** — оберіг від злих сил. Загострений кілок з цього дерева є символом палиці Перуна, блискавиць та грому якого боїться вся нечисть. Метафоричний вислів "Вбити клинок осики" означає викоренити зло у самому зародку. Щоб уберегти домашніх тварин і птицю від чаклуна чи відьми, потрібно по кутках господарства поставити зрубані або викорчувані дерева осики. Однак слід пам'ятати, що відьма може осиковим кілком зробити невидиму рану сплячій людині і через неї живитись енергією: людина чахне, а причини встановити навіть найкращі лікарі не можуть.

- **Осот** (молочак, молочай, відьмине зілля, наголоватки) знахарі рекомендують завжди мати при собі тим особам, що певним чином пов'язані з торгівлею, як професійним ремеслом. Хто при собі замовлене зілля має, "куди не піде, там багато добра знайде, і від людей честь буде, і велика слава ту людину чекає".

- **Сосна** захищає родючість та плодючість людини і тварини. Соснова гілка, принесена до оселі на Різдво (подекуди на Новий рік), має зберігатися там до наступного Різдва (Нового року), оскільки оберігає від злих сил, наповнює хату миром і спокоєм. Таку ж оберегову силу несе і бурштин — "застиглі сльози сосни".

- **Папороть** (кочедижник, Перуновий вогнецвіт, розмай-зілля, вовча трава) — привертає увагу юнаків та причаровує їх, віщує долю, тому дівчата прагнуть при собі носити листочок папороті, як приворотний засіб. Рослина знімає втому, додає бадьорості. За повір'ям, лише в купальську ніч розцвітає на папороті чарівна й вогняна Квітка Щастя. Хто її відшукає і зірве, той усе на світі знатиме, без ключа відімкне навіть замовлені замки, дістане без клопотів усі скарби, закопані у землі — матиме чудодійну силу робити все тією рукою, яка зірвала квітку. Той улюбленець долі причарує найкращу дівчину, буде збирати високі врожаї зі своїх нив, відвертатиме від полів град, грім, зливу, не боятиметься ніякої злої сили. За цвіт цей іде жорстока боротьба між силами зла і добрими силами. Тому на Купала кожна людина повинна мати при собі оберіг від темних сил (для дівчаток таким оберегом є купальський вінок).

- **Парило** — рослина з приємним запахом (в деяких місцевостях для усунення неприємного запаху рослиною випарюють гладішки на молоко, тому і називають її "гладішник"), досить популярна у народній медицині. Разом з підмаренником використовують здавна для приготування "напою бога Сонця", який споживають на свято

Калити, Коляди, Колодія, Купала (Насіння парила настоюють на кагорі, насипаючи його близько чверті пляшки). Ним же частують людей, виснажених тривалими недугами та довгим віком. Напоєм, приготовленим на воді, молодь кропить на Купала три або дев'ять кіл (через кожні три кроки від вогнища), "щоби чортівня не наблизилася до святого вогнища, де юнаки з юнками веселяться, очищають свої душі вогнем, напоєм, любощами".

- **Петрів батіг** (сонцева сестра, цикорій дикий, Петрів хрест), за повір'ям, вберігає від чарів, проганяє ворожу силу. Цій рослині приписують божественне походження: від стебла глибоко у землю проростає масивний корінь, який у чомусь нагадує хрест. З цього приводу існує багато легенд. В одній із них мовиться, що святий Петро проходив якомсь полями, милувався ними і помітив, що польові комашки аж занадто напосідаються на хліба, знищуючи урожай. Вийняв він батіг та й почав ним хлестати, комах відганяти туди, де їм вільно рухатися і прожиток собі шукати. Ось так ходить Петро по ланах-полях, вимахує батогом, а від нього шматочки відриваються і відразу ж проростають. Щоб комахи не шкодили підземній частині зернових, пророслі батоги утворюють під землею хрест — "сюди не можна, хід заборонено!"

- **Петрушка** оберігає від мавок на Русалчин Великдень. При собі на Зелені святки та Русальний Великдень потрібно мати не одну петрушку, а й полин: "Полин для русалок, петрушка для мавок!". З цього приводу в М.Максимовича знаходимо етнографічні дослідження, в яких він зазначає: "Якщо вибіжить русалка і стане приставати, то потрібно кинути полин, говорячи: "От вам полин!, і буде з води сказано: "Сама ти згинь! — тоді можна купатися без страху. А якщо показати петрушку і сказати: "От вам петрушка!", то русалки скажуть: "Ти наша душка!" А дівчина візьме та й кине замість петрушки полин, тоді теж можна сміливо заходити до води. ... Над усе зілля русалки люблять петрушку, за цією деталлю я вважаю, що відома гра в "дрібущки" представляє русалок, які взагалі дуже люблять танцювати й крутитися; для цього протягом всієї Петрівки виходять вони з води на берег ночами, особливо при світлі місяця" й починають свої ігри в "дрібущки" чи в "дроба":

*Дробу, дробу, дрібушечки,
Наївшись петрушечки,
Гиля, гиля до води,
Наївшись лободи!*

- **Півники** (іриси, рос. назва: касатик) оберігають обійстя від нечистих сил, як і півень, від якого походить назва квітів. Народна

медицина застосовує досить успішно у лікуванні "переляку" у дітей та "нервової" молоді. Колись очищене кореневище давали дітям для "чесання" ясен при болючому прорізуванні зубків. Дівчата використовують корінь півників у суміші з іншими рослинами (лопух, кропива, шишки хмелю) для миття голови, щоб красивим і густим було волосся.

За повір'ям, ця рослина має небесне походження, оскільки прийшла на землю разом із півнем — "Божою птахою". Інша легенда оповідає, що причиною появи півників на землі стала веселка. Одного разу нахилилася вона до річки, щоб води набрати. Аж тут чує — соловейко на калині тьохкає-заливається. Заслухалася, замріялась і не зчулася, як загубила трохи своїх кольорів. Упали вони додолу й перетворилися на квіти. А тут півник походжає, побачив те диво та як закукурікає! Повибігали з хати діти, а за ними й дорослі. "Півник! Півник!" — радісно закричали дітлахи і в ту ж мить подивилися на небо, де пропливала веселка, розливаючись яскравими кольорами: "Я залишаю вам світлі кольори, аби захищали вони вас від усього темного, чорного, лихого!" — та й полинула за хмару. Із тих пір кожного року веселка у травні та червні завжди над квітниками повисає, півників вишукує. А їх стількиросло!

Півники називають ще й ірисами, що в перекладі з грецької означає "веселка". Великі мислителі древності Теофраст, Аристотель, Діоскорид та інші вважали цю рослину цілком гідною такої назви. Коли корінь півника висушити, він набуває приємного запаху фіалки, тому його іноді помилково називають "фіалковий корінь".

• **Підмаренник** долає нечисту силу та недуги, "коли лихий дух глибоко проник у груди і не дає людині жити" (народна медицина використовує при водянці, захворюваннях нирок, шлунково-кишкового тракту, печінки, запаленні легень, атеросклерозі тощо), коли він паморочить свідомість та виводить її з душевної рівноваги (болезаспокійливий та власне заспокійливий засіб, при епілепсії, невралгії, істерії). Підмаренник разом з парилом використовують для приготування "напою бога Сонця" (Див. *Парило*). На свято Калити, Колодія, Щедрого вечора, Купала, бажаючи щастя, кохання, дітей повну хату, кроплять того, кому ці побажання призначені, напоєм підмаренника і пригощають ним. Старі занедбані місця (повітки, млини тощо) також кроплять та замовляють, аби нечиста сила не поширювалася із них на добрих людей, поля, села.

• **Полин** – рослина, яку найчастіше використовують як оберег від русалок, зустріч з якими вважається особливо небезпечною в так званий Русальний Великдень (наступний четвер після Зелених свят). Рослина є символом печалі, гіркоти життя: "Краще мені, нене, гіркий полин їсти, аніж мені, нене, із нелюбом сісти". Різновиди полину: нехворощ, боже деревце (вирощують у квітниках біля хати), чорнобильник, билиця, забудько. Використовувалась ця рослина у багатьох звичаях та обрядах нашого народу, проте багато призабулося, вивітрилося із пам'яті невдячних потомків, однак дещо і залишилося.

Побутувала колись на українських землях своєрідна забава на Другу Пречисту (давнє Мамине свято). Дітлахи, а досить часто і хлопці та дівчата проводили у цей день *обряд "Богородицька каша"*:

На вигоні поблизу водойми, струмка або джерельця викопували велику круглу яму — "миску". Наливали у неї води, вкидали глину або пісок та боже деревце, подрібнивши його попередньо, розмішували все це добре, доки не отримували "каші". І "миску" робили, і "кашу варили" одні дівчата, а обрядодії супроводжували примовлянням: "Вогник, палися, кашо, варися! Вогник, палися, кашо, варися!" Далі сплескували у долоні: "Вогник запалився, горщик закипів!". Розбігалися: "Треба хлопців скликати та їх годувати". Незабаром з'являлися хлопці, бо вони з нетерпінням давно чекали цих запросин. Дівчата запрошували покуштувати каші. Відбувався діалог приблизно такого змісту:

— Козацька чи чумацька?

— Як маєте сіль, буде чумацька! А не маєте — то козацька!

При цьому дівчата старалися штовхнути хлопців у "миску" — "кашу їсти", а ті не дуже і опиралися, самі прагнули упасти так, щоб руки торкнулися "каші", бо ж вона "Богородицька": дасть рукам силу будь-яку справу майстерно робити. А потім ішли до води руки мити, а витирали серветками, які дівчата для цієї нагоди спеціально вишивали. Серветки ці юнаки зберігали як найбільший скарб, бо "Матір Божа вишиванками їх поєднала на пару, на долю". Потім місили ту "кашу" ногами разом, хлопці і дівчата, взявшись за руки та приповідуючи: "Тупа-гупа, йде сила до пупа, від пупа — до грудей, від грудей — до очей, від очей — на руки, щоб не знали ніколи муки, усе-усе робили, на що очі подивились".

Набирали "Богородицької каші" у пригоршні і несли ворогів кормити. А ворогами були камінці на березі. "На тобі, вороже, каші, та не носи на мене камінь у пазусі. Їж, воріженьку, а мене залиш. Ти мені камінь, а я тобі — хліб", — отак приказуючи, розмазували "кашу" по каменях. Таким способом убивали злу силу ворогів — нинішніх і майбутніх. Ішли до водиці-Уляниці руки від ворогів умивати, але вже не витирали, "аби злі сили так сохли, як вода на руках".

Старожили стверджують, що звичайний полин — це трава над травами. Вплітали його у коси. Як ішла юнка у товариство вперше (на колодку, вулицю, вечорниці тощо), брала із собою полиновий вінок — "від злих духів, недобрих очей, від поганого переходу". Жінки клали травинку полинову у пазуху, розтрушували біля порогу, клали по кутках у кімнатах. Як зірвеш рослинку, начебто коза чи корова, то користі ніякої від неї не будеш мати. Потрібно припросити її, бо все, що з кореня росте, свій дух має, котрий все бачить, все чує: "Біля тебе припадаю, бо просити тебе маю: ти лиши своє коріння, а мені подай уміння. То не я тебе зриваю — Бог у поміч посилає. Він дає тебе у руки, щоб не знала душа муки". Губи ледь чутно промовляють заповітні слова, а руки пестять-милують рослинку, ніби мати малу дитину:

"Занесу тебе в свою хату, будеш злих духів відганяти. Покладу тебе донецькі в ліжко — бережи мою кровинку, і в своє не забуду покласти — зло тобою я буду знати, очам злим дорогу до нас закривати, уста ворогів замовляти. Травинко-полинко, на помочі стань, уміння своє мені передай".

Добре знали цілющі властивості полину у давнину на нашій землі. Волхвині "рани поливали густим настоєм полину: полин гамує кров, затягує рану, знезаражує її. Старі діди ослаблених воїнів відводили у ліс, бо воїнам, які пережили смертні поєдинки, спокій потрібний. Їх клали під дубами (сила дубова переходить у юнака-дуба молодого) і обкладали їх полином, щоби ніякі комахи не чіпали" (Л. Силенко).

- **Ромашка** (рум'янок, романець, рум'янець, ромен-зілля) — рослина, що користується у народі надзвичайною популярністю. Полюбляють її діти нюхати (і це, до речі, дуже корисно), у купіль для немовлят, як обов'язковий атрибут, входить; миють волосся дівчата, "аби гарна коса виросла та причарувала любчика"; виганяє із середини усяку недугу (вітрогінний, потогінний, протизапальний, знеболюючий, пом'якшуючий, заспокійливий, протималарійний засіб); хто купається у ромашці, тіло має красиве, звабливе, щічки рум'яні. У "Зільнику" XVI ст. Про неї мовиться як про засіб, що посилює зір і слух, зміцнює пам'ять та оберігає від чарів. Ромашка — символ чистого кохання, дівочої скромності, простоти, дружби, довіри. Дівчата заготовляють коріння ромен-зілля, "аби його чародійна сила наганяла крушину на молодців", примовляючи: "Підгорни крилля під себе, щоб тобі важко без мене!"

- **Руга** — символ дівочості, суворого дотримання звичаїв дівчиною, туга прощання з рідною домівкою. Вираз "Посію я ругоньку,

буду поливати" означає рішучість зберегти свою дівочу непорочність, а вираз "Загубила віночок з зеленої рути" — втрата цноти. Для дівчини, яка хоче сповна віддатися почуттю кохання, рута виступає оберегом, сторожею, котра не дозволяє порушити звичай: "Ой піду я руті круті верхи позриваю: Вороженьки спати ляжуть, а я си гуляю". Не всім парубкам подобається, коли дівчина леліє свою молодість ("руту підливає"), на жодного із них уваги не звертає: "Ой перестань, дівчинонько, рутку підливати; Ой чей же я перестану тяженько вздихати". Шлюбна втрата цноти виявляється через образ розсипаної рути віночка: "Розсипалася рутонька з золотого кубочка...".

Символізуючи дівочість та самотність, рута виступає також атрибутом розлуки: "Нема мого миленького, нема його тут: Посходила по слідонькам шавлія та рута". Рослина є у даному випадку оберегом дівчини від дошлюбних статевих відносин, тобто, не визнає статеве кохання юнки, водночас, є символом родинних ніжних почуттів між братами та сестрами, донькою і матір'ю та батьком: "Подолянка рутку сіє, Сіє, сіє, висіває, Брат сестру обіймає, Обіймає не чужую".

Певним чином використовується рута разом з іншими травами у дівочих ворожіннях ("На шавлію воду грію, На руту не буду, Розсердився мій миленький, Я просить не буду. Нехай його тії просять, Що греблю розносять, Нехай його тії знають, Що греблю ламають"). Однак, юнкам слід пам'ятати, що в реальності рута є отруйною рослиною, тому потребує обережного обходження.

• **Ряст** (первоцвіт, пролісок — один із видів рясту) — провісник дівочої долі. З ним пов'язано багато повір'їв:

- якщо на Благовіщення дівчина, йдучи по воду, побачить цю квітку, то вже літом вийде заміж;

- знайшовши у день свята пролісок, слід покласти його за пазуху, а принісши додому, поставити за оберег — матимеш щастя;

- хочеш бути красивою — вмивайся водою, у якій настоювались проліски та ін. (Див. *Топтати ряст, Благовіщення*).

• **Сон-трава** (простріл)— символ передбачення майбутнього, таїни, розшифрування снів. Давній народний травник мовить: "Трава простріл росте при борах, а росте вона в березні, квітні й травні, в ці місяці буває кущиками, і квіт її вельми хороший. Цю траву рвати в квітні дев'ятого, двадцять другого і двадцять третього числа, а на те місце покласти індійське яйце. Ця трава дуже корисна, якщо носити при собі, бо диявол біжить тоді геть від людини. Добре всякому тримати її в домі своєму. А якщо будувати хату

— покласти її під першу підвальну колоду — добре буде...". Поряд із зазначеним, зустрічаємо у колісковій ніжно-лагідні рядки:

*Ой ну, дитя спати, Друга буде дрімливая,
Поки прийде з поля мати Третя квітка буде спать,
Та принесе три квіточки. Щастя-долю дарувать...
Одна буде сонливая,*

Досить давно виникло повір'я: коли квітку сон-трави покласти на ніч під голову, то присниться все, що має трапитися з людиною у майбутньому. Ось тому віками поширеним було серед парубків та дівчат масовий похід до лісу по "віщій цвіт" та з метою поліпшити здоров'я і наступного року діждати. Аналогічно до "топання рясту" топтали і сон-траву, приказуючи: "Щоб на той рік діждати сону топтати!" (Див. *Топтати ряст*).

Фольклор згадує про чарівне зілля та його корінь, за допомогою якого засинають на цілу зиму. Сон-трава пов'язується у народі з тими рослинами, що запаморочливо діють на людину (дурман, горицвіт, зелений мак тощо). У пісні про гетьмана Виготського почитуємо:

*Молода сестра сон-траву рвала,
Старую питала, старую питала:
"Чи той сон-трава козацькая сила?
Чи той сон-трава козацькая могила?
"Ой той сон-трава, голубонько, зростився у полі,
Та піймала ту траву недоля та дала моїй доні.
Ой ти доню ж, доню, моя доню! Годі сумувати,
Що нашого молодого Йванка в могилі шукати.*

Є всі підстави стверджувати, що гадання на сон-траві, заготівля магічного коріння було не просто забавою. Предки вірили, що з допомогою цієї весняної синьо-фіолетової квітки зможуть заглянути у майбутнє (нехай хоч у сні!), а звідси й назва квітки "сон-трава". Поширена й інша назва — "простріл", яку розшифровує легенда: "У давнину трава ця мала листя не розсічене, як зараз, а суцільне, як у лопуха. Росла вона тільки у райському саду. Та коли бог прогнівався на сатану і його спільників, повелів архангелу Михайлу гнати їх з раю, то вся нечисть поховалася за широким листям цієї трави. Тоді розлючений архангел метнув громову стрілу і пронизав нею травицю від верхівки до самого кореня. Ще й траву викинув із райського саду. Відтоді у неї листя розсічене, а сама вона почала називатися прострілом. І відтоді вся нечисть боїться прострілу, обминає його на двадцять верств.

• **Татарське зілля** (аір, татарник) — надійний оберіг від злих сил на Зелені свята. Прадіди робили на це свято хрест із татарнику,

любистку, м'яти і клали на покуті, тоді "зла напасть не те, що до хати, але й на обійстя не припахється". Займає особливе місце у народній медицині Полісся.

- **Тирлич** (лихоманник, горечавка, плакун) — відворотне зілля, відганяє від обійстя нечисту силу, аналогічно як мак-видюк. Засушені й посвячені пучечки кладуть поруч з немовлятами, "аби ніщо не зурочило дитину". Дівчата спеціально готують відвар, яким вмивають лице, щоб швидше вийти заміж. За повір'ям, скільки кущиків навесні відшукає юнка, стільки в неї буде юнаків-женихів.

Народна уява витворила про цю дивовижну рослину чимало переказів та легенд. Одна із них розповідає, що якось чорт закохався у юнку і почав упадати біля неї. Перевтілившись у симпатичного парубка, став навідуватися до обійсті, де жила дівчина. Нарешті домовились, що він увечері прийде і забере її з собою. Мати порадила сплести вінок із тирличу й тої та зодягнути його на голову. Незабаром і юнак появився й відразу ж почав умовляти, аби зняла прикрасу з голови. Юнка не розуміючи, що від неї хочуть, почала сором'язливо знімати з себе одяг, та так повільно, що і перші півні проспівали. Почувши їх спів, перевертень відразу ж зник, кинувши наостанок: "Якби не терлич та не тоя, то була би ти, дівко, моя".

Це зілля, за повір'ям, відганяє всяку нечисть, змушуючи її плакати. Корінь плакуна засушували, вішали на червоній нитці на шию і цілий рік носили під сорочкою. Минали роки, інтерес до тирличу зачох: песимісти нічого незвичного не знаходили в рослині, яка, виявляється не на Лисій горі росте, а просто під ногами.

Однак, у глибинках дівчата не втратили віри у силу зілля. Вишукують його, потай заготовляють, виходять опівночі за ворота і одним духом випалюють: "Тирлич, тирлич, нам хлопців наклич, до одного до двох, од двох до трьох, од трьох до чотирьох, од чотирьох до п'яти ... од одинадцяти до дванадцяти!" Промовляючи так, мерщій зілля біля воріт закопують. А мати, варячи те зілля, також промовляє: "Тирлич, тирлич! Ти до мосі доні дев'ять хлопців поклич: з дев'ятьох — вісім, із восьми — сім, із семи — шість ... з двох — одного — то їй суджений, нерозгуджений".

Сьогодні лікарі знову повертаються до тирличу. Кажуть, допомагає при недугах, ще й добре допомагає. Був же час, коли ця рослина мала таки завидну славу, як і диво сил.

- **Тополя** — символ жіночої долі, вдовине дерево (Див. *Закли-кати Долю*). Поруч із тополею людина відчуває полегкість, бо вона очищає повітря навкруги від шкідливих духів. Раніше, зазвичай,

там, де росли тополі, відбувалися народні зібрання. Гілки дерева втикають у ворота перед Зеленими святами, щоби відігнати відьом, які у цю пору дуже активні. Якщо в родині народжується дівчинка, варто поруч із двором посадити тополь. Дерево потрібно леліяти, оберігати, на свята приносити пожертви у вигляді стрічки, хустини, намиста. Коли дівчинка стає молодницею, вдячна тополя буде оберігати її від вдівства.

- **Хамеріон** (Іван-чай) — як говорять у народі, ця рослина не лише лікує від старого до малого, але й годиться для приготування "молодильної води", про яку стільки притч, легенд та казок складено. На свята Калити, Коляди, Колодія, Зелені свята, Купала, щоби відігнати злих духів та відьомські намовляння, готували напій із цієї рослини — себе нею оберігали і освячували все навкруги.

- **Цибуля** — охоронний засіб від пошесті, мору, застуди. В українських оселях здавна цибулю вішають під стелею, вважаючи, що вона чудово очищає повітря "від усякої напасті". Так повелося: весілля мати, відправляючи дітей до шлюбу, зав'язувала у шматок тканини головку цибулі або часничину, щоби зашкодити злим діям недругів. За повір'ям, якщо цибулина у кишені почорніла, значить вона врятувала молодого і молоду від чогось злого.

- **Чапалоч** — зілля, з якого за тиждень до Купала готували ритуальний напій і пили його в ніч на Купала, "аби відігнати всяку нечисть". Після того, як пари закінчили перестрибувати через вогонь, наспівалися, натанцювалися, юнки групами усамітнювалися, скидали сорочки і натирали одна одній цим напоєм перса, живіт, "щоби майбутнього материнського лона не торкнулися злі сили". Купальської ночі замовляли дівчат, котрі часто хворіли, а на світанку з першими променями сонця вони купалися у цілющих росах (обряд "Купальське омивання"). Такі процедури повторювалися упродовж десяти днів після свята.

- **Часник** — сильний оберіг ("всю заразу відганяє"). Його вплітали у коси молоді перед вінчанням, натирали тіло, носили на шиї, вішали (і зараз прикріплюють!) над колискою немовляти. Автор була свідком того, як йдучи до лісу поліщуки натирають взуття знизу і по боках часником, "аби гади обминали стороною", і, що дивно, вони дійсно обминають. Перед тим, як нести дитину хрестити, мати пережовувала часник і дихала на немовля. У Святвечір залишився звичай під скатертину на кожен кут столу класти по зубочку часнику і перед кожним також класти по голівці часнику та 12 цибулин посеред столу в сіно, яким встеляють стіл. Робиться

це для того, "аби уберегти від хвороб і злих духів та забезпечити щасливе розмноження рідні". За повір'ям, часник не годиться їсти проти ночі, щоб ангели не обминали оселю за дванадцять дворів; а хто увечері цибулею посмакує, від того ангел відступиться на десять днів.

- **Чебрець** (пахуче мило, чудо-чай, євшан-зілля, Богородицька трава) — зілля із приємним запахом, із якого на Поліссі варять чай, настоєм миють голову, дівчата купаються, "аби привернути увагу хлопців", кидають у купіль дітям. Стародавні жерці використовували чебрець під час богослужінь. За повір'ям, забезпечує добробут родині. Використовують у народній медицині, парфумерії, косметичі, кулінарії, миловарінні тощо. Ним обкурюють обійстя; беруть із собою як символ рідного краю, коли надовго їдуть на чужину.

З чебрецю виготовляють напій, який вживають на Зелені свята, коли поминають небіжчиків; використовують від пристріту, відьомських чар, у горобині ночі (протягом літа буває кілька бурхливих ночей з градом, грозою, зливою, яка настільки сильна, що виганяє горобців із схованок, тому вони розбуркано літають цілу ніч і голосно кричать — це і є горобині ночі. За народними уявленнями, у такі ночі нечиста сила справляє весілля). Цим напоєм дівчата причаровують хлопців, які не звертають на них уваги. Дівчата "на порі" змазують чебрецевим напоєм себе, щоби злі сили не зашкодили майбутньому зачаттю.

- **Яблуня** — символ жіночої плодючості, дерево замовлянь, священне дерево, якому наші прабабки поклонялися і приносили жертви. За повір'ям, якщо у саду росте яблуня, то прадіди десь поруч. Тому варто на кожній садибі мати хоча би одну яблуню, аби було до чого душам прадідів прихилитися і спостерігати за нашими земними справами, щоб у слушну хвилину прийти на допомогу своїм вдячним потомкам.

- **Ялина** — надійна помічниця і берегиня заміжніх жінок. Біля двору не садять, бо у народі говорять, що вона смерть веде. Проте, як дівчина виходила заміж, то обирала своїми опікунами вербу і ялину. Якщо прокурити ялиновою смолою в оселі перед поверненням чоловіка з роботи, то не зайде разом з ним у хату злий дух. Коли заміжня жінка зашиє в поясі, який постійно носить, краплину ялинової смоли, то любий на сторону не буде відбиватися, буде липнути до дружини, як просмолений. Якщо у "гречку скаче", зробити так, щоби милий тричі перейшов уночі краплю смоли чи ялинових голок, замовивши їх попередньо: "Голки-глиці з найліпшої

ялиці, заберіть в тої силу, що Мого заманила. Хай зробить глиця ця, щоб Йому було від неї, як від мерця". Ось такі повір'я та магичні замовляння про ялину існують в українській етнокультурі.

- **Ясен.** Перебування під кроною ясена допомагає позбутися різних життєвих негараздів, тому наші предки завжди мали при собі бодай невеличку галузочку чи листочок із дерева, що захищав від будь-якого ворога. Із таким оберегом можна було сміливо говорити "Іду на Ви!".

Обжинки – старовинний народний звичай святкування закінчення жнив. Назва походить від слова обжинатися, тобто закінчувати жнива. У західних областях поширена назва "дожинки". Головна мета обжинок — сприяти забезпеченню майбутнього врожаю. На основі цього звичаю виникло і побуває сьогодні свято Врожаю.

У останній день жнив жінці під обжинкові пісні в'язали останній сніп: "Ой, снопе, снопе, снопе великий. Золотом-зерном колос налитий". Наші прабатьки вірили у те, що в цьому снопі зібрана вся життєдайна сила поля (бо дух поля живе саме у останньому снопі), тому прагнули прикрасити його найліпше калиною, квітами, перев'язували стрічками і урочисто заносили до хати, а на Новий рік ставили на покуті і звався він "дідухом" бо дух дідів-прадідів живе у ньому. Зерна із снопа домішували до насіння, виходячи у поле для першого засіву.

Яскравим епізодом у обжинках був вибір царівни — дівчини або жінки, що відзначилася під час жнив. На голову "царівни" одягали пишний вінок із колосся та квітів і з піснями супроводжували її у село. У деяких регіонах, окрім вінка, виготовляли так звану "квітку" — кілька невеликих снопиків скріплювали і прикрашали квітами, зеленню, стрічками (Див. *Спасова борода, Обжинковий вінок*).

Обжинковий вінок — як символ успішно завершеної праці ("Кінець нивоньці, кінець, Будемо плести вінець") постійно супроводжує цикл жнивварських пісень, є його центральною темою:

*Наш віночок не з болота,
А із самого золота.
Наш віночок не з мітлиці,
А із ярї пшениці.*

Плели вінок переважно із колосся, яке збирали на стерні дітлахи спеціально для такої нагоди. Кожна господиня прагнула зробити його особливо гарним і розкішним. Складали основний пучок, до якого прив'язували ще кілька, але менших за розміром.

Кожну частинку обкручували стеблами, знизу робили спільну трюхляпку, щоб міг стояти.

Жнивварський вінок ставили на покуті (найцінніша частина внутрішнього простору хати, за повір'ям, тут постійно перебувають хатні боги), де він мав бути протягом року. На Поділлі цей виріб називали квіткою. Коли жнивають толокою, то жінці плетуть по закінченні жнив круглий вінок для господаря, перевиваючи колоски жита польовими квітами (волошками, маками, ромензіллям). Одягають його на голову дівчині-жниці, яка відзначалася красою та була вправна на ниві, так званій "царівні". Піднімають її на руки і несуть до оселі господаря під супровід пісень:

*Котився віночок по полю,
Просився женчиків додому:
— Візьміть мене, женчики, з собою
Та занесіть мене до господаря в стодолу,
Бо я вже в чистім полі набувся,
Буйного вітречку начувся,
Од ясного сонечка нагрівся,
А дрібного дощичку напився;
Нехай же я у стодолі одпочину,
Поки вивезуть знову на ниву.*

На Поділлі у руки "царівні" дають ще й квітку (п'ять чи шість окремих маленьких снопиків або пучечків колосків, скріплених разом так, що ззовні нагадують велику квітку) і вона йде попереду, а жінці трохи на відстані, весь час співаючи аж до двору господаря:

*Ой весело, господарю, весело,
Що ми віночок несемо,
А ще буде веселій,
Як положим на столі.
Замітайте двори,
Застеляйте столи,
Сподівайтесь вінка
До свого дворка.
Вийди, господарю, в цей час,
Викути вінок у нас.*

На Чернігівщині сплетений вінок кладуть на голову найкращій із дівчат і всі гуртом ідуть до двору господаря. Попереду йде хлопчик і несе уквітчаний сніп жита чи пшениці. Господар урочисто зустрічає жнивварів з хлібом-сіллю, "царівна" ж під супровід їхніх пісень знімає зі своєї голови вінок і одягає його на голову господаря:

Наш пан молоденький,

*Під ним коник вороненький,
По полю проїжджає,
Женчиків виглядає.
— Чи не йдуть мої женці,
Чи не несуть вінка у руці?
Аж ідуть женці з лану,
Несуть віночок пану.*

Передаючи вінок, дівчина промовляє: "Дай вам Боже, щоби щасливо дочекали на той рік сіяти, орати, а ми здорові збирати". Господар відповідає: "Дай, Боже, дочекати в добрім здоров'ї! А ти, молода, Бог дай, здорова росла і шлюбного вінця доросла!" Обжинкового вінка господар передає господині, як берегині роду і хатнього вогнища, а та прилаштовує його на покуті, де він має бути до наступних жнив. Сніп заносять до стодоли, де він буде чекати Різдва, а тоді займе місце поряд із обжинковим вінком. До того часу він буде пристанищем польового духу, бо попереду ще багато роботи у полі і потрібно бути уважним до нього — піклуватися, задобрювати. Слід зазначити, що всі обжинкові обряди здійснювалися лише з озимими хлібами.

Наведемо спогади Поліни Опанасівни Надзьон (1910 р.н., с. Буки, Житомирський р-н. Житомирської області) у записях В. Т. Скуратівського:

"Як кінчаю жати, теж перехрещуюсь, приказуючи: "Спасибі Богу за допомогу. Коли ж жниво в полі вижате, то залишають у кінці городу пучечок колосків на вінок, або як ще кажуть — Спасові на бороду. Обв'язавши їх стрічкою чи з трави жмутом та протикавши квіти, надламують, приказуючи: "Дай, Боже, дождати на той год жать". Допіру роблю вінок до хати, щоб стояв на покуті цілий рік. Його святять на Спаса в церкві. Ото візьму один для верху пучок колосся, потім чотири менших пучки і їх прив'язу нижче од верхнього і поодхилаю у всі чотири боки, а знизу розділю стебла на три частини і кожну обплету — на них вінок стоятиме. Обплітається також і стержень, і бокові "галузки". Такий вінок робили ми і в колгосп. Закінчивши в'язницю та зробивши вінок, усім гуртом йдемо до голови колгоспу, щоб той "викуп дав", а по дорозі співаємо:

<i>Коло віночка, коло,</i>	<i>Житечко з пшеницею.</i>
<i>Дожднемо жито скоро,</i>	<i>А вже жито дождали,</i>
<i>Із спором-спорицею</i>	<i>У віночок складали.</i>

Попередником обжинкового вінка, як стверджують дослідники, був обжинковий сніп. Його прикрашали калиною, квітами, перев'язували стрічками і під супровід пісень вносили до оселі. В

різних регіонах він мав свою назву: дідух, дожинок, рай-сніп. Символізував закінчення жнив і життєдайну силу ниви. За народними повір'ями, обжинковий вінок та сніп — це помешкання душ прадідів, їх прихисток і затишок, де вони можуть посмакувати обрядовими стравами, спочивати, спостерігаючи за своїми нащадками, а в разі потреби і допомагаючи їм, відвертаючи від них енергію злих сил. На пошанівок предків влаштовували кожної пори року біля обжинкового вінка та снопа так звані дідівські вечери.

Обжинковий дід — добре відомий поліщукам обжинковий термін, що означає частинку недожатої ниви, яку залишають покійним предкам. Поступово знімаючи табу з недожатої ділянки обрядовими діями, прадавні землероби довели цю частку урожаю, що належить душам прабатьків, до розмірів теперішніх — символічного "діда", логічним продовженням якого уже у хаті є сніп на покуті. За способом в'язання, обрядовими діями мало чим відрізнявся від "бороди", яку залишають у полі. Це той же пучок недожатої жита, де кількість залишених стебел повинна співпадати з кількістю членів сім'ї та поголів'я худоби (кожному по колосочку). "Діда" перев'язують у кількох місцях кольоровими нитками або шнурочками. Всі інші обрядодіяння такі ж як і під час виготовлення "спасової бороди". Винятком є лише той факт, що "діда" на ниві обгороджують парканом — роблять для нього "хатку". Із задалегідь недожатої невеличкого квадрата жита посередині відбирають стебла з дорідними колосками для власне "діда". Те, що залишилося навколо, зжинають. Потім зайву соломку з вижатого відрізають. Пучок колосся разом з іншими колосками використовують на "квітку", яку несуть додому, а соломкою обгороджують уже обв'язаного "діда" з усіх сторін. Це "хатка" (загорожа) для "діда". Є підстави вважати, що "дід" — це душі предків-дідів, яких кличуть на допомогу, коли потрібно швидко та якісно щось зробити. Для зустрічі з останніми призначалася вечір напередодні зажинку, яка у давнину відбувалася безпосередньо у полі. Її символом-рудиментом залишився до сьогодні хліб-"зажинач". "Борода" і "дід" належали предкам, як їхня частка урожаю. Їм же належали і сніп та "квітка", які прилаштовувалися на покуті.

Польська дослідниця М. Войтила-Сведовська з цього приводу стверджує: "Тільки на загальному фоні антропоморфічного сприйняття природи і витриманого часом уявлення про безперервність життя і взаємопроникненість, чи, вірніше, взаємодоповненість світу живих і світу мертвих — і самі обряди, і їх назви отримують свої пояснення". (Див. *Спасова борода*).

Обряд "На свій хліб" — давній український обряд, що очищав і спрямовував життєву дорогу дитини 2-3 років, коли та починала говорити і сама могла сказати, що від себе дає, "бо що від себе подасть, то до неї ж повертатися буде на її життєвій дорозі". Проводився обряд, коли "місяць уповні, аби й доля була повною". Це було справжнє свято для усієї родини.

Напередодні вибілювали в оселі, вимітали долівки вербовим вінником, "щоби нечисть ніяка не залишилася". Батько спеціально виготовляв новий стілець ("щоб на чужий стілець ніколи не сів" — не займався не своєю справою, а тим, що від Бога, від народження дано). Напередодні випікався хліб із житньої муки ("щоб не шукав легкого хліба"). Для цієї місії запрошувалася найпорядніша бабуся роду. До неї йшли батько з матір'ю у вівторок ("бо день то щасливий і напасть ніяка пристає до дитини у житті не буде"), взявши з собою шмат полотна. Вклонялися низенько і просили прийти замість для ... (Іванкового) хліба зробити, а потім обдарували бабусю полотном.

Воду для замісу брали з найближчого струмка, "аби доля незв'язаною була". Ночви з тістом запрошена бабуся накривала рушником, який відрізала від полотна, що у подарунок отримала: "Хай буде у вашої дитини щаслива дорога". За тим, як підходить тісто, стежила вся родина: якщо тісто торкнеться рушника, буде тулитися до родини, як це тісто до тканини; якщо рушник впаде на тісто, батьки побиватимуться за нею, а дитина про них буде забувати; якщо все звичайно, то і відносини звичайні. Коли виготовляли хлібину, то зверху робили хрест, "щоб праведним усе життя дитини той хліб був".

Уранці мама будила дитину, примовляючи: "Вставай, Іванку, вже твоє сонечко зійшло і тебе кличе". Стелила на новий стілець свій весільний рушник, "аби нічого лихого від жіночої статі не мав". Коли проводився обряд для дівчинки, то стілець вистеляли куском крижми, "аби честі дівочої до весілля не згубила". Хліб клали на спеціально виготовлений вербовий кружок, "аби ніколи у житті не їв із чужого круга". Сіль насипали у склянку, яку обв'язували червоною стрічкою, "щоб розум не губив та свої сльози на чужі плечі не перекладав". На стілець, обернутий до сходу сонця, клали хліб-сіль. Дитина при материній допомозі відламувала кусочок хліба, вмокала у сіль і з'їдала. Батько разом зі стільцем переносив дитину через поріг "хліба всім уділити" — "аби уділяв від себе іншим добро". При цьому мати примовляла: "Через поріг, синочку, у світ ступай, людям від себе добра уділяй. Нехай Боги

тебе благословлять". Батько теж благословляв на довгу щасливу дорогу.

Увечері сходилася родина привітати з новонародженим, бо народжувалася дитина для нового життя ("На свій хліб ішла", тобто піднімалася сходишками життя вгору). Усі приходили з подарунками. Дарували їх дитині, примовляючи: "Що даєш, то тобі вертає". Дитина при допомозі матері відламувала кусочок хліба, давала гостеві, супроводжуючи словом: "Хліб даю вам, а сіль собі залишаю. Хай буде вам добре, а біда ваша хай на мене йде". Потім дари розставляли у ряд і пильнували, що перше візьме до рук дитина. За тими діями визначали прихильність дитини, її уподобання, а відтак, і майбутнє. Усі побажання дитині у цей день закінчувалися словами:

- *Хай буде донечка, як Сонечко;*
- *Красний хай буде, як сонце ясне;*
- *Хай Бог несе щастя, а сонце красу;*
- *Хай Сонце вашу дитину голубить тощо.*

Обрядова символіка костюма — ознаки, котрі відображають різні аспекти духовних традицій народу, його світоглядних уявлень, норм обрядово-звичаєвої поведінки. Зазвичай обрядовими символами виступали окремі компоненти костюма: хустка, рушник на сватанні, намітка та очіпок на весіллі, крижмо на родинах, біла (або чорна) хустка на похороні та ін. Вони мали захистити людину від злих сил, принести добробут, здоров'я, світлі високі почуття. Особливою магічною силою, за народними повір'ями, володіли речі, виготовлені спеціально для того чи іншого обряду власними руками. Так, дівчина неодмінно повинна була вишити і зшити сорочку своєму нареченому.

Символічне значення мали й обов'язкові обрядові дарунки – сорочка для майбутнього свекра та хустина для майбутньої свекрухи на заручинах, чоботи зятя для тещі на весіллі, намітка — подарунок свекрусі від невістки на весіллі. Своєрідною формою ігнорування етнічних норм була архаїчна традиція часткового, а інколи й повного оголення, яке допускалося в обрядових діях. Навіть наприкінці XIX ст., щоб запобігти поширенню епідемії, навколо села проводили борозну, і робили це голі або напівголі жінки. Магічні дії при сівбі деяких польових та городніх культур також здійснювали оголені жінки, а подекуди й чоловіки. Ритуальне оголення символізувало дві протилежні тенденції: зближення людини з нечистою силою і водночас захист від неї. Роль обрядового символу часто виконувала кольорова гама одягу.

У весільному костюмі споконвічно домінував червоний колір. Проте інколи семантика кольору суттєво змінювалася. Зокрема, у поховальному одязі чорний колір став символом туги лише на рубежі XIX–XX ст., витіснивши білий, а подекуди синій. Стабільність способів забезпечення обрядових функцій сприяла перетворенню деяких із них на етнічні символи.

Зупинимося лише на кількох епізодах використання одягу відповідно до певних обрядів (календарних та родинно-побутових). Так, на зажинки потрібно було йти обов'язково у святковому світлому одязі, бо то є свято єднання людини з духами ниви, Сонця, душами померлих у роду, а вони люблять світле, чисте, святкове. Жінки вбиралися у спеціально виготовлений одяг з вибіленого тонкого полотна, з невеличкими візерунками (білими нитками по сірому полотну або сірими по білому; поділ оздоблений спеціальними для такої нагоди орнаментами. Працювали у самих лише сорочках, спідниць не брали. Подекуди жнивварський одяг виготовляли щороку, в інших місцевостях раз на кілька років. Товстіші, сірі сорочки жінки використовували, коли вимочували коноплі чи працювали біля льону — не так бруднилися, бо були темнішими.

Вінчальну сорочку зберігали протягом усього життя, одягаючи лише на урочисті свята та значні події у житті родини. Нерідко вона передавалася у спадок як найдорожчий скарб. У народі побутовали повір'я: чиста сорочка, одягнена у неділю вранці, — для Бога, вдень — для людей, а після заходу сонця — для нечистого; великий гріх у понеділок переодягатися; щоб до дитини зло не пристало, зодягали їй сорочку передом назад та ін.

При народженні дитини, якщо умови не дозволяли виділити для породіллі окрему кімнату, то ліжко затуляли-відгороджували від кімнати плахтою, а звідси і її назва "кутниця", "заслінна плахта". Плахта вважалася частиною приданого молоді, була здебільшого світлих кольорів, прикрашена вишивкою, мереживом чи нашиттям пасків декоративного характеру. Невід'ємною частиною плаhti був червоний колір, який виконував оберегову функцію.

Про символічне значення хустки як елемент жіночого костюма можна написати цілі трактати. Традиційні українські хустки білого кольору з обов'язковими геометричними елементами вишивки на чотирьох кінцях та по центру. За теплої погоди дівчата не носили хусток, це було закріплено традицією за жінками, оскільки великим гріхом було "світити волоссям". Досить часто хустка використовувалася юнками в обрядових дійствах. Дівчина пов'язувала сватів рушниками, а парубка власноруч вишитою хустиною, коли

давала згоду на шлюб. На Великдень "віддавала колодку", тобто дарувала своєму обранцеві писанки, зав'язані у хустину.

У хустках давали у дорогу хліб-сіль, носили діти вечерю у Свят-вечір до старійшин роду та хрещених батьків. Обличчя загиблого воїна накривали хустиною; покривали сідло коня, який супроводжував господаря у останню дорогу. Хустиною і сьогодні покривають голову нареченої як ознаку переходу її до іншого соціального стану ("із дівичі в молодичі").

Щодо кожуха слід зазначити, що кожен господар і господиня мали буденний і святковий, як символ статків і добробуту, сімейного щастя і здоров'я. Святкові кожухи прикрашалися вишивками, нашивками, дорогоцінним камінням. При народженні немовляти його одразу ж клали на вивернутий кожух, щоб щастя не цуралося, діди-прадіди прийняли у лоно роду, бо їхні душі відпочивають у м'якій овчині. Молодята сідали під час весілля на кожух, аби бути багатими. Колядницькі ватаги одягалися також у святошний одяг, "Коза" та "Ведмідь" наряджалися у вивернуті кожухи.

Оденки — денні зимові роботи заміжніх жінок, за участю окремих дівчат. На оденках снували пряжу, пряли, вишивали, дерли пір'я тощо. Робили або кожна на себе, або всі на користь когось із групи по черзі. Водночас вони були своєрідною формою дозвілля. У перерві, а особливо після роботи, влаштовували спільне пригощання з іграми, танцями, піснями.

Ознаки сімейного стану в костюмі здебільшого доповнювали символи вікової градації. Такі ознаки були наявні, традиційно, у жіночому костюмі, де виконували магічні функції. Це стосується насамперед головних уборів. Стрічки та вінки, які носили дівчата на свята, символізували досягнення ними шлюбного віку. При цьому певним чином відрізнялись вінки дівчат "на порі" та заручених, проте їх виготовлення та одягання не супроводжувалося обрядовими діями. Символіку сімейного стану передавали й особливості зачіски. Дівчата ходили з непокритою головою, заплітаючи волосся в одну або декілька кіс. Ознакою дівчини "на виданні" було вплітання у косу стрічки. На весіллі косу розплітали, подекуди відрізали. Надалі заміжня жінка до кінця своїх днів повністю закривала волосся головним убором, а стрічкою користуватися уже не мала права. У дівчат кінці жіночого пояса (крайки) мали звисати спереду, а у заміжніх молодичь та вдовиць — з лівого боку або позаду. Літні жінки крайками зазвичай не користувалися. В українців не існувало чітких символів удівства. Здебільшого вони

передавались так само, як і вікові ознаки (Див. *Намисто, Намітка, Очіпок*).

Особливі права – це система позитивних дій, спрямованих на збереження особливостей і традицій спільноти, тобто: мови, віри, особливостей трансформації досвіду попередніх поколінь наступним тощо. Рідна мова виступає як головний засіб виявлення та збереження своєї культурної своєрідності.

Охорона культури — реалізація заходів, спрямованих на збереження, захист і зростання різноманітності форм культурного самовираження.

Охорона нематеріальної культурної спадщини — реалізація заходів з метою забезпечення життєздатності нематеріальної культурної спадщини, включаючи її ідентифікацію, документування, дослідження, збереження, захист, популяризацію, підвищення її ролі, трансформація, головним чином за допомогою формальної і неформальної освіти, а також відродження різних аспектів такої спадщини.

"Очищення і завороження Води" — цикл літніх сакральних свят з нагоди освячення ставків, рік, бродів-переходів, копанок, безодень, драговин, польових криниць та криниць у населеному пункті. Свято Води складалося з двох частин: підготовчі роботи; саме свято — "хід на воду".

Під час походу проходили магичні дії-ігри, обрядові танці, магичні співи на честь води. Обов'язковим було коливо (кутя, але без маку) як жертвна їжа богам та душам померлих, що можуть бути у воді. Дві-три ложки куті кидали у воду, а решту споживали учасники ходу. Сутність священних походів до Води у давнину: умилювання-задобрення водних сил, щоб не творили зла, а були прихильні до людей; шана духів-душ пращурів, що припливають до своїх потомків з метою допомогти їм; очищення, завороження води, аби була вона чистою, чудодійною, цілющою, давала людині здоров'я.

Похід на броди, ставки, ріки, до польових криничок був загальним святом, а очищення-завороження ополонок-копанок — лише жіночим. Чоловіки були задіяні лише у підготовчих роботах. Обряд проводився у перший понеділок чи вівторок Петрівки молодими жінками, які брали з собою і дітей віком 4-7 років.

Варто звернути увагу на такі моменти: у цей день ніхто не працював по господарству у тому поселенні, де чистилася та освя-

чувалася копанка; жінки ішли чистити копанку, нічого не ївши; багаття біля води; хід за сонцем навколо вогню та копанки; співи магічних пісень; обтикання навколо копанки клечанням; ритуальне висаджування верби; обливання водою.

Обряд очищення-освячення криниць мав свої особливості. Здавна українці вірили, що криницю охороняють добрі духи-опікуни роду. Однак сюди могли потрапити і злі сили. Тому тричотири рази на рік очищали й освячували криниці. Заздалегідь вони очищалися, лагодилися, впорядковувалися. До сакрального дійства висувалися такі вимоги: господиня вчасно мала поставити біля криниці два столи (на одному — хліб, сіль, запалена с вічка, на другому — колово-кутя); на цямринах — вінки, які повинні були сплести дівчата; ззовні криниця уквітчана зіллям; хлопці висаджували навколо криниці дерева; у криницю кидали татар-зілля, якого боялись лихі сили, та любисток, щоб добрі сили любили криницю і поселення.

Очіпок (очепок, чепець, чепчик, чіпець, капшур, капор, чепак) — обов'язковий головний убір заміжніх жінок. Твердий очіпок — на зразок шапки — шився з парчі та шовку, був на підкладці, часом утеплений і виразно прикрашався вишивкою. М'який очіпок (чушку) одягали під платкове вбрання або під твердий очіпок. Варто зазначити, що очіпок, який одягала молода на весіллі, виконував певну магічну функцію та був символом щастя та плодючості в сім'ї.

Очіпок раніше в Україні був найпоширенішим головним убором жінки. У кожному регіоні існували свої особливості щодо носіння очіпків та їх кольору. Молодиці, зазвичай, віддавали перевагу білим виробам, що пишно оздоблювалися і часто перетворювалися на дуже гарне вбрання голови; літні жінки — темним кольорам. Вдовиця, котра бажала вийти заміж, одягала червоний очіпок. За будь-яких обставин жінка мала обов'язково, виходячи на люди, одягати головний убір.

Пакт є юридично обов'язковим для виконання нормативно-правовим актом. Держава, погоджуючись стати стороною-учасником певного Пакту, бере на себе зобов'язання дотримуватися процедур, обумовлених у відповідних статтях юридичного акту, включаючи подання доповідей-звітів про дотримання нею положень Пакту. Пакт набуває чинності за умови ратифікації його не-

обхідною кількістю держав. Ці нормативні акти є обов'язковими тільки для держав-учасниць.

"Пам'ятковий прочухан" – звичай своєрідної підготовки майбутніх свідків у земельних спорах. Щорічно оглядаючи межові знаки, посадові особи сільського уряду брали з собою кількох 14-15 річних хлопців. На межі їх сікли, примовляючи: "Оце щоб пам'ятав, що тебе саме тут бито, щоб знав, де межу проведено!" Виконання такої дії пов'язують також із обрядом вікової соціалізації, коли підпарубків переводили у розряд дорослих юнаків під час ініціацій.

Педагогічна система етноспільноти — самовільно виниклий взаємозв'язок її структурних і функціональних елементів, що забезпечують розвиток етносу від етноцентризму до міжетнічної інтеграції та природної акультурації.

Перша купіль — один з найпопулярніших оберегів від хвороб та злих сил. Перша купіль немовляти була святим обов'язком повивальниці (повитухи). За повір'ям, якщо дитина після занурення у воду чхне, то буде щасливою; якщо заплаче — буде довго жити; якщо мовчить, ніяк не реагує — буде кволе, немічне; якщо у воді засміється — діяльність у майбутньому буде пов'язана із водою.

Вода для першого купелю бралася із джерела, аби не була душа затиснена стінами, як у колодязі водиця, "долю ніхто не зав'язав, і обов'язково — непочата. Грілася у горщику, в якому зазвичай каша варилася (каша ж — то обрядова їжа для предків роду, отже, вони будуть захищати маля від усього поганого, застерігатимуть). Купали у ночвах, у яких робився заміс на хліб ("аби завжди з хлібом було"). На дно клалася татова сорочка, якщо купіль готувалася для дівчинки, "щоби довго у дівках не засиджувалася"; поділ або станок від маминої сорочки — для хлопчика, "щоб гарну жінку Бог йому послав". Кожен рух, кожна дія супроводжувалися словом, що несло у собі енергію добра, плідності, моделювало майбутнє дитини:

*В купіль воду наливаю,
До Дани промовляю:
Матінко-Водице,
Чистая дівце,
Купіль освяти,
Дитинча благослови.
Купіль моя з м'яти і верби.
Моя доню, уночі тихенько спи.
Гіллячко берези докладаю —*

*У красі свою я доню покупаю.
Купцю-купцю, донечко мала, —
Буде в тебе личко чисте, мов вода.
Купіль з первоцвіту й череди —
Будеш гарною і милою завжди.
Купцю-купцю, воду примовляю.
Хай тебе Боги благословляють.*

У воду обов'язково доливали настоянки із трав: любисток, м'яту, чебрець тощо. Число трав мало бути магічним (3, 7, 9, 12): у першу купіль клали три різні трави, десь через місяць додавали ще (сім, дев'ять), зростала дитина — зростала і кількість трав (іноді доводили до дванадцяти, але не більше).

Проте, кожен регіон мав свою специфіку у доборі трав для купання дітей. Нерідко у першу купіль дівчинки додавали калину, мед, молоко, кидали монети (попередньо очищені вогнем та джерельною водою), хлопчиків клали корінь дивосилу та щось із інструментів, кидали також гроші. Воду від першої купелі відносили на найглухіше місце — "де не ступає людська нога".

У деяких населених пунктах під час купелі повивальниця попередньо охрещувала немовля свяченою водою, давала йому ім'я. У купіль крім зазначеного клали ще й весільний вінок матері, якщо це була дівчинка — "аби була гарна, як калина; білолиця, як молоко; солодка чоловікові, як мед; не зганьбила вінок до весілля". Після купелі повивальниця виливала воду під яблуню, котра в українській духовній культурі символізує прив'язаність до роду, плодovitість.

Трави та різне зілля для купелю заготовляла мати, іноді, ще до народження дитини. До кожного листочка, кожної квітки було своє слово, що несло добро, благодать, користь, як для людини, так і рослини. Усього бралось по три за один захват (три квіточки, три листочки, три гілочки — мати-батько-дитя; минуле-сучасне-майбутнє), примовляючи: "Не сама я сюди прийшла, боги мене привели. Мокоша це зілля садила, Дана водицею кропила, Сонце теплом зігрівало, Леля красою вінчала, моєму дитятку у купіль готувала". А готуючи купіль, мати мала у запасі інше слово:

*Прошу, берізко, рушати в купіль,
Щоб моє дитятко було всім любе.
Прошу, берізко, в добру годину,
Щоб моє дитя не знало глуму.
Прошу, берізко, у купіль-воду,
Щоб моє дитятко мало гарну вроду.
Візьми з собою у воду рутку,
Щоб моє дитятко не знало смутку.*

Писанки (крашанки, галунки) — фарбовані або розписані пташині яйця. Здавна використовувались як обрядові атрибути, оскільки яйце вважалося символом життя. Виготовлення писанок пов'язувалося з дохристиянськими традиціями зустрічі весни та з Великоднем. Поступово втративши своє релігійно-магічне вмотивування, звичай набув суто естетичного значення.

У давніх віруваннях українців писанка — символ прабатька світу, могутнього бога Рода, котрий має здатність перевтілюватися у сокола. Сокол-Род на початку світу зніс золоте яйце, з якого народився Все віт. За однією із легенд, писанки принесли людям птахи. Стояла люта зима. Птахи не встигли вилетіти у вирій і від холоду та голоду почали гинути. Люди позабирали птахів до своїх осель, обігріли їх, а напровесні відпустили у вирій. Незабаром птахи повернулися у рідні краї, а на крилах своїх принесли дивні яєчка. Відтоді напередодні Великодня люди почали писати писанки.

У писанці зосереджена сила, яка наділена особливою здатністю приносити добро, щастя, любов і достаток. Писанка — це закодований знак космосу. Зображення, якими користувалися наші прабатьки, для нас здебільшого абстрактні, не завжди зрозумілі, тобто є кодом незрозумілої нам культури, але культури нашої, давньої, первинної, від розуміння якої відкриються очі і ми по-іншому подивимося на світ, самих себе, на своє призначення на Землі. Зрозуміти космічну символіку писанки — це зрозуміти таїну космосу.

Первісно писанки не можна було їсти, розбивати, оскільки вона оберігала посіви на ниві від бурі, мишей, інших шкідників, сприяла урожаю, слугувала найціннішим дарунком як знак пошани і чистого високого почуття. Писанки були своєрідними талісманами, оберегами. Під час епідемії прадід відкладав у сторону всі свої справи і сідав за писанки, сподіваючись, що вона захистить, убереже від хвороби, відверне зло і нашість від Роду.

Писанки пишуть перед Великоднем у Великий піст за тричотири тижні до Великого дня. У деяких місцевостях починали цю справу і за тиждень. У Галичині писали тільки дівчата, і, як виняток, молоді жінки. По Наддніпрянщині писали в кожній родині в основному матері, а дівчатка лише училися і допомагали. Мова йде про першу чверть ХХ ст. З приходом більшовицької влади про писання писанок не могло бути і мови.

Закінчивши денну працю, господиня пізно ввечері, коли вже всі сплять, сідала писати писанки, інколи засиджуючись до других-третьох півнів ("Діди снують по кутках, дітям пора спати, а нам

писанки писати"). Робота проводилася без стороннього ока. Перед цією святою роботою не можна було ані сваритися, ані сперечатися, ані злого, лихого нічого мислити. Лише в доброму настрої, з магичною святістю розпочинали творити диво — писати писанки — мати і доньки, якщо такі були у родині, а ні, то сама. Помолившись та проговоривши спеціальні формули-замовляння, сідали на стілець, покритий вивернутим кожухом, починали творити.

Півень — за народним повір'ям, той, хто будить світ. Чарівний птах бога Сонця, обранець, що своїм співом пробуджує від нічного сну владику світла і тепла. Постійний супутник бога-громовика і домашнього вогнища.

В Україні у кожній родині півень — бажаний і необхідний помічник. За його співом можна безпомилково дізнатися, скільки ночі пройшло. Цей спів навдивовижу регулярний. Перший півнячий спів (біля десятої вечора) проганяє злих духів, другий (о дванадцятій) — мерців, третій (о другій ночі) — відьом і чаклунів. За віруваннями українців, надійний оберіг оселі і господарства ("Немає півня — буде сатана"). Крик цього птаха віщує наближення дня, відганяє від хати нечисту силу і злих духів.

Особливими властивостями народна уява наділяла червоного півня. Вважалося, що він приносить щастя, охороняє худобу від відьом, а маленьких дітей — від підміни нечистою силою. Популярні також когути з чорним пір'ям як сторожа від відьом. Однак, у деяких місцевостях вважають, що присутність чорного півня у господарстві призводить до сварок (Якщо таємний недруг хоче пересварити усіх у родині один з одним, обов'язково принесе у подарунок чорну курку або півня). Особливо слід остерігатися, коли чорна курка починає співати півнячим голосом. Знай, на родину чекає лихо. У такому випадку потрібно відсікти їй голову, у їжу ні в якому разі не вживати.

Наші предки часто задумувалися над таємницею співу когута і прийшли до висновку, що цьому сприяє "янгельська пір'їна", яка, покручуючись, змушує птаха кукурікати. Вечірній спів передбачає спокійну, теплу ніч, а ранковий — чудову днину. Дуже погано, якщо півень досить часто кукурікає біля вікна, це вказівка на те, що хтось із домашніх помре. Якщо ж стоїть на порозі і на всю вулицю виводить свою пташину арію — чекай несподіваних гостей. Їх чекай і тоді, коли домашній сторож і охоронець обійде раз-двічі навколо хати і прокукурікає, при цьому дзьобом вказуючи напрям, звідки прибудуть гості. Якщо увечері тричі співає — незабаром погода поміняється.

У дохристиянських віруваннях півень був жертвовною птахою, якою задобрювали богів. І сьогодні у деяких місцевостях Полісся кожної неділі (день бога Сонця) господині обов'язково готують печеню із курки чи півня та млинці (знову ж таки пожертва сонячному божеству, бо хліб або інші вироби із борошна округлої форми — то жертва богам). Богині Ладі приносили у пожертву білого півня, який вважається вартовим Всесвіту, гармонії і ладу, сторожем Сонця і "живого вогню".

В одному із міфів розповідається, що на Дереві життя сидять три півні: мідний, срібний і золотий. В казці "Півень і жорна" мова йде про дуба, що виріс до самого неба, а на його вершечку сидить півник Золотий Гребінчик. У вогні він не горить, і у воді не тоне, бо коли кинуть у криницю, він всю воду випиває, а потім у печі нею вогонь заливає. Біля півня стоять золоті жорна, які дарують землі родючість, а людям хліб насущний ("чудо із чудес: виробляють відразу млинці і пироги").

У різних місцевостях України можна іще зустріти на причілкових сторонах будинку вгорі на самому вершечку фігурки півнів з обох боків Дерева життя, хвости птахів завершуються традиційними солярними знаками — ромбами. У найвищих точках будинку з обох сторін вартує півень спокій мешканців оселі, вітає сонце на сході і відправляє його на спочинок на заході, а сам заступає на нічне сторожування. Як флюгер від вітру, так і птах відразу ж повертається в ту сторону, звідки загрожують сили зла.

Плюралізм етнічний — світоглядна позиція, сутністю якої є визнання рівності та самоцінності кожного етносу, його права на збереження своєї самобутності, на вільний та всебічний розвиток. Плюралізм етнічний постає на противагу етноцентризму, а також таким явищем, як етнічне протистояння, конфронтація, етнічна ворожнеча. Філософською основою цієї світоглядної позиції є вчення про багатоманітність світу як закономірність його існування. Будь-яка одноманітність, у тому числі й етнічна, не тільки не бажана, але і неможлива, бо жива природа зі своїх першопочатків є різнобарвною. Прагнучи до збереження своєї етнічної багатоманітності, людство тим самим усвідомлено бореться за високий рівень своєї життєздатності. Підтвердженням цьому є політика міжнародної спільноти в особі представницьких організацій ООН, ЮНЕСКО, Рада Європи та ін., яка прагне до культурної різноманітності і відстоює цю політику у нормативних актах.

Побратимство (посестринство) – звичаї духовного споріднення, взаємодопомоги, які сягають глибини віків. Мотиви побратимства зустрічаємо у билинах Київської Русі, в легендах (про Котигорошка, Вернигору, Вирви дуба та ін.). Моральні засади побратимства особливо шанувалися на Запорізькій Січі, освячували дружні стосунки українців із сусідніми народами, побутовали у повсякденному житті до початку ХХ ст., а в глибинках Волині та Полісся можна спостерігати і сьогодні.

Щодо цього виду споріднення існує система термінів: — брати (сестри) по хресту, названі брати (сестри), побратим, посестра, посестриця, брататися, сестритися, породичатися. Укладали подібний союз, зазвичай, бідні одинокі люди, аби допомагати одне одному. Відносини побратимства встановлювали на все життя і вважали їх такими ж обов'язковими і священними, як і родинно-кровні зв'язки. Звичай зобов'язував і до моральної чистоти: будь-які зазіхання на честь посестри чи дружини побратима вважалися тяжким гріхом.

У давнину дівчина-сирота обирала собі побратима-охоронця, і вони присягали богам та людям на вірність традиціям предків. Віднині це були брат і сестра. Люди обдаровували таку дівчину при зустрічі хлібом, одягом, бажали щастя і багатства. Вся громада стояла на сторожі її честі, за неї заступалося парубоцтво усього населеного пункту. А найпершим товаришем і оборонцем був побратим. (Див. *Братчини, Кумування*).

Повивальниця (повитуха) — жінка, яка допомагає породіллі вказівками та певними діями у процесі народження дитини. Час пологів прадіди тримали у таємниці. Майбутня мати підготовляла усе необхідне для родів.

Спробуємо відтворити вимоги етнотрадиції щодо родинної обрядовості. Дородовий період ми розглянули окремо (Див. Родильна обрядовість). Головною постаттю у дотриманні традицій власне родильної обрядовості виступає жінка – повивальниця (повитуха), яка приймає пологи. Безумовно, сьогодні говорити непросто про пологи вдома і дуже важко знайти таку жінку, яка приймає дітей з Потойбіччя за всіма законами божими, тобто, виступає зв'язковою між двома світами. Їй у руки передає дитину сам бог Велес зі світу Нави до світу Яви. Сама повитуха є жрицею Велеса та Мокоші. В передпологовий та пологовий час вона тримає міцний зв'язок зі світом Нави, тому найкраще відчуває що потрібно робити. Після пологів повитуха довершує священні обряди і після

зливок передає магічний захист дитини у руки батьків. Чому особа жіночої, а не чоловічої статі має приймати пологи?

Чоловік є провідником сил, які спрямовані на здобування та завоювання, а в момент народження дитині потрібна зберігаюча та утримуюча жіноча сила. Окрім того, жінка є провідником енергії Нави, звідки приходять усі люди на землю, і тому вона якнайкраще прийме дитину з потойбічного світу, не заподіявши нічого поганого ні матері, ні дитині. Саме тому, наші предки у кожній громаді плекали та свято шанували повитуху, десь її називали баба-бранка, десь баба-пупорізка. Ми ж зупинимось на терміні "повивальниця". Покровителькою та головною помічницею повивальниці була богиня Мокоша, яка вимагала від своєї підопічної бездоганного знання головних правил та законів, так званих Мокошиних заповідей:

- Перед тим, як почати приймати пологи, потрібно очистити від усякого лиха хату та освятити її. Покласти оберегове зілля під ліжко майбутньої породіллі та на поріг хати.

- У важких випадках навколо ліжка породіллі поставити вісім свічок (зірка-алатир), закликаючи таким чином Богів на допомогу, особливі молитви линули до бога Рода та Долі.

- На покуті ставили символи Мокоші, Рожаниці, Велеса, обкурювали все чебрецем та іншими травами, які використовувалися в такі моменти. Родина на чолі із чоловіком породіллі в садку або на подвір'ї розпалювала велике вогнище і промовляла слова молитви до Велеса, Рожа ниці, Мокоші.

- Відчиняли усі замки, відкривалися усі двері, тобто, все що було замкнене до цього, розв'язувалися шнурки на взутті, пояси, розпліталися у всіх коси. Підвіконня та поріг хати застелялися рядинами, рушниками, серветками, килимами: вказували простеляли шлях новій душі та богам до оселі, де є рожаниця.

Повивальниця свято дотримувалась визначених традицією спільноти правил та настанов. У неї було нелегке завдання, адже повинна була відчувати кожен рух дитини у лоні матері, бачити, як передає дитину Велес, відчувати Рожаницю, котра стояла поруч і підказувала та спрямовувала дії повивальниці кожної наступної миті. Та повивальниця, яка не мала цього чуття і духовного бачення, могла лише покалічити дитину, завдати шкоди матері та накликати на себе гнів Мокоші. Тому жінки, які ставали на цей Шлях, знали, що їх чекає нелегка доля.

Недотримання Мокошиних заповітів, брудна душа та нечисті помисли, незнання світу Нави та його законів породжували гіркі

плоди, оскільки Мокоша справедлива богиня. Вона свято береже рід людський, і тому, коли бачила, що повивальниця зле замислила проти матері чи її дитини, карала дуже жорстоко, аж до сьомого коліна. Коли ж та з причини незнання, несвідомо скоїла лихо новонародженому або матері, також судила строго, але так, аби навчити ту, щоб у майбутньому не робила помилок. Богиня пильно стежить за помислами та діями повивальниць.

Мокошині заповіді для повивальниці:

- Не можна заважати Мокоші, потрібно навчитись чекати, і вона так подасть дитину, як найзручніше їй буде вийти у світ Яви не-ушкодженою.

- Недобрі, лихі помисли повивальниці під час народження дитини збільшують кількість чорної барви у її долі. Через відкриту браму із світу Нави линуть до лихої душі повивальниці слуги Чорнобога, несучи з собою хвороби і біду усяку маляті та його матері. Якщо ж душа жінки, що допомагає дитині прийти у цей світ, світла, то отримує новонароджене благословення, любов та шану небес.

- Якщо повивальниця відразу після народження кладе дитину на батькові руки, то між цими двома рідними людьми на все життя утворюється непорушний зв'язок: батько з півслова розумітиме душу дитини, а дитина йтиме батьковими стежками й зростатиме в атмосфері захищеності. Повивальниця має ніжно посміхатись дитині, огорнувши її душевною теплотою. Закон Роду мовить: чим більше вона віддасть любові та теплоти дитині у момент переходу з одного світу в інший, тобто, коли вперше приймає на руки, тим більше отримає поваги і шани від людей та Боже благословення.

- Перехід з одного світу в інший непростий. У тому випадку, коли Велес подає здорову душу й тіло, а Рожаниця стоїть на сторожі між цими світами, то кара небесна знайде ту жінку, яка невмінням своїм скалічить дитину. Боги вибирають найкращих, які повивальницями можуть стати, глибоко шанують їх та опікуються ними. Але й ті повсякчас повинні навчатися, шліфувати свою майстерність, аби справно із рук божих до своїх прийняти маля.

- Повивальниця має відчувати, як дитині найкраще вийти з лона матері, не нав'язувати свою волю, а дати можливість самій вибрати правильний шлях.

- Особа, що зустрічає нову душу, повинна злитися з нею. Якщо ускладнюється вихід дитини, заплуталася вона, не потрібно відразу ж поспішати за допомогою до ліків та різних інструментів, а

зуміти наповнити її оптимізмом та радістю нового світу, своєю любов'ю, аби бачила, що чекають її тут з радістю.

- З великою любов'ю та турботою повинна ставитись повивальниця до матері, бо несе вона у собі нове життя нове, є в цей час найулюбленішою донькою богів. Мати Лада, Леля, Дажбог стоять у голові породіллі, Мокоша —зліва, а Велес —справа.

- Велика честь для повивальниці приймати душі онуків Дажбожих, такі діти стають для неї рідними.

Покоління — структурована соціальна одиниця, кожний індивід якої виховується у подібних умовах, засвоює одні і ті ж ідеї і вірування;

- „однолітки, які перебувають у колі спільного життя” (Ортега);
- біологічний і суспільно-політичний феномен;
- певний колектив, соціум.

Людина невіддільна від свого покоління. Щоб знати, до якого покоління належиш, потрібно встановити серію поколінь. Покоління ідуть слідом один за одним кожні 15 років: від народження до 15 років – дитинство (покоління дітей); - 16 – 30 років – молодь (молоде покоління, покоління молоді), йде активна соціалізація; 31 – 45 років – доросле покоління, прагне до влади; 46 - 60 років і більше – правляче покоління, висуває вимоги, які схвалює або відкидає покоління, яке готується стати правлячим.

Покривання — обряд традиційного українського весілля, що символізує перехід молодої до стану заміжніх жінок та під владу чоловіка. Він є продовженням посади молодих, а розпочинається поділом короваю. Ритуали розподілу весільного хліба і спільного його поїдання молодими символізує створення нової сім'ї.

Обряд покривання (завивання) є останнім, що виконується у домі нареченої. Після нього молодий забирає молоду до свого дому, а разом і її посаг. Іноді обряди розплітання коси та покривання голови молодої наміткою відбуваються відразу ж один за одним. Наречену садовлять на пікну діжу, застелену вивернутим кожухом, розплітають їй косу і покривають голову білою наміткою — серпанком, поверх якої одягають весільний вінок, при цьому дружки співають:

*Я тебе, сестрице, покриваю,
Щастям, здоров'ям наділяю.
Щоб ти була здорова, як вода,
Щоб ти була багата, як земля,
Щоб ти була весела, як весна.*

На Поліссі обряд "Покривання" здійснюється сьогодні відразу ж після розподілу короваю у молоді. Свахи-закосянки "розбирають" молоду: знімають вінок і уквітчують ним голову дружки, аби швидше заміж вийшла; потім "покривають молоду". Це проводиться так: чотири свахи стають біля молодої, кожна тримає за один кінець хустку або намітку, злегка розмахуючи нею над головою нареченої, тричі міняються місцями, приспівуючи:

Ми ж тебе, сестричко, покривасмо:

*Щастя й долю бажаємо,
Щоб була багата, як земля,
Щоб була здорова, як вода,
Щоб була червона, як рожка,
Та своєму мужу пригожа.*

Потім свахи перепивають. Поліщуки мовлять: чия сваха (з боку молодої чи молодого) перша зі стільця зіскочить, того й верх у сім'ї буде. Молодий закручує коси своїй дружині, зав'язує хустку або кладе на голову намітку і прикріплює червону квітку, якщо дівчина незаймана. Всі дії супроводжують обрядові пісні, наприклад:

*Розбирала мене дядина —
Головоньки не погладила,
А сестричка як прийнялася,
Слізеньками та й облилася.
Сидить матінка у запічку,
Сидить матінка та у запічку,
Держить чепчик ще й наміточку.*

Після одягання очіпка та намітки молоді підносять свахам-закосянкам подарунки (тканина, хустки), якими вони покривають молодих, коли заводять їх до хати молодого. Батьки молодого зустрічають молоду пару, знімають подарунки, додають іще й від себе і віддають свахам-закосянкам..

Х. Вовк свого часу записав у різних місцевостях України весільні обряди. В одному із таких записів щодо покривання зазначено, що молода мусить плакати під час цієї церемонії, бо коли весела, то у присутніх може виникнути сумнів щодо її дівоцтва ("молоді часто мають у своїх хустинах цибулю, щоб викликати нею сльози"). (Див. *Намітка, Очіпок*).

Покрова — у православних християн свято Покрови святої Богородиці, запроваджене у Візантії на згадку про чудесне визволення Константинополя від сарацинів. Серед українців, які століттями постійно страждали від чужоземних набігів, ця легенда набула особливої популярності. Божу матір (її називали й Покровою) вва-

жали своєю захисницею запорізькі козаки. Щорічно 1/14 жовтня з особливою урочистістю вони відзначали це свято у своєму головному храмі св. Покрови.

Дівчата, котрі бажають взяти шлюб саме цього року, промовляють: "Свята Покрівонько, покрий мені голівоньку яков-таков онучею, хай дівкою не мучаюсь". Дівочі бажання на Покрову відтворені й у піснях:

<i>А вже той платок</i>	<i>А червоний кісник</i>
<i>Мені голову проток,</i>	<i>Мені голову обсмик.</i>

Окрім замовлянь практикувалися й молитви, одну з яких В. Скуратівський записав на Дніпропетровщині від фольклориста В. Скрипки. Увечері напередодні Покрови дівчата ставали перед іконою покровительки жіноцтва й творили таку молитву:

<i>Святая Покрівонько,</i>	<i>Щоб діверки та зовиці,</i>
<i>Покрий мою голівоньку</i>	<i>Мов братики та сестриці</i>
<i>Оце осінню.</i>	<i>До мене були.</i>
<i>Хоч і драною хустиною,</i>	<i>Щоб ділечко поробила,</i>
<i>Аби з хорошою дитиною,</i>	<i>Чужій сім'ї догодила,</i>
<i>Щоб із сторони,</i>	<i>Всім мила бувала,</i>
<i>Щоб свекорко як батенько</i>	<i>Не лаяна і не бита,</i>
<i>До мене були.</i>	<i>Нагодована і вкрита</i>
<i>Свекрівонька як матінка</i>	<i>Спатоньки лягала.</i>
<i>Мене прийняли.</i>	

На Покрову майстри толокою покривають стареньку хату вдовіці або іншого кого немічного, що не в силі сам це зробити ("аби щастя їх долю від нещастя закрило"). Покривають тіло сироті одержиною: жінки приносять полотна на сорочку або й саму сорочку, яку перед цим обов'язково приміряють на себе чи на дитину, щоб діти і внуки родились у сорочці (були щасливими).

Напередодні дівчата варять 72 зернини жита або пшениці на воді, яку приносять з дев'яти криниць. Коли стемніє, відраховують від свого двору 72 кроки і розкидають ті зерна, а потім навпомацки беруть із землі, що потрапить до руки, таким чином прагнучи відгадати рід заняття майбутнього чоловіка: у долоні лише земля — буде хліборобом, папірець який трапиться — матиме справу з книгами, кусочок деревини, гілочка чи тріска яка — буде працювати з деревом і т.д. Є й така забава: на певній відстані на дереві прилаштується рушник або хустина. Дівчата всі разом викрикують: "Свята Покрівонько, покрий голівоньку!". Проказавши останнє слово, біжать до дерева: яка швидше схопить те, що висить, швидше вийде заміж (покриє голову наміткою).

Добрі люди у ніч перед Покровом покривають ворота, де живуть дівчата на виданні, рушником (аби Покрова, як буде мимо

проходити, благословила), а вдень беруть свій дарунок і заносять до оселі юнки. Та приймає рушник, а взамін подає калач, хлібину або пиріг: "Ви мені долю, а я Вам — хліб, щоби ніколи не були голодні. Хай щастя гостює у Вашій хатині, як борошно тримається у цій хлібині".

До Покрови виготовляють годівнички для птахів, які залишаються на зиму у рідному краї, і покривають ними сади, а жінки цього роду насипають у них зерна (покривають їжею), бо "що вділиш другому, то і сам матимеш у достатку". Сусіди між собою обмінюються хлібиною. При цьому прагнуть першими зайти до сусідської хатини, щоб виявити честь, повагу до них. "Бог дав мені, а я Вам ділю: на щастя, на здоров'я, на злагоду", — з такими словами хлібину кладуть на стіл сусіда, а господиня взамін дає свою. У новій оселі при вході прилаштовується підкова, щоб нечиста сила, що вночі коня сідлає, не могла проникнути до хати.

Земля вкривається листом, а то і снігом іноді, і лягає спочивати, прохаючи у Покрови:

"Покровонько, Покровонько, накрій мені головоньку в'ялим листячком, червоною хустиною, прив'ялою квіткою, білою наміткою. Покрий нивоньку, щоб не боліла їй спинонька, щоб не боліла їй голова і на весну здорова була".

Наші прадіди вважали Покрову втіленням богині Мокоші (посередниці між небом і землею, богині животворної жіночої сили, милосердя, працелюбності, майстерності).

Полазник — перший відвідувач хати на великі річні свята (Різдво, Новий рік, Введення тощо). Це пов'язано з так званою "магією першого дня": віра людей у щасливу або нещасливу прикмету. Отож, стежили за тим, щоб не зайшла до хати першою жінка, дівчина, немічна людина, каліка тощо, такий візит вважався небажаним.

За народними повір'ями, це дух щедрого бога Лада, який приносить людям щастя. Його втіленням на землі є маленький хлопчик, котрий у дні великих свят першим має зайти у двір або хату до схід сонця і привітати родичів чи найближчих сусідів. У різдвяну ніч полазники ходили колись по селу із яблуком у руці — символом родючості. Увійшовши до оселі, хлопчик показував яблуко, господарі дякували та щиро обдаровували полазника ласощами (горіхами, пирогами, сухофруктами тощо).

Бог Ладо до хлопчиків дуже прихильний, бо це вони колись піймали у різдвяну ніч чарівним неводом найяскравішу зірку, викували у кузні срібні дзвіночки і вирушили у далеку дорогу. Зірка

просувалася по небу попереду маленьких мандрівників і освітлювала їм дорогу, щоб не збилися з путі, бо несли вони людям радісну новину: "Ясен світ засвітився — бог Сонця народився!" Якщо першим до хати у дні великих свят зайде хлопчик-полазник, то до наступного свята господарство буде процвітати і всі мешканці оселі будуть живі, здорові, веселі.

Нерідко роль полазника виконував сам господар. Удосвіта він першим ішов до тварин, вітав їх словами: "Дай, Боже, добрий день, худібонько, щоби ти здорова була, і я з тобою, зі своєю жоною і діточками". У доісторичні часи роль полазника виконував віл, як тяглова сила при обробці ниви, на яку покладалися великі надії у наступному хліборобському році. Тварину вводили до оселі на річні свята як символ достатку у родині. Пізніше ця функція була перекладена на коня, ягня, козу (новорічний обряд "Водіння кози"), а потім на маленького хлопчика. Дехто пояснює явище "полазник-тварина" тим, що це магичні дії-символи, щоб протягом року худоба плодилася, тобто, приходила до господаря.

Поминки (поминальні дні) — звичай вшанування померлого та культ предків. Поминають покійника відразу ж після похорону, а також на дев'ятий (дев'ятини) та сороковий (сороковини) дні і через рік (роковини). Крім того, щороку через тиждень після Великодня влаштовують колективні поминки — проводи в пам'ять усіх померлих предків.

Відразу після похорону в домі померлого роблять поминальний обід з обов'язковим ритуальним блюдом — коливом. У гуцулів прийнято робити обід ще до похорону, коли небіжчик лежить у хаті. Кожної пори року українці влаштовують поминальні дні ("Діди", "Проводи", "Дідівська субота", "Вечеря для дідів" тощо) як данина вірі в те, що людина живе й по смерті. Переходячи до іншого світу, вона стає охоронцем свого роду, а чужому може й нашкодити, особливо, коли той чужак або хто із його родини зло яке заподіяв померлому чи комусь із представників його роду: до сьомого коліна, а за деякі чорні справи і до дванадцятого спокутують у роду гріхи далекого предка.

Зимові "діди" припадають на м'ясниці — другий тиждень перед Великим постом, весняні — через тиждень після Великодня (сучасні проводи), літні — остання п'ятниця перед Зеленими святами, осінні — субота перед святом Дмитра. У ці дні, як правило, не беруть шлюбів і не організують ніяких розваг. Протягом дня господині намагаються приготувати вечерю з обрядових страв. Увечері вся родина сідає до столу і поіменно згадують тих, хто

відійшов у інший світ. На підвіконні або покуті ставлять коливо, "щоб і діди повечеряли". У поминальні дні хтось із родини або всі разом ідуть на кладовище — "несуть вечерю дідам". Могилки перед цим прибирають і запалюють на них свічки.

Понеділкування — народний звичай, що сягає своїм корінням доби матріархату, котрий давав можливість поступово ввійти молодим дружинам у статус жіноцтва. Перед тим, як дати згоду на заручини, дівчина, до якої засилав сватів хлопець, запитувала, чи дозволить він їй понеділкувати. Коли парубок не погоджувався, то юнка мала повне право, навіть, якщо батьки уже дали згоду, відмовити сватам. Таке рішення повністю виправдовувало звичаєве право.

Відповідно до давньої традиції, молода дружина раз на тиждень (у понеділок), не питаючи дозволу в чоловіка або свекрухи, могла відлучитися з домівки на цілий день. Молоді жінки, збираючись зранку на "понеділкування" до когось із заміжніх подруг або визначеної громадою оселі, брали з собою харчі, аби зготувати у гурті понеділковий обід. Цілий день вони пряли, вишивали і, звичайно, веселилися, ділилися досвідом сімейних відносин, жіночими секретами. Тим часом жіночі домашні справи лягали на плечі чоловіків, тому для них понеділок був найважчим днем тижня.

Як стверджують психологи, обряд цей для молодих жінок був украй необхідний. Різкий перехід від дівування до нелегкого родинного життя суттєво впливав на психічний стан досить молодої особи (дівчата колись виходили заміж у 15-16 років). Багатьом хотілося ще погуляти, часто оживали у них спогади про вечорниці, різноманітні забави, однак традиція забороняла заміжнім відвідувати молодіжні гулянки. Щоб якимось пом'якшити досить круту життєву зміну, звичаєве право й виробило досить цікавий та практичний обряд "Понеділкування". У неквапливих спогадах, журливій пісні спливав "розвантажувальний" день.

Народний звичай суворо забороняв відвідувати "понеділкування" чоловікам та свекрухам. Молодиці розходилися по домівках лише тоді, коли починало сутеніти, часто зустрічаючи в родині незадоволені погляди рідні чоловіка, однак у невістки був незаперечний аргумент — дозвіл на "понеділкування" як обітниця чоловіка під час сватання. Якщо ж він не дотримував свого слова, дружина залишала за собою право розірвати шлюб (такі випадки траплялися в українській спільноті).

"Понеділкування", що тривало протягом м'ясниць і Великого посту, є незаперечним підтвердженням високого суспільного ста-

тусу жінки в Україні до часів покріпачення українців польською шляхтою та російським самодержавством.

Посад — обрядові дії, що санкціонують остаточне скріплення шлюбу та поріднення родів (обряд викупу місця біля нареченої, обмін дарами між родинами молодого і молодої, розподіл короваю та обдарування молодих). Посад здавна був юридичною санкцією шлюбу і залишився таким після введення церковного вінчання.

Посад — почесне місце у хаті (де дві лави, що йдуть уздовж стін, сходяться у куті хати та де висять образи — покуть), призначене для молодих після благословення їх батьками.

Перший посад молодого і молодої відбувається, зазвичай, нарізно вдома у кожного з них. Цей обряд символізує шанування культу домашнього вогнища, культу предків. Вперше молода пара разом іде на посад у день заручин. Після благословення батьків вони, тримаючись за кінці однієї хустини, під супровід відповідних обрядових пісень сідають на це почесне місце, куди сам Бог у цю хвилину іде і несе їм щасливу долю, а ангели біля вікна сидять і стережуть від усього поганого. Лава для посаду обов'язково застиляється вивернутим кожухом (бо у ньому духи предків люблять примоститися, тож будуть охороняти молодих від злого ока, порчі та сприяти продовженню роду).

У піснях, приурочених до цієї обрядодії, молоді уподібнюються до небесного подружжя — Місяця та Вечорової Зорі, а їхні батьки — до неба та землі:

Слала зоря до місяця:

— О місяцю, товаришу,

Не заходь ти раній мене;

Зайдемо обоє разом,

Освітимо небо й землю,

Зрадується звір у полі,

Зрадується гость у дорозі!

Слала Мар'я до Іванка:

— Ой Іванку, мій судженийі,

Не сідай ти на посаду,

На посаду раній мене;

Сядемо обоє разом,

Звеселимо ми два двора:

Ой первий двір — батька твого,

А другий двір — батька мого.

На дівич-вечір староста тричі благословляє молоду та її дружок — дає дозвіл увійти до світлиці, потім так само тричі своєю палицею хрестить вхідні двері, що мають бути весь час відчинені. Всі заходять. Дівчина кланяється своїм батькам, стаючи навколішки та схилиючись до самої землі. Потім староста, ведучи молоду за хустину, тричі обходить з нею навколо стола і тільки після того садовить її на посад.

У гуцулів сам батько молодої веде її на посад, але робить це незвичним способом: молода іде по землі, а він — по лавках, що

стоять навколо столу. Після вечері у Галичині та в Карпатському регіоні виводять молоду із-за столу знову ж таки за певними ритуальними правилами, а вона мусить триматися за кінець хустини. Батько тримає за ліву руку, а мати — за праву, всі присутні ідуть за ними, тримаючись за руки, навколо столу. Молода зупиняється біля кожного кута столу, де лежить хліб, кланяється і цілує його. Потім усі виходять у двір у такому ж порядку, як і заходили до хати, і там, починаючи з батька, всі по черзі танцюють ізмолодою. Молодий при цьому обрядові не сміє бути.

Перед посадом кожного з молодих благословляли батьки. В деяких місцевостях молодій, яку вели на посад, встеляли дорогу сувоями полотна або домотканими килимами. На посад, як правило, заводили мати, брат, староста, боярин, у деяких випадках батько (як бачимо це вище).

Посівальники — маленькі хлопчики, які рано-вранці на Новий рік ходять від хати до хати засівати-посипати, з Новоріччям вітати. Діти — це символ здоров'я, добра, продовження роду. До хлопчиків найбільше прихильний бог Ладо, який перед ранком разом з димом Дідуха відходить у небо і відносить туди побажання дітей господарям хати, у яку прийшли посипати зерном.

Колись посипальні пісні, найвірогідніше, були словесними формами-молитвами небесному ковалю, що, за легендою, саме в цей час кинув на землю в дарунок людям плуг. Зрану ниву потрібно засіяти. Зерно традиційно сіяли чоловіки, бо природне призначення чоловічої статі — сіяти, а жіночої — народжувати. Хліб — символ родючості, а зерно — зачаття. Маленькі ж хлопчики є символом всього найкращого. У них зберігається дух прадідів, а рука їхня легка та щаслива.

Для посипання зерно насипають у рукавицю, оскільки вона є двійником людської руки, долоні, первісною формою вмістилища. За повір'ям, коли щось передається безпосередньо з руки в руку, тоді народжується ритуальне, сокровенне. Посівальник набирає зерно із рукавиці-руки і засіває ним оселю господарів, отже, ці зернини є магичними, сокровеними, а слова-побажання, що йдуть паралельно, обов'язково здійснюються.

Пострижини — традиційне відзначення річниці від дня народження дитини. На цей ювілей обов'язково запрошували повитуху та хрещених батьків. Посеред хати на долівці простилали вовною догори кожух (як обереговий знак), садовили на нього хлопчика і хрещений батько вистригав своєму похресникові трохи волосся

навхрест. Після перших пострижин дитину купали у настоях трав любистку та ромен-зілля, після чого воду з волоссям виносили у садок і виливали на кущ любистку (аби люди любили дитину і вона любила людей).

Дівчаткам робили пострижини лише один раз, а хлопчикам — щороку, зазвичай на іменини. В одних випадках постриг був символічним, а в других підстригали повністю. Крім звичайних пострижин, існували і обрядові при проведенні посвячення "на свою стать". Для дівчаток у віці 3-5 років влаштовували свято жінок роду "Заплітання першої коси", коли вперше дівчинці виплітали урочисто косу і вона надалі ставала символом її дівочої краси та незайманості. Для хлопчиків проводилися такі обрядові пострижини: у 3-4 роки — "на визнання чоловічої статі", у 5-6 років — "на батькового помічника", коли починали пробиватися вуса — на члена парубоцької громади" тощо.

Проводилися пострижини і до певних свят народного календаря. Так, у Чистий четвер ритуал постриження мав уберегти дитину від хвороб. На Осенину, тобто на свято Семена (1/14 вересня) стригли дітям волосся і варили кашу для Рожаниць: цей постриг був призначений для бога Рода і Рожаниці, щоби вони освятили введення нового родового паростка (дитину) до поколінних верств роду. Напередодні святого Наума хрещений батько здійснював постриг похреснику чи похресниці "на науку" — "Щоб Наум наставив дитину на ум". Чітко визначеного порядку проведення пострижи у межах всієї України немає.

У кожному регіоні зараз побутують свої варіанти цього давнього обряду прилучення до статі, роду, громади шляхом пожертви богам у вигляді волосся. Зістрижене волосся кидають на воду ("щоб дитина росла, як з води") або спалюють ("хай іде з димом, аби дитина горя-біди не знала"). Знищення волосся такими способами є даниною найдавнішій магії. Здавна наші предки знали, що волосся і нігті людини мають сакральне значення (звичай торкатися волосся голови чи бороди під час клятви). Волосся — сховище душі людини. Прадіди вважали, що необережне поводження зі жмутком волосся після розчісування або відрізання, стрижки, коли його просто викидають або після себе не прибирають, може використати лиха людина і нашкодити його власнику. У слов'янських народів був звичай на знак примирення віддавати один одному пасмо зрізаного волосся як найвищий вияв довіри.

На праукраїнських землях здавна жертвують дитяче волосся Роду і Рожаницям — богам родючості, заступникам жінок і дітей.

Повір'я стверджує, що через посередництво зрізаного волосся і нігтів відбувається взаємозв'язок із іншим світом, оскільки предки є заступниками дитини. Тому ці дари посилаються через воду, вогонь, коріння дерев як звістка про нову людину — нову гілочку на Дереві роду.

Похідні (вторинні) елементи етнопедагогічного процесу — етнокультурні моделі поведінки, що знаходять відображення в етнічних стереотипах, способах спілкування.

Поховальна обрядовість — система дій, спрямованих на допомогу родині померлого в його похороні, шанування небіжчика та прилучення до культу предків. У похоронних обрядах та звичаях українців збереглося багато архаїчних рис, успадкованих від попередніх віків. Тіло померлого омивають теплою водою і вдягають у нове вбрання. Люди похилого віку, зазвичай, заздалегідь готують собі одяг "на смерть" ("бо не знаєш, коли прабатько позве до себе").

Колись померлих хоронили у весільному одязі, який одразу ж після весілля приводився у порядок і ховався на саме дно скрині "до певного часу", його регулярно провітрювали і знову клали на місце ("і на той світ потрібно прийти у такому ж красивому одязі, як і на своє весілля"). Поруч із померлим ставлять воду ("може душа захоче попити"). Ця посудина з водою залишається на столі чи на підвіконні 40 днів після смерті, для того, щоб душа, переправляючись на той світ, попила води перед далекою дорогою. Якщо у хаті під час смерті людини стояла у посудині вода, її не можна пити, а потрібно обов'язково вилити. В момент смерті відчиняють вікно або квартиру і вивішують рушник чи шматок полотна, "щоб душа витерла сльози".

Покійнику дають до рук свічку (бажано стрітенську). Всі речі (постіль, одяг, в якому померла людина, вода, якою омивали покійного) мусять бути викинуті, спалені, вилиті там, де не ступає людська нога. Посуд, у якому була вода для обмивання, розбивають, щоби ніхто, крім покійника, ним уже не користувався. Літніх людей наряжають у одяг темних кольорів, а молодих та середнього віку — у одяг синього, зеленого чи жовтого кольору. З жінок знімають усі прикраси, пов'язують хусткою або одягають намітку. Чоловіків хоронять без головних уборів, але кладуть поруч з ними шапку або капелюха. Вітатися у хаті покійника потрібно за спеціальною формою "Будьте здорові!"

Покійника виносять із хати ногами вперед, щоб смерть не поверталася у цей дім. У домовину кладуть хліб, сіль, монети, загорнуті у хустинку, яку кладуть у карман зліва або прикріплюють до пояса, також зліва, щоб правою рукою можна було перехреститися. Монетами потрібно буде розрахуватися із перевізником на той світ. На порозі труну тричі опускають і злегка ударяють як ознака прощання покійного із родиною та домівкою. Якщо помирають неодружені хлопці та дівчата, їх хоронять як наречених: наряджають у весільний одяг, накладають обручку, обдаровують від їх імені рідних і близьких, випікають коровай.

Після виносу покійника у хаті відразу ж роблять вологе прибирання (магічне унеможливлення повернення покійника до оселі: перехід душі через воду дуже важкий, майже неможливий). Однак, доки тіло померлого перебуває у хаті, ні в якому разі мести підлоги не можна, щоб не вимести із хати живих. Лаву, на якій лежало тіло покійного, або стільці, на яких стояла труна, потрібно відразу ж винести на двір перекинути ніжками вверх і постукати добре по них ножем, сокирою або кочергою, аби відсікти смерть, перетнути їй дорогу до цього дому. Забороняється розпочинати будь-яку роботу у полі чи на городі, доки є у населеному пункті покійник. Повернувшись із кладовища, всі виконують обрядове омивання рук.

Поминальний обід робиться переважно тричі: відразу ж після похорону, на дев'ятий та на сороковий день. Потім поминають через рік. Поминальні обряди здійснюються періодично за річним календарем чотири рази на рік. Українці мають давні традиції щодо збереження пам'яті про своїх прадідів, шанування Роду, об'єднавши це у поняття "культ предків". (Див. *Поминки, поминальні дні; Спільна вечеря роду; Спасова борода; Обжинковий вінок; Зажинковий сніп; Обжинковий дід; Культ предків*).

Пояси — невід'ємна складова народного одягу, пройшли тривалий шлях свого розвитку, є важливим маркером етнокультури, оскільки посідають значне місце у обрядовій символіці. Пояс — символ дороги через реальні та міфічні перешкоди; виступає символом мужності та високих моральних якостей; атрибут магічного захисного кола; ознака соціального стану тощо. Пояси тісно пов'язані з обрядовою сферою та областю народної моралі. Так, навіть наприкінці XIX ст. в жіночому традиційному українському костюмі була неприпустимою відсутність головного убору, пояса та культових прикрас. У народному костюмі пояси виконують найрізноманітніші функції. За їх допомогою закріплюється поясний та розпашний верхній одяг; захищають та стягують м'язи живота під час важкої

фізичної роботи; до них кріпляться дрібні речі повсякденного вжитку; це своєрідні талісмани та прикраси одягу і людини взагалі.

Здавна існує традиція зображувати на поясах різні знаки, а саме: обереги, символи, емблеми, ініціали та ім'я власника, коханої чи коханого, дату та місце народження. Пояси, золоті або позолочені, зі вставками дорогоцінного каміння або пишним ткацтвом чи магічною вишивкою-кодом, передавали у спадок від покоління до покоління у межах одного роду як оберіг Роду, талісман, ознака давності роду, сімейна реліквія. Появлялися на людях без пояса раніше означало скомпрометувати себе, показати свою аморальність.

Пояс-рушник був обов'язковим атрибутом весільного обряду. На Поліссі молода дарувала нареченому червоний пояс як оберіг від лихого ока, зурочень, чужих жінок. У весільному одязі полісянок білий пояс — обов'язкова складова традиційного весільного строю, є ознакою дівочої чистоти, непорочності. На Полтавщині наречена підперезувала обранця пишно вишитим поясом, що повинен примножити чоловіку силу. Загалом, пояс підкреслює святковість одягу, є ознакою заможності. Білий або червоний пояс є символом дівочої чистоти, духовної краси, сімейного благополуччя.

Жіночим поясом (крайкою) підперізується запаска, дерга, попередниця та плахта. Крайки бувають ткані і плетені. Тчуться з шовкових або вовняних ниток, а плетуться з бавовняних ниток і вовни. Жіночі пояси значно вужчі і коротші від чоловічих, бувають різних кольорів з китицями з обох сторін або без них. Поширеними раніше були кролевецькі крайки (ткалися із бавовняних ниток з поперечними смугами різних яскравих барв, на обох боках розкішні китиці).

Гуцулки носять вузький шкіряний пояс (букурійка), прикрашений гудзиками. Іноді можна зустріти ще, як у свята верховинка, склавши шовкову хустку косинкою, зав'язується ззаду, створюючи спереду трикутник із звисаючими торочками. Незаміжні підперезуються яскравими крайками, а молодіці та жінки середнього віку — крайками більш стриманих кольорів. У дівчат кінці пояса мають звисати спереду, а у заміжніх молодіць та вдовиць — з лівого боку або позаду. Літні жінки крайками зазвичай не користуються.

У духовній скарбниці українців існує багато повір'їв, пов'язаних із поясом, зокрема:

- пояс, знятий із хворої людини, кидали на дорогу: хто його підніме і одягне на себе, до того хвороба й прив'яжеться, а хворий видужає ("Посилаю всі хвороби, немочі, уроки на пояс цей —

дівочий, юначий, хлопчачий, дитячий, батьківський, дідівський. А хто його підійме, то нехай на себе все візьме”);

- вагітні жінки у разі тимчасової відсутності чоловіка оперізуються чоловічим поясом, як надійним оберегом від злої сили;

- при тяжких родах кличуть батька дитини і заставляють розв'язати або ослабити свого пояса;

- червоний пояс розстеляють, щоб через нього переступила рожаниця, коли починаються пологи;

- померлу дитину потрібно обов'язково підперезати;

- дівчата підперезуються поясом із полину на Купало, остерігаючись русалок і відьом;

- коли перший раз доять корову, на спину їй кладуть пояс, щоби сумірною була, а потім тим поясом підперезується доярка.

Пояс — предмет, наділений символікою зав'язування-розв'язування — замикання-відчинення, тому використовується у магії замість ключа та замка. Як замок використовується для захисту від шкідливого впливу, так і пояс, як оберіг, поширений у весільних обрядах, при епідеміях, похоронах, пошуках скарбів тощо. Українці при похованні дитини пов'язували їй пояс, аби смерть не повернулася у дім і не забрала інших дітей.

Під час першого вигону худоби на пасовище після зими господиня розстеляла біля воріт широкий пояс-скатертину і проганяла через неї корову. На весіллі наречена оперізувала судженого широким поясом, аби забезпечити від злодійок (інших жінок). Розв'язування пояса співзвучне із відмиканням чогось ключами (“порозв'язували свої язики”, “розв'язалося лихо у Хоминій хаті”).

Якщо інша жінка намагалася відбити у когось чоловіка, то прагнула будь-що а розв'язати його пояс, придумавши всякі каверзи. Оскільки пояс пов'язують, то він тісно переплітається із магичною силою вузла: можна “зав'язати” те, на що надумано. Проводячи ритуал постриження, обов'язково кожен раз оперізували поясом, що скріплював (узаконював) новий етап у житті людини, а відповідно і здійснення сподівань рідних щодо доньки-сина. Попередньо мати, як берегиня роду, наговорювала-заворожувала майбутнє своєї дитини над поясом.

У селах після винесення покійника із двору, зав'язували червоним поясом ворота, щоб інші члени сім'ї не пішли за ним. І нині покійникові зав'язують поясом ноги з подібною метою, а перед похованням розв'язують і знищують, бо той має велику, страшну силу.

На Поділлі, йдучи на сватання, зав'язують ніжки стола поясами ("аби діло швидше в'язалося"). Під час вінчання священик зв'язує руки молодих поясом-рушником на знак єднання життєдайної сили. Пояси-рушники на сватах є символом міцного єднання двох родів. Поясом зв'язують і недожаті колоски на ниві у "спасову бороду", щоб об'єднати силу душ прадідів та духів польовиків для забезпечення майбутнього врожаю на цій ниві.

Придане — майно, що слугує матеріальною основою для створення нової сім'ї; результат шлюбної угоди між двома родами, що мають поєднатися під час одруження представників цих родів. Посередниками від родини нареченого під час укладання шлюбної угоди є свати.

Первісно "придане" означало "купна", "окуп", "купляння" — викуп жінки чоловіком у її батьків, тобто, обумовлена плата нареченого батькам дівчини. Звичай зафіксований іще у документах княжої доби. Відгомін того часу знаходимо у сучасному весільному обряді викупу молодої у перший день весілля, коли рід молодого викупляє дівчину у роду батька-матері, а продає сестру її менший брат або маленький хлопчик:

*Ой татарин братічок, татарин,
Продав сестрицю задаром,
Русюю кісоньку за п'ятак,
Біле личенько пішло й так.*

Одиницею викупу слугувало віно, що пізніше набуває вигляду звичайного шлюбного подарунка батькам дружини під назвою "посаг". Наявність і розмір посагу були важливими умовами шлюбної угоди, яка досить довго укладалася усно при свідках. Коли у придане стали давати землю, угоди почали фіксувати у вигляді "виновних листів" (перелік умов укладання шлюбу).

За усталеною традицією придане складалося з: посагу молодої, внеску молодого, внесків батьків, внесків родичів молодого. Внески родичів молодого мали також назву "приємки" або "віно". Коли заміж виходила сирота, внесок робила громада населеного пункту та молодіжна громада. Однією з найважливіших умов шлюбної угоди було надання молодим землі, зазвичай, з боку нареченого. Дівчину також намагалися наділити землею, однак це практикувалося не скрізь. Традицією вважалося надання молодій материзни — майно та певна частка землі, що дісталися у спадок від матері, і передавалися наступним поколінням у спадок тільки по жіночій лінії, є власністю лише того, кому воно перейшло. Шлюбна угода обов'язково передбачала наявність посагу молодої.

Кожна українська дівчина готувала собі посаг, зокрема ту його частину, що становила так звану скриню. Придане складалося з двох частин: худоби та скрині. Щодо першої, то її виділяв батько: худоба, певна сума грошей, клаптик землі. Те, що входило до скрині, дівчина мала готувати собі сама або разом із матір'ю: постіль, рушники, одяг, стрічки та хустки, дарунки, якими обдаровували весільних гостей. Молода, у якої гарне придане, називалася приданиця, а в якої погане — безприданниця. У тих місцевостях України, де за звичаєвим правом молоду не обов'язково було наділяти землею, великого значення надавали посагу — скрині як символу майбутньої сім'ї, заможності, працелюбності нареченої, іменного приданого дівчини.

До весілля кожна юнка повинна була приготувати певну кількість рукодільних виробів (одяг, постіль, сувої полотна тощо). Багате придане було ознакою працьовитості майбутньої дружини ("Як повна скриня, то господиня"). Після обряду "Покривання" та поділу короваю перед тим, як відправити весільний поїзд до двору нареченого, весільні гості привселюдно оглядали вміст скрині. Скриню з почестями виносили із хати, приспівуючи:

*Скриня наша та й горіхова,
Да куди ти та й поїхала —
Чи в ліс, чи в діброву,
Чи до свекра у комору?*

Скриню урочисто везли до двору нареченого. Її супроводжували родичі нареченої та свахи, які дорогою вихвалялися перед односельцями посагом молодої дружини. Прибувши до оселі молодого співали:

*Ой вийди, мати, огляди,
Щось тобі бояри привезли:
Да привезли скриню, перину
І молодую княгиню.*

У етнографічних розвідках Хв. Вовка знаходимо цікаві повідомлення про те, що у деяких місцевостях України у хаті свекрухи свахи, готуючи ліжко для наречених, залишали його незастеленим. Наречена повинна була зі своєї скрині дістати постіль, ковдру, подушки і дати свахам, щоби ті приготували ложе для молодих. Добре, коли молода має що застелити біля ліжка на підлогу та повісити на стіну — про це вона повинна була потурбуватися заздалегідь. Якщо невістка не має приданого, то свахи співають:

*Ой хто буде спати,
Будем йому та постіль слати:
Соломки в головку,*

*Сінця під колінця,
А м'яти під п'яти,
Щоб було м'яко спати.*

Приймацтво — традиційне явище сімейних і та господарських відносин, пов'язане з особою приймака (сторонньої людини, прийнятої на певних умовах у ту чи іншу родину). Здійснюється кількома шляхами — через шлюб і наступний перехід чоловіка до оселі батьків дружини, через договір чи звичай усиновлення.

Мотиви приймацтва можуть бути різними. У прийоми йшли або з приму батьків, які розраховують поліпшити фінансове становище свого господарства за допомогою заможних сватів, або запрошують у прийоми, коли батьки дружини не мають синів чи господарство очолює вдова. Потребу у приймаках мають і сім'ї з малолітніми дітьми або бездітні.

В Україні традиційно виробилися різні види приймацтва: прийоми-зяті; прийоми сімейні, умовно усиновлені (родичі або сторонні особи); прийоми остаточно усиновлені (малолітні, неповнолітні); малолітні прийоми (переважно сироти, взяті на виховання до повноліття — годованці, вихованці); прийоми сімейні, прийняті до повноліття дітей господарів.

Прилучення до роду — система звичаїв, що є обов'язковими у структурі вікових посвят дитини, котрі реалізуються відповідно до вимог етнотрадиції української спільноти у проміжку від моменту народження до сорока днів:

- породілля народжувала на простирадлі, що переходило у спадок від бабусі до матері й від матері до її доньки, як річ, що несе у собі енергію роду, оскільки на ньому уже народжували у попередніх поколіннях;
- обмивши дитину, яка тільки що покинула лоно матері, повивальниця обсушувала її біля вогню печі, а потім загортала у кожух діда-прадіда, долучаючи таким чином у перші хвилини життя до свого роду та родинного вогнища;
- якщо в родині вже були старші діти, то відразу після омивання одягали сорочечку попередньої дитини, "аби дружні були між собою, не човплися у дитинстві та будучи дорослими", дружно оберегали традиції роду;
- після того, як дитину омили, повивальниця або батько зав'язували на хвіртці рушник, "якщо козак родився" і серветку — "якщо народилася козачка", як ознаку того, що буде кому продовжити рід;

- на сороковий день, після обряду "Зливки", проводився обряд "Прилучення до роду", який у деяких місцевостях співпадав із хрещенням дитини.

Примовники — особи, котрі уміють примовляти до різних явищ природи й викликати їх на службу людині. Примовники впевнені, що їх сила або від Бога, або від диявола. Ті, що від Бога, примовляють при допомозі молитви і винагороди за допомогу не беруть. Бо "взяти плату — це хворобу собі за неї купити". Щоб бути спроможним направляти долю, здоров'я, треба, як говорять знаючі, "жити у чистоті": бути по-сонячному добрим, безкорисливим, професіоналом у своїй справі. Примовники "від Бога" впевнені, як тільки зробиш необачний крок, користь собі яку візьмеш, як магічна сила притупиться, а то й зникне зовсім. Безкорисливість, чесність, сумлінність, збереження професійної таємниці — якості, що виділяють цих людей у спільноті, де вони користуються заслуженою повагою.

Примовляють переважно жінки, рідко коли чоловік з цим даром зустрінеться. Чоловік не має того заповітного ключа, яким відчиняють двері до світу природи, долі, навколишніх явищ. Земля — жінка і покровительку жінку-богиню має, Мокошу, тому жінці більшу силу дає. Серед примовлянь багато присвячено коханню, у них висока, неповторна поетичність виявляється. Найсприятливішим днем для замовлянь є понеділок: він важкий для інших справ, а для замовлянь найсприятливіший. На думку Г. Маковій, духи тоді мають більше простору, тому і шкодять людині у її земних справах. На долю, на кохання вибирається здебільшого день Мокоші — п'ятниця. У неділю примовлянням займатися — то великий гріх.

Примовляння та замовляння у всіх культурах володіють поетичним складом та ритмом. Звертання до вищих сил вимагає особливої урочистості, дивовижної гармонії. Упродовж віків склалися певні словесні формули, що несуть особливу силу завдяки розміру, ритму, послідовності розміщення слів. Таким чином творяться камертони, які дають змогу примовнику налаштуватися на частоту, завдяки якій його швидше почують Небеса. Примовляння та замовляння — це вироблені віками ключі від внутрішнього світу людини, з допомогою яких можна відігнати або наслати хворобу, зробити людське тіло невразливим, заспокоїти сердечні страждання, вгамувати ревнощі та гнів, запалити у серці палке кохання. Досить часто вони промовлялися пошепки, як велика таємниця, про яку знає лише примовник та Небеса.

Проведені англійськими вченими дослідження виявили дивовижне явище: кожна зірвана квітка чи рослинка посилає на свого образника негативний імпульс, якщо їх попередньо не підготувати до того, що вони принесуть користь, а не будуть відразу ж викинуті на сміття. Про це чудово знають і примовники, народні цілителі, головним засобом яких є Слово.

Примовником може стати кожен із нас, якщо мудру науку прадідів засвоїть: Слова-промовляння мають мовити чисті уста чистої душі за певними законами у певний час, у певному місці, при певних обставинах, використовуючи при цьому магічний ключ, що під Алатир-каменем лежить. Окрім того, примовники-професіонали неохоче відкривають свої секрети, боячись захворіти або втратити чарівну силу. Тож збирати примовляння край важко, ще важче їх розшифровувати, побачити і почути у сукупності з обрядовими, магічними діями, з допомогою яких примовники намагаються вплинути на об'єкт свого діяння. Через те істинних записів існує небагато, а те, що є, розпорошене по букіністичних виданнях і становить надзвичайну рідкість, бо, практично, не перевидавалося.

Провідини — невід'ємна частина звичаїв, пов'язаних з народженням дитини, метою яких є підтримати породіллю та віддати їй шану. Цю місію виконують тільки жінки. І свої, і чужі мають приходити непрохані: поклонитися, "віддати шану отрочаті". Участь чоловіків небажана, оскільки вони можуть зашкодити породіллі. Дівчатам і парубкам ходити на провідини також не годиться. Певні обмеження на провідування мають жінки різного віку та родинного стану. Залежно від цього розрізняють два види провідин — відвідини та родини.

Годиться приходити до породіллі із дарунками: хлібом, тканиною на пелюшки, милом, солодощами. Навіть найбідніші відвідувачі не йдуть з порожніми руками — приносять бодай хліб-сіль. Заможні дарують різні страви та речі, які символізують очищення. На території Північного Полісся приносять, крім названого вище, млинці та пампушки, на Чернігівському Полісі — яйця і кисіль, на Поділлі — мед, у степовій Україні — хліб та до хліба, на Волині — варені груші та до варених груш.

З приводу провідин Х. Вовк зазначає: "До хати заходять сусіди та знайомі, приносять з собою хліб, ковбаси, сіль, вареники тощо і, віддаючи все те матері, радять їй "затуляти бочки, де були сини й дочки". Жінки, що приходять на родини, називаються родинниця-

ми. У давнину окремо приходили ще й старійшини громади. Прийшовши до хати, у якій народилося немовля, слід поклонитися й привітати всю родину. Побажати щастя й здоров'я матері й дитині. Якщо породілля добре почувається, вона на короткий час може вийти до родинниць і почастиватися з ними. У дохристиянські часи не можна було показуватися на людях до обряду "зливки", який проводився на сороковий день.

За давнім звичаєм, усі ці сорок днів у хаті має горіти свічка. Відбуває родини повивальниця. Вона варить обрядову кашу з пшона. Горщик з кашею розбивають на столі дерев'яною ложкою. Гостюють недовго. Потім родинниці садовлять повитуху на сани чи на віз і везуть додому, співаючи по дорозі обрядових пісень з нагоди народження ангелочка-немовляти.

Регіональна специфіка костюма передається символами, які належать до числа етнічних, але сприймаються як такі лише певною частиною спільноти. Утворенню регіональних особливостей сприяли відмінності історичного та соціально-економічного розвитку українських земель, своєрідність природно-кліматичних умов, різні за характером міжетнічні зв'язки, транскордонне розміщення певної території. У результаті цих чинників народний костюм українців побутує як низка регіональних комплексів (Середнє Подніпров'я, Полісся, Поділля, Південь, Карпати, Прикарпаття, Полтавщина, Слобожанщина), кожен з яких має свої локальні варіанти.

Розвинемо цю думку на прикладі жіночої сорочки. На Наддніпрянщині найбільше розповсюджена сорочка з суцільно кроєним рукавом, пришитим до станка по основі тканини. Для Полтавщини характерний тип сорочок з прямими плечовими вставками, що пришиваються до станка по основі або підканню. Правобережні сорочки мають виложистий або стоячий комір та широкі чохла. На Київщині сорочки шиють коротшими, ніж у інших місцевостях, довжина їх сягає колін. Таким чином, сучасні українські жіночі сорочки можна поділити на два головних типи: лівобережний та правобережний. Жіночі сорочки Лівобережжя відзначаються тим, що не мають коміра, а викот для шиї просто збирають на нитку, а потім обшивають тасьмою чи смужкою полотна, на кінцях роблять петельки, щоб протягнути шнурок або стрічку для зав'язування. На Правобережжі жіночу сорочку шиють завжди з коміром (від-

кладним або стоячим). Обидва типи сорочок шиють з розрізом на грудях, посередині, з досить широкими рукавами та значної довжини (найчастіше до кісточок), щоб подол сорочки було хоч трохи видно з-під верхнього одягу.

Характерною особливістю українських жіночих сорочок є обов'язкова присутність вишивки. Однак у різних регіонах оздоблення сорочки вишивкою також має локальні відмінності. Загальною рисою є те, що вишивками оздоблюють найбільше верхні частини рукавів, оторочку коло зап'ястя, комір (якщо він є) та нижній край сорочки — подол (його вишиту частину називають лиштвою). Інших частин жіночої сорочки не вишивають, однак бувають випадки, коли сорочка вишита розлогим візерунком на грудях (зокрема, на Волині). Найпростіші геометричні форми у візерунках переважають у північній смузі України; у середній та центральній частинах — найчастіше бачимо на сорочках рослинні мотиви; на Поділлі, в Галичині, а особливо на Гуцульщині знову зустрічаємось з геометричними формами, дуже складними та строкатими з усіх поглядів.

Своєрідним є костюм населення Полісся. У ньому найбільше збереглися давні традиції і щодо покрою, і щодо особливостей оздоблення вишивкою та самих архетипів вишивки. Він потребує ще досить детального вивчення зі сторони етнокulturологів та етнографів, оскільки найповніше розкриває підґрунтя світогляду наших давніх предків.

Риндзівки (риндзювання, риндзівники) — різновид народної обрядової поезії весняного циклу, який відзначається певною своєрідністю, оскільки базується не лише для нього притаманному ритуально-магічному дійстві молоді навколо писанок. Має типологічно подібні та спільні моменти з іншими видами обрядової поезії: з волоченими піснями, колядками. Це релікт українського обрядово-звичаєвого фольклору.

У 1843 році Я. Головацький виділив групу весняних обрядових пісень під назвою "райцвання" в результаті повідомлення І. Бірецького про те, що він назбирав дещо про "райцвання", тобто пісні, подібні до колядок, але виконуються вони на Великдень. Р. Кирчів вважає риндзювання і райцвання одним явищем.

Риндзівки як об'єкт наукового вивчення вперше попали у поле зору В. Гнатюка на початку ХХ ст. Звернув увагу на оригінальність цих піснесловів і І. Вагілевич: "Наслідуючі коледочні пісні дівонці в нутах і приспіві піють се в понеділок великодній. Видно як з одного света чини обредів переносились на друге". Дослі-

дження дають підставу вважати, що у давнину ринд зівки виконувались без великоднього приспіву. До таких можна віднести: "Виноград з трьома ягодами", "Дівчина шиє штейко", "На той тиждень — Великдень", "Сватання до дівчини трьох молодців", "Запрошення парубків до хати" та ін.

Традиційно риндзівки трактуються як календарно-обрядові пісні весняного циклу. Однак, на Яворівщині зустрічаються і зимові ринд зівки: хлопці риндзюють дівчатам 8 січня, подекуди на Меланку (13 січня). Зимові риндзівки дуже схожі до колядок, які виконуються дівчині. Про походження і значення терміна "риндзівка" наука поки-що остаточної відповіді не дає, хоча існує ціле гніздо відповідних понять (риндзювати, риндзювання, риндзівник, райцовання, райцовник). І. Вагилевич вважає, що воно іноземного походження: від литовського "tinga" — волокита. У російських волочених піснях зрідка проскакує слово "риня". У 30-роки XX ст. самі виконавці значення слова виводили від слова "рано" — співаються до настання ранку.

У своїй переважній більшості за структурою риндзівки — це ті ж колядки, з однією лише різницею — наявність великоднього приспіву та певних текстових модифікацій. Для підтвердження сказаного наводимо риндзівку Яворівщини (с. Вільшаниця).

*Ой Дайбог воскрес, господареньку,
Чуємо в тебе красну дівоньку,
Красну дівоньку, красну Марусеньку,
Вона не вміє дверей хилати,
Дверей хилати, гостей витати,
Же й Дайбог воскрес.
Правом рученьком двері хилє,
Лівим рученьком нас привитє:
— Та й прощу ж я вас та й до світлоньки,
Та й до світлоньки, перед батенька,
Перед батенька, перед матіноньку,
Же й Дайбог воскрес.
Поклонітєся мому батеньку,
Мому батеньку, мої матіночці,
Мені молодій не вклоняйтєся,
Же й Дайбог воскрес.
Бо я молода, вклонюся сама.
— На здоровляйко, красна Марусечко,
Не сама з собою, з вітцем, з маткою,
Же й Дайбог воскрес.
Щастєйко в ваш дім на худобойку,
На худобойку, що в тім дворойку,
Же Дайбог воскрес.*

*Тобі, Марусечко, ранцівка,
А нам писаночок ціла кобілка,
Же й Дайбог воскрес.
Біг помагай біг, господа рейку,
Сподарю, чи люба ж наша
Вся бесідочка з тобою.*

Семантичний стержень ринзювання полягає у ритуальному врученні-даруванні дівчатами хлопцям писанок. До цього власне зводиться весь процес і мета риндзювання. В. Гнатюк з цього приводу писав: "Як хлопці уже скінчать, дівчина виносить їм за поріг кільканадцять або й більше писанок...". Кожна дівчина заздалегідь старанно заготовляла велику кількість писанок, які потім дарувала не кожному окремо, а клала всі разом у кошик, який спеціально носили для цього парубки.

Ритуал — стереотипи поведінки та стандартизована послідовність дій демонстративно-символічного характеру, що повинні вплинути на дійсність або засвідчити етапну подію в житті особи або групи людей. Зміст ритуалу становить повторюваність стандартних слів і дій, які зазвичай проголошуються та здійснюються у священних місцях. Засіб емоційно-чуттєвої сфери.

Рівні етнокультурного пізнання: екзистенційний (врахування особистісних позицій носіїв соціальних зв'язків представників етнокультури); формальний (акцентуація уваги на формах взаємодії, тобто на об'єктах та суб'єктах етнокультури); предметно-змістовий (вивчення конкретного змісту форм взаємодії у різних сферах суспільного життя, тобто життєвого досвіду етносу).

Род (Рід, Рожай) — творець Всесвіту, Предвічний Бог, котрий породив себе із Дива — первородного моря-хаосу, щоб стати Родом і родоначальником усього живого. Це Володар Прави, Яви і Нави, основа Дерева Роду і Вирію, батько двох протилежностей буття — Білобога і Чорнобога. Творячи Всесвіт, проявився жіночим началом — Матір'ю Ладою та чоловічим — Батьком Сварогом. Разом Род, Лада і Сварог формують Триглав. Творячи світи, Род поєднує їх законами Прави. Його Дух у вигляді Сокола сидить на верхівці Дерева Рода і через Око Рода, Алатир, спостерігає за Світами, підтримуючи справедливість і правду. Будучи повсюдно і ніде, Род поєднує у собі однину і множину. Кожна людина мусить навчитися бути Родом, єдиним і багатопроявним. Хто через нерозум свій частку себе відкидає чи визнати її відмовляється, то він частину Світу відкидає. Щоб у Праву потрапити, треба пізнати себе у всіх

проявах своїх, душу світлом Рода наповнити і віднайти себе у ньому. Всі інші боги — це лише множинні прояви Рода, кожен з яких виконує певні функції у Всесвіті.

Свято Рода відзначається в перший день Різдва (6-7 січня). У пошану йому приносять найкращий дар Землі-Матінки — Хліб-Коровай. До зустрічі з Родом на Святвечір люди готуються 12 днів. Дід-Ладо на цьому святі — найстарший опікун родини, а бог Род — найпочесніший гість у всіх родинах. Вшанування Рода відбувається в особі кожного Бога та особливо літом, у тріаді свят Бога врожаю Спаса, бо будь-який врожай чи приплід — то втілення і прояв Роду.

Число дев'ять освячене Родом. Саме тому жінка носить дитину дев'ять місяців. Могутній Род у сиву давнину не зображувався взагалі і уявлявся як усе суще, а пізніше почав зображуватися як Око Рода – Алатир. Бог Род настільки глибоко пов'язаний з українським народом, що всі головні слова (природа, вродливий, рідний, народити, народ, родич, народження, родина, родильниця та ін.) мають один спільний корінь. У пожертву Роду приносились нашими прабатьками вівсяна каша, вівсяний хліб, сир, мед, просо, борщ, пироги, локшина, яйця, олія, пиво, кисіль, ягідне вино.

Культ Рода виник в доісторичні часи і продовжував існувати у Київській Русі, незважаючи на те, що князь Володимир замінив його на Перуна, а потім і Христа. Рода часто згадували церковні проповідники християнства, котрі проводили запеклу боротьбу з культом життєдайного божества і Рожаниць, яким населення Русі приносило жертви ("хліби, сири і мед").

Церковні письменники XI-XIII ст. порівнюють Рода із Богом-Отцем: "Род, сидя на воздусе, мечеть на землю груди и в том рождаются дети ... всем бо есть творец Бог, а не Род!" Б. Рибаків, підсумовуючи дослідження науковців, робить висновок, що Род — творець Всесвіту; вдихає життя в людей і для підтримання їхньої життєздатності посилає до них Рожаниць (у новонародженого на голівці є роднічок — місце, частина тіла для єдності із Богом життя); бог неба і дощу; земних і підземних вод ("родники", "родища"); пов'язаний з вогнем, з підземним царством, з червоним кольором ("рдяний", "родрий"), з шаровою блискавкою ("родіа"). Все це дає підстави вважати, що Род був для наших предків верховним богом, покровителем Всесвіту. Однак пізніше став покровителем родини і духом-провісником. У стародавній пісні, що виконується у весільному обряді, відображено образ Рода, що дійшов до наших днів:

... Ой, Роде, Роде, багатий,

*Подаруй товариць рогатий...
Ви дайте, таточку, волики,
А ви, матінко, корови,
А ви, сестрички, ягнички,
Бо наш рід великий,
Щоб було чим обділити...*

У відомій народній пісні "Роде наш красний" знаходимо підтвердження думки, що Род і нині продовжує жити у естві українця (свідомо чи підсвідомо):

*Ой Роде наш красний,
Роде наш прекрасний, —
Не цураймося, признаваймося,
Бо багацько нас є!*

З пошани до Рода народилася й примовка: "Каша — мати наша". Жертовну кашу несли на покуть урочисто і обов'язково на вишитому рушнику. Як відголос тих часів, і сьогодні звучать у піснях рядки:

<i>Варім кашу, родину, Щоб нам жито родило, І житечко, і овес, Щоб зібрався рід увесь.</i>	<i>Варім кашу, родину, Щоб нам жито родило, І житечко, і ячмінь, Щоб зібрався твій, і мій.</i>
--	--

Родильна обрядовість — складова сімейно-родової обрядовості; сукупність звичаїв та обрядових дій, спрямованих на створення сприятливого психологічного настрою для породіллі, прийому родів та вшанування породіллі й новонародженого. Обряди, пов'язані з народженням дитини, прийнято поділяти на три цикли: передродові, власне родильні та післяродові.

Щодо передродового циклу в українській етнокультурі існує щільна система ритуальних оберегів, за допомогою яких вагітну жінку намагалися захистити від різних прикростей. Звичасве право міцно стояло на охороні материнства. Існували чіткі правила поведінки жінки при надії та її близького оточення, яке повинно було сприяти підтримці фізичного, морального та психічного здоров'я майбутньої матері-продовжувачки роду. Уже під час весілля було табу на міцні напої для молодят. Це обумовлювалося тим, що перша шлюбна ніч може стати вирішальною у продовженні роду. Доречно зазначити, що в самій назві поняття "медовий місяць" зафіксовано практичні міркування та оберегову функцію: за давнім звичаєм, починаючи з першої шлюбної ночі ставили біля ліжка молодят посудину із розведеним у воді медом, оскільки цей напій має лікувальні властивості (зміцнює організм) і сприяє репродуктивній функції.

Сердечного ставлення зазнає українська жінка, як тільки родина дізнається, що вона "чекає вістки від лелеки". Щодо ставлення близького оточення до жінки при надії Марко Грушевський у своїх дослідженнях фіксує наступне:

"Бачимо, як гарно поводить ся чоловік із вагітною жінкою, коли подружжя живе щасливо і обоє бажають бачити свою дитину. Відколи жінка почувалася, носить їй чоловік соломку і воду, не дозволяє заходжуватися коло тяжкої роботи, залишає їй ліпшу їжу. На харчування звертали особливу увагу. У цей час у родині припиняються лайки і сварки, бо жінці потрібен спокій. ... Навіть якщо не любилися, коли одружувались, чи сердились чогось одне на одного, а не втерпить, щоб не похвалитися чоловікові. А як похвалиться, то хоч би й як сердилась і не любила, а він зрадіє, і, буває, помиряться після цього. Обернеться якимось духом у нього, часом то й надовго. Стануть більше поважати одне одного. ... У житті дотримується вагітна жінка певних звичаїв. Од людей їй пошана, скрізь свобода і ніяких заборон нема. Лише такі жінки не бажають іти у волость на скарги, зводини, не понесуть і дитини хрестити, як просять їх у куми, і не присягаються. Божитися не будуть, кажуть — не можна. ... Скрізь можна жінці бути, але й тут треба знати закон".

Родинна обрядовість українців має у своєму арсеналі досить таки повір'їв щодо того, що можна вагітній жінці робити, а чого не можна, зокрема:

- коли дитина ще у лоні матері, не пророчать їй долю, щоб щасливою була;
- не можна робити нічого такого, за щоб їй потім совісно зробилось: не красти навіть слив, ні калини з чужого садка. А як вона ото візьметься за щось тією рукою, що рвала з чужої деревини, або прикладе до себе ту руку на лоб чи на щоку, то на тім місці у дитини неодмінно буде знак або родиме. Ця латка схожа на те, що вкрадено було. Кожна вкрадена річ відбивається на тілі дитини;
- не повинна бентежити своєї душі, не має лякатися, бо буде і на дитині знак який чи приключиться з нею щось від того;
- на дуже яскраві кольори теж не можна задивлятися, щоб вродо не "скрасилась". Лише у дзеркало можна задивлятися та у воду;
- дитина буде схожа на те чи на того, на що чи на кого задивляється мати;
- пошкодувати за чимось дуже або пожаліти — це гріх од Бога і Бог на дитині якимось покаже;
- бувати в цей час можна жінці скрізь: і в гостях, і на ярмарці, і в церкві, і на спорах всяких;
- не пити міцних напоїв, бо вродиться дитина звідником чи звідницею;
- рідні найближчій не можна у цей період працювати у святкові дні: не стільки празник скарає, як людська сила;

- всі забаганки вагітної треба виконувати, не можна їй ні в чому відмовляти. Невиконання негативно відбивається на самій жінці та на дитині, отже треба виконувати всі її бажання;
- не всі страви можна їсти вагітній. Коли вона забажає того, що їй може зашкодити, тоді треба відмовити. Не можна їсти багато м'яса, бо це утруднює самі роди;
- не можна пити із щербатої посудини, бо дитина буде мати заячу губу;
- з переляку бувають на тілі дитини знаки;
- щоби родити вродливу дитину, треба дивитися на вродливих людей і гарні образи;
- не можна виливати воду і помиї через поріг;
- не можна переходити попід мотузкою або переступати шнур, гілку, будь-яке знаряддя, бо дитина народиться із замотаною пуповиною;
- не можна мотати нитки і носити намисто;
- у свята, п'ятницю та неділю не можна ні шити, ні пряти, ні прати, бо це спроваджує нещастя на дитину;
- не дозволено різати м'ясо і рубати дрова, бо в цей час утворюється у дитини заяча губа;
- не слід позичати час вагітності та після народження дитини та ін.

**Світ заховався у лоні матері:
Пам'ятка із глибини віків.**

Легко колишуться трави під ногами Лади, іде вона, землі не торкаючись. Заходить разом із найменшенькими своїми дітками Лелею і Полелем на кожне подвір'я, де є молода жінка. Сідають на лавці — якщо господар в домі добрий, то змайстрував її коло хати. А ні, то схиляться на тин та й спостерігають, як господиня порастеться, про діток та чоловіка дбає: чи лагідно до них говорить, чи горнеться до мужа, чи пестить діточок. А коли дитину чекають, то така родина на особливому рахунку у Лади: спостерігає вона за нею повсякчас, береже жінок таких від лиха, від погляду недоброго та лукавого, навчає мудрості жіночої та материнської.

Коли жінці загрожує щось лихе, то приходять Мокоша, грізна та справедлива богиня. Якщо її ослуhatися, може й лихо наслати на людину — для науки. Як сама земля, стане темною і грізною, кожен від того погляду вклякне. Люд добрий Мокоші не боїться, він любить її, шанує, бо живе на ній, працює, а вона за це віддячує врожаями, красою, здоров'ям. Остерігається нечисть усяка жінку зачіпати: як стане Мокоша у неї за плечима, як гляне, то кров ураз у животі захолоне. Грізна богиня ця лише до тих людей, котрі лихе мислять. Коли ж наближується час пологів, Мокоша не відступає від породіллі ні на мить, разом з повивальницею дитину на світ приймає та благословляє.

Після зачаття молода жінка продовжує виконувати усю домашню роботу, остерігається лишень важке підіймати та прагне не перевтомлюватись. Покровительки жінок та дітей люблять, коли майбутня мати квіти висіває-висаджує, доглядає за ними, викохує їх — грядки та квітники мають бути, як писанки. Як носить доньку — то ще у лоні привчає до жіночої роботи прикладом своїм; якщо ж сина — то повинен знати, який лад у доброї господині має бути і цього вимагати мусить од жони своєї. Ось так своїм прикладом жінка навчає ще ненароджене дитя своє ладувати навколо себе — дім, господарство, державу. Усюди лад має бути, і ніяка праця не повинна лякати труднощами: "Очам страшно, а руки працювиті та розум світлий усе перероблять". Украй важливо, щоби жінка при надії любила красоти природи: небом, зорями, річкою, лісом... Коли Місяць освітить небо, то має вже спати, не можна подовгу засиджуватися вечірньої пори, бо Чорнобог зі своїми слугами виходить і ненароком зачепити злиднями та хворобами може.

Потрібно остерігатись, аби жодна лиха думка інших людей не повернула у сторону майбутньої матері; не можна в гостях засиджуватись довго, бо донька похатницею буде, а як народиться син, то дому не буде триматись. Не можна ні просити, ні самій подавати комусь — нехай від Вашого імені Ваші рідні це зроблять. Не можна ні в якому разі у свято чи у вечірню годину комусь щось позичати. Добрі люди знають, коли потрібно позичати, вони не прийдуть; а лихе присунеться. Як потрібно відмовити, то нехай чоловік це зробить. Коли зла жінка зайшла у хату і щось випросила, потрібно відразу ж після того, як вона вийшла, по її сліду сіллю посипати, аби зло не залишилось в оселі. Візьміть за звичай один раз у тиждень поріг хати освячувати запаленою свічкою та посипати маком, а ворота і хвіртку — сіллю або також маком.

Лягаючи спати, обніміть живіт руками, ніжно погладьте його (то Ви обнімаєте та гладите свою ненароджену дитину) і заспівайте ніжно колискову:

*Ой красно, ясно, ой красно, ясно,
Куди соненько ходить,
Ой це красніше, ой це ясніше,
Куди матінка з дитятком ходить.
Соненько зайде, соненько зайде
Та й назад зійде
Матінка ж тебе, матінка ж тебе
Не покине, дитячко, ніде*

У Вашому лоні стає тихо і Ви солодко посміхаєтесь, бо відчуваєте блаженний стан дитини, яка, насолоджуючись щастям єднос-

ті, засинає між двома найдорожчими людьми. "Спи, моє зернятко, спи, моє сонечко, спи, моя зіронько", — ледь чутно шепочете Ви і теж непомітно поринаєте у сон.

Жінка у період виношування дитини сама стає дитиною. Тому чоловік та рідні мають знати, що часті зміни настрою та бажань — це вплив дитячої душі, яка вже прийшла на світ Божий і маминими очима дивиться на нього. До трьох місяців душа маляти пізнає мамине тіло, тому жінка інтуїтивно опускає свою власну свідомість до того рівня, на якому дитині найлегше пізнавати світ. Навколишні не можуть зрозуміти, чому поведінка майбутньої матері не відповідає поведінці дорослої людини, а чоловік повинен розуміти, чому це відбувається, і ні в якому разі не докоряти. Жінка, яку ростили за законами Роду, повинна уміти допомогти дитині пізнати цей світ та відчутти єдність з ним іще в лоні.

Мамі неодмінно потрібно вивчити: що дитя любить їсти; які продукти їй приносять насолоду та є корисними, а які — навпаки, тільки шкодять; яка музика вирівнює душевний стан дитини, а яка лише нервує (слід пам'ятати, що найкраще діти сприймають класику та народну музику). Важливо, аби мати сама співала, оскільки вібрація маминого голосу-співу закладає в душі дитини любов до батьків, свого роду, відчуття рідної мови та чудовий музичний слух.

Не варто під час вагітності постійно розмовляти чужою мовою і (найстрашніше!) лаятись. Це руйнуюче впливає на внутрішнє самопочуття маляти. Рідна мова виступає тим глибинним зв'язком надсвідомого рівня між дитиною і родом, котрий дозволить їй у майбутньому якнайкраще проявитися, оскільки дитина є його часткою і він від неї хоче найкращого вияву своїх якостей та талантів. При творенні свідомості та тіла дух докільця (рідна земля, рідне неба, природа) виступає тим святим матеріалом, з якого твориться людина. Тому так важливо мати своє родинне вогнище, яке сприятиме досконалому тілесному вияву людини, котра йде у цей світ; а родина, що має свій вияв духу і віри у мові та звичаях, творить найкращий духовний простір для появи немовляти.

Любов батька у розвитку дитини має особливе значення. Як і коли познайомити татуса з дитиною, навчити його спілкуватись з нею — відповідь має знайти жінка. Знавці радять, що найкращий час для спілкування — ранок. Просинається дружина, чоловік вітається із нею, а разом і з дітям, гладить живіт, промовляє приємні слова. Коли робити так постійно, то дитина звикає і вже сама потребує батькової ласки. Якщо налагоджується тісний контакт, маля

відгукується — стукає ручкою чи ніжною там, де йде тепло від вашої руки. Перед сном татусь може розповісти невеличку казку, віршик, проспівати разом із матусею улюблену пісню або колискову, розповісти про справи на роботі. Лише слід пам'ятати: ні в якому разі не можна звертатись до маляти, як до хлопчика чи до дівчинки — це "наше маленьке", "маленьке", "маля". Важливе місце займають відносини між батьком і матір'ю.

Дитина сприймає ставлення до матері як до себе. Батько, який розуміє важливість продовження гідного роду, досить уважно має ставитись до матері та дитини. Любов чоловіка до дружини відчуває й дитина, яка не відокремлює себе від матері. Коли мати проявляє любов до батька — ці ж почуття наповнюються і маля: мати любить — любить і дитина. Якщо у родині є жінки старшого віку, вони також повинні спілкуватися з ненародженим іще малям, брати участь у його душевному та фізичному зростанні, тоді у майбутньому між ними і дитиною пануватимуть взаєморозуміння та злагода. Майбутня мати має відчувати, що про неї турбуються, її люблять, дитину, яку вона носить, усі чекають з радістю.

Перший місяць є найважливішим, оскільки закладаються усі органи, розвивається мозок, відбувається диференціація статі. Маса дитини від моменту запліднення до тієї миті, коли вона виходить у світ, збільшується у 6 мільярдів разів! А за перших 20 років після народження — всього у 20 разів. Тому надзвичайно важливо у пору інтенсивного розвитку немовляти у лоні матері створити оптимальні умови для її росту.

Спробуємо уявно відтворити давні дохристиянські часи, коли наші прабабусі чекали у гості птаху з Вирію — Лелеку із немовлям під крилом. Опікуном матері і дитини у *перший тиждень* після зачаття, як і весь перший місяць, був Бог Коляда, котрий символізує початок нового життя. Слід зазначити, що у давнину наші прабабки користувалися календарем, в основі якого лежав шестиденний Перуновий тиждень. Протягом перших шести днів дитина вбирає дух матері та батька і трансформує його в матерію, тобто тіло. Надзвичайно важливо, аби жінка знала, що вона уже вагітна. Це дозволить їй свідомо вплинути на формування рис обличчя дитини, її майбутні здібності та характер. У перші три години відбувається справжній спалах у напрямку народження.

Ота перша клітина, яка поділилась у материнському організмі, несе всю цю інформацію про майбутню людину, і лише при відповідному налаштуванні та у відповідні години є можливість змодельовувати її образ, фізичний та духовний стан. Дитина народжується

з характером, ми його лише коректуємо, а формується він з першої клітини, тому перший тиждень майбутня мати у ті далекі часи виділяла достатньо часу на світоспоглядання, яке супроводжувалося молитвами до малого Божича Коляди.

У своїх молитвах-спогляданнях наші прабабусі налаштовували себе на уявне бачення малого Божича, приносили йому дари на покуть у світлиці (південно-східний кут найкращої кімнати). Тут під час обрядодійств курилися пахощі та горіла свічка — символ родового вогнища. Початок завжди чистий і світлий, такий же чистий та світлий образ жінка-мати тримала у своїй уяві перші дні. Зачином будь-якої справи у праукраїнському роді завжди опікувався Божич-Коляда.

Найкращі молитви до Коляди линули під час сходу Сонця (початок нового дня розпочинає і нове життя). Бачили, як пробивається світле, чисте, яскраве, золоте Сонце, так зароджувалася і дитина у лоні — світла, чиста, яскрава і золота. Прославляння потрібно було проводити лише з великою любов'ю до Сонця-Коляди та власної дитини. Ці стани підсилювалися присутністю батька. Він мав найбільший вплив на формування дитини, оскільки проростало його сім'я. Під час молитви батько через ненароджену іще дитину з'єднувався зі своїм родом в минулому, майбутньому та теперішньому часі, оскільки вона була одночасно у трьох світах — у трьох вимірах.

Цей зв'язок досягався таким чином: мати сідала спиною до Сонця, яке ось-ось мало з'явитися на небі, а батько — обличчям і до сонця, і до матері, фокусуючи в площині уяви дружину з дитиною та Сонце і досягаючи такого бачення, щоби всі образи з'єднались воедино. У стані медитації перебували доти, поки Сонце не вийде на небо так, що вже не буде створювати один образ. Це світоспоглядання дозволяло чоловіку отримувати від роду усі найкращі знання та уміння, а також забезпечити у майбутньому процвітання свого роду свого, прокладаючи місток з минулого через сьогодні у майбутнє. При цьому надзвичайно велике значення мала поведінка жінки. Вона повинна бути єдиною з чоловіком та дитиною, якнайповніше проявити свою любов до нього та його роду. Жінка виступає тут як Земля-Мокоша, яка родить і ростить те зерно, яке посадять в неї. Грунт може бути сухим і не благодатним, тоді дитина виросте, як та билина при дорозі, нікому не потрібна, хвора та нещаслива. А може бути і родючим чорноземом і дати гарний та багатий врожай.

Наступні шість днів (*другий тиждень*) у формуванні дитини задіяна кров матері, з якої маля отримує усі речовини, що допомагають їй будувати тіло. Інтенсивно розвивається кровоносна система та все, що пов'язано з водою. Це час прославляння Богині Дани, яка відповідає за живу воду та утримує в собі священний дух.

Проводили світоспоглядання, тобто медитацію, біля води: річки, водопаду, моря, струмка тощо. Перед священнодійством прикрашали дерево над водою яскравими стрічками, переважно червоних кольорів (яскраво-червоних і темно-червоних — колір крові). Це забезпечувало здоров'я кровоносної системи (захищало дитину від хвороб крові та слизистої). Найкращий час проведення медитації — до восьмої години ранку.

Дана приходила до прадідів у вигляді молодої дівчини і зустрічалась найчастіше поблизу водойм із живою водою (джерело, струмок, річка). Молода мати сідала обличчям до води і уважно прислухалась до її журчання, в якому можна було розпізнати ледь чутні кроки Дани. Приносила богині пожертви: молоко з медом у рівних пропорціях, розмішане та настояне кілька днів на сонці, котре після вслухання-молитви виливала у воду. Вірила, що такі обрядові дії допоможуть закласти якнайкращі якості крові та всієї рідини майбутньої дитини.

Третього тижня вагітності (13-18-й день) закінчує творитись стать дитини та основи її психологічних функцій, які супроводжують цей процес. Тут на допомогу Божичу Коляді приходять Ярило та Леля, які несуть у собі чоловіче та жіноче начала. Незалежно від майбутньої статі дитини, вшановували обох Богів. Хлопчика Леля наділяє любов'ю, добротою, турботливістю, відчуттям та розумінням майбутньої дружини. Дівчинці ж вона дає усе необхідне для майбутньої жінки. Найкращим часом для обрядовій є 9-11 години дня, коли сонце наближається до зеніту, найсприятливіше місце для молитов-прохань – дубовий гай, ліс, просіка, галявина тощо.

Четвертий тиждень вагітності (19-24-ий день) примітний тим, що дитина уже має основи усіх важливих органів, центральну нервову систему, легені, сформовано стать. Саме в цей проміжок проявляється спрямованість душі до світлих чи темних сил. Батьки зверталися з прославляннями, молитвами та проханнями в середу, четвер та неділю в полудень, коли Сонце знаходиться у зеніті, тобто, у своїй найбільшій силі, до Купала. Якщо це була не літня пора, то розводили вогонь, аби доповнити світла на землі. Священнодійство проводилося на березі річки або поруч із водою. Запрошували

волхва чи волхвиню для звертання до найвищого стану Сонця-Купала та принесення йому пожегтв. Цей час був дуже важливим для усього роду.

На п'ятому тижні вагітності (25-30-ий день) дитина уже повністю сформована, тому зараз вона впорядковує простір навколо себе — утворюється плацента. Дитяча душа вступає в активну взаємодію із новонародженою свідомістю, котра перебуває на початковому рівні. Свідомість матері понижається до свідомості дитини з метою повноцінного сприйняття світу новою людиною. Тому вагітні жінки в цей період своєю поведінкою схожі на дітей: різка зміна настрою, вразливість, зміна уподобань щодо страв, одягу, друзів тощо. Це час Лади та Сварога або Березині та Велеса. Одна з цих божественних пар стає покровителем дитини, в залежності від її майбутньої долі (Лада-Сварог — опікуни дитини, яка народилася у 9 місяців, Березиня-Велес — семимісячна). Найкращий час для прославлянь Лади та Сварога, молитов, прохань до них — середа, субота, неділя — з 14.00 до 16.00 (Сонце у зеніті); для Велеса та Березині-Мокоші — понеділок, п'ятниця, з 18.00 до 21.00 у літній період, з 16.00 до 18.00 — у зимовий період (Сонце лягає на спочинок).

Другий місяць. Покровителькою та охоронцем другого місяця життя дитини у лоні матері була Богиня Дана. Слід зазначити, що усі наступні місяці повторюють цикли першого місяця. Праукраїнці використовували прославляння, медитації, молитви по чергово кожного тижня першого місяця, не перескакуючи черговості, що особливо важливо. Час Дани давав можливість матері та батьку молитвами і прославляннями покращити кровообіг дитини, вплинути на навколоплідні води, які є важливими для маляти як в даний момент, так і пізніше, коли Дана допомагає разом з водами вийти дитині на світ Явний без ушкоджень.

Третій місяць розвитку дитини предки присвячували Богу Ярилу. Відбувається активний фізичний розвиток дитини. Народжується жага боротьби за життя. Прославляючи Ярила, батько та мати наповнювали дитину самовладанням та життєвою силою. Важливий час для формування в дитини стремління до продовження роду. Обрядодії предків забезпечували хлопчиків від чоловічої неспроможності, а дівчаток — від безпліддя.

Четвертий місяць. Березинею четвертого місяця життя дитини у материнському лоні була богиня Леля. У цей період активно формується чуттєвість дитини. Наприкінці місяця мати може уже відчувати перші порухи маляти. Прославляння Богині Лелі у цей

проміжок часу наповнювало серце дитини любов'ю, теплотою, добротою, милосердям. Матері сповна відкривали свою душу дитині і переливали у неї з допомогою Лелі материнську любов. Такі дії убезпечували доньку від фригідності, мужеподібності, черствості тощо; син отримував почуття духовного аристократизму, шляхетності, толерантності, душевної доброти до свого роду, жінок, дітей.

П'ятий місяць. Протягом п'ятого місяця покровителем ще ненародженої дитини був Бог Купало. Дитина починає активно рухатися у лоні матері. Якщо це первісток, то день, коли вона вперше забила є половиною терміну вагітності. Додавши іще таку ж половину часу, можна вирахувати день появи немовляти у дзьобі лелеки, тобто приблизну дату народження. Коли жінка уже народжувала, то дитина починає рухатись значно раніше. Прославляння батьками Купайла на п'ятому місяці за допомогою слова та уяви моделювало перспективу дитини у майбутньому знайти свою пару та з'єднатись із нею у єдиному цілому, тобто, гарантувало гарне одруження, благословення від світлих Богів устами матері-берегині та батька-будівельника Роду.

Шостий місяць розвитку маляти — то час Мокоші або Лади. Вшанування цих богинь давало дитині благословення та підтримку від жіночих божеств незалежно від статі дитини. У цей період матері виготовляли своїй дитині ляльки та інші іграшки, багато шили, в'язали — уява творила образ, а руки втілювали задум у дійсність. Лише не можна було нічого цього робити у п'ятницю (день Мокоші) та неділю (день Лади), ні в якому разі не можна було в'язати вузликів ("аби не причаїлося там щось погане та не нашкодило потім дитині"). Лялька, пошита руками мами, пізніше ставала улюбленою іграшкою дитини, навчала знаходити спільну мову з ровесниками, з розумінням ставитися до їх помилок, розвивала толерантність, добропорядність.

Сьомий місяць. Прославляння Сварога та Велеса на сьомому місяці розвитку у материнському лоні формувало у дитини здатність до відповідальності за свої вчинки, самостійність, мужність, оскільки, незалежно від статі, ці риси потрібні як чоловіку, так і жінці. Молитвами та проханнями до Сварога мати і батько (особливо!) закладали у дівчинки основи розуміння чоловіків, здатність відчувати їх силу та слабкість, уміти впливати на них; у хлопчиків — уміння бути доладним господарем власної долі, добрим батьком та сином. Коли дитина народжувалася на сьомому місяці, то, за віруваннями праукраїнців, Велес допомагав перебороти усі труд-

нощі, тому у дитини було більше шансів родитися живою та здоровою, ніж на восьмому, коли він відсутній, бо переносить закликані душі дітей із Вирію у Яву, тому не охороняє її. Велес наділяв маля магичними та божественними здібностями, умінням гарно співати, грати на музичних інструментах. Прославляння в цей час Велеса відкривало дитині можливість пізнати якнайповніше Всесвіт, мати світлий та чистий розум, виняткові здібності й таланти.

Восьмий місяць. На восьмому місяці активно твориться життєва позиція дитини, її майбутня доля, тому цей період присвячувався богині Долі. Батьки кожної неділі вшановували Долю-Матінку, "аби уділила дитині гарний життєвий шлях". У цей період Доля споглядає за розвитком немовляти, визначає час народження та її майбутнє. За повір'ям, дитина народжується у вісім місяців і, зазвичай, не виживає, бо Доля якраз вирішувала її майбутнє, а Недоля підкралася зненацька і перекреслила всі плани, всі сподівання на те заплановане майбутнє. Богиня Доля має своїх улюблениць, яких наділяє умінням читати майбутнє інших людей, родів, народів.

Дев'ятий місяць — місяць Бога Рода. Активний і нелегкий час для дитини та її матері: немовля готується до переходу із світу матері у Білий світ, оскільки перший уже став замалий, а другий вона знає лише через матір та її спілкування з довкіллям. На дев'ятому місяці вагітна жінка повинна більше часу проводити у спілкуванні з родиною, бабусями, тітками, сестрами; слухати лише спокійну музику, яка позитивно впливає на дитину; багато співати, але пісні підбирати веселі, з щасливим кінцем, або спокійні, мрійливі про красу навколишньої природи, і ні в якому разі не трагічні; читати гарні книги пошепки або вголос, аби і дитина слухала, вчилася мислити.

Якщо в жінки у період виношування дитини наявний токсикоз або небезпека переривання вагітності, потрібно задуматись над своїми стосунками з чоловіком: Ваша підсвідомість підказує, що щось не ладиться, ви не готові принести в рід нову людину з роду Вашого чоловіка. Можливо, ви не готові стати матір'ю, оскільки Ваша свідомість не хоче змінювати стан незалежної жінки на материнство; або чоловік не готовий стати батьком і тому негативна енергія відбивається на його сім'ї-дитині. Можливо, чоловік, від якого Ви чекаєте дитину, не має тієї любові, яка потрібна вам, або ж ви його не кохаєте. Безперечно, коли дитина уже є в лоні, потрібно робити все лише на краще і без надто різких змін. Ваші стосунки ніяк не повинні вплинути на любов до дитини.

Давні корені нашої культури повідують, що жінка-мати виношує дитину дев'ять місяців, бо число дев'ять освячене Родом — богом Життя, Долі, опікуном Дерева життя. За народними віруваннями, Род кидає на землю "груди" (росу і дощ), тому й народжуються діти. Свято Рода відзначається у перший день Різдва, у пошану йому приносять дар земних плодів — хліб-коровай. Тому і до породіллі потрібно йти обов'язково з хлібом.

Породіллі на допомогу, коли прийде час народжувати, приходять Рожаниці — богині дітонародження, жіночої долі та долі новонародженої дитини. Вони, за повір'ям, оберігають матір та її немовля від нечистої сили вдень і вночі, доки дитину не похрестять. За повір'ям, у час народження дитини і Смерть приходиться невидимою дружелюбною гостею — подібно до того, як біля ложа породіллі з'являються богині долі — Рожаниці, котрі прядуть нитку життя. Смерть же нитку життя перерізує, якщо Рожаниці запалюють вогонь душі, то вона його гасить.

На другий день по хрестинах у нас в Україні влаштовують похрестини — частування на честь кумів та жінки, що прийняла немовля із лона матері, обмила його, причепурила, допомогла провести першу купіль і, звичайно ж, організувала хрестини. Проводять похрестини родичі породіллі. Це нагадує ще ті часи, коли дитину зараховували до роду матері, а не батька. Спочатку рожаниць, як повідують легенди, було дві, пізніше стало три, а згодом сім, тобто кожен день тижня має свою піклувальницю, яка оберігає немовля, що народилося саме у її день. Рожаниця вибирає зірочку на небі і призначає саме тій дитині, яка мить тому народилася, звідти ж слідкує за її долею.

Покровителькою молодих матерів та новонароджених є і Діванна-Діва (дружина бога Сонця), яку вшановують 21 вересня разом із богинею жіночої долі Мокошею. Назвали цей день праукраїнки Маминим святом, Жіночим днем, Днем Покровительок жіночої долі (Див. *Род, Рожаниці, Діванна, Лада, Ладині Роси, Купала*).

Рожаниці — богині дітонародження, жіночої долі, долі новонародженої дитини. За віруваннями, вони оберігають кожну матір та її немовля від нечистої сили протягом доби (вдень і вночі). Різні джерела фіксують ім'я Рожаниця як в однині, так і в множині. Більшість дослідників сходяться на тому, що Рожаниця є близькою особою до бога Рода, однак, остаточної відповіді не дають щодо того, ким вона йому доводиться — дружиною, донькою, чи сестрою? В. Скуратівський на основі досліджень приходиться до виснов-

ку, що Рожаниця — це супутниця, тобто дружина Бога-творця, опікунка людської долі, насамперед жіночої.

Ми ж дотримуємося думки, що ім'я Рожаниця слід використувати у множині. Рожаниці — богині, що складають Явну частину світу (матеріальну основу). Найстаршою Рожаницею (Золотою Бабою, Берегинею) є Велика Матір богів Лада, яка щороку народжує Сонце-Дажбога і Дану. Леля є проявом Дани — Вселенської води, котра пробуджує до життя і дає сили відродитися. Тече та вода з-під Алатир-каменю, що в корінні Древа Рода лежить, а з гілля стікає живою росою-молоком. Хто роси тієї нап'ється, той буде жити вічно (образ живої молодильної води у фольклорі). Є вода Прави, Яви і Нави. Богиня Лада є жіночим проявом Бога Рода. Лада народила, а Сварог викував (організував) Всесвіт. Лада є Берегинею й опікункою всього живого, сама вона є Древом Роду. Весною Дана постає в образі Лелі — Богині краси, дівочого кохання та щастя. Це молодша Рожаниця — покровителька й берегиня усіх закоханих.

Лада з Лелею — Богині дітонародження та жіночої долі. Вони, незримо присутні, вдень і вночі оберігають кожну матір і її немовля від злих сил. Від Великодня до Купала дайбожичі святкували воскресіння природи, добра, злагоди, миру і щастя. 23 квітня проводився обряд "Ладовиці" — дівоче свято Лади і Лелі. Під час обряду виконуються хороводи, які сприяють відновленню рівноваги у природі та душах людських. Найкраща юнка виступає образом Лелі. По закінченні танцю вона обдарує всіх дівчат віночками-оберегами, котрі повинні зберігатися до наступної весни, та молочними стравами. Вшановуючи Рожаниць, юнки тим самим показують, як вони шанують своїх матерів та дбають про свій Рід.

Як бачимо, спочатку Рожаниць було дві (богині Лада і Леля), згодом три (богині Лада, Леля, Діванна), а пізніше — сім (покровителькою Рожаниць стала Діванна), що відповідало дням тижня, тобто, за кожною Рожаницею було закріплено один день тижня, яким вона опікувалася. Свято Рода і рожаниць відзначалося у тріаді свят бога врожаю Спаса (14 серпня, 19 серпня і 28 серпня). Як засвідчують християнські джерела, особливо пошановували Рожаниць і Рода на свято "Осенини" (нині це Друга Пречиста — 21 вересня), влаштовуючи пишні застілля, на яких головними були жертвовні страви і напої для Творця Всесвіту і його вічних супутниць — берегинь жіноцтва та дітей, а саме: пироги, хліб, сир, добротне вино, каша, мед. З цим днем збігається і остання заготівля лікарських трав. За повір'ям, трави, зібрані між 28 серпня (Третій

Спас і Перша Пречиста) і 21 вересня мають неабияку властивість щодо привернення хлопця до дівчини, чоловіка до дружини і навпаки. Окрім трав, у цей день обов'язково заготовляють калину.

Рушник – традиційний декоративний виріб в українській етнокультурі, посідає важливе місце у сімейно-родинній та календарній обрядовості. Це символ злагоди, працьовитості, гостинності, надії, зв'язку із предками роду. За Г. Маковій, слово "рушник" утворилося від лексем "руш", "вирушай". Спочатку це був просто відрізок домотканого полотна, у який мати-берегиня замотувала хлібину, коли хтось із родини вирушав у далеку дорогу, промовляючи:

"Візьми хліб, аби голоду та напасті у дорозі не звідав. Як зустрінеш голодного, розстели це полотно, дістань хлібину і пригости зустрічного. Поділишся ти — і з тобою поділяться. Вирушай, благословляю!"

Через руки до речі пристає енергія людської душі. До полотна мамині руки торкалися безліч раз: коли нитки готувала, верстат заправляла, ткала, замовляла молитвами, що мали оберігати рідну їй людину у далекій стороні. Енергія рук, мислі, слова залишалися у рушнику і допомагали новому власнику.

Рушник — святий символ землі української, оскільки у ньому найістотніше втілено образ духовної сутності народу. Хліб-сіле на вишитому рушнику — то поєднання господарської і духовної праці не лише нинішніх, але й усіх попередніх поколінь в історичному просторі. Хліб яскраво символізує землю, сіль — сонце, а рушник — квітучу душу роду українського, його духовну славу та велич. Вітаючи дорогих гостей, виходять назустріч їм в Україні завжди з хлібом-сіллю, примовляючи при цьому: "Вітаємо Вас цим святим хлібом на благодатній землі. Хай він вливається сонячною силою у Вашу душу і тіло, а дорога життя хай стелиться рушниками на многая і благая літа!"

В народі говорять: "Хата без рушників — що родина без дітей". Це обличчя оселі, своєрідна візитка господині. Раніше по тому, скільки і яких рушників є у скрині дівчини, створювалася у громаді думка про матір та її дочок. Ніщо так наочно не характеризувало жіночу вправність, майстерність, працьовитість, багатство душі, як ці мережені на ткацьких верстатах чи вишиті голкою рукотвори. Наші бабусі були впевнені, що дівчина готова створити щасливу, на довгі роки родину, коли у її скрині є сімдесят сім рушників — це ж бо на все життя: на власне весілля, для дому на всяку потребу, для кумів, оздобити оселю, щоби сміялася вишитими голубами та квітами, зустріти гостей, провести в останню дорогу ...

Рушник має не тільки побутово-практичне призначення, це ритуальний предмет під час обрядодійств і здійснення церемоній, досить широко використовується у культових спорудах. Прийняти рушник із рук іншого, поцілувати хліб, що лежить на ньому — це символ духовної єдності, злагоди, глибокої пошани, довіри між людьми. І сьогодні по селах рушники прикрашають домівки, є важливим елементом оздоблення православної церкви в Україні. Традиція ця надзвичайно стійка, сягає глибини віків, несе у собі родовідну пам'ять, тому є сенс повернутися до цих берегинь людської оселі та душі.

Білий колір рушників, елементи вишивки мають глибоку символіку. Рушник виконує важливу роль при будівництві оселі як головний атрибут під час закладин, оскільки на нього кладуть хрест, букет квітів, хліб, сіль і ставлять чашку води чи вина. Старший майстровий, розпочинаючи цю важливу роботу, бере рушник з хлібом, цілує його, промовляючи:

"Господи, допоможи! Дай гарну днину, щоби світлим було життя мешканців цієї оселі; дай сили, щоби швидше закінчити справу і наповнити цей дім сміхом дітей; дай мудрості, аби не забути чого із заповітів праатьків, все пригадати і в підвалини цього дому замурувати. Благослови на добру справу!"

Поріг новозбудованої хату вперше переступають господарі з іконою, покритою рушником, хлібом-сіллю на рушнику. Вперед пускають маленького хлопчика, а за ним решту дітей. У полазника (той, хто заходить першим) через плече перекинута родовий рушник як символ єднання сучасного з минулим і майбутнім у житті цієї родини і роду загалом. У новозбудовану хату вносять утирачі (рушники для рук та обличчя) — аби хата ніколи не залишилася самотиною, було кому витиратися цими рушниками; рушники-стирки (для посуду, стола, лави) — щоби завжди було що витирати-перетирати; покутники (ними прикрашають стіни і фотографії у рамках) — аби хата завжди сміялася голосами дітей і цей сміх знаходив відображення у рушниках та фотографіях; плечові (для сватів) — щоб свати від гарного роду вчасно сідали у цій хаті; подарункові, обрядові, рушники для провідин породіллі, благословення дітей на самостійне життя, для тих, хто вирушить у далеку дорогу.

Перший витканий рушник, завжди призначається для гостей. Він зазвичай висить на видному місці у передньому куті хати. Про такий рушник у народній пісні мовиться:

*Вода в відеречку, —   Рушник висить на кілочку,
Гостоньку умийтесь,   Будь ласка, утрітесь.*

Традиційне українське весілля неможливо уявити без цілого маєва вишитих рушників. "Дати рушники сватам" означає згоду дівчини на одруження. Якщо юнка і її батьки бажають поєднатися із іншою родиною через одруження з представником роду, вони пов'язують сватів і молодого плечовими рушниками (рушниками-сватачами). "Сватання — не братання", — застерігає народна приказка, оскільки воно є першою найважливішою складовою традиційного українського весілля, коли виявляється обопільна згода на шлюб. В обрядових піснях досить широко відображено цей епізод:

*Ой ти мати, порадице в хаті,
Порадь доні, що людям сказати?
А чи мені рушники давати,
А чи мені іншого чекати?
А в коморі сволок,
На ньому рушничків сорок,
Біжіте, внесіте
Та сватоньків прикрасіте.*

Рушник виступає провісником щасливого родинного життя. Не випадково українська фразеологія фіксує практично всі основні кроки до шлюбу саме через ключове слово "рушник":

- *готувати(дбати) рушники* (заздалегідь готуватися до заміжжя, рушники як основна частина посагу дівчини);
- *посилати (присилати) за рушниками* (засилати сватів до дівчини та її батьків, просячи їх згоди на шлюб);
- *подавати рушники* (давати згоду на шлюб);
- *брати рушники* (одержати згоду на одруження);
- *побрати рушники* (посвататися, обопільно домовитися про майбутнє одруження);
- *вернутися (повернутися) з рушниками* (засватати, висватати наречену).

"Стати на рушник" — кульмінація весілля. У архівах духовної культури українців є обряд, присвячений підготовці весільних рушників під назвою "Торочини". Молодий і молода за кілька днів до весілля збирали дружок і бояр і, повернувшись із ними додому, наречена саджала дівчат за стіл, давала їм голки, нитки "торочити рушники". Тороками називаються кінці полотна, залишені при тканні, з довгими висячими нитками основи. Від пришитих тороків рушники ставали довшими і здавалися ще багатшими, пишнішими. Старший боярин просив у весільної матері тричі благословення, після цього приступали до роботи, супроводжуючи всі дії-рухи піснями, щоб життя молодят було веселим, багатим. На весіллі рушниками пов'язують старостів, сватів, прикрашають гільце, ви-

стеляють дорогу від порогу до столу, поєднують руки молодят, наречена і наречений стоять на рушнику під час вінчання, весільні гості і молодята заходять до оселі після вінчання під рушниками, які тримають весільні батьки. Перший танець молодята виконують також із рушником.

Як зазначає етнограф В. Мицик, українське весілля — то не застілля. Це — творення нової сім'ї, поріднення двох родів. Благословляють це дійство Небеса величною піснею та святим хлібом. Два свати, пов'язані вишитими рушниками навхрест, під звуки величальної мелодії несуть весільний коровай над головою на вікові від пікної діжі. Коровай велично лежить на двох перехрещених вишитих рушниках (представники двох родів творять одну нову сім'ю). Звучить промова: "Шановні гості, свати і свахи, бояри, дружки та світилки! Просимо встати, на пошану короваю стати! Коровай вноситься, до роду проситься", яка переходить у пісню:

<i>Ой раю наш, раю,</i>	<i>Хорошенько співають,</i>
<i>Славний наш короваю!</i>	<i>На тобі різні квіти,</i>
<i>Тобі музики грають,</i>	<i>Щоб любилися діти.</i>

Почесне місце займає рушник у поминальній обрядовості. Похоронних рушників, за давніми народними повір'ями, має бути сорок. Відрізняє їх від інших рушників чорна мережка знизу. У народі говорили: мережку можна розторочити, вишити іншу, але про душу, за яку дали, молитися не забувай, бо її гріх на твою голову по тім рушникові перейде. Рушник закликає душу на побачення, тому в момент смерті відчиняють вікно або квартиру і вивішують рушник, "щоб душа витерла сльози", прощаючись із родиною і рідною домівкою; на рушниках переносять домовину; пов'язують руки учасників траурної процесії; кладуть на ікону і несуть попереду, на віко під хлібину; опускають домовину; пов'язують на могильному хресті; перев'язують ворота після вносу тіла, щоби смерть не повернулася назад На рушнику, яким закривають дзеркала, коли покійник у хаті, має бути вишитий або витканий хрест, аби смерть ще когось із хати не взяла.

Рушники, за народним повір'ям, супроводжують душу у вічну далеку дорогу до неба. За уявленнями українців, душа небіжчика не покидає землю протягом сорока днів і в цей період відвідує своє житло. Тому на вікно потрібно поставити склянку з водою, повісити рушник біля переднього кутка, на божницю або спустити через вікно як міст для душі.

Рушники завжди були багатством родини, і не лише матеріальним, а й духовним, оскільки це, насамперед, родовідна

пам'ять. Дбалися рушники кількома поколіннями для дівочого посагу. І яке то було горе для дівчини та всієї родини, коли доля не складалася і рушники залишалися без використання за прямим призначенням.

Особливим рядком слід виділити *родовідні рушники*, що переходили у спадок від жінок одного покоління роду до наступного. Спадкоємиця вишивала особливими знаками історію свого роду на довгому шматку полотна поруч із уже зафіксованими фактами і передавала як найдорожче своїй донечці, а та далі, допоки живе рід на землі. Розповідь про такий рушник знаходимо словесному образку "Берегиня", автором якого є невтомна оберігачка родовідної пам'яті Ольга Кириченко-Волосюк:

"Загарячилась багряна зоря. З-під землі народжувався день, умившись туманами, засніжившись крижаними росами. Стоголосо гайвороння сповіщало про те диво й летіло десь у безвість. Просипалося і людське життя. Воно гомоніло, озивалось словом і присідало біля кожного, хто брав у руки водицю-Уляницю.

Над студеною річкою стояла Берегиня, схилившись над кладкою. Її руки полоскали крила рушників, що лопотіли по воді і виніжувалися на березі морозом. Давно мала намір освятити вишивки, та все ніяк було. А нині із зоряницею ступила на кригу й пригадала давнє й таке близьке... Доля кличе на розмову, а при ній враз приходять гадки та спогади. А ці рушники - пам'ять про мудрість, що передавалась у спадок через вишивку на них. Хто, як не вона, Берегиня, знається на тих ниточках, що літають і оздоровлюють, надають бадьорості та наснаги. Бо ж кожна з них має свій знак, свій колір, таїть у собі магічну силу, бо замовлена, вичитана на добро та здоров'я.

Гай-гай, а ось ці рушники, що в собі людську душу мають. У цьому – вічність усього роду. Недарма родинником – родовим величають. Сім стежечок з кожної сторони, прошивами зшиті, і кожна свій узір має. Та кожен неповторний. Яке життя проживали, така й вишивка лягала. Ось перший зашиток, перша стежечка – невеличкі зірчаті квіточки, помережані листячком барвінку та хмелю, а з-під них незабудки та мальви зоріють. Рід той був травниковий, а пращурка – повитухою, бо вусики хмелю з барвінком здружилися.

А ось і другий рушник пришився до тих клаптиків, що обрізалися з пращурського рушника. Середина витерлась, та вишивку, як зіницю ока, зберегли. Пришили до нового та його завітчали. Тільки своїм квітом – залишили згадку по собі. На перший погляд – якісь геометричні узори – фігури, ромби, чотирикутники, кола. Та все так до ладу, до однієї стежечки зшиті. Тут і ключ землі-матінки Тетяни, і голубий з синім – кольори богині Дани, і червоно-пурпуровий калини, жовто-морквяний – сонця і хліба, зелений – вербиці, і малиновий з вишневою в переплеті та рожевою ниткою перехречені, як і в житті – на багатство, здоров'я, спокій. І тримається кожна нитка свого ключа, бо людиною навіки заволо-

вана. Рід цей земним був, беріг азбуку родини, все умів, і нитки в помочі ставали. Та зноситься і цей рушник, роки і людські долі зітруть лягну нитку. Зріжуть з нього вишивку і пришиють до наступного.

На третій стежечці рушника живуть піони, троянди, листя порічок. Помережать їх червоними і чорними нитками. Ляжуть хрестики один біля одного, скаменіє родовідне серце. Жоден з чоловіків не вернеться додому, загинуть в битві з турками. Печаль візьме чорну нитку від землі та червону від серця, аби уже ніколи не завершило лихо до маленької селянської хати, де підрастають діти, котрі маючи від Бога дар руко месників, відродять величність роду. Так проляже шитво четвертої стежечки рушника.

Він найбагатший і найквітучіший. Червоний мак обсадить кругом себе, прихатні квіти – чорнобривці, ружі, ласкавці, любисток, незабудки, безсмертники, гроно калини з яблуневими і вишневими листочками та маленькими – барвінковими. Одружаться діти, з'являться внуки. Хлопчиків буде більше, ніж дівчаток, і на п'ятій, дошій до рушника стежечці, з'являться дубові листочки з паничами, а ними – яблуневий та вишневий квіт з червоними порічками. Оновлений рід знову відродиться, оживе пам'яттю прадідів і прабабусь. Міцна гілка в людському естві розвинеться. До старої оселі при йде невістка, яка внесе і свій узір до того багатовікового рушника, а з ним і нове дихання життя. Згодом збудують хату і через родовідний рушник вступлять на нове обійстя. І на шостій доріжці зацвітуть мальви, квіти безсмертника, розжі з дрібненькими ромашками і волошками. У роді з'являться хлібороби, то ж і між квіток поміж листячком вишиють стебла жита – на довголіття.

Промайнуть роки. Вироснуть і в нового покоління поліщуків свої вісники майбутнього. Зацвіте у всіх родичів побіля хатніх вікон калина, вранці соловейко сповістить про прихід Ярила, але не співом, а криком. Злякана вдивлятимуться очі матерів на ті куці. Соловейко віщував біду. Вона прийде неждано. Заберуть до війська всіх мужів і навіть тих, у кого не пробивалися іще вуса, хто не зустрічав ранкової зоряниці. А вночі ляжуть на сьому стежечку квіти – обереги. Їх вишиватимуть всі, хто хоч трошечки навчився тримати голку в руках. З'явиться на вишневій гілці соловейко, навкруг нього ляже барвінок з калиновим гроном та ласкавцем. А по скінченню того шитва буде пророчена замовка: "Божжа матір, благослови і помилуй. Заступись, богородице, за сестрицю Тетяну, неньку Уляну і за діток наших, що за правду йдуть і в крові гинуть. І ви, святителі великого царства вічного, бережіть душі і помилуйте мужів-поліщуків".

По замові пронесли вишивку над вогнем свічки. Над третьою замовою свічка згасла і всі онімліли.

Полетіли роки у вічність. Пішли назавжди, щоб повернутися згадкою. А у спадок лише рушник, як живий із живих, уцілілий від вогню і ворога.

В її пам'яті спливають дні, години, коли люди наречуть сиріткою. По війні заберуть у дитбудинок. На прощання тітка Марина покладе до

вузлика рушник родоводу і ті, що квітчали хату у тяжку годину. Повер-
неться додому вчителькою. Батьківська хата завалиться, проросте під
вікнами трава, лише калина пригорнеться до причілка, як мати до дити-
ни, Багато по тому відрахають стрілки годинника гарних днів, коли дів-
чину-вчительку назвуть Березинею, бо бачили односельці її щоранку біля
берега річки – зустрічала Сонце.

Схаменулась. Рушник уже примерз до криги. Тихенько відірвала і під-
несла до губ – квітуче гільце, що восьмим узором лягло понад сімома
стежечками. Квітуче деревце вишивала сама. Праворуч його мережила
квіти – чоловікової статі, ліворуч – жіночої. В кожну квіточку вклала
пам'ять про когось рідного, а від нього – про його діток. А в самому вер-
шечку вишила свою гілочку з зозулею – вдовину долю, хоч ніколи не була
одруженою. Дівчиною зістарилася, а материнське серце мала.

То ж і сьогодні висушить, випрасує рушники та прибере хату – мо-
же прийдуть до неї її діти – вихованці. Хай знають, що з роду вона украї-
нського, ймення якого Поліщуки, останні Поліщуки.

Ряст топтати — давній весняний обряд. У народі говорять: "Якщо
знайдеш на Благовіщення ряст (багаторічна травяниста рослина з
підземною бульбою, з подвійно трійчастим листям, квіти зібрані у
грона, білі або пурпурові), то бережно зірви, кинь під ноги, топчи і
промовляй:

*Топчу, топчу ряст, ряст,
Бог здоров'я дасть, дасть.
Треба ряст топтати,
Щоб і на той рік діждати.
Дай, Боже, діждати
Через рік топтати".*

Колись напровесні, коли береги річок та луки починали вкри-
ватися першими весняними квітами (рястом, пролісками, першо-
цвітом, сон-травою), літні люди, хворі, дітлахи виходили гуртами
на лоно природи, відшукували цвіт і босоніж ходили по ньому,
попередньо попросивши дозволу у Матінки-Землі та благословен-
ня у Бога: "Благослови, Боже, ряст цей топтати, щоб до того року
діждати! Дозволь Матінко-Земле, цей цвіт топтати і шкоди не за-
вдати, собі на здоров'я і тобі на втіху". Тричі промоляли, клали
кусочок хліба і, легенько пританцьовуючи, починали босими но-
гами ходити по весняній молодій траві-мураві з примовляннями:
"Топчу, топчу ряст, ряст, Бог здоров'я дасть...".

Якщо натрапляли на сон-траву, то говорили: "Дай, Боже,
діждати, сон-траву топтати". Ті місця, де цвіту було мало, обходи-
ли, щоби не спустошити, не знищити, бо і на той рік захочуть ряст
топтати. До гурту долучалися хлопці та дівчата, босоніж ходили
по холодній іще землі, але такій красивій та рідній, промовляли зо

всіма, а від себе добавляли: "Дай, Боже, діждати, на той рік у парі топтати!" У молодих батьків були свої побажання: "Дай, Боже, діждати, на той рік з діточками топтати!"

Самовизначення етнокультурне — процес, пов'язаний з реалізацією права етносу на культурну автономію, задоволення культурних прав, потреб, інтересів, на збереження етнокультурної самобутності. Етнокультура, завдяки притаманним їй цінностям, нормам та ідеалам, формує у надрах соціуму особливі форми міжособистісного та міжгрупового спілкування, високі морально-етичні засади духовного життя. За умов посиленого іноетнічного впливу та інтеграції кожний етнос має пройти шлях самобутньо-культурного самопізнання й самовизначення.

Будь-яка етнокультура містить у собі не лише певні типи мислення, парадигми життя, але й певні ціннісні орієнтації, що формувалися на притаманному конкретному етносу неповторному світосприйнятті. Характеризуючись самобутнім змістом цінностей, самосвідомості, менталітету, традицій, вона обирає водночас і самобутній шлях включення в універсальний світовий процес культуротворення. Етнокультурна цілісність завжди самобутньо визначена, навіть коли умови її становлення та розвитку складні і не завжди сприятливі. Але це не заперечує необхідності набуття нею якісно нового ступеня відкритості, позбавленого консервативності й замкненості.

Специфіка сприйняття культурами певних етносів зовнішніх впливів значною мірою визначається тим, наскільки духовно близькими є ці контактуючі культури, а також тим, наскільки даний вплив відповідає тенденціям внутрішнього розвитку кожної з етнокультур, її етнодиференціюючим та етноінтегруючим функціям. Визначальним критерієм свідомого накопичення етнокультурою іноетнічних впливів є шанс достатньо повного збереження власних специфічних етнічних рис. Жодна етнокультура за будь-яких обставин не здатна підмінити собою іншу.

Сварог (Лад, Ладо) — чоловіче втілення Рода, Бог-Творець, Бог неба і зірок, основа мудрості і святості, вогонь і світло Рода, заступник шлюбу і ковальської справи, людських ремесел і різних умінь. Бог, який з волі Рода встановив закони Прави. Сварог — Батько богів, чоловік Лади. З початку творення Всесвіту богинею Ладою Сварог зладував — викував за 12 космічних ночей

(12000 років) Сонце, Місяць, Вечірню і Ранкову Зорю, інші небесні світила. Сини Сварога, Боги чоловічої статі, — Сварожичі, є його уособленнями та проявами. Періодично скидає старих богів і породжує нових. Сварог викував перший плуг і першу шлюбну обрчку. Ним заповідано: кожен має знайти свою пару, яка лише йому призначена і Родом дана; в родині кожен має сильним бути, щоб силою і мудрістю тією Рід зростав.

На вшанування Сварога і як знак його, на Святвечір до хати заносили плуга і клали під святковий стіл. Будучи богом Вогню, Сварог через Матір Славу дав людям вогонь. Він вважається Богом ковальства, шлюбу, хліборобства. Наділяє людину мудрістю вічного, спокоем і рівновагою, допомагає оволодіти певним ремеслом.

Свято Сварога, як і Рода, — це Різдво Сонця (25 грудня / 7 січня). Сварог виявляє себе людству у вигляді зоряного неба, котре має в собі 12 сузір'їв Зодіаку (Коло Свароже), які є Богами-Сварожичами. Кожний з них панує на небі близько 2-х тисяч років. Через Сварожичів Бог-Владика керує небесним вогнем, життям та врожайми на землі. Він постійно спостерігає за світом через Око Лада, яке є частинкою Ока Рода — Алатирю-каменя, що вдень проявляється Сонцем, а вночі — Місяцем.

"Цар Сонце, син Сварогів, себто Дажбог, був же мужем сильним", — читаємо у "Повісті врем'яних літ". Автор твору виокремлює у віруваннях слов'ян три періоди: перший — найстародавнійший — до Сварога (кам'яний вік, сім'я, як така, не існувала: дітей народжували від того, хто був любий, дитину виховувала мати і весь рід); другий — поява Сварога (уже відоме залізо, ковальське ремесло; Сварог, як опікун сім'ї, постановив жінці за одного чоловіка виходити заміж і від нього народжувати дітей); третій — поява Сварожича-Дажбога (з'являється управління державою, запроваджується порядок). Про присутність Сварога засвідчує і "Велесова книга", у якій знаходимо рядки: "А захистить нас від ворогів на Русі могутній Сварог наш, не інші боги. А крім Сварога, не маємо нічого, лише смерть".

І. Огієнко, як наполегливий провідник православ'я, змушений також констатувати, що "напочатку єдиним головним богом був у нас Сварог, бог Неба, сам Небо й світло. Він був основою всього, це прабог, владика світу. Сварог — батько сонця й вогню, і вже від нього пішли всі інші боги, як Сварожичі".

За українською міфологією, на високій горі, що омивається первісними водами Всесвіту, побудував собі Сварог пишний храм,

на вершині якого обертається Сварга — символ влади бога-творця над пільмою. У царстві Сварги живе Дажбог-Сонце. Храм Сварога стоїть на семи залізних стовпах, обгороджений золотим терном, з дорогими золотими ворітьми. Їздить він на білому коні. Калиновими та золотими мостами приходять до Господаря у гості його божата: ясне сонечко, місяць, зорі і дрібен дощик. По калиновому ж мосту через Дунай ходить він до Раю у сорочці як лист тоненькій, як біль біленькій.

І. Нечуй-Левицький з приводу образу Пана Господаря у колядках зазначає: "Можна догадуватись, що Господар старший від інших богів, коли вони до нього сходяться, як до князя з'їжджались у гості бояри. Пан Господар — то давній найстарший бог світла або неба, котрий збудував світ і вивів на небо сонце й зорі; то давній бог Сварог, бог світла, старший од усіх богів, батько Дажбога". І сьогодні український народ величає бога Господарем. Підтвердження цього знаходимо у приказках ("Бог старий господар: має більше, ніж роздасть", Господар багатий, то й нам дасть") та колядках, зокрема у такій:

Ішов, перейшов місяць по небі.

Зірниця-сестриця каже:

"Ходи до мене бога шукати!"

Найшли ми бога, Пана Господаря.

Свято Вітрів (Курик-вітрогон — 28 липня) — "Сей день святкується задля вітру: можна все робити, лише ні коло сіна та оборогу, бо вітер геть порозмітає", — зазначає М. Грушевський. Вітер у дохристиянські часи вважався за божество, котре могло принести як добро, так і зло. У бога вітрів Стрибога багато слуг (дітей і онуків), які виконують його волю. Одні вітри буйні — ліси ламають, бурі наганяють, метелиці-хурделиці насилають; інші ж рятують людей від спеки, проганяють хмари вночі, щоби добре видно дорогу було, підганяють вітрила у морі, приносять теплі дощі на спраглу землю. Лихі вітри можуть нав'язати навіть хвороби ("повітріє"). Щоб задобрити вітри, у давнину і виникло "Свято Вітрів".

З прийняттям християнства на цей день накладено вшанування святого Курика, а свято почали називати "Курик-вітрогон". Кінець липня — це пора закінчення жнив. Збіжжя вимагає великої уваги, та насувається небезпека бур і блискавиці, вітрогону-вітродуя. Ці сили саме зараз потрібно задобрити, вблагати не шкодити. Під час свята підкидають у повітря жменьки муки, крихти хліба, зерно, як своєрідну жертву вітрам, щоби ті були милостиві, не принесли "повітрія", граду, чорних вихрових хмар, не перешкодили довести

до пуття зібраний урожай. За повір'ям, хто цього дня щось на полі робить, той багато мороки собі наробить.

Символ етнічний — специфічний етнокультурний засіб опосередкування комунікацій у тому чи іншому етнічному утворенні, здатний набувати органічності й багатозначності образу. Вивченням етнічної специфіки знакових систем займається етносеміотика. Кожному етносу притаманні індивідуальні відмінності між формою прояву того чи іншого елемента культури і його внутрішнім змістом.

Знакова функція культури, або сигніфікативна (та, що приписує значення), тісно пов'язана з її пізнавальною та комунікативною функціями. Ця функція становить чималий інтерес для етнографії, оскільки символи, знаки, значення виконують, як правило, етноінтегруючу та етнодиференціюючу роль, що дозволяє виявляти певні відмінності між етносами. Різноманітність варіативних та інваріативних ознак символіки у генезі та історії етносів вражаюча. Символічні поєднання форм, ритмів, чисел, образів характеризують неповторність етнічного колориту.

Слава (*Мати Слава, Велика Слава, Прослава, Діва, Діва Обіда, Покрова, Перуниця, Громовиця, Славуна, Птиця Вишня, Обідниця, Сива Голубка, Березиня, Сур'я, Ясна*) — Богиня звитяги і перемоги, чеснот та шляхетності, хранителька роду руського. Мати-Слава приходить до русичів як Віща Птиця, щоб надихнути на героїства і подвиги великі.

У "Велесовій книзі" мовиться: "Б'є крилами Мати наша Слава і говорить нам о труднім часі засухи і мору худоби", "Б'є крилами Мати наша Слава і велить нам іти до січі, і маємо йти". Вона летить попереду війська, веде до перемоги, а після битви віщує про честь, могутність та подвиги героїв. Тим русичам, які за правду і віру загинули, вона дає напитися з Рогу Життя живої водиці й забирає їх у Сваргу. Отже, слава — це шлях переходу людини із звичайного стану в божественний. Після битви воїни обрядово спалювали закривавлені сорочки і одягали нові на знак того, що готові померти за рідну землю, за Матір-Славу, та нею ж збережені, присягаються і надалі Богині вірно служити. Ті, хто дорогою Богів по Славі йде, згодом через неї у Вирій Правди потрапити можуть.

Слава проявляється в усіх чеснотних дружинах, котрі чоловіків своїх на справу честі надихають. Вона, як і Мокоша, є Покровою для воїнів-захисників рідної землі, спрямовуючи та оберігаючи їх. Мати-Слава тим людям, котрі чисту душу та тіло мають, за

законами Прави у Яві живуть, у ділах земних допомагає, волю їхню загартовує. Крім слави є неслава, або недобра слава. Ми ж маємо пам'ятати про давні заповіді славою примножувати силу Роду свого. Мати Слава, на землю спустившись, у зачинателях Роду русів-оріїв проявилася. Через те вони смерті не бояться і сміливо на ворогів йдуть, бо страху не відають. Хто у славі загине, той життя буде мати вічне. Слава — це прагнення доброго і світлого, широкого і чистого, підтвердження того, що ми йдемо вірним шляхом. Слава — то пам'ять про минуле і натхнення на майбутнє.

За дослідженнями Зореслава Колоса, прообразом Матері Слави є віща птиця Бога Індри Магура. У русів вона була спочатку птахом з дівочою головою і грудьми, з утвердженням Бога Перуна прийняла образ крилатої жінки. А після того, як Філіп Македонський розбив скіфів, Мати Слава стала відома у Фракії, Македонії, Греції, Римі та інших землях. З неї виникла македонська Ніка і римська Вікторія.

Слово в контексті етнокультури. У процесі етногенезу (становлення етнічного "Я" у світовому просторі) мова у системі символів нагромаджує і фіксує досвід етносу, стаючи його "найдосконалішою подобою" (О. Потебня). Вона формує образ етноспільноти і виступає основним способом самовираження одиниць етносу, стає одним із провідних індикаторів руху культури вперед. За Е. Сепіром, культура — це те, що робить і думає дане суспільство, а мова — те, як воно думає. Культура, як система свідомості, пов'язана і з особою, і з етноспільнотою; мова ж, як досконала система символізації колективного досвіду, виступає символічним керівництвом до розуміння етнокультури. І. Кант зазначав, що представників різних спільнот хвилюють різні речі. Тим самим сприймання і розуміння світу впливає на лінгвоментальну поведінку, що відбивається у мовних одиницях.

Народні звичаї та обряди, як прояви етики стосунків, поряд із власне обрядовим, предметним, виконавським, просторово орієнтованим, часовим, символічним кодами значне місце відводять словесному супроводу, що будується за законами фольклорного дискурсу. Саме у таких контекстах і розкриваються сакральні значення слів та виразів. Для ілюстрування думки наведемо перелік ключових понять весільних обрядовій (вербальних семантичних кодів): *князь, княгиня, молодий, молода, весільний батько, весільна мати, посадний батько, посадна мати, сват, староста, боярин, дружка, світилка, свічка, закосянки, коровай, гільце-вільце, коровайниця, посад, барві-*

нок, віночок, дівич-вечір, весільний поїзд, рушник, стрічки, розплітати косу, подавати рушники, ламати калину, весілля, дякування та ін.

Ці слова та вирази несуть у собі глибоке смислове навантаження, характерне лише для культури певної території та етноспільноти. В обрядах весільного циклу вони набувають сакрального характеру, оскільки використовуються у текстах, що супроводжують переломну, межову пору у житті людини. В обрядово-пісенній творчості загальнонавживана лексика набуває символізовано-сакральних характеристик.

Магія реалії породжує магію слова, яке несе смисловий заряд певної ідеї, тобто образу, закріпленого за словом у свідомості носіїв мови. Слово збуджує уяву, вселяє віру. Світ навколо, що втілений у речах та явищах, сприймається через його розуміння спільнотою і через відтворення його у рідному слові, тому ім'я речі досить часто свідчить про її виникнення або призначення.

У пору міфічної свідомості людина вбачає в речах лише сакральне, а потім поступово їх приземлює, інформатизує. Слова ж стають етнічними символами сутності буття. Мова етносу формує образ реального світу, яким його бачать її носії, тобто "мовне вираження об'єднує образ і саму дійсність, тому рідна мова відкриває нам з дитинства цю дійсність передусім у слові, імені" (В. Жайворонок).

Соціалізація етнічна — процес засвоєння індивідом системи етнокультурних цінностей та норм, які дозволяють йому функціонувати у тому чи іншому етносередовищі. Як елемент загальної структури культури етносу, механізми етнічної соціалізації виступають основоположними психологічними умовами збереження етнічної спільноти як цілісного організму. Етнічна соціалізація виступає у двох аспектах: засвоєння етнокультурних цінностей та перенесення їх у систему внутрішніх особистісних установок та орієнтацій. Останнє здійснюється шляхом відтворення попереднього досвіду і надання йому нової визначеності.

Процес етнічної соціалізації можна розглядати в контексті міжпоколінної трансмісії культури етносу і в контексті етнокультурного розвитку особи. Вона охоплює практично усі етапи життєвого шляху людини, протягом яких відбувається засвоєння етнокультурних цінностей, нагромадження нових якісних характеристик. Оскільки у процесі етнічної соціалізації відбувається включення індивіда у певне етнокультурне середовище, то завжди існує й міра цього включення. Врахування даного аспекту має важливе

значення, оскільки це пов'язано із ступенем вкоріненості індивіда у культуру.

Етнокультурна інформація, що передається у процесі соціалізації, потребує певного впорядкування. На виконання цієї функції зорієнтований механізм стереотипізації, за допомогою якого досвід може передаватися у часовому просторі. Слід зазначити, що і етнічна своєрідність культури найвиразніше проступає саме у стереотипізованій поведінці.

Набір стереотипних форм поведінки, притаманний даному етносу, не обмежується лише сферою обрядів та звичаїв. Стандарти поведінки властиві також спілкуванню, соціалізації, традиційним способам виховання й навчання дітей. Найважливішим інститутом первинної етнічної соціалізації є родина.

Установки та стиль родинного виховання тісно пов'язані з наявністю в етнічній культурі тих чи інших мотиваційних синдромів (потреба у досягненні якісних результатів, орієнтація на інших, думка громади тощо.). Кожній культурі, як правило, притаманні кілька альтернативних або взаємодоповнюючих образів дитинства. Вивчення стилю етнічної соціалізації у різних етносів передбачає диференційований аналіз: мети й завдань виховання; засобів і методів; агентів та інститутів соціалізації; її наслідків та ефективності.

Спасова борода (Велесова борода)— давній хліборобський обряд. При завершенні жнив залишають у кінці ниви пучок незжатих колосків, який називають у різних місцевостях по-різному: Спасова борода (Спасові на бороду), людська доля, Перуну на бороду, борода, дідова борода, цапова борода, в'язати бороду, коза, перепілка, перепелиця тощо. Недожате колосся зв'язують у пучок (означає єднання, поєднання) червоною ниткою, поясом чи стрічкою (оберігаюча функція) або виплітають китицю із колосся, ніби бороду, й пригинають до землі (спрямування сили родючості із зерна у землю, символ багатства) — це і є "Спасова борода". Оздоблюють "бороду" стрічками й квітами (щоб була "гарна" — врожайна), навколо обполують траву, дряпають серпом, виминають з колосся трохи зерна й закопують у землю або розсівають поміж стеблами "бороди" (імітація наступної оранки і сівби). Подекуди поруч кладуть окраєць хліба, дрібку солі та ставлять посудину з водою: "Оце тобі, борода, хліб, сіль та вода!" (жертвоприношення польовим духам, душам предків, що охороняють ниву; збереження сили родючості на наступний рік). Порядкуючи біля "бороди", співають, промовляють, моляться (прохальний елемент).

Після цього старійшина або хтось із чоловіків стає навколішки, кланяється на всі сторони і, схиливши голову до землі-матінки, промовляє, а всі присутні повторюють: "Роди, Боже, на всякого долю — бідного і багатого, здорового і каліку, з мужем і без мужа, одруженого і самотнього, рівного і кривого, добропорядного і злодія, старого і малого, птахам, мишам і всякій звірині". Парубки перелазять через "бороду", щоб завжди мати статки; молодіці поруч кидають позад себе серпа, прагнучи передбачити, який урожай чекає їхню ниву наступного року: як серп, падаючи, вдариться гострим кінцем об землю — можна сподіватися великого урожаю, а як тупим або держаком — то це погана прикмета. Так ворожать тричі, а потім роблять логічні висновки щодо майбутніх доходів. Влаштовують біля "спасової бороди" ще й таку забаву: жінці ставлять сніп, відходять від нього на кілька кроків, стають спиною і кидають з усієї сили позад себе серпа. Якщо той попадає у сніп, то і наступного року буде "гуляти по полю та на снопи жати".

Щоби "спасова борода" не сумувала, біля неї веселилися, співали пісень жнивварського циклу, зокрема:

<i>Сидить півень на копі,</i>	<i>Сріблом-злотом обвита?</i>
<i>Дивується "бороді":</i>	<i>Ой чуй, пані, чуй:</i>
<i>Ой чия ж то "борода"</i>	<i>Вечеряти нам готуй! ...</i>

На Поліссі (у північно-західних районах, що межують із Білорусією) окрім "бороди" роблять ще й "бабу": на останній вижатий сніп одягають жіночу сорочку і пов'язують хустину. Йдучи з поля, несуть "бабу" попереду і віддають господареві зі словами побажання доброго здоров'я господині дому як берегині та продовжувачці роду (аби здорова була та спромоглася народжувати женців для ниви).

В етнографічних дослідженнях М. Максимовича про звичай "завивання бороди" читаємо: "Залишивши кущик, прополують його, кладуть хліб із дрібком солі і, ставши довкола, співають:

*— Ой, хто ж мою яру руту да прополе,
То той мене, молоду, да пригорне.
Обіззався старий дідище з бородою:
— Ой, я твою яру руту да прополю,
Ой, я тебе, молодую, да пригорну!
— Пійди, старий, пійди, бридкий, з бородою,
Ой, я свою руту да сама прополю.
Ой, як мені прополоть з бороди,
То так мені пригортатися з тобою".*

Первісні уявлення про "бороду", на думку В. Скуратівського, пов'язані з покровителем урожаю і статків — богом Спасом. Не випадково ж залишене колосся називали "Спасова борода". Що-

року відзначають тричі свято Спаса, і всі наприкінці літа. Пов'язані вони з освяченням плодів, тобто завершенням хліборобського року. Тому, закінчуючи жнива, хлібороб обов'язково мав пошанувати свого покровителя. Основний зміст даного звичаю — магія родючості у найрізноманітніших вирішеннях (імітативна, контактна, вербальна тощо) набуває не просто господарського відтінку, а тісно поєднується з весільними мотивами (вінок, квітка, дівчина-царівна, побажання вдалого заміжжя та ін.).

Спільна вечеря Роду. Свят-Вечір — це спільна вечеря всього роду. Навіть померлі родичі і ті, що загинули невідомо де і за яких обставин або пропали безвісти — всі мають у цей вечір зібратися разом, сидіти за столом цілим родом. Живі ставлять для померлих родичів кутю та узвар на вікнах, розкидають по хатніх кутках варений біб, залишають немитими ложки та миски після вечері.

На покуті займає почесне місце Дідух — тут поселяться на всі святкові дні добрі душі-духи прадідів-дідів. А оскільки душі померлих вважаються святими, то і сніп має ще одну назву "Рай-сніп". Вносячи Дідуха-Рая до оселі, господар від імені прадідів звертається до присутніх: "Віншую вас щастям, здоров'ям, з цим Святим вечором, щоб у веселості провели свята і наступних діждали від нині за рік і на цілий рік". Сідаючи на стілець чи на лаву (обов'язково чимось застелені), змахують рукою над нею (продмухують місця), щоб не нашкодити душам, не присісти на них, бо їх у цей вечір сила-силенна поруч. На стіл ставляться зайві миски і кладуться ложки — для добрих духів та для відсутніх членів родини. Вносять до хати трохи соломи ("дід") і сіна ("баба"). Солому кладуть під стіл, а сіно — на стіл. Застеляють поверх сіна чисту білу скатертину, по куточках стола господиня кладе освячене зілля і часник, промовляючи: "Злая сило, темна сило, іди на болота, очерети, яри-скелі, у глибокі води-прірви, куди голос півня не доходить, світло сонця не долітає ...". Цим закляттям-промовлянням берегиня Роду відганяє всяку нечисть із господарства. Поверх першої скатертини — для добрих духів-душ прадідів — господиня стелить другу — для людей. Ставлять дванадцять святошних страв, посередині господар кладе книша (для святих духів-душ прадідів), господиня — паляницю, в якій посередині примощують воскову свічку і запалюють її зі словами: "Світи, праведне сонце, святим душам і нам живим, грій-вигрівай землю-матінку, наші ниви-поля, нашу худібку!" Господиня виносить віника із хати і не вносить його аж до "Василя" (замітаючи, "можна ненароком на-

шкодити душечкам прадідів-дідів, а вони нині із нами, нас оберігають, від зла захищають, на себе перший удар приймають”).

Господар запрошує усіх на Святу Вечерю: бере миску з кутею, ставить її на шматок полотна, запалює свічку, прикріплює до миски і тричі обходить навколо столу за сонцем. Потім ставить миску із кутею на стіл і воздає молитву за померлі душі, про яких і не знають, не відають; що у лісі заблукали, у водах утопилися, в темних хащах задушилися. Вся родина повторює за батьком. Друга молитва — за живих, що знаходяться поруч, третя — за тих, хто в дорозі, далеко від рідного дому. Запрошуються до столу пресвяте Сонце, Місяць ласкавий, зорі ясні, дощі рясні, святі діди-прадіди, батьки-матері, брати-сестри, діти, онуки-правнуки — “усі наші душі Лада ідіть з нами вечеряти”. Старший Роду підносить ложку з кутею: “Усі душі нашого роду, ідіть з нами кутю їсти!”. Під час вечері дозволяється лише говорити про померлих дідів-прадідів, про їхні добрі справи, про наступний урожай — і ні про що інше.

Ярослав Орос у книзі *"Кошуні: Хроніки волхва"* описав Святу Вечерю у глибинному карпатському селі. Наводимо уривок із зазначеного видання:

“Рано Рано-вранці в переддень Різдва обоє тремтливо готуються до Святої Вечері, бо вірять, власне сьої ночі їм з’явиться починок світу — з триозначним іменем Корочун: той, що готує світло Сонця; со-няшне око; той, що своє світло має. Напередодні ... твердо говіли впродовж двох місяців, не споживали скоромного, щоб їхні тіла цілком звільнилися від тяжкої їжі. По обіді, за кілька годин до Святої Вечері, Мізинчик Монах розклав на припічку дванадцять полін, наготовлених дванадцять днів тому, разом із Лемом узялися добувати живу ватру: спершу один, потому другий терли дрово об дрово, доки не закурився димок, а там і спалахнув вогник. Таким побитом обоє склали троякий чин живій ватрі яко таїні світотворення, святошній прикметі, домашньому вогнищу. Відтак запалені поліна уважно поклали в черинь печі, й коли заяскрилася перша зоря на небі, підклали дров у живу ватру, щоб готувати загодя приготовлені дванадцять страв. Лем повів колядку:

Ой ходив, ходив місяць по небі

Святий Вечір!

Ой шукав, шукав ясної зорі:

Ой зоре, зоре, моя зорянице,

Ой ходімо ми Бога шукати,

Бога шукати, людей спасати.

Тим часом Мізинчик Монах виймає з гарячого споду печі вже спечений Корочун — величний білий коровай і дев’ять менших колачів. Від сінешних дверей до столу на покуті Лем розмотує сувій чистого полотна, встеляє його солом’яним гоном, збирає на стіл повні миски садовини,

городини, смажені на олії гриби та рибу, а на застелених обрусом кутках кладе по зубку часнику. ... посеред столу ставить Корочуна та довкола його тих дев'ять колачків, які мов ті планети оточують небесне світило. Наступає сакральний чин: Лем і Мізинчик Монах урочо вносять великого вівсяного снопа, ставлять на покуті, обсипають зерном, і затаєно, босі сідають до столу, торкаються п'ятами холодної криці, чують, як в їхні ества надходить сила та щезає слабкість. І зараз обоє зворушено чекають обернення спеченого в печі короваю на молодого стрільця з жарптицею Різдом у руці..."

Стереотип — впорядковані, схематичні, детерміновані культурою картини світу в свідомості людини, котрі економлять зусилля при сприйнятті складних соціальних об'єктів і захищають її цінності, позиції та права; така особливість буденної свідомості, котра заснована на прагненні людини звести різноманітність світу до деяких чітко визначених категорій. Причиною утворення стереотипів є необхідність використання в буденній свідомості принципу "економії зусиль" для сприйняття та засвоєння більшої кількості інформації з одночасним прагненням захистити цінності спільноти.

Стереотип етнічний — схематизований, спрощений, емоційно забарвлений образ певної етнічної спільноти, який поширюється, як типовий, на кожного її представника. Незважаючи на те, що такий образ має досить поверховий характер і фіксує в собі іноді малозначущі риси етносу чи етнічної групи, він надзвичайно стійкий, консервативний і важко піддається змінам під впливом правдивої інформації. Неточність і помилковість етнічного стереотипу (як одного з найпоширеніших різновидів соціального стереотипу) є однією із найсуттєвіших його характеристик. У структурі етнічного стереотипу, як психічного утворення, зазвичай, відношення домінують над знаннями.

В той же час неточним є поширене уявлення про стереотип етнічний як про негативний психологічний феномен, що ускладнює міжетнічне взаєморозуміння і спілкування через негативний характер етнічного упередження, яке концентрує в собі лише темні сторони іноетнічного світу. Схематизоване образне сприйняття навколишньої дійсності властиве людській психіці при сприйнятті таких складних соціальних об'єктів, як етноси. Стереотипні оцінки, поняття, образи, закріплені у суспільній свідомості, відображають лише загальні якості, риси етноспільнот. У цих образах інколи зустрічаються деформовані пропорції суттєвого та несуттєвого, об'єктивного і суб'єктивного.

Подібне спостерігається і в етнічних автостереотипах (образних уявленнях про власний етнос). Прямі міжетнічні контакти розмивають етнічні стереотипи, однак цей процес непростий, неоднозначний і відбувається лише за умов відсутності негативних соціальних установок. У деяких ситуаціях етнічні стереотипи стають психологічним фактором міжетнічної напруженості та конфліктів.

Стихійний патріотизм — це, за визначенням Г. Ващенко, неусвідомлювана любов до рідної природи, своїх земляків, рідних звичаїв, традицій, рідної мови. В його основі лежать в першу чергу навички, звички. Людина, живучи довго серед певного оточення, так зживається з ним, що воно стає ніби частиною її душі (див. *Територіальний патріотизм, Етнічний патріотизм, Державницький патріотизм*).

Стіл — символ єдності, родинної міцності, злагоди, гостинності, шани; символ присутності богів у цій оселі, бо "стол — то престол", куди кладеться жертвна їжа для богів — кругла хлібина-паляниця, кутя, узвар. Оселя вважається повноцінною лише тоді, коли на почесному місці з'являється "господар хати", як називали стіл у народі. Переселяючись у новий дім, мешканці перед входинами спочатку переносять стола, що слугував у попередньому житті, кладуть на нього ікону, хліб-сіль. У традиційній українській хаті стіл має постійну приписку — на покуті, у дальньому кутку навпроти печі, де дві лави, що попід стінами сусідять, сходяться. Здавна покуть вважається найпочеснішим місцем у хаті. Всі члени родини гуртуються навколо стола у ранкову годину, обідню і ввечері, тому він сприймається як "годувальник сім'ї". За звичаєм, першим сідає господар або старійшина родини — на покуть, потім всі інші. Раніше кожен чітко знав своє місце і не порушував цього звичаю, навіть якщо хтось був відсутній. Коли до хати заходили бажані й поважні гості, їм на покуті відводилося місце, а родині доводилося потіснитися. За традицією, стіл завжди пов'язувався з господарем дому (прикмета: якщо ніжки у стола хитаються, незабаром помре господар).

Сходилися за столом і зовсім незнайомі люди, укладаючи угоди, що обов'язково завершувалися традиційним "сісти за стіл". Спільний обід з давніх давен означав встановлення довіри, приязні, дружби, злагоди. Як стверджують джерела, у Давній Русі вважалося неможливим розпочинати перемови, не наївшись досхочу.

Столу належить почесне місце у весільних обрядах як магичному символу. Так повелося, де розміщувався пантеон домашніх богів, сиділи на весіллі молода і дружки. Весільне гільце, прикрашене калиною, барвінком, кольоровими стрічками, стояло на столі. В деяких місцевостях молода тричі обходила стіл і кожен раз до покуття кланялася, так вшановуючи його. За звичаєм, якщо під час сватання дівчина давала згоду на шлюб, то сватів запрошували за стіл; в противному разі посланці від парубка мусили сидіти лише на лаві біля столу. Хустку нареченому молода передавала обов'язково через стіл, засвідчуючи прилюдно своє бажання і згоду побратися з ним (погоджувалася "дати руку"):

*Крикнули лебеді на воді —
Заржали кониченьки на стайні,
Били чолом за двором,
Продавали рученьки за столом.*

В одній із весільних пісень до стола звертаються як до живої істоти: "На добраніч, столи й лави, Ще й стіни мальовані...".

Впродовж усього життя людина була "прив'язаною" до столу: за ним відзначали родини, весілля, справляли похоронні обряди. Кульмінацією будь-якого свята була колективна трапеза: різдвяна Свят-вечеря з дванадцятьма стравами, щедра та голодна кутя, великодні святкування з паскою, писанками та крашанками, молодіжні вечорниці тощо.

На Житомирщині існував звичай виставляти стіл з їжею за ворота, коли вулицею везли чи несли покійника. Стіл ставили на середину вулиці, поклавши хліб-сіль, коли переймали молодих після шлюбу (т.з. "перейма"). Тисовий стіл виносили із хати, щоби прогнати бурю на ліси.

У якій би скруті не жили господарі, на столі обов'язково мав лежати хліб і стояти сіль, як ознака родинної злагоди і гостинності. Вважалося святотатством, коли стіл був голим, тобто не застелений скатертиною, обрусом. Не годилося сидати за стіл у головному уборі, з незаплетеним волоссям, не можна було лаятися за столом, голосно розмовляти чи сидати спиною до столу, бо стіл — то своєрідний оберіг, святилище світлиці. Цей важливий хатній атрибут досить-таки часто згадується у прислів'ях та приказках. Подаємо деякі з них: "За чужим столом сиди, а правдою суди", "За чужим столом не наїсися", "До столу добре сісти, коли на ньому є що їсти", "За чийм столом сидиш, того й правду правиш" та ін.

У народі побутує чимало повір'їв, пов'язаних зі столом:

- не можна стукати по столу ложкою чи ножом, бо прикличеш сварку у хату;

- не годиться виносити з оселі чи заносити в хату голого стола без ска-тертини та окрайця, бо у господарстві того, до кого заноситься стіл, буде голо;
- не можна сідати на стіл, бо доля відвернеться;
- не можна частувати на незастеленому столі, особливо дівчину, бо чо-ловік її буде лисим;
- не можна сідати їсти на куток столу, бо не вийдеш заміж чи не оже-нишся, а заміжні пару свою втратять;
- не можна виходити із-за стола іншим боком, ніж сідав, а то дружина (чоловік) помре;
- не можна класти на стіл ключі, бо сварку прикличеш до оселі, забу-дькуватим станеш;
- не сідай на стіл, бо чиряками тіло обросте;
- хоч вдень, хоч вночі не прибирай хліба зі столу, бо злидні закличеш до хати;
- залишиш кімнату без стола — хата стане пустою;
- на стіл не можна класти шапки, бо це місце хліба і Бога та ін.

Стрибог (Стриба) — Володар простору, вітрів, руху, кругіння, грози, бурі, ураганів; Дух руху життя, за допомогою якого він вди-хає дух життя у все живе і скеровує рух небесних тіл. Стрибог — це стрижень і основа поєднання та переходу Білобога в Чорнобога. Може бути дуже стрімким, а може повільним, добрим або серди-тим. Стрибог — це постійний рух, перетворення, а коли вітер не дує, це означає, що Володар набирається сил для нового стрибка. У Стрибога є сини та доньки і безліч онучат: *Ласкавець, Дмухач, Крутий, Помірок, Труба, Посвистач, Вихор, Бігун, Шарпун, Кру-тій, Верховник, Горішний, Долишний* та ін. Вони допомагають під-тримувати все в русі, направляючи погоду і рух у простор, бо-рються з нечистю швидким рухом, стрілами вогняними. Стрибог має чотири вияви: *Сівер* — Бог холодних вітрів, *Літник* — Бог теплих вітрів, *Стрига* — Бог східних вітрів, *Вітрило* — південний вітер. Окрім них є *Морян* — вітер, який дує з моря, і *Легіт* — лагі-дний легенький вітерець. Серед Стрибожих вітрів є найпідступні-ший та надто хитрий повітряний дух — *Перелесник*. День Стрибо-га — неділя, бо він із Родом одне ціле. У людській подобі уявля-ється як літун з великою бородою, з луком, стрілами і батоном. Стрибог, виступаючи як простір і його підтримувач, пов'язаний із сузір'ям Перуна (Стрільця), бо Перун виступає вічним захисником — часом. Тому Стрибог є ще й старий бог.

У сучасних дослідженнях особливостей віри наших предків (Зореслав Колос) зустрічаємо і такі поняття, як:

- *Погода* (із польської мови) — Бог погожих сонячних днів, чудової днини, південного морського літнього вітру, син Стрибога;
- *Подага* — син Стрибога, Бог східного весняного вітру;
- *Поривіт* — Бог ласкавого поривчастого вітру, родючості, достатку, успіху, багатства, удачі, життєвої сили, благополуччя, союзів і договорів. Дме весною у період цвітіння фруктових садів і влітку під час квітучості злакових та інших квітучих рослин. Син Стрибога;
- *Посвістач* — Бог східного зимового вітру у праукраїнців, син Стрибога.

Структура етнокультури включає: особливості способів підтримки життєдіяльності спільноти (галузі господарства); специфіку поведінки індивідів та спільноти в цілому; моделі взаємодії індивідів; організаційні форми (культурні інститути), що забезпечують єдність етноспільноти; процес формування людини як культурної істоти, носія культури даної спільноти; підрозділи, які пов'язані з "виробництвом" і функціонуванням ідей, символів, ідеальних сутностей, що пояснюють особливості світосприйняття і світовідчуття, властиві даній культурі.

Територіальний патріотизм — почуття любові до того місця на землі, місцевості, ландшафту, клімату тощо, де людина народилася. На думку Г.Ващенка, є всі підстави вважати, що любов до рідного краю, в першу чергу, ґрунтується на ранніх дитячих переживаннях та захопленнях. Для людини рідним стає все те, що вона сприймає найперше, найраніше (див. *етнічний патріотизм, стихійний патріотизм, державницький патріотизм*).

Толерантність — повага, схвалення і правильне розуміння багатоманіття культур світу, форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності. Цьому сприяють знання, відвертість, спілкування, свобода думки, совісті, переконань.

Толерантність етнічна — терпимість до будь-яких проявів іноетнічного менталітету (у поведінці, способі життя, характері, висловлюваннях тощо). Існує два взаємодоповнюючі підходи до вивчення толерантності у міжетнічних стосунках: соціологічний і психологічний. При соціологічному вона досліджується як соціальне явище, обумовлене певними соціально-економічними і політичними відносинами, традиціями міжетнічного спілкування, рів-

нем політичної і гуманітарної культури суспільства. При психологічному — вивчають структуру сприйняття, соціальну дистанцію, етнічну упередженість, авто- і гетеростереотипи та інші психологічні фактори у міжособовому та міжгруповому спілкуванні представників різних етносів та етнічних груп.

Толерантність етнічна на державному рівні вимагає: справедливого і неупередженого законодавства; дотримання правопорядку і судово-процесуальних та адміністративних норм; надання кожній людині можливостей для соціально-економічного і морально-духовного розвитку без будь-якої дискримінації; ратифікації існуючих міжнародних актів із галузі прав і основних свобод окремих людей, спільнот, груп; розробити в разі необхідності законодавство з метою забезпечення рівноправного підходу і рівності можливостей для всіх груп і окремих людей.

Толерантність етнічна на рівні особистості означає: гармонію в різноманітті; повагу, схвалення дій і думок іншого; визнання і правильне розуміння багатого різноманіття культур світу, форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності; моральний обов'язок і політичну та правову потребу; чесність, яка робить можливим досягнення миру і сприяє заміні культури війни культурою миру; обов'язок сприяти утвердженню прав людини, культурного плюралізму, демократії, правопорядку; відмову від догматизму, абсолютизації істини і утвердження норм, встановлених міжнародними правовими актами в галузі прав людини; визнання того, що люди за своєю природою відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою, цінностями і володіють правом жити в світі та зберігати свою індивідуальність; погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим; активне відношення, сформоване на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини.

Цьому сприяють знання, відвертість, спілкування, свобода думки, совісті, переконань.

Толерантність етнічна на рівні світової співдружності — це: визнання і повага націями і етноспільнотами культурного плюралізму у просторі світового співтовариства; усвідомлення, що мир неможливий без толерантності, нетерпимість може приймати форму маргіналізації найбільш соціально незахищених груп, їх виключення з суспільного і політичного життя, а також насильство і дискримінації щодо до них; розуміння, що всі люди і групи людей мають право відрізнятися один від одного; усвідомлення того, що

небажання визнавати культурне розмаїття призводить до глобальних конфліктів, від яких неможливо відгородитися національними кордонами; необхідність проведення відповідних наукових досліджень з метою вирішення цих глобальних завдань; налагодження контактів для координації діяльності міжнародного співтовариства, включаючи аналіз первинних причин нетерпимості в контексті соціально-історичних наук.

Толока — давній народний звичай колективної допомоги під час виконання деяких господарських робіт, будівництва, копання криниці тощо на безоплатній основі. Зазвичай, толоку влаштовували у недільні або святкові дні. Відповідно до традицій, працювати на себе в такі дні не дозволялося, допомога ж сусідові, односельчанам, навпаки, схвалювалася. Це була одна із ефективних форм залучення молоді до праці, передачі їй трудового досвіду, вправності. Саме під час толочних робіт хлопці проходили випробування на придатність до вступу у парубочу громаду. В колективній праці формувалася духовність особистості. На толоці панував святковий, піднесений настрій, лунали пісні, жарти. Це був дієвий засіб засвоєння елементів культури спільноти, становлення особи як особистості.

Тотем — захисник певного роду, вірний покровитель людини, першопредок роду. За уявою предків, його потрібно шанувати як брата чи сестру, завжди у всьому годити, за що він допомагає або не шкодить. Символом єдності з предком-тотемом є саджання молоді під час весілля на кожух, що означає побажання плодовитості молодят та багатства у господарстві. За повір'ям, родовід ведеться від тотему роду, а він є опікуном, оберігачем, і всі добре знали, що душа прародителя найкраще почуватися у м'якій шкурі і через спілкування-дотик наповнює молодих могутньою силою.

Тотемізм — одна з первісних форм вірувань, згідно з якою існує родинний зв'язок між людиною і певним видом тварин, птахів, дерев тощо. Ця форма вірування і сьогодні побутує в українській обрядовій поезії, вимандрувавши із епохи палеоліту, збагатившись у трипільську добу і у всій красі та величі прийшовши у сьогодення у піснях, замовляннях, закличках, примовляннях, зображеннях на речах.

У трипільських зображеннях Небесних Світил, води, дерев, тварин ми бачимо тотеми праукраїнців, котрі, за їхніми уявленнями, були їм прародичами, опікунами, друзями. На те, що наші прабадьки-сонцепоклонники вважали своїх тотемів першородичами,

вказують приклади із українських обрядових пісень, у яких дуб — "дід любий", а "зозулиця — милая сестриця". Дуб-дід — то не просто предок, його ще й запрошують у гості та прохають дати сили: "Гей дубе, дубе, наш діду любий! Ходи в господу до нашого роду, на наших мужів дай свої сили". Такі замовляння були і в трипільців.

Археологи (Б. Рибаків, В. Маркевич) розглядають зображення оленя, кози, собаки на трипільському посуді як символ замовляння добробуту у землеробстві, скотарстві, полюванні. У обрядових піснях зустрічаються розмови людини із силами природи. Ймовірно, це відлуння магічних звернень людей до своїх тотемів. Найшановнішими символами-тотемами були здавна у праукраїнців Сонце, Місяць, Зорі, дерева, тварини, птахи. Герої обрядових пісень шукають у сил природи допомоги, розради, підтримки, поради: "Мій Місяченьку, мій батеньку! Скажи ж мені всю правдоньку! Чи я поїду за милого?"; "Ой куди ж ви, сірі гуси полинете? Куди мос дівування забере? Полинемо сірі гуси в чисте поле, заберемо дівування в синє море".

Українські етнографи та фольклористи зафіксували значну кількість народних мініатюр, у яких відтворено уяву наших предків передавати розмову тварин. Подаємо деякі із них:

- "Деркач і перепелиця": "Раз посварився деркач із перепелицею і крикнув: Щоби я тебе не роздер, дер, дер, дер! Потім узяв собі колок, щоби перепелицю вибити, але вона вихопила і сховала колок у житі. Тоді деркач став кричати: Де колок? Де колок? Де-де-де? А перепелиця у сміх: Ха-ха-ха! Ось колок! Ось колок! І так завжди кричить";

- Кум-кума! Бузьок де? Нема! А де ж? Умер! Коли? В четвер! А ми тому раді-раді-раді!

Подібні мініатюри переносять нас у добу тотемізму, коли вся земна живність наділялася уявою наших прадідів людськими якостями, із добою символіки звуків, коли людина активно збагачувала свій лексичний фонд, наслідуючи звуки довкілля. Особливо промовистими щодо розуміння тотемізму є ті українські обрядові пісні, у яких тотем обдаровує героя. На це розраховувала людина мідного і кам'яного віків, присвячуючи своїм тотемам та їх зображенням ритуали, замовляння, таночки і пісні, аби мати від них вигоду: "Стоїть яворець. А на вершечку сив соколонько. Над'їхав гречний панонько. Взяв добувати дрібні стрілоньки. Наміряти з туга лученька... Ой пане, пане, не стріляй мене... Стану я тобі а в вислуженці... Твоїм боярам броди покажу, мости поставлю. Твою

панночку сам перенесу, вінка не зроню. Тебе самого на золотий міст, на срібну лавку”.

Б. Михайлов, дослідник пам’яток Кам’яної Могили зазначає, що образи тварин, які виникли в епоху палеоліту, яскраво характеризують одну із форм первісної релігії — тотемізму: “За віруваннями древніх, обряди, які відбувалися за допомогою чаклунів перед зображеннями тварин, сприяли вдалому полюванню”. Ось такі вірування і увібрали у себе обрядові пісні, у яких тварина виступає другом людини, жертвуючи собою: “Гордий молодець ... надібав чорного тура, грубого звіра. І сніпок стрілок не долітає, гордий молодець зі страху умліває. А чорний турець до него промовляє: Гордий молодче, ... заб’єш ти мене. Поїдеш же ти в неділю рано, тоди ж ти мене та постріляєш”. У наведеному прикладі відображено ставлення предків до своїх тотемів-тварин. Існував ритуал забивати тварину-тотема у певний час (у цьому прикладі — неділя) і через його м’ясо прилучатися до бажаних рис своїх родичів-тотемів.

У нашій пісенній обрядовості тотеми наділені умінням розмовляти. Ця властивість впливає із віри первісної людини у спільне походження людей, тварин, рослин і всього довкілля. За уявленнями предків, у природі усе є живим і перебуває у спорідненій залежності. Тому тварини, рослини, Небесні Світила, за уявою прадідів, могли говорити, сміятися, народжувати так само, як і людина, співати, журитися, сердитися тощо. Ці давні уявлення збереглися в обрядових піснях, казках, легендах, міфах, повір’ях, у повсякденному мовленні (Сонце сходить, Місяць заходить, весна прийшла, мороз лютує, веселка грає, жито вродило, небо зажурилося та ін.).

Традиція:

- зорієнтовані на певний ідеал вірування, спосіб мислення, норми поведінки, а також прагнення, що в різних формах на ірраціональному та раціональному рівнях передаються з покоління в покоління;

- механізм самозбереження і самовідтворення етнокультури та генетичного способу передачі інформації й стереотипних програм поведінки;

- процес та результат стереотипізації соціоісторичного досвіду спільноти;

- соціальна і культурна спадщина, що передається від покоління до покоління та відтворюється у певних суспільствах і соціальних групах протягом тривалого часу.

"Традиції, якщо вони воістину народні, завжди були на часі. Їх образно можна порівняти з берегами річки, які спрямовують живе русло у відповідний напрямок. Якщо ж ті береги руйнуються, розмиваються, то річище неодмінно втратить свій орієнтир — неконтрольована вода розіллється довкола. Спробуй тоді одшукати оту первісно природну старицю. Пошана вітчизняних традицій, розумне їх реставрування і осучаснення аж ніяк не веде до ізоляваності... Просто ми не маємо права обкрадати самих себе, не бачити у своїх традиціях кращого, вартого пошани" (В. Т. Скуратівський).

Трипільська культура — одна із неолітичних культур, що процвітала на праукраїнських землях від середини VI тис. до н.е. і аж до кінця III тис. до н.е. Це, за підрахунками археолога М. Відейка, 2600-2700 років. Багато дослідників (М. Брайчевський, Я. Пастернак, А. Петров, В. Хвойко та ін.) вважають, що Трипільська культура не припиняла свого існування, нікуди безслідно не зникала, а перейшла в інші культури українського Подніпров'я. За наявності у ній протоміст, храмових комплексів, ремісництва тощо ця культура підпадає під визначення "Трипільська цивілізація".

Носії Трипільської культури мешкали у Подніпров'ї уже в IX тис. до н. е. (Г. Дебець, Т. Кондукторова, І. Гофман). За дослідженнями антропологів (Хв. Вовк, І. Раковський, С. Руденко) вони належали до давньосередземноморського, протоевропейського та змішаного антропологічних типів. У неоліті носії названих типів із праукраїнської Буго-Дністровської культури, що своїми коренями сягає мезоліту, початок якого на праукраїнських територіях відраховується з IX тис. до н. е., розвинули Трипільську. Контакти творців трипільської культури із носіями інших неолітичних культур Праукраїни матеріально засвідчені від 4400 року до н. е.

Трипільці мали не лише тісні господарські, але й шлюбні відносини зі своїми сусідами (Середньостоговською і Нижньомихайлівською культурами). Відбувається консолідація населення різних куточків праукраїнської території, а, отже, здійснюється взаємопроникнення мов. Деякі автори (В. Мицик, О. Фисун) вбачають у трипільській людині етнічну спільноту з ідентичними ознаками у способі життя, суспільної організації, господарюванні, світогляді, віруваннях.

У Трипільську добу починається також історія міст і сіл України. В. Петров зазначає: "... поселень у III тис. до н.е. було більше, ніж тепер". У наші дні археологами віднайдено протоміста трипільців площею у кілька сотень гектарів. У час розквіту трипільської архітектури переважали наземні житла з дерева, обмазані глиною.

Поширені двоповерхові споруди, розташовані у вигляді вулиць та кварталів. Площа жител різноманітна. Кількісно (дві третини будівель) переважають будівлі площею від 60 до 120 кв. м (з урахуванням двоповерховості); біля 14% від загальної кількості припадає на будівлі, площа яких становить 150-200 кв.м. Трапляються будівлі площею 300 і більше квадратних метрів (з урахуванням двоповерховості). Для будівництва використовували найчастіше дуб та граб.

Стіни будівель розписували різноманітними орнаментами та зображеннями як ззовні, так і в середині оселі. Для розпису використовували білий, чорний кольори та різні відтінки червоного. За твердженням археологів, розписували як житлові будинки, так і приміщення сакрального призначення. Простір навколо дверей оздоблювали геометричними орнаментами, що слугували оберегами. Аналогічні розписи робили по обидва боки вікон.

Автохтонність трипільців на праукраїнських землях відстоюють В. Даниленко, Я. Пастернак, А. Петров, В. Хвойко, В. Щербаківський та ін. науковці. В. Хвойко зазначає: "Як повна стабільність обряду поховання і всієї його обстановки, так і вражаюча схожість антропологічних даних при збереженні скелетів, якнайяскравіше говорить про один і той же незмінний народ ... в зазначеній у моїй праці місцевості ... з незапам'ятних часів протягом цілих віків жив осілий землеробський народ орійського походження. ... як гілка орійського племені ... нащадки якої і донині населяють Південно-Західну Росію (тобто, Україну). ... народ, який жив у нашій місцевості з неолітичної пори... з початку свого існування носив зародок тієї сприятливої для розвитку гуртових і сімейних засад культури, яку ми послідовно бачимо і в подальшому, і в пізнішому, і навіть у сучасні нам періоди". В. Щербаківський стверджує: "... ми вправі вважати і твердити, що ми є та були автохтонами на своїй землі не від VI віку по Різдві Христовім, тільки ж від неоліту".

Традиції Трипільської цивілізації "найповніше проявляються у бутті та народній культурі українців із часів незапам'ятних і понині: у гончарстві (форми посуду і мотиви розпису), писанкарстві, вишивці, ткацтві, де стильові та художні засади, космогонічні мотиви, символи та образи збереглися до наших днів" (О. Фисун). На думку В. Петрова, це стосується й барвистого розпису та оздоблення помешкань українців, традиція якого тягнеться від часів оріїв-трипільців. За дослідженнями археологів (С. Рижов), основними кольорами при розмальовуванні осель та посуду були червоний,

чорний, білий. Тому можна стверджувати, що сучасна вишивка червоними та чорними нитками по білому є безпосереднім продовженням трипільської культури.

Українські гончарі з давнини виготовляють саме "трипільські керамічні баранці й волики у вигляді куманців і прикрас та трипільське намисто" (Н. Денисюк). Глиняні іграшки і дитячі свищики, глиняні козацькі обереги також нагадують трипільську пластику. В. Петров зазначає, що "уже в трипільський період Україна набуває певної суми характеристичних ознак, що і за наших часів лишаються властивою приналежністю етнографічної культури українського народу як народу хліборобського". "Питомою культурою української землі є Трипільська культура" (В. Мицик).

Трипільська кераміка з її розкішно вимальованими орнаментами викликає особливий захват як дослідників, так і пересічних любителів минувшини. На початку ХХ ст. в українській спеціальній літературі щодо трипільської кераміки був запроваджений термін "українська неолітична мальована кераміка". Дослідники сходяться на тому, що оздоблення трипільського посуду має сакральний та магічно-сакральний характер, тобто стосується культів і обрядів. Значну частину свого посуду трипільці, власне, і виготовляли, за найсучаснішими даними археології, для культових і жертвних цілей. У їхніх орнаментах віддзеркалюється світогляд часів Трипільської цивілізації, духовність суспільства. З отих білих, чорних, червоних стрічок, ліній, кружків, трикутників, ромбів, крапок промовляє жива думка наших далеких пращурів-трипільців.

В артефактах трипільської культури широко представлені магічні символи, сакральні образи та знаки: знаки-ікони, блоки знаків, виявлені на трипільському мальованому посуді Т. М. Ткачуком, різноманітні символи в орнаментах усіх типів, будь-який прояв певних зображень на предметах культури. Усі вони можуть бути віднесені до магічних символів та знаків і поруч із магічно-сакральною піктографією становлять магічну мову трипільського суспільства, мову, якою праукраїнець спілкувався із Небесами. Цілком зрозуміло, те, чим живилася думка, що було у головах тих далеких від нас у часі людей, було у них і на кінчику язика.

Тією символікою була наповнена мова трипільців, їхні магічні замовляння та співи. Сьогодні уже відомо, що трипільська символіка нараховувала не менше 300 знаків та блоків. Знаки-символи тих далеких часів вивчаються дослідниками уже біля 100 років. Хрест у колі більшість дослідників вважає символом Сонця, деякі

(Т. Ткачук, Я. Мельник) — символом Місяця. Лінзоподібні знаки-овали — символ жінки, що засіває ниву; символ зерна, родючості. Хвиляста лінія у трипільських орнаментах символізувала воду, вологу, здатність до запліднення, продовження життя. Пучки вертикальних або нахилених ліній більшість дослідників витлумачує як символ дощу. Серпанок є символом Місяця-молодика. Чисті або зафарбовані кола вважаються символами Сонця. У деяких трипільських знаках-символах дослідники бачать давніх Богів та писемні знаки (Б. Рибаків).

Б. Рибаків щодо знаків-символів трипільців стверджує, що вони у незмінному вигляді примандрували у сучасність. З цього приводу С. Рижов та О. Уманський заявляють, що естетико-стилістичні основи та елементи світосприйняття неолітичної людності українського Подніпров'я дивним чином перегукуються із традиціями сучасного українського народного декоративного мистецтва, в орнаментах української вишивки.

Якщо уважно придивитися до трипільських символів, констатує С. Губерначук, обдумати їх і порівняти із символами українських обрядових пісень сонцепоклонницького походження, то виявиться наступне: усе, що опоетизували в оздобленні свого посуду та інших виробів трипільці, обігрується, повторюється, варіюється не тільки в орнаментах українського посуду і вишивки, але й у символах, образах, мотивах українських обрядових пісень, особливо сонцепоклонницького походження. С. Губерначук провів підрахунок частоти повторення символів на виставлених для огляду у Національному музеї історії України трипільських пам'яток і отримав такі дані: символи Сонця чи його колообігу знаходимо на 12 пам'ятках; Місяця — на 6 орнаментах; дощу — на 18 зразках; води — на 13 речах; дерев — на 11; тура-бика або рогів бика — на 16; птахів — на 5; зображення змії — на 6; оленів, собак — на 4.

Така ж частотність подібних зображень простежується і на 150 зразках трипільської кераміки та пластики в музеї Інституту археології НАН України. У орнаментах зразків гончарства (понад 700 одиниць), досліджених археологом С. Рижовим, найчастіше зустрічаються зображення Сонця та його коло обігу (90), води й дощу (40), Місяця (40). Порівняємо ці дані із результатами дослідження обрядових пісень, наведених у збірнику "Золотослов". Із 350 українських обрядових пісень сонцепоклонницької доби Сонце оспівують 36, Місяць — 38, Зорі — 31, первинні води — 21, дощ — 11, дерево — 46, тура-бика — 7; райських птахів — 7, сокола — 28, голубів — 10 та ін. Отже, в українських обрядових піс-

нях сонцепоклонниць кого спрямування оспівуються ті ж символи-тотеми, які зображені на трипільських орнаментах на ранньому етапі Трипільської цивілізації. Напрошується логічний висновок: символи-тотеми трипільців і українських обрядових пісень є складовими однієї і тієї ж релігійної системи, сформованої в умовах однієї ідеології та колективами осіб, між якими можна визнати спадкоємну залежність.

В Україні й сьогодні поширена форма вітання із людиною, яка зайнята якоюсь роботою: "Боже поможи!" Той, кому таке зичать, відразу ж відповідає: "Казали Боги, щоб і Ви допомогли!" Словами відповіді до нас пробивається із прадавніх сонцепоклонницьких часів проукраїнське багатобожжя. Про це ж нагадують і багато українських обрядових пісень, уривки із яких наводимо:

- У Іванка на узгорі говорили Боги вчора;
- Ой Дажбоже! У полі урожайно, на току буйно, в пасіці рійно;
- А ти, Перуне — Отче над Ладом! Дай дочекати Лади-Купала!
- Ой Лелю-Полелю, не стелися близько мене;
- Ой весна красна попід лісом ішла, ой Леле, Леле та ін.

За цими іменами праукраїнських Богів стоять ще давніші проукраїнські слова: давати — Дана; дивитися, диво, дивуватися — Див; яріти, ярий, ярина, наярувати, яр, яровіти, ярувати, ярчук, ярочка та ін. — Ярило; лад, ладувати, ладан — Лада, Ладо; прати, періщити — Перун та ін.

Узагальнення даних різних наук та дослідників про близькість етнокультури трипільців і сучасних українців дозволили В. Мицику зробити такі висновки:

- у трипільців і українців один і той же життєвий простір, однакове господарство (вирощування одних і тих же зернових; розведення одних і тих же домашніх тварин);
- аналогічні будівельні технології (будівлі, зазвичай, з дерева і глини із домішками соломи та полови);
- керамічна гончарна культура. За оздобленням та мовою образів кераміка як трипільців, так і українців є художньо найбагатшою у світі;
- світогляд трипільців та українців тотожні: кругообіг Сонця на трипільських керамічних виробах відповідає українському безконечнику, закладена одна і та ж ідея — безконечність життя під світлом Сонця;
- культи українців (культ предків, матері, роду, небесних світил, води, вогню, дерев та тварин як тотемів, зерна, хліба) мають вито-

ки в мезоліті чи палеоліті, пройшли через Трипільську цивілізацію і дійшли до сучасників;

- "розвинулася, вистоялася, утвердилася у трипільському світі трипільська мова, культури, моральність, і потужними хвилями розкотилося усе те у наступних періодах української минувшини... все багатство українських вірувань, обрядів, звичаїв, фольклору та української мови розвинулося задовго до останніх тисячі років української історії і має витoki десь там у нашій сонцепоклонницькій прадавнині, зокрема і в добі Трипільської цивілізації. ... Але ж це не випадково, що на тій самій землі, де майже три тисячі років поспіль так пишно розквітала космогонічна сонцепоклонницька символіка у прикладному мистецтві, тобто у орнаментиці трипільської кераміки, так же пишно розквітла та сама космогонічна і солярно-люнарна символіка у словесності, тобто в українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження. У тому треба вбачати генетичну спадковість, спадковий зв'язок між мовно-культурним світом трипільців та мовно-культурним світом українців" (С. Губерначук).

"... для українців розвоевою базою були трипільські племена" (Я. Пастернак).

"Наші трипільці мусять нарешті одержати по заслугах те, чого вони варті. Вони створили тут, в Україні, першу тривалу хліборобську осілість... Вони, власне, склали весь фольклор, який маємо, всі народні обряди, вірування, майже всю усну словесну творчість" (В. Щербаківський).

Усна і нематеріальна спадщина — сукупність заснованих на традиції творінь певної культурної спільноти, втілених колективно або індивідуально і визнаних як віддзеркалення сподівань даної спільноти, оскільки вони відображають її культурні і соціальні особливості; їх норми і цінності передаються із уст в уста шляхом імітування або іншими засобами. Такими формами є, зокрема, мова, література, музика, танець, ігри, міфологія, ритуали, звичаї, художні вироби, архітектура та інші види мистецтва. Разом з ними сюди слід враховувати традиційні форми спілкування і форми передачі інформації. У визначенні чітко простежується співвіднесення понять "фольклор" та "усна і нематеріальна культурна спадщина".

Установка етнічна — стан внутрішньої спрямованості особи до сприйняття тих або інших явищ етнічного життя та міжетнічних відносин і готовності діяти відповідним чином у ситуації, що складається. Установка етнічна є різновидом установки соціальної. Вона зосереджує у собі переконання, погляди, думки певної особи щодо історії та сучасного життя етноспільноти, її взаємодії з представниками інших етнічних формувань. Установка етнічна виконує роль регулятора етнічної поведінки людини. Оскільки між установкою і реальною поведінкою індивіда може існувати розбіжність, то і реальна етнічна поведінка може не збігатися із його етнічною установкою. Тому фахівці галузі соціальних наук та педагогіки все більше спрямовують зусилля на виявлення механізмів гармонізації міжетнічних відносин, дослідження ролі об'єктивних соціальних змін, які спричиняють зміни етнічної установки і виховного впливу на особистість.

Фази життєвого циклу індивіда обумовлює культура спільноти, одиницею якої він є, поділяючи людське життя на три основні періоди (фази):

- фаза оволодіння культурою;
- фаза творення культури;
- фаза передачі культури наступним поколінням.

Фізичні межі між названими фазами обумовлюються законами природи, а детермінанти визначаються законами психологічного розвитку людини. Якщо усі названі фази мають місце у житті кожного індивіда спільноти — носія певної етнокультури, то ми спостерігаємо природний ряд розвитку спільноти як механізм збереження етнокультури, а значить й етнічності, ментальності, архетипності.

Оскільки культура є продуктом творчої роботи духу над природними стихіями, тому має духовну основу, тісно пов'язана з культом предків, з традиціями. Фази життєвого циклу індивідів — то динамічний процес збереження та творення нових цінностей, як вічно живої долі етноспільнот: від прадідів (з минулого) у сьогодення, що є мостом для майбутнього.

Фольклор — сукупність заснованих на традиціях культурної спільноти творінь, виражених групою або індивідуумами і визнаних як віддзеркалення сподівань спільноти, її культурної і соціальної

самобутності; фольклорні зразки і цінності передаються усно, шляхом імітації або іншими способами.

Структура фольклору включає такі елементи: рідна мова; народна і традиційна література; традиційна і народна музика; народна і традиційна хореографія; традиційні ігри і забави; міфологія; обряди, звичаї, ритуали; традиційні ремесла; архітектура; інші види художньої творчості.

Форми культурного самовираження — такі форми самовираження, які є результатом творчості окремих індивідів, груп або спільнот і мають культурний зміст.

Функції етноспільноти — культурно-історичні способи задоволення потреб етнічної спільноти в цілому та її членів щодо життєзабезпечення; особливі способи міжпоколінної трансмісії етнокультурної інформації та відтворення себе у просторі й часі.

Функції етносу як педагогічної системи — культурно-історичні способи задоволення потреб етнічної спільноти у трансформації етнокультурної інформації з метою відтворення себе у просторі і часі, що реалізуються в різноманітних формах, сукупність яких разом з етнічними нормами (етнічними цінностями, етнотрадиціями, етностереотипами і т.п.) складає основний зміст, „центральну зону” психічного складу етнічної спільноти. Головними функціями етнопедагогічної системи є: інформаційна, організаційна, координаційна, компенсаційно-захисна.

Хата батьківська — родинне вогнище, колыска роду, матеріально-духовне осердя сім'ї; місце перебування душ предків (охоронців від темних сил світу Нави і Яви); обитель роду людського, незрадлива колыска материзни. Хата праукраїнця — то космос у мініатюрі, тому чітко орієнтована на сторони світу: вікна та двері обов'язково повернені до сонця, "аби висвічувалося, виміталося із неї усіляке зло"; з північної сторони вікон ніколи не робили.

Будь-яке житло у людській свідомості протиставлялося рухові, дорозі, тому уявлялося як зупинка в русі, як певне місце відпочинку, організований простір для короточасного чи тривалого перебування. Воно тісно пов'язане зі способом життя людини, в ньому виразно відображається її емоційне ставлення до стилю матеріальної культури. Хата має три частини: верхня (дах, стріха) — то небо, там живуть божества — світ Прави; середня частина — власне

житло, замкнутий світ, який захищає людину та її родину від злих сил, присутності небажаних осіб, хвороб, нещастя (білий світ, світ Яви); фундамент, призьба (нижня частина житла) — світ Нави, зв'язок людини з душами померлих предків. Відповідно до цієї філософії, кольорова гама різних частин відповідала трьом світам: жовтий (стріха), білий (стіни), темно-коричневий (долівка). Традиція чітко визначала, де можна будувати хату, де небажано, а де взагалі забороняється.

Щоб відшукати чисте місце, господарі вдавалися до різних прийомів:

- За давнім народним звичаєм, на тому місці, де мала стояти хата, увечері господар розкладав чотири спеціально випечені жітні перепічки. Якщо протягом ночі хоча би один із книшів зникне, то тут можна було будувати житло, якщо ж ні — у господарстві не вестиметься худоба, будуть обсідати злидні.

- Де мали бути кутки хати, забивали кілки, освячували їх і на цілий день прив'язували корову: якщо неспокійна, цілий день ходить, не лягає, нічого не їсть, навіть коли поруч добрий корм є, — значить знизу нечиста сила прилаштувалася, тому будуватися тут не можна.

- Робили й так: ставили на кути по тарілці, у кожному наливали по десять порцій води і залишали на ніч. Вранці міряли: прибула — добре, стало менше — щось її у землю тягне. На тому місці не будувалися. Існував і такий спосіб перевірки місця забудови: посипали обране місце попелом, а вранці дивилися, чий слід за ніч залишилися. Якщо пташині — буде вестися хатне господарство, рукоділля; звірині — таланитиме господарю; людські — ходять злі духи.

- Щасливим вважалося місце, на якому лягала рогата худоба.

- По кутах майбутньої хати господар звечора насипав чотири купки зерна, а вранці дивився: якщо зерно не було порушене, місце було вдалим і навпаки.

При виборі місця для нової хати враховувалося ряд вимог: щоб город був за хатою та господарськими спорудами й виходив на долину, до водойми; щоб місце було на цілині (тобто, раніше ніким не порушене, "спокійне"); на пагорбі або там, де немає вологи; де вранці не буває роси; де до цього не викорчували дерева; де колись жила дружна родина і в ній не вмирили діти; де є зручний під'їзд; вхід до оселі повинен бути зі сходу або південної сторони; де можна вдало розмістити господарські споруди.

Не можна було будувати нову хату: меншу за розмірами від старої ("аби не зменшилась сім'я"); на місці старої; на садибі родини, де були злодії, вбивці, п'яниці тощо; на спірній ділянці землі; де було знайдено людські кістки; на тому місці, де звір загриз людину, хтось колись поранив когось до крові або убив, де перевертався віз, ламалася голобля; були сварки та розлучення; на місцях колишніх, навіть дуже давніх поховань; де блискавка спалила хату, де хвороба викосила усіх, паводок наробив шкоди; де раніше була церква або інше святе місце; де колись був тік ("будуть чорти молотити"); де були до цього якісь ями, хлів чи стайня. Не можна було, аби хата на корінь дерева попала — "незадоволені хатні ходитимуть повсякчас"; щоб на стежині не була — "які би працювати тут не жили, а все за вітром буде йти"; щоб на межі не була — "родина буде недружна, постійно буде ділитися, ладу не буде".

Однією з важливих умов щасливого життя у новій хаті був вибір часу закладин: це робили переважно навесні або влітку в п'ятницю, "коли місяць доходив до повня, щоб багатство наростало, повніло". В інших місцях України сприятливими вважалися також вівторок, четвер, п'ятниця, субота. Небажано було починати будувати хату у високосний рік, понеділок, середу та у свята (особливо, як день присвячувався комусь із святих мучеників). Після закладин можна було робити усі дні, крім неділі, свят, у дні Спасівського та Петрівського постів. При закладанні фундаменту по кутках вкидали мідні копійки ("аби гроші велися"), ладан ("щоб нечисте до хати не пхалося"), освячений хліб ("щоб покійники коло хати їсти не просили"), свяченої води ("щоби жінки у родині безпричинно не сумували"), гілочку Божого деревця ("щоби хата довго стояла"). На Поліссі під покутню підвалину клали шматок хліба з дрібком солі, як пожертву покровителям родини.

Коли зруб було зведено, крокви піднято, тобто, оселя набрала відповідної форми, старший майстер у найвищій точці причілкової сторони приладнував "квітку" — на гребені даху ставили хрест, колоски зернових та букет квітів. Після зведення стін і стелі майстер прибивав до сволака (брус, на якому тримається стеля в хаті) хрест і квіти; господар прив'язував кожуха ("аби хата тепло тримала"), світлу скатертину ("щоб завжди у хаті порядок був), хустку з хлібом та сіллю (на достаток у господі). Хустку, хліб-сізь потім забирав майстер, як дарунок за завершену справу. "Квітка" окрім оберегово-магічного, слугувала сигналом до того, що справу завершено, потрібно розраховатися з майстром. Далі усі роботи будівельні роботи проходилися толокою.

Заслуговує на увагу "ідея незавершеності" при будівництві будинку: майстри залишали непокритим частину даху над сіньки, аби "через цей отвір вилетіло усе зло з нової оселі" (через кілька днів отвір закривали); протягом року у хаті під час побілки залишали невеличку "латку" (у такому місці, що не могли бачити сторонні очі). Ці магічні дії мали вберегти мешканців нової оселі від усякого лиха. У карпатському регіоні, коли піднімалися крокви, господаря чіпляли по боках вишиті хустини ("аби дівчата вчасно заміж виходили"), два кукурудзяні качани, зв'язані лушпинням до купи ("щоб рід плодився та родився і дружним був") та букет квітів ("щоб радість у хаті жила").

Дах завершували стилізованими фігурками у формі сонця (солярний культ), зображеннями кінських голів, півнів тощо. Це були своєрідні тотемні символи, котрі виконували оберєгові функції. Таке облаштування даху (образу світу Прави) збереглося донині у сільській місцевості, хоча мешканці оселі не усвідомлюють нині функції цих первісних знаків коду, сприймають їх як традиційні мистецькі прикраси.

Придивіться уважно до старих та нових будинків і до вас озветься сива минувшина з її світоглядом, мудрістю, сподіваннями. На особливу увагу заслуговує побілка стін хати ззовні. Парадну й покутню обмащували лише білою глиною, а глуху — жовтою або червоною. Глуха стіна оповіщала, що в оселі є відданиця: у селах Полтавщини проводили три вертикальні смуги різними відтінками глини — "можна засилати сватів".

Щодо обряду переселення у нову оселю існувала ціла система звичаїв та ритуалів. До Дмитра (8 листопада) потрібно було завершити усі роботи по внутрішньому облаштуванню хати і справити новосілля. Насамперед, розраховувалися з майстром: давали вишиту хустину або тканий рушник (на Поліссі), два калачі і півня ("аби після майстра у хаті нічого злого не залишилося, коли мав сумління нечисте"). Переселятися годилося на молодик і не в періоди посту. Напередодні впускали у новозведену хату на переночівок kota або півня, котрі мали очистити та обжити житло. Хату освячували, обов'язково робили поминальний обід для усіх душ, що від роду цього відійшли, аби стали оберєгами нової оселі.

Коли всі попередні обрядодії звершено, господар бере у руки дві ікони ("щоб у парі жити у хаті"), господиня — вишитий рушник із хлібом-сіллю (на достаток), діти — миску із просом, яким сіють перед собою, "щоб зле за ногами до хати не заходило". Поліщуки зазвичай брали із собою зі старого помешкання деревне

вугілля або жар і клали його на припічок, щоб у нову оселю переселилися родинна злагода і статки, відро води ("без води нема і їди"). На входини запрошувався лише рід, "аби в нову хату нічого від чужих не переходило". У переважній частині України наступний тиждень після входин у новій хаті не ночували ("бо там відпочивають Ісус із матір'ю і нам хату благословляють", — говорили у західній та південно-західній частині України).

Якщо хату будували батьки для молодят, то новосілля, зазвичай відбувалося за таким сценарієм. Старші члени сім'ї беруть у руки ікони, вишитий рушник з хлібом-сіллю, миску з житом, пшеницею, дрібними грішми і входять до нової хати. Батько молодих господарів (за його відсутності хрещений батько або інший близький родич) іконою на всі боки благословляє нове помешкання, після чого залишає ікону на покуті. Мати аналогічно благословляє оселю хлібом та сіллю. На вулиці батьки благословляють дітей на щасливе життя у новій оселі. Молоді господарі беруться за кінці рушника і батьки заводять їх у нове житло. Лише тоді за ними до хати заходять родичі, мати посипає усіх зерном та дрібними грошима ("аби всі, хто буде у майбутньому заходити до оселі проносили сюди лише добробут, а не злидні").

При входинах та на новосіллі обов'язково спочатку співали обрядових пісень, а потім — звичайних. Всі учасники дійства чітко знали, хто що мав приносити на новосілля. Батьки новоселів несли подушки та постіль, сусіди та родичі — жито, пшеницю та інше збіжжя, хліб, сіль, посуд, ножі, ложки (старий посуд у новій хаті категорично заборонявся), предмети хатнього вжитку. У давнину хтось із найближчих родичів приводив у дарунок коня й заводив його у хату, аби перевірити її міцність, просторість.

Для того щоб у сімействі не переводилися кращі родинні та прадідівські традиції, новосели запрошували переселитися і Домовика. За повір'ям, якщо йому було не до вподоби нове місце або коли про нього забували, він вчиняв різні бешкети, а то й залишав назавсім родинне осідло, що давало змогу безперешкодно оселитися тут злим духам. Вони шкодили людям і худобі, насилаючи різноманітні хвороби, злидні, недолю, смерть. Щоб позбутися цього, пересували хату на кілька метрів або будувалися в іншому місці. Такі явища були досить розповсюдженими.

Оскільки з хатою була пов'язана значна частина діяльності людини, то прагнули впровадити найрізноманітніші магичні та оберегово-символічні дії, велика частка яких дійшла й до наших днів. Сільська хата служила не лише місцем перепочинку чи захи-

сту від природних стихій, але й виконувала естетичну, виховну, родинозберігаючу та магичну функції. Уже просте споглядання садиби давало змогу визначити заможність та уподобання господаря, ступінь шанування ним народних традицій. Чисто підведена призьба, стіни, вікна давали оцінку господині. Наявність мальованих знаків, квітів чи пташок на воротах та хвіртці, квітник під вікнами повідомляли, що в оселі є на виданні дівка чи парубок. Якщо у хаті жили добропорядні люди, то біля воріт від вулиці була закопана лава для перепочинку, неподалік на межі садиби з вулицею примостилася криниця, де завжди можна було попити води, напоїти коней, почути новини. Зупинимось більш детально на символіці окремих складових традиційної української хати.

Символіка батьківської хати.

Дах — це межа, що розділяє верх і низ (небо і світ людей): все, що знаходиться у хаті, повинно бути закрито від впливу зовнішніх сил. Це однаковою мірою стосується всіх хатніх речей, посуду, людей, що там проживають, криниці у дворі. Дах (стріха) осмислювався як жіночий" елемент житла. Звідси і звичай не виходити жінці на вулицю із хати, не покривши голови. Зв'язок даху з космосом підкреслювали фігури, що символізували сонце.

Стіни, зазвичай, обмашували білою глиною, добавляючи синюваті відтінки; декоративне кольорування було присутнє також на вуглах, попід стріхою, навколо вікон. На Уманщині широко користувалися настінним розписом. На Слобожанщині хати відзначалися особливою ошатністю, із значною кількістю декоративних оздоб на зовнішніх стінах. На рівнинному Закарпатті, як і в центральних областях України, переважали білі хати з мистецьким опорядженням зовнішніх стін. Іноземні мандрівники приємно дивувалися, побувавши в українських селах, у яких хати виглядали "немов свіжовиблене полотно". Стіни — то світ Яви, реальності, "білий світ", який українець прагнув причепурити, розмалювати, бо "які стіни, така й душа", "у гарній хаті й гарні люди".

Призьба (за народною філософією — світ Нави) відзначалася особливою ошатністю. Не було у селі хати, де б не сяяла приємним коричневим або рудим кольором ця органічна зовнішня частина житла. Призьба виконувала кілька функцій: вона слугувала за своєрідний утеплювач; була додатковою "прислугою" для господарських потреб (тут у теплу пору року сушили насіння, фрукти, просушували цибулю, часник тощо; тут перепочивали господарі, гралися діти, вигрівалася на сонці старина, збиралися на родинні та товариські посиденьки, велися неквапливі розмови та ін. Для

представників інших етноспільнот призьба видавалася дивним елементом оселі, оскільки вони так не розуміли духовних засад нашого народу.

Французький дослідник Д. Деляфріз, мандруючи поліськими селами, занотував, що "тутешній гостинний і щиросердний народ має, однак, одну суттєву ваду — надмірну лінивість, оскільки всюди можна побачити, навіть удень під час жнив, селян, які спочивають на призьбах своїх осель". Для багатьох народів звичай "сидіти на призьбі" незрозумілий, оскільки у традиціях їхнього житла відсутній такий елемент. Відповідно до нашої етнотрадиції, до оселі обов'язково прибудовували невеличкий приступець біля зовнішніх підвалин. Найбільш поширеними були глинобитні призьби. Паралельно з підвалинами клали деревину або колоті обаполи, а порожнину заповнювали піском змішаним наполовину з глиною, добре утрамбовуючи його.

Призьбу завжди тримали у чистоті: кожного тижня змащували глиною, застеляли домотканими килимами, поруч висаджували квіти, кущ калини, духмяне зілля. Вона була постійним місцем тісних людських контактів, ніколи не знала перепочинку, оскільки виконувала роль святочного місця (як покуть в оселі). Сісти на призьбу означало духовну злагоду, обрядову ритуальну дію.

Первинно призьба виконувала лише оберегову функцію. Будували її з усіх сторін хати ("обперезували хату"), а з того боку, де знаходилися вікна, через які могли легко проникнути злі сили, вона була ширшою (як лежак). Призьбу обов'язково змащували коричнево-жовтуватою, червоною глиною. Цей колір символізував очисні функції вогню. Особливо старанно оздоблювали призьбу напередодні річних свят, використовуючи яскраві сорти глини, т.з. охру (рудку).

У народі призьбу біля білої хати і сьогодні називають "ладою". Вираз "піти на ладу" означає "сісти на призьбу", а "покинути ладу", "піти з лади" — померти. Найімовірніше, що назва походить від імені оберігачки роду — Великої Богині Лади. "Вийти на призьбу" означає освятитися святочним спілкуванням, поладувати. Сьогодні в уявленнях українців призьба частково втратила магічну функцію й виокремилася у пристрій для господарських потреб. Однак підсвідомо продовжує виконувати (там, де збереглася!) функцію своєрідного кола, що охороняє житло від усього злого.

Вікна — "очі хати". Такий вислів досить часто можна почути від господинь в Україні. Поняття "вікно" має кілька значень:

- місце знаходження світил дня і ночі у небесному храмі: "В першій віконці — ясний місяць, В другій віконці — ясне сонце, В третій віконці — ясні зорі" (стародавня колядка); "Сонечко! Сонечко! Відчини, Боже, віконечко" (закличка);

- отвір, через який до оселі потрапляє світло і тепло або темрява і холод (традиційно хату будували так, щоб сонячне проміння від ранку до вечора постійно заглядало крізь вікна в оселю);

- частина житла, наділена символічними функціями як нерегламентований вхід чи вихід, протиставлення дверям. Крізь вікна, якщо їх належно не захистити може проникнути, на думку предків, нечиста сила. Тому робили над вікнами наличники або обмащували навкруг вікна червоною глиною (охрою). Оберегами були і віконниці. В хаті над вікнами вивішували рушники, за допомогою яких оселя охоронялась від "недоброзичливців та всякої нечисті". Охоронну функцію виконують і кімнатні квіти. Аби завадити нечисті, на ніч хрестять вікно, на Водохреща господарі малоють над вікнами хрести;

- чарівний отвір, що дає можливість замкненому простору оселі здійснювати контакти з "білим світом";

- своєрідна візитка, яка сповіщала, що у родині є дівчина на виданні. У центральних районах України над вікнами підвішували пучки калини або в'язанки зі стручків червоного перцю, на Закарпатті у вікні красувалася лялька-відданиця.

Численні народні застереження-табу свідчать про сакралізацію вікна в українській етнокультурі, зокрема: забороняється через вікно передавати сміття, виливати помий, випускати на вулицю кішку тощо. Ці заборони виникли тому, що, за віруваннями, біля вікна стоять душі покійників. Звідси стає зрозумілим той факт, що саме на відчинену квартиру і досі вішають рушник, доки покійник лежить у хаті, ставлять на підвіконня воду в склянці та кладуть на неї шматок хліба, які мають буги там сорок днів, на підвіконні ставлять і запалену свічку.

Особливе місце відведено вікну в обрядах українців: колядки та щедрівки співали під вікнами; на Зелені свята та Русальний Великдень на підвіконня клали галузки із осики та різне зілля, аби захиститися від темних сил та русалок; дитину, яка часто хворіла, умовно "продавали" (передавали через вікно, а не через двері), аби обманути хвороби та немочі; гадання не обходилися без вікон; під час виїзду до свекрухи молода прощалася з вікнами рідної оселі як з живими істотами, дякуючи їм за те, що подруги викликали через вікно на вечорниці та ін.

Двері — символ межі між простором хати і білим світом. Вислів "не клади пальці в двері" сягає давнього звичаю "робити допити" зловмисникам та злодіям, застерігаючи їх від подібних вчинків у майбутньому: зізнання та клятви були найправдивішими біля своєрідного вітваря буття родини. З цієї причини у давні часи дверей в Україні не замикали: вони були відкритими для всіх добрих та шляхетних осіб. Вставляючи раму для дверей у новій хаті, майстер робив сокирою знак хреста і при цьому промовляв: "Будьте ви заперті злomu духу та злодію".

В Україні здавна користуються такими дверними оберегами, як підкова, хрест на одвірку, зроблений страсною свічкою, та хрест, намальований на дверях освяченою крейдою на Водохреща або із тіста, замішаного на освяченій воді ("Заступи чортові дороги, то він вікном улізе", — мовить приказка). Магічним засобом від усякого зла, що може проникнути через двері, була сокира, яка лежала поруч під лавою. У сільських хатах і сьогодні біля дверей вішають вишиті полотна або спеціально виткані завіси як обереги від зла ззовні. Давні рекомендації мовлять: на ніч вікна і двері перехрестити; від пожежі помазай косяки дверей і вікон молоком.

Коли у хаті хтось помирає, годиться відчинити двері та вікна, щоб душа покійника могла вільно вийти. Під час похорону небіжчика виносять крізь двері "ногами вперед", тричі скукаючи труною об поріг, "аби покійник попрощався з родиною і більше сюди не приходив". На Поліссі при народженні дитини досі на одвірку роблять зарубку як свідчення про те, що родина збільшилася на одного члена. Під час випікання хліба або інших виробів із тіста не можна виходити і входити ("не рипати дверима") у кімнату, "аби через двері не проник нечистий, бо він на запах хліба відразу ж біжить".

Отже, двері є свідком та охоронцем традицій родини. Цим визначаються традиційні форми взаємин, відповідно до яких через двері не годиться вітатися, передавати чи приймати будь-що. Поширеними є вислови: "вказати на двері", "ломитися у двері", "не в ті двері піти", "всунутися у двері", "як у Бога за дверима" та ін.. Житло без вікон і дверей — то модель іншого світу, незнаного людиною земною (хатинка Баби Яги у казках).

Поріг — межа хати, за якою все чуже, небезпечне. Літописні джерела засвідчують, що наші пращури ховали небіжчиків біля порогу рідної оселі або під порогом, аби душа померлого оберігала оселю від злих духів. Так і з'явилися перестороги типу:

- не можна вітатися через поріг і руку подавати, бо це спровокує сварку;

- через поріг нічого нікому не можна давати, бо сам будеш просити;
- не можна стояти на межі або на порозі, як грім гримить, а то вб'є;
- гостя зустрічай за порогом і пускай попереду себе через поріг;
- через поріг не можна перемітати сміття, бо не вийде дівчина заміж (відмете старостів) або виметеш когось із сім'ї чи накличеш поганих людей;
- не можна переступати через поріг, коли одна нога взута, а інша боса;
- якщо сусід віддає через поріг позичену річ, то ти сам цілий рік будеш прошакувати;
- не можна рубати на порозі, бо забігатимуть у хату злидні;
- якщо нежонатий чоловік буде часто сидіти на порозі, то не жениться ("Не сідай на поріг, бо наречені порозбігаються");
- не можна ступати на поріг ногою, потрібно його переступати, бо добра сила не буде допомагати.

Досить широко побутує образ порога батьківської хати в обрядах та звичаях українців, зокрема, у весільній обрядовості:

- батьки зустрічають молоду пару після шлюбу на порозі із хлібом-сіллю та образами;
- мати молодої і світилка (сестра молодого) стають на поріг однією ногою, з'єднують дві запалені свічки і цілуються. Це означає символічне єднання двох родів;
- на Гуцульщині молодий, йдучи до вінця, віддає честь хатньому порогу, постукуючи об нього топірцем чи палицею, при цьому поріг має бути обов'язково застелений килимом або домотканим рядном;
- молода, залишаючи батьківську оселю дякує рідним порогам, низенько кланяючись їм: "Дякую вам, пороги, Де ходили хлопців ноги, Більш не будуть, не будуть";
- по завершенню весілля свекруха підводить невістку до порога у оселю і відходить. Молода лягає під поріг, і, коли підходить молодий, тихо йому говорить: "Переходь!" Молодий переступає і з другого боку порога опускається на коліна, бере молоду на руки і несе у світлицю — на нове життя, у якому дружина триматиме три кути хати, а чоловік — один. Це пониження із висоти, щоб потім піднятися на небувалу висоту шани від чоловіка, дітей та його родини. За віруваннями, перенесення через поріг нареченої як нового члена сім'ї здійснюється тому, що "її ще не знають душі покійників оселі, які стережуть поріг"; якщо ж знехтувати цим звичаєм, то пращури будуть гніватися і шкодитимуть всіляко новій родичці;
- заходячи в оселю, молодяттям потрібно переступити поріг правою ногою.

Поріг відіграє важливу роль і в похоронних обрядах: виносячи труну, на порозі хатніх дверей тричі постукують нею, "щоб покійник попрощався з домівкою, ріднею та предками; аби душа померлого не перевідувала оселю, сокирою роблять зарубки на хатньому порозі; в день похорону батька чи матері заставляли дітей сісти

при заході сонця на порозі та з'їсти шмат хліба із сіллю, тоді їм не буде страшно перебувати в оселі, де був покійник.

Під час народин, коли жінка родити не може, бо міцно тримає її чоловік у світі Яви, і не має сили вона поринути до дитини у світ Нави, повивальниця наказує батькові дитини, аби ліг на поріг хати, а сама переступає через нього тричі. Таким чином вона приглушує чоловічий дух у хаті й дитині легше вийти з лона матері. Вислови "переступити поріг", "вийти за поріг" означають початок нового життя. Тому у деяких регіонах України перед тим, як іти з дитиною на обряд хрещення до церкви, кладуть її на простеленому кожусі біля порога, а мати тричі переступає через сповиток; потім кума бере дитину, підходить до сінешнього порога, біля якого попередньо кладуть ніж, переступає через нього, йде до вікна й передає маля породіллі — "аби лихе око по дорозі не зурочило новонароджене". Якщо дитина не може самостійно піти, а силкується це зробити, то батько ставить її на поріг, мати бере ножа і тричі між ногами символічно "розрізає пута" (вважається, що душі прашурів, котрі постійно живуть під порогом, допоможуть маляті зробити самостійно перші кроки).

Сволок (балька, бантина, бальок) — брус, на котрому тримається у хаті стеля. Є символом міцності оселі, багатства, родючості, невмирущості роду, предмет гордості господаря. Виготовляли з найшляхетніших порід дерев — липи або дуба. На сволоку вирізали дату побудови оселі, рік народження господаря, невеличкі тексти молитов, народні побажання добра, щастя, статків тощо. У давнину на бантині зображали Сонце, Місяць, зорі, дерево життя, жіночі постаті з піднятими руками, пізніше — хрести.

І досі сільські мешканці, повернувшись після церковної служби в Чистий четвер, викопчують на сволоку свічкою хрест як оберег від грому, на Водохреща малюють освяченою крейдою або виліплюють з тіста, змішаного на освяченій воді, християнські символи, які захищають житло від злої сили. У народі вважають, що бантина, не освячена традиційною атрибутикою, стає прихистком нечистої сили, тому може спровокувати слабкодушних людей на самогубство. Аби ніяке зло не прилаштувалося на сволоку, мешканці сіл дотримуються непорушної традиції напередодні свят мити або білити його.

Сволок досить часто згадується у замовляннях, наприклад: "Ви, стіни, не будьте німі, ви, сволоки, піднімітесь: лихі речі, лихі мислі, на добре повернітесь, бо Степан їде чорним волом, щоб моїм ворогам язик став колом". До сволока піднімають хрещені бать-

ки немовля після хрещення, іменинників, батьків під час здійснення обряду "Вінець". З цього приводу існує вислів "підняти до сволока", тобто побажати міцного здоров'я, добра, довголіття. Іменинника або батьків садовлять на застелений вивернутим кожухом стілець і тричі піднімають (гутають) до цього святого місця у хаті. В народі вірять, що душа померлого сорок днів знаходиться десь поруч із хатою, а ночує під сволоком. Під ним підвішують лампадки, зберігають маковіюку, оберегове та лікарське зілля, на ньому ладнають крючок для колиски немовляти.

При закладанні хати бантину піднімали на рушниках, як "поважну персону"; переносили зі старої оселі в нову ("аби перейшли статки, злагода, добробут"). Перед тим як покласти на місце сволок, обгортали його хустками та рушниками ("щоби тепло у хаті було"). Посередині прикріплювався кожух, в кишенях якого лежали хліб, сіль, шматок смаженого м'яса, горщик з кашею. Старший майстер обходив брус, сіючи довкола хлібне зерно та хміль ("аби у хаті під цим сволоком жили добробут та мудрість"), а вже потім піднімали та встановлювали сволок на місце. "Сіач" розрубав могузку, якою кріпився кожух, виймав спожиток із кишень. Господар звав сусідів та найближчих родичів, аби вшанувати брус, на якому тримається хата. Хустки та рушники дарували майстрам.

Отже, сволок у традиційній українській хаті має не лише суто практичне значення, але й символічне. Він оберігає оселю та господарів "від усякої напасті", тому його не викидають, розбираючи стару хату, а зберігають на горищі, як священну реліквію, доти, допоки живуть у родовідній оселі нащадки.

"Ходіння на жита" — урочисте стародавнє свято Роду, масовий святошний похід на ниви, поля. Такі походи відбувалися двічі на рік: на Юрія та на Зеленому тижні. Провідні мотиви цього величного походу: зустріч Сонця на нивах — гімн богу Сонцю; шанування духів полів та врожаю; вигнання з нив поганих духів — негативної енергії, яка заважає росту рослин; чарування врожаю; накликання доброї погоди; закликання та відігнання грому, бурі, граду, зливи; допомога врожаю гарно визріти; проводи русалок; шанування прадідів.

Перед сходом сонця вирушав величний похід населення села "на жита". Перші сонячні промені уже зустрічали на нивах. У поході брали участь усі вікові групи населення: діти, молодь, господарі та господині. Усі святково одягнені. На головах у дівчаток і хлопчиків — вінки із живих польових квітів з житніми колосками, у вінках дорослих дівчат — барвінок, польові квіти і колоски; у

хлопців — гірлянда через плече з молодого та минулорічного колосся; господарі та господині переодягнені та замасковані. Чоловіки з музичними інструментами.

У деяких місцевостях брали з собою і козу, яку прикрашали зеленню, квітами і колосками. Учасники ходу зверталися із закличками-молитвами до Сонця, виконували магичні наспіви, співали веселі веснянки, русальні, петрівчані пісні. До співу прилучалися й діти. Чоловіки та жінки проводили грища, а молодь лише співала. Грали на дудах, сопілках, цимбалах. На полях-нивах проводили цілий день. Обрядодії відбувалися за традиційною схемою-сценарієм, який повторювався з року в рік.

Ф. Колесса свого часу записав цикл народних пісень Лемківщини, що виконувались під час святошного походу на ниви, так звані "Царинні пісні", уривок однієї з яких ми і подаємо:

*Собором ідеме, полон несеме!
Мольмесья Богу і всі посполу,
Злий вітрове не панували,
Оборонь, Боже, гори, долини,
Гори, долини, наші царини!
Прийми, Боженку, труд дорожгейку,
Уже обійшли гори, долини,
Гори, долини, наші царини.*

Центральна зона культури (ядро культури) — це механізми, котрі нейтралізують психологічну загрозу із навколишнього світу і забезпечують члену етносу можливість діяти. За походженням "центральна зона" носить адаптивний характер: вона являє собою первинну основу психологічної адаптації людини у просторі етнокультури. Складовими "центральної зони культури" є не вірування і цінності, а адаптивно-діяльнісні моделі, як установки (якщо розуміти термін не в спрощеному значенні — намір або спонука до дії), у якості певних модусів особи, які охоплюють всю сферу психічного і впливають на сприйняття нею навколишнього світу.

Культура відображає, передає і оберігає індивідуальне начало в межах даного соціуму. Детермінуючим механізмом в цих процесах є ядро культури, або центральна зона культури. Воно формується протягом усього історичного життя спільноти і виконує функцію своєрідного соціокультурного генетичного апарату. Саме ядро культури визначає способи реагування соціуму на різні інновації, можливості пристосування до змінних умов матеріального і духовного

життя або подолання їх. Це, за визначенням В. Ключевського, "захисний пояс": переймаючи зовнішні манери, мовні звороти, ядро культури залишається незмінним. Це особливий механізм самосвідомості народу: знання про самих себе, про своє глибинне буття, про свою силу і достоїнства, про свої недоліки та обмеженість.

Ціннісні орієнтації — особливий компонент духовного світу людини, що є наслідком вільного обрання певних ціннісних переваг.

Цінність (з позицій філософії та соціології) — позитивна або негативна значущість об'єктів навколишнього світу для окремої людини, класу, суспільної групи, суспільства в цілому, яка виявляється через сферу життєдіяльності, інтереси, потреби, суспільні відносини.

Цінності — система внутрішніх чинників, які визначають спрямованість діяльності людини, служать основою для вибору цілей та засобів діяльності, утворюють ядро внутрішнього духовного життя особистості, визначають її ставлення до навколишнього світу і до самої себе. *Цінності* є певними рівнями осягнення індивідом культурного космосу рідного народу. Базові цінності є найсуттєвішими ознаками менталітету. О. Вишневський до таких цінностей українського менталітету відносить: родовід, етнокультурні цінності, національна ідея, рідна мова. Система цінностей є фундаментом національного виховання.

Цінності є: предметом визнання і віри; репрезентують стан духовності людини і суспільства; мають як інтелектуальну складову, так і ірраціональну (міфічну, містичну); підлягають певному матеріально-поведінковому втіленню, що робить їх доступними для сприйняття, збагачення, поширення. Опредмечення проявляється у таких формах: визнання певної системи цінностей; популяризація тих чи інших властивостей душі окремої людини чи спільноти; участь у культурній діяльності по створенню об'єктів етнокультури (духовних чи матеріальних). О. Вишневський пропонує піраміду системи цінностей української етнокультури:

- *абсолютні вічні цінності* (віра, надія, любов, доброта, краса, чесність та ін.): впливають із потреб людської спільноти у різних куточках Землі; визначають зміст морального виховання;
- *національні цінності* (національна ідея, державна незалежність, самопожертва у боротьбі за свободу народу, рідного краю та ін.): обумовлені особливостями буття певної етноспільноти, дер-

жавотворчими процесами; характеризують систему національного виховання;

- *громадянські цінності* (прагнення до гармонії у соціумі, відстоювання соціальної і міжетнічної справедливості тощо): спричинені потребою побудови демократичного суспільства; визначають зміст громадянського виховання;

- *родинні цінності* (подружжя вірність, піклування про дітей, батьків, старших членів родини тощо); відображають систему родинного виховання;

- *особистісні цінності* (орієнтація на пріоритет духовних ідеалів і цінностей, внутрішня свобода, воля, мудрість та ін.): залежать від спрямувань окремої особи, визначають зміст персоніфікованої аури, тобто виховного простору індивіда.

Цінності етнічні — різновидність форм соціальних цінностей, що утворюється культурою певного етносу і є продуктом його свідомості. Кожен етнос має специфічний, властивий йому набір та ієрархію соціальних цінностей, що в цілому й надає останнім етнічних особливостей. Ця система цінностей виступає основоположним чинником соціальної регуляції. Саме в ній зафіксовані критерії соціально цінного, визнаного даною етноспільнотою. На їх основі розгортаються системи нормативного контролю, відповідні соціальні інститути, власне цілеспрямовані індивідуальні або колективні дії людей.

Засвоєння критеріїв системи цінностей етнічних на рівні структури особистості складає основу формування етнічної свідомості індивіда. Виконуючи роль соціально-нормативного регулятора суспільного життя і поведінки людей, цінності етнічні забезпечують цілісність етнічного формування, оскільки власне у них втілена особлива значущість певних матеріальних і духовних благ для забезпечення існування та розвитку етноспільноти. Нормативна функція цінностей робить їх спеціальним предметом соціологічних досліджень у галузі вивчення культури, соціальних інститутів і особистості. Дослідження цінностей етнічних набувають особливої ваги у країнах колишнього СРСР, де внаслідок досить тривалого часу пригнічувалась самобутність народів та знищувались притаманні їм нормативно-ціннісні системи.

Чари — магичні слова, фрази, пісні, примовляння, заклинання, метою яких є захист людини, зцілення хвороб, попередження зла,

закликання на засіяні ниви плодючості й родючості, сонячного тепла та рясного дощика.

В одному із давніх рукописів написано: "Я той, хто зодягає поля в зелень, і листям ліси; під моїм опікунством плодovitість нив і дерев, приплід в отарах і все, що слугує на користь людині: все це я дарую тим, хто шанує мене, і забираю, якщо цурається". Якщо весною прихід Ярила відзначався хороводами та піснями, то уже літом у Петрівку справляють "Похорон Ярила" — "весела забава молодичь, куди дівчат та хлопців не допускають". Веселі похорони Ярила (Кострубонька) — то віра народу у те, що після зими обов'язково прийде Сонце-Ярило.

За наявними дослідженнями можна стверджувати, що Ярило (Яр-хміль) — це чоловічий образ весни, шляхетна, палка пара богині Лелі. Поетична уява прадідів не допускала самотності навесні, бо у таку чарівну пору року все повинно мати пару. В українській мові корінь "яр" широко розповсюджений, використовується для утворення слів на позначення весняного світла, тепла, стрімких, до нестями збуджених почуттів, любовних пристрастей, родючості тощо:

- яре, ярке (тільки весняне) сонце;
- яровина або ярина (весняний посів);
- ярий мед і ярий віск (перший продукт бджільництва);
- ярий рій (найперший бджолиний рій);
- ярі бджоли (молоді весняні рої);
- ярий віск (чистий, білий — "горить свіча ярого воску");
- яро (сильно, швидко, стрімко);
- ярочка, ярка (молода вівця);
- яровище (поле, засіяне яриною);
- ярувати (обробляти поля під весняні посіви зернових);
- ярчук (цуценя, що з'явилося в березні);
- ярник-дуб (той, що найшвидше розпускає листя);
- яритися (надмірна пристрасть, збудження);
- роз'ярений (неприборканий);
- наярувати (швидко наздоганяти прогаяне);
- яр (бистрина річки та рівчак, утворений від весняних талих вод);
- Ярина, Ярослав, Ярополк, Яремко, Яролюб, Ярогнів, Яромир, Яровіт, Ярик (імена);
- ярь — (у карпатських горців "світла й тепла пора року").

Список використаних джерел

1. Андрусяк Т. Г. Теорія держави і права: Підручник // Електронна версія: http://www.andrusiak.com.ua/teoria_derzhavy_i_prava.htm.
2. Аркушин Г. Лелеки на Поліссі // Берегиня. — 1999. — Число 21. — С. 35-39.
3. Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов. В трех томах. — М.: Современный писатель, 1995. — Т. 1. — 416 с.; Т. 2. — 400 с.; Т. 3. — 416 с.
4. Бабій Л. Формування народознавчої компетентності дітей та молоді: філософсько-методологічний аспект / Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Випуск XIII-XIV. I ч. — Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. — 252 с. — С. 10-17.
5. Байбурин А. К. Семиотический статус вещей и мифология // Материальная культура и мифология: Сб. статей / Отв. ред. Б. Н. Путилов. — Л.: Наука. ЛО, 1981. — С. 215-226.
6. Белик А. А. Культурология. Антропологические теории культур: Учебное издание. — М.: Российский гос. гуманитар. ун-т, 1999. — 241 с. // Електронна версія: ufalaw.narod.ru/2/kult/ucheb.htm#1#1.
7. Бердник Г. Знаки карпатської магії (Таємниця старого мольфара). — К.: Зелений пєс, 2006. — 368 с.
8. Болтарович З. Українська народна медицина. — К.: Абрис, 1994. — 320 с.
9. Бромлей Ю. В. Этнос и этнография. — М.: Наука, 1973. — 280 с.
10. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. — К.: Довіра, 1992. — 414 с.
11. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал. Т. 1. / Третє видання. — Полтава: Полтавський вісник, 1994. — 191 с.
12. Велес, Ярило, Купало // http://www.aratta.com.ua/sacred_ua.php?id=26.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. Бусел В. Т. — Ірпінь: Перун, 2001. — С. 268.
14. Визначні етнологи України: Довідник з етнології України для студентів гуманітарних факультетів / Укладачі: М. З. Бердута, Л. А. Бортник. — Х.: ХНУ імені В. Н. Карамзіна, 2004. — 80 с. — С. 23-75.
15. Виноградська Г. Жниварський звичай "Спасова борода" на Поліссі // Дrevляни. Випуск 1. Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. — С. 225-231.
16. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. — Львів: Львівське обласне товариство ім. Г. Ващенка, 1996.
17. Вишневський О. Теоретичні основи педагогіки. Курс лекцій: Підручник. — Дрогобич: "Відродження" — "Коло", 2001.
18. Вовк Х. К. Студії з української етнології та антропології. — К.: Мистецтво, 1995. — 336 с.
19. Войтович В. Міфи та легенди давньої України. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2005. — 392 с.
20. Войтович В. Українська міфологія. — К.: Либідь, 2002. — 664 с.
21. Волосюк О. М. Віночок // Дошкільне виховання. — 1991. — № 8. — С. 21.
22. Воробйов В. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация. [Http://www.uic.bashedu.ru/evrazia/f/s/f_vorobev.rtf](http://www.uic.bashedu.ru/evrazia/f/s/f_vorobev.rtf).
23. Геницинский В. И. Индивидуальность как предмет педагогической антропологии // Советская педагогика. — 1991. — № 9. — С. 46.
24. Голобородько В. Ой вінку, мій вінку... Ознаки дівочого вінка як основа для його метафоричної трансформації в українських народних казках // Українська культура. — 2000. — № 9-10. — С. 38-40; № 11-12. — С. 35-37.

25. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. — СПб.: Речь, 2004. — 272 с.
26. Гончаренко С. Український педагогічний словник. — К., 1997. — 376 с.
27. Грушевський М. Ф. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. — К.: Либідь, 2006. — 256 с.
28. Грядунова Л. Споконвічний зв'язок // Дошкільне виховання. — 1990. — №5. — С. 4-5.
29. Губерначук С. С. Трипілля і українська мова. — К.: Фенікс, 2005. — 232 с.
30. Губерначук С. С. Як гул століть, як шум віків — рідна мова. — К.: Видавництво "БЛІЦ-ІНФОРМ", 2002. — 234 с.
31. Гуменюк П. "Коза": Проблема інтерпретації обрядової гри в етнографічній літературі // Народна творчість та етнографія. — 2005. — №4. — С.100-105.
32. Данилевська Н. Вінок в обрядовості // Українська культура. — 1996. — №4. — С. 34-35.
33. Даниленко В. М. Листи з печери Чаклуна // Молодь України. — 1974. — 2 червня.
34. Данилюк А. Колиска нашого роду // Українка. Газета Союзу українок. — 1992. — №5(15). — С.8.
35. Декларація принципів толерантності (документ 995-503, ред. від 16.11.1995 / Міжнародні нормативні акти ЮНЕСКО //Електронний варіант: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995-503&c=1#Current>.
36. Денисенко Н. Від природи наснага // Дошкільне виховання. — 1991. — №7. — С. 8-9.
37. Древянський В. В городі зело — вдома весело // Берегиня. — 2005. — №2. — С. 93-95.
38. Древянський В. Навіщо гуртом батька бити? (Кілька штрихів про традиційні звичаєві права українців) // Берегиня. — 2005. — №2. — С. 81-88.
39. Дунаєвська Л. Ф. Будь багатий, як земля, а здоровий, як вода, а веселий, як весна // Рідна віра. — 2007. — №13-14 (50-51). — С. 25-26.
40. Енциклопедія Трипільської цивілізації. У двох томах / Автори ідеї С. М. Платонов, С. О. Таратута. Голова ред. колегії Л. М. Новохатько — К.: ЗАТ "ПЕТРОІМПЕКС", 2004. — Том 1. Кн. 1. — 703 с.
41. Етнічний довідник: Поняття та терміни / Під заг. ред. В.Євтуха // <http://www.socd.univ.kiev.ua/PUBLICAT/SOC/YEVTUKH/index.htm>.
42. Етнос і соціум. Монографія / Група авторів: Попов Б. В., Піддубний В.А., Шкляр Л. Є., Здіорук С. І., Степико М. Т. та ін. / Відп.ред. Б.В.Попов. — К.: Наукова думка, 1993. — 172 с.
43. Жайворонок В. В. Слово в етнологічному контексті // Мовознавство. — 1996. — №1. — С. 7-14.
44. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень // Мовознавство. — 2001. — №5. — С. 48-63.
45. Життя етносу: соціокультурні нариси / Б. Попов, В. Ігнатів, М. Степико та ін. — К.: Либідь, 1997. — 240 с.
46. З богами у триглаві // <http://alatyr.org.ua/literatura/zbogamy/index.htm>.
47. Завадська В. Ложка як відповідник людської душі у фольклорі та матеріальній культурі українців // <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=6>
48. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про охорону культурної спадщини" // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. — 2005. — №4. — С. 2-10.
49. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості: Прислів'я, приказки, загадки, скороговки: Для старшого шкільного віку / Упоряд. Н. С. Шумада. — К.: Веселка, 1989. — 606 с.

50. Зеньковский В. В. Психология детства. — М.: Академия, 1995. — 346 с.
51. Зяблюк Н. Масниця в Україні // Рідна школа. — 2002. — №1. — С. 26-33.
52. Каган М. Философия культуры. — СПб: ТООТК-петрополис, 1996. — 416 с.
53. Катернога М. Т. Українська криниця. — К.: Техніка, 1996. — 112 с.
54. Керівництво до використання "Рекомендацій про збереження традиційної культури і фольклору": Присвоєння статусу шедевра усної і нематеріальної спадщини людства / Міжнародні нормативні акти ЮНЕСКО // Електронний варіант: http://wh.unesco.ru/text/guide_to_ora1.htm.
55. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 3 кн., 6т. Кн. 1, т.2. — К.: Обереги, 1994. — 396 с.
56. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 3 кн., 6т. Кн. 2, т.3 (Весняний цикл); т. 4 (Літній цикл). — К.: Обереги, 1994. — 526 с.
57. Кириченко О. М. Український віночок // Україна. — 1991. — №11. — С. 47-48.
58. Кириченко О. М. Щоб жила у щасті, в долі // Жінка. — 1991. — №11. — С. 32.
59. Кириченко О. М. Берегиня // Українка. — 1993. — №4 (21). — С.8.
60. Китова С.А. Водіння кустів на Поліссі // Народна творчість та етнографія. — 1972. — №3.
61. Козирський В., Маловічко О. Якою мовою розмовляли трипільці // Українська культура. — 2004. — №2-3.
62. Колос З. Про богів наших предків // Вісник Оріяни. — 2004. — №2(2). — С. 2; — 2004. — № 3 (3). — С. 1-3; 2007. — №1 (36). — С. 9; 2007. — №7 (42). — С. 6.
63. Колос З. Українські імена людей із вічними слов'янськими пракореннями // Вісник Оріяни. — 2005. — № 9 (20). — С. 5-13; — 2006. — 10 (21). — С. 4-10.
64. Конвенція про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах (Конвенція 169) / Електронна версія офіційних документів правозахисту. Всесвітня організація Праці // <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/law/un/15.php>
65. Конвенція про охорону і заохочення різноманітності форм культурного самовираження (документ № 952-008, ЮНЕСКО, Париж, 20 жовтня 2005 року) / Міжнародні нормативні акти ЮНЕСКО. // Електронний варіант: <http://zakon.ra.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=c&sp=i&find=1&org=788>.
66. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003р.) / Міжнародні нормативні акти ЮНЕСКО // Електронний варіант: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-in/laws/main.cgi?user=c&sp=i&find=1&org=788>.
67. Концепція національного виховання // Освіта. — 1994. — 26 жовтня.
68. Космос Древньої України. Трипілля — Троянь: Мітологія. Філософія. Етногенез / Упоряд. В. Довгич. — К.: "Індо-Європа" — "Європейський телеграф", 1992. — 304 с.
69. Костомаров М. Слов'янська міфологія. — К.: Либідь, 1994. — 384 с.
70. Кравченко В. Г. Звичаї в селі Забрідді та по деяких інших, недалеко від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині: Етнографічні матеріали. — Житомир, 1920. — 158 с.
71. Крысько В.Г. Социальная психология: словарь-справочник. — Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2001. — 688с.
72. Культура и этнос. Учебное пособие для самостоятельной работы студентов / Сост. Л. В. Щеглова, Н. Б. Шипулина, Н. Р. Суродина. — Волгоград: Перемена, 2002. —162 с.
73. Культура і побут населення України: Навч. посібник / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. — 2-е вид., доп. та перероб. — К.: Либідь, 1993. — 288 с.

74. Культурология. XX век. Энциклопедия в двух томах / Главный редактор и составитель С. Я. Левит. — СПб.: Университетская книга, 1998.
75. Курик М. В., Курик А. М. Триєдність води // Рідна віра. — 2007. — №13-14 (50-51). — С. 27-28.
76. Кутельмах К. "Спасова борода": магія чи реальність? Причинки до аграрних мотивів у календарних обрядах українців (За матеріалами Центрального Полісся) // Древліяни. Випуск 1. Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. — С. 233-250.
77. Лозко Г. С. Етнологія України. Філософсько-теоретичні та етнорелігієзнавчі аспекти. — К.: АртЕк, 2001. — 304 с.
78. Лозко Г. С. Українське народознавство. — К.: Зодіак-ЕКО, 1995. — 368 с.
79. Луньо Є. Риндзівки // Народна творчість та етнографія. — 1993. — №3. — С. 47-53.
80. Лурье С. Историческая этнология: Учебное пособие для вузов 2-е изд. — М.: Аспект Пресс, 1998. — 448 с. // Электронный вариант: <http://ethnopsychology.narod.ru/svlourie/hist-ethnology/index.htm>.
81. Маковій Г. П. Затоптаний цвіт: Народознавчі оповідки. — К.: Український письменник, 1993. — 205 с.
82. Маковій Г., Посиденько Г. Примовниці // Україна. — 1991. — №12 (червень). — С. 42.
83. Максимович М. Дні та місяці українського селянина. — К.: Обереги, 2002. — 189 с.
84. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. Під ред. Ю.І.Римаренка та ін. — К.: Довіра — Генеза, 1996. — 942с.
85. Мамардашвили М.К. Мысли под запретом // Вопросы философии. — 1992. — №5. — С. 109.
86. Мацейків Т. Етнокультурна ідентифікація особистості // Педагогіка і психологія. — 2001. — №1. — С. 17-23.
87. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія. — К.: Обереги, 1994. — 424 с.
88. Миханько М. Ягільки. — Львів, 1922. — 121 с.
89. Мицик В. Питома культура української землі // Слово. — 2004. — №1.
90. Мицик В. Хліб на рушнику // За українську Україну. — 2007. — №39 (102). — 14 жовтня. — С. 11.
91. Міфи України. За кн. Георгія Булашева "Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях" / Пер. Ю. Буряка. — К.: Довіра, 2003. — 383 с.
92. Міщенко М. Народний календар. — К.: Веселка, 1995. — 126 с.
93. Мороз С. Легенди Трипілья. — Львів: Видавництво "СПОЛОМ", 2004. — 64 с.
94. Мурзина О. Етнічний та поліетнічний простір людини // Урок української. — 2004. — №2. — С. 48-51.
95. Мухина В.С. Этнопсихология: настоящее и будущее // Психологический журнал. — 1994. — Т. 15. — № 3. — С. 44.
96. Налчаджян А. А. Этнопсихология. 2-е изд. — СПб.: Питер, 2004. — 381 с.
97. Народження Богині. Священні знання слав'янського роду / alaty.org.ua/rodosvit/rodosvit_GoddesBorn.htm RODOSVIT News.files\RODOSVIT News.htm.
98. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. — К.: Обереги, 1992. — 88 с.
99. Носаль І.М. Від рослини — до людини: Розповіді про лікувальні та лікарські рослини України. — К.: Веселка, 1992-1995. — 606 с.
100. Орос Я. М. Кошуни: Хроніки волхва. — К.: АртЕк, 1999. — 256 с.

101. Педагогика. Педагогические теории, системы, технологии / Под ред. С.А. Смирнова. — М., 2000.
102. Писаренко Ю. Символ ключа в народній обрядовості та міфології // Народна творчість та етнографія. — 2002. — №5-6. — С. 97-101.
103. Рекомендація про збереження традиційної культури і фольклору / Міжнародні нормативні акти ЮНЕСКО (Генеральна конференція, Париж, 15.11.1989) // Електронний варіант: <http://wh.unesco.ru/text/recomendations.htm>.
104. Рыбаков Б. Язычество древней Руси. — М.: Наука, 1987. — 783 с.
105. Савчук Б. Українська етнологія: Навчальний посібник — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. — 560 с.
106. Сивачук Н. Дитячий фольклор у контексті зимової календарної обрядовості українців // Рідна школа. — 2007. — №1. — С. 38-41.
107. Силенко Л. Т. Мага Віра: Рідна Українська Віра (Рунвіра). — Львів: Скитія, 2007. — 1428 с.
108. Силенко Л. Т. Мудрість Української Правди. Наука Рунвіри. — Львів: Скитія, 2006. — 258 с.
109. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей. Словник-довідник. — К.: Наукова думка, 1986. — 310 с.
110. Скуратівський В. Т. Берегиня: Художні оповіді, новели. — К.: Рад. письменник, 1988. — 278 с.
111. Скуратівський В. Т. Дідух: Свята українського народу. — К.: Освіта, 1995. — 272 с.
112. Скуратівський В. Т. Місяцелік: Український народний календар. — К.: Мистецтво, 1992. — 208 с.
113. Скуратівський В. Т. Обираючи ім'я // Берегиня. — 2006. — №1 (48).
114. Скуратівський В. Т. Романтичний слід куніці (етнографічні висліди про традиційне сватання в Україні) // Берегиня. — 2005. — №3. — С.33-44.
115. Скуратівський В. Т. Русалії. — К.: Довіра, 1996. — 734 с.
116. Скуратівський В. Т. Там, де Тетерів повився (Путівні нотатки про фольклорно-етнографічну експедицію від Чорного до Червоного шляху) // Берегиня. — 2005. — №2. — С.78-95.
117. Слав'янські відичні обряди // <http://rodosvit.org.ua/index1.php?link=5>
118. Словник-хрестоматія педагогічних понять (1. Загальні основи педагогіки; 2. Теорія виховання): Навчальний посібник / Укладачі: Г. П. Шевченко, М. Б. Євтух, А. О. Андрощук та ін. — Луганськ: Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2004 / <http://socpedagogika.narod.ru/Slova.html>.
119. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. — К.: Рад. школа, 1985. — 312 с.
120. Степико М. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). — К.: Товариство "Знання", КОО, 1998. — 251 с.
121. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. Учебник. — М.: ИП РАН, Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. — 320с.
122. Сушицький Б. І. "Велесова книга" предків. — Київ-Одеса: "Видавничий дім ЯВФ", 2004. — 256 с.
123. Тасмна сила слова / Упоряд. Г. Бондаренко. — К.: Т-во "Знання" України, 1992. — 32 с.
124. Ткач М. Ой спасибі тому ковалю // Українська культура. — 1999. — №2. — С. 34-35.
125. Ткачук Т., Мельник Я. Семіотичний аналіз трипільсько-кукутенських знакових систем (мальований посуд). — Івано-Франківськ: Плай, 2000. — 239 с.

126. Товстуха Є. Кришталева чара... Сто алкогольних напоїв, реконструйованих автором за лікарською технологією, та ще багато чого давнього, таємничого і корисного. — К.: Сільські вісті, 1994. — 188 с.
127. Українська етнопедagogіка у контексті розвитку сучасних теорій виховання та навчання / За ред проф. Н. Лисенко. — Івано-Франківськ: Плай, 2005. — 300 с.
128. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. — 2-е видання / А.П.Пономарьов, Л.Ф.Артюх, Т.В.Косміна та ін. — К.: Либідь, 1994. — 256с.
129. Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С. П. Павлюка; Передмова М. Г. Жулинського. — 3-є вид., випр. — К.: Знання, 2006. — 568 с.
130. Українські прислів'я і приказки / Упорядник Т.М. Панасенко. — Харків: Фоліо, 2006. — 351 с.
131. Українські чари / Упоряд. О.М. Таланчук. — К. Либідь, 1992. — 96 с.
132. Усатенко Т. Символічне осягнення українського світу // Початкова школа. — 2005. — №10. — С. 54-58.
133. Феномен нації: Основи життєдіяльності / За ред. Б.В.Попова. — К.: Знання, 1998. — 264 с.
134. Фурман А. В. Психокультура української ментальності: Наукове видання. — Тернопіль: Економічна думка, 2002. — 132 с.
135. Чепцова Н. Свято Купала у східних слов'ян // Рідна віра. — 2007. — №13-14 (50-51). — С. 22-24.
136. Шлюбні угоди та звичаї // <http://www.etno.iatp.org.ua/book2/lecture17.html>.
137. Шморгун Є.І. Ключ-трава. — К.: Веселка, 1990. — 231 с.
138. Ятченко В.Ф. Про розвиток духовності українського етносу дохристиянської доби. — К: Науково-методичний Центр Вищої освіти, 1998. — 200 с.